

KRITISCHE BESCHOUWINGEN OVER COLLABORATIE

Dick Kampman

samengevoegde en geheel gereviseerde uitgave

ISBN 978-90-73947-18-4
NUR 694
geheel gereviseerde uitgave
Uitgeverij Informatie Documentatie Algemeen
Groningen
www.uitgeverida.nl
2019

VOORWOORD

Deze uitgave bevat de samenvoeging van de eerdere uitgaven van 2011 (Kritische Beschouwingen Over Collaboratie - Stereotypering van de NSB) en 2015 (De NSB en de NSB'ers - Kennisonrechtvaardigheid en stereotypering). Een nieuwe lezing van deze eerdere uitgaven maakte duidelijk dat daarin naast de analyses in de vorm van tekstuele ontsluiting ook veel concluderende interpretaties waren toegevoegd. Dit gold bijvoorbeeld voor Deel III van de uitgave van 2011.

Die interpretaties waren toen nodig om mijzelf een inzicht te geven in de achtergrond en de betekenis van het onderwerp collaboratie in de Tweede Wereldoorlog in Nederland. Ze hadden toch nog niet de precieze formulering die duidelijk maakt hoe de ontsluiting van de collaboratie mij tot een nieuw inzicht heeft gebracht. Een belangrijk deel van die interpretaties is nu achterwege gebleven, zodat voornamelijk het empirische element blijft en de conclusies ingedikt zijn.

Het behandelde onderzoeksmateriaal (zie ook de theoretische inleiding) dat brongewijs per hoofdstuk wordt opgevoerd is nu zo sec mogelijk gepresenteerd. De oorspronkelijke opzet is zoveel mogelijk intact gebleven. Dat komt ook tot uitdrukking in het gehandhaafde stijlverschil tot en met het hoofdstuk 22 (Onderzoek I), en de daarna volgende hoofdstukken (Onderzoek II). Dit stijlverschil was het gevolg van de onderbreking van enkele jaren tussen de onderzoeken van 2011 en 2015. De teksten zijn duidelijk genoeg, het was niet nodig dit stijlverschil weg te nemen.

De inzichtelijke overstijging van de empirie is nu voornamelijk aan de orde in de belendende uitgave "De omdraaiing van het schuldperspectief".

Dick Kampman
2019

INHOUDSOPGAVE

Lijst van gebruikte afkortingen	p. 7
1 Theoretisch kader en opzet van het onderzoek	p.9
ONDERZOEK I	p. 17
2 M. Croes & P. Tammes. <i>'Gif laten wij niet voortbestaan' - Een onderzoek naar de overlevingskansen van joden in de Nederlandse gemeenten 1940-1945</i> (2004),	p. 19
3 W. Ultee en R.Luijckx <i>De NSB als een massa agressief tuig?</i> artikelen over joden in <i>Het Nationale Dagblad</i> 17-5-1940 tot 5-9-1944 (2001)	p. 27
4 J.B. Charles. <i>Volg het spoor terug</i> (1953, 1984)	p. 33
5 J. Presser. <i>Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945</i> (1965, 1977)	p.39
6 Een heikel onderwerp	p. 41
7 L. de Jong. <i>Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog</i> (1969 - 1994)	p. 55
8 A.D. Belinfante. <i>In plaats van bijtjesdag. De geschiedenis van de bijzondere rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog</i> (1978, 2006)	p. 65
9 P. Romijn. <i>Snel, streng en rechtvaardig. Politiek beleid inzake de bestraffing en reclassering van 'foute' Nederlanders - 1945-1955</i> (1989)	p. 69
10 P. Romijn. <i>Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen onder Duitse bezetting</i> (2006)	p. 79
11 Davies (2004), Warmbrunn (1963), Sannes (1946)	p. 89
12 M. Croes. <i>De jodenvervolging in Utrecht</i> (2001)	p. 93
13 A. van Liempt. <i>Kopgeld</i> (2002)	p. 95
14 E. Gans. <i>Iedereen een beetje slachtoffer, iedereen een beetje dader</i> (2009)	p. 101
15 TeSlaa/Klijn <i>De NSB</i> (2009)	p. 103
16 I. Tames. <i>Besmette jeugd, de kinderen van NSB'ers na de oorlog</i> (2009)	p. 105
17 Damsma en Schumacher, <i>De strijd om Amsterdam. Een nieuwe benadering in het onderzoek naar de NSB</i> (2009), en <i>Hier woont een NSB'er. Nationaal-socialisten in bezet Amsterdam</i> (2010)	p. 113
18 J.Withuis. <i>Weest manlijk, zijt sterk. Pim Boellaard (1903-2001)</i> . (2010)	p. 121
19 Vestdijk en Badings (2005-2007)	p. 127

20 Hofman, J. *De collaborateur. Een sociaal-psychologisch onderzoek naar misdadig gedrag in dienst van de Duitse bezetter* (1981) p. 133

21 C. van der Heijden. *Grijs verleden* (2001) p. 139

22 K.Groen. *Landverraad, en Fout en niet goed* (1974; 1983; 2009) p. 143

ONDERZOEK II p. 149

23 Liempt, A. van, J. K. Kompagnie (red.); *Jodenjacht - de onthutsende rol van de Nederlandse politie in de Tweede Wereldoorlog; 2011- 2012* p. 151

24 Pollmann, T.; Mussert & Co ; *de NSB-leider en zijn vertrouwelingen; 2012* p. 161

25 Neitzel, S. en H. Welzer; *Soldaten - over vechten doden en sterven; 2012,*
en De Swaan, a.; *Compartimenten van vernietiging - over genocidale regimes en hun daders; 2014* p. 173

26 Tames, I.; *Doorn in het vlees - Foute nederlanders in de jaren vijftig en zestig; 2013* p. 185

27 Grevers, Helen; *Van landverraders tot goede vaderlanders - De opsluiting van collaborateurs in Nederland en België, 1944-1950; 2013* p. 201

28 Damsma, J.M.; *Nazis in the Netherlands: a social history of national socialist collaborators, 1940-1945; 2013* p. 215

29 Heijden, Chr. van der; *Dat nooit meer - de nasleep van de Tweede Wereldoorlog in Nederland; 2011* p. 235

30 Boom, B. van der; *'Wij weten niets van hun lot' gewone Nederlanders en de Holocaust; 2012* p. 243

31 Kromhout, B.; *De Voorman (Henk Feldmeijer en de Nederlandse SS); 2012* p. 251

32 Drion, B.; *Porselein - roman over een verzwegen oorlogsverleden; 2013;*
en Berg, Y. van den; *De viool van mijn moeder; 2013;*
en Kornmehl, A.; *Wat ik moest verzwijgen; 2013* p. 263

33 Matthée, Z.; *Verzwegen levens - vrouwen uit een fout gezin; 2013* p. 275

34 Berkel, B. van; *Tobie Goedewaagen (1895-1980) (een onverbeterlijke nationaalsocialist); 2013* p. 281

CONCLUSIES EN NABESCHOUWING p. 295

LITERATUUR p. 299

Lijst van gebruikte afkortingen

ATL	Algemeen Toezicht Leden (van de NSB)
BBA	Bureau voor Bijzondere Aangelegenheden (van de NSB)
BBS	Besluit Bijzonder Strafrecht
BS	Binnenlandse Strijdkrachten
CABR	Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging
CID	Centrale Inlichtingen Dienst (van de NSB)
CIZ	Centrale Israëlitische Ziekenverpleging
ING	Instituut voor Nederlandse Geschiedenis
LOR	Land Oorlog Reglement
MG	Militair Gezag
NBI	Nederlands Beheers Instituut
NIOD	Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie
NSB	Nationaal Socialistische Beweging
NSKK	National-Socialistisch Kraftfahrer Korps
NSNAP	Nationaal Socialistische Nederlandse Arbeiders Partij
ICODO	Informatie- en Coördinatieorgaan Dienstverlening
Oorlogsgetroffenen	
OD	Orde Dienst (verzetsorganisatie)
RIOD	Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie
SA	Sturmabteilung
SD	Sicherheitsdienst
SS	Schutzstaffel
STPD	Stichting Toezicht Politieke Delinquenten
VHP	Vrijwillige Hulp Politie
VOVA	Volk en Vaderland (NSB-weekblad)
WA	Weer Afdelingen (van de NSB)

1 THEORETISCH KADER EN OPZET VAN HET ONDERZOEK

De onderzoeksvraag

In hoeverre kan in de literatuur over de NSB, als organisatie in de Tweede Wereldoorlog, en over NSB'ers als leden van deze organisatie, gesproken worden van onjuiste analyse van de maatschappelijke rol, en daarop gebaseerd van ongunstige stereotypering?

Toelichting op de onderzoeksvraag

Ik beperk me in dit onderzoek voornamelijk tot de NSB als Nederlandse organisatie en tot leden van de NSB. Door de bezetter opgerichte organisaties zoals de Nederlandse SS (Germaanse SS), Landwacht, enz., zijn hier slechts aan de orde voor zover er van een aanwijsbaar samenvallend perspectief sprake is. De literatuur die hier aan de orde komt betreft: geschiedkundige, sociologische, essayistische en literaire uitgaven.

In de onderzoeksvraag gaat het niet om ongunstige stereotypering ten aanzien van de politieke stromingen fascisme/nationaal-socialisme of Nederlands fascisme/nationaal-socialisme. Het gaat om kennisonrechtvaardigheid (een term die nog uiteengezet wordt) in de vorm van vooroordelen of stereotyperingen over groepsaspecten of politieke en culturele aspecten van een totale categorie mensen. Op dit punt wordt de onderzoeksliteratuur onderzocht op kennisonrechtvaardigheid als indicator van stereotypering. Werden degenen die niet betrokken waren bij delicten of misdaden tegen de menselijkheid daarop maatschappelijk wel beoordeeld? Was groepsidentiteit (lidmaatschap van NSB bijvoorbeeld) een voldoende grond voor zo'n oordeel. Dat oordeel is nooit kritisch onderzocht. Heeft zich ongunstige stereotypering ten aanzien van de NSB'ers (onder meer) uitgespreid over de familiale context van betrokkenen (in het bijzonder de kinderen)?

Over terminologie

Als in dit onderzoek gesproken wordt over *feiten*, wordt bedoeld door *bronnen* gegeven feitelijkheid. Als *bron* geldt alles wat zich als bron aandient: verwijzingen naar archieven, letterlijk geciteerde bronnen in secundaire literatuur, enz. Dat wil zeggen vooral ook te verifiëren teksten, artefacten, enz., die geen directe *interpretatie* vormen. Dat *feit* een wijsgerig problematische categorie is, komt vaak niet tot uitdrukking. *Feit* is een problematische categorie, omdat loutere feiten in het algemeen functioneren in een tekstueel interpretatiekader.

Vanwege het onderscheid tussen *feit* en *interpretatie* worden hier de termen *feit-uitspraak* en *interpretatie-uitspraak* toegevoegd. Onder *feit-uitspraak* wordt verstaan een letterlijke weergave van een bron. Onder *interpretatie-uitspraak* wordt verstaan een weergave in andere woorden dan de bron zelf geeft. Daarnaast worden nog *hypothesen*, *meta-uitspraken* en *analyse-uitspraken* gebruikt. *Hypothesen* functioneren in het onderzoek als te toetsen uitspraken. *Meta-uitspraken* zijn van

een theorie abstraherende uitspraken. *Analyse-uitspraken* zijn de uitkomsten van overwegingen en oordelen ten aanzien van het te onderzoeken materiaal.

Toelichting op het onderzoek

Het onderzoek betreft sociologische tekstanalyse. Het gaat niet om recensies. Het betreft analyses van teksten op een specifiek kenmerk: *kennisonrechtvaardigheid en stereotypering*. Er wordt, behoudens enkele uitzonderingen, geen specifiek geschiedkundig onderzoek gepleegd. Het onderzoek richt zich op het bestuderen, vergelijken en analyseren van passages uit bestaande geschiedschrijving, sociologisch onderzoek, essayistisch en literair werk. Voor zover dat nodig of mogelijk is vind er een herkwantificering van de bronnen plaats. Door zijn complexe object vereist dit onderzoek een lokaal te ontwikkelen ontsluitende methode.

Overigens is het van belang erop te wijzen, dat de navolgende pagina's kritiek bevatten op belangrijke stellingen van een aantal gezaghebbende Nederlandse geschiedschrijvers. Echter, andere vindplaatsen bij diezelfde geschiedschrijvers kunnen in het onderzoekskader als niet-problematisch ervaren *feit- of interpretatieuitspraken*, weer wel als plausibel worden opgevat. De in dit hoofdstuk vermelde *historische gegevens* zijn daar een voorbeeld van. Criteria daarbij zijn: consistentie en/of overeenstemming met bronmateriaal.

Waar gesproken wordt over *schuld* ten aanzien van delicten en misdaden tegen de menselijkheid, is maatschappelijke schuld bedoeld die binnen een rechtssysteem door straf teniet gedaan kan worden. Alle niet-rechterlijke gevolgen van strafrechtelijke zaken vallen in principe onder "eigen richting". Voor de kinderen-van-'foute'-ouders geldt dat voor hen er geen enkel niet-rechterlijk gevolg van de procedures rond hun ouders had mogen bestaan.

Theoretische onderbouwing

(1) Theorievorming over stereotypering:

Dit onderzoek is niet gericht op algemene menselijke kennis, maar op de vraag naar een stereotyperende rol van specifiek wetenschappelijke en intellectuele vertogen. Het materiaal daarvoor wordt gevormd door geschiedkundige, sociologische, essayistische en literaire teksten. Dat is dan ook de reden waarom het onderzoek niet primair georiënteerd is op sociaalpsychologische theorievorming op dit terrein (hoewel die kennis wel op de achtergrond ligt; zie o.m. Larsen, Ommundsen, Van der Veer, 2008). Gezocht is naar sociaalfilosofisch onderzoek op het terrein van kennisvooroordelen. Gezien het tekstkritische, ontsluitende karakter van het onderzoek lijkt het van belang hier te kiezen voor de terminologie van Fricker (2007).

In de sociale filosofie is over dit onderwerp gepubliceerd door de M. Fricker (*Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing*; Oxford, 2007). In onder meer informatie en opvoeding kan een onbillijke beeldvorming worden doorgegeven (denk bijvoorbeeld aan de beeldvorming zoals die lang bestaan heeft over de deelname van vrouwen aan wiskunde-onderwijs). Men kan hier spreken van *kennisonrechtvaardigheid*, waarbij onderscheid te maken is tussen *getuigende kennisonrechtvaardigheid* die in het taalgebruik te voorschijn komt, en *hermeneutische kennisonrechtvaardigheid* die in de constructie van samenlevings-

verbanden tot uitdrukking komt, zonder dat de ervaring verwoord wordt of kan worden (er bestaan daar dan nog geen begrippen voor). Fricker gebruikt de termen "testimonial injustice" en "hermeneutical injustice". Kennisonrechtvaardigheid kan dus de vorm aannemen van ongunstige beeldvorming. Deze ongunstige beeldvorming kan verbonden zijn aan machtsuitoefening op basis van één of meer van onze dominante identiteiten (bijvoorbeeld te behoren tot een westerse of tot een niet-westerse samenleving). Ook kan deze ongunstige beeldvorming schade aanrichten door het scheppen van blokkades in de 'circulatie van ideeën'. Het kan ertoe leiden dat groepen mensen uitgesloten worden van het normale sociale verkeer.

Degenen die zich politiek organiseren en zich in het publieke domein begeven, lopen het risico op specifieke beeldvorming. In het geval van de NSB'ers gaat het onderzoek uit van de veronderstelling dat in toenemende mate na de Tweede Wereldoorlog een zodanig ongunstige beeldvorming ontstaan is dat er schade is aangericht.

De indicator kennisonrechtvaardigheid:

Deze indicator kan uitgewerkt worden naar meerdere mechanismen van stereotypering. Gezien het ontsluitende karakter van het onderzoek, en gezien de complexe geschiedkundige vorm van het materiaal zal veel onderzoeksmateriaal in de tekstlocatie beoordeeld moeten worden op inherente verbanden. Dat wil zeggen dat ook steeds de geschiedswaarde beoordeeld zal moeten worden. Maar globaal valt hier te denken aan de volgende mechanismen van kennisonrecht:

- * Omdraaiing van perspectief (de NSB krijgt de schuld van daden die in feite door de Duitsers geïnitieerd zijn)
- * (Niet-getalsmatige) pseudo-statistiek (riskante inschattingen die tot te stellige oordelen leiden)
- * Niet-kwantificeerbare grootheden (uitspraken als "sommige", "enkele", "veel" die zonder specifieke cijfermatige aanduiding betekenisloos zijn, maar in het onderzoeksmateriaal een ponerende rol krijgen)
- * Deel-geheel conversie (daden van enkelen worden toegeschreven aan totale sociale categorieën)
- * Verworpen, maar toch gepubliceerde toetsingen
- * Verdergaande beschuldiging dan uit de bronnen afleidbaar is
- * Onjuist verwerkte bronnen
- * Kritiekloze recursieve verwijzing (als auteurs zich kritiekloos beroepen op auteurs die hen voorgedaan zijn dan neemt het effect bij iedere generatie toe)
- * Anders

(2) Theorievorming over collaboratie.

Het onderzoek maakt gebruik van de sociologische theorievorming van Lammers (1994, 2005). Het betreft een sociologisch model voor collaboratie: Niet altijd, stelt Lammers, hoeft na een vijandelijke overwinning *collaboratie* plaats te vinden. De overwonnenen kunnen ook wegtrekken; ze kunnen gezuiverd of uitgeroeid worden. Echter, waar de overwonnenen in het bezette gebied willen blijven wonen, treedt collaboratie op als een *interorganisatorische ruiltransactie*: het betreft een min of meer 'natuurlijke' gang van zaken in de relaties tussen het organisatorische apparaat van een bezettende macht en de in het bezette gebied functionerende organisaties. Een en ander wordt bepaald door functionele

vereisten van het bezettingssysteem: invoer hulpbronnen; voldoende speelruimte voor de overwonnenen om op eigen wijze te kunnen blijven functioneren; mate van loyale medewerking van de overwonnenen.

Lammers kent eigenlijk alleen *inheemse*, *integere* en *effectieve* collaborateurs. Hij bedoelt met de termen inheems, integer en effectief hem welgevallige organisaties. De inheemsheid en de integriteit van collaboratie echter houdt geen verband met zijn effectiviteit.

Lammers gaat er zonder verdergaand sociologisch onderzoek vanuit dat aan de NSB dergelijke kenmerken niet toegeschreven kunnen worden, omdat de NSB in zijn terminologie als een aan de bezetter *loyale* organisatie opgevat wordt. Zonder voorafgaand onderzoek naar de mate van loyaliteit is daarmee een inheemse groepering, in dit geval de NSB, ongunstig gestereotypeerd. Lammers gaat er a priori van uit dat dergelijke collaborateurs niet inheems en integer kunnen zijn, en dat zij geen interorganisationale ruiltransacties aan kunnen gaan.

De collaboratietheorie van Lammers wordt in dit onderzoek opgenomen. Hij wordt aangevuld met de mogelijkheid, dat alle collaboratie inheems en integer kan zijn, en gekenmerkt kan worden door interorganisationale ruiltransacties. De effectiviteit van de collaboratie zal per geval onderzocht moeten worden. Met deze herziening en uitbreiding van de terminologie van Lammers ontstaat een sociologisch model, dat een nieuw aspect toevoegt aan analyse en verklaring van het collaboratieverschijnsel.

(3) methode

De beantwoording van de onderzoeksvraag is een poging om veronderstelde onjuiste oordeelsvorming en onjuiste analyse zichtbaar te maken. Als *referentiecategorieën* worden daarvoor *twalf historische gegevens* gebruikt die door gezaghebbende referentiepersonen of uit toegevoegd onderzoek als juist kunnen worden aangenomen, of die uit gezaghebbende opvattingen afgeleid kunnen worden, maar die in de bestaande opvattingen (ook bij die gezaghebbende referentiepersonen) minder of geen betekenis hebben gekregen. Deze gegevens worden gebruikt als de standaard waaraan stereotypering van de onderzoeksgroep kan worden afgemeten. Verder worden vijf hypothesen geformuleerd, waarvan de drie laatste de eigenlijke onderzoekshypothesen zijn.

Werkwijze:

De empirische ontsluiting komt aan de orde in 34 hoofdstukken. Ieder hoofdstuk bevat een belangrijke publicatie op het terrein van geschiedkundige, sociologische, essayistische en literaire werken, voornamelijk op het terrein van de collaboratie in de Tweede Wereldoorlog. Onderzoek I betreft de hoofdstukken 2 tot en met 22. Onderzoek II betreft de hoofdstukken 23 tot en met 34. Vanaf hoofdstuk 23 is in verband met een onderbreking van het onderzoek van circa 3 jaar een iets andere stijl gehanteerd. Aan de inhoud van de conclusies doet dit niets af. In deze geheel gereviseerde uitgave zijn de hoofdstukken gerangschikt naar hun belang in het kader van mijn onderzoek.

Voorafgaand aan de selectie en vergelijking van passages uit de betreffende publicatie gaat in het algemeen een karakterisering van de inhoud. De geselecteerde passages worden in verband gebracht met niet-consistente elementen uit de onderzochte of nog aan te voeren publicaties. Voor zover mogelijk worden die passages aan de opgevoerde historische gegevens getoetst. Op basis van de

uitkomsten van deze vergelijkingen en verwijzingen wordt analyse gepleegd. Op deze wijze wordt geprobeerd stereotypering te ontsluiten.

Twaalf historische gegevens:

1. Het op de NSB uitgebrachte percentage stemmen bij de verkiezingen van 1939 blijkt geen statistisch significant negatief verband te hebben met de overlevingskans van joden in de periode 1940-1945 (Croes/Tammes (2004; p. 523); zie mijn hoofdstuk 2).

2. Na oorlog en overwinning door een vijand hoeft collaboratie niet altijd plaats te vinden. De overwonnenen kunnen ook wegtrekken; ze kunnen gezuiverd of uitgeroeid worden. Echter, waar de overwonnenen in het bezette gebied willen blijven wonen, treedt collaboratie op als een interorganisatorische ruiltransactie: het betreft een min of meer 'natuurlijke' gang van zaken in de relaties tussen het organisatorische apparaat van een bezettende macht en de in het bezette gebied functionerende organisaties (Lammers).

3. Racisme (antisemitisme), deportatie en genocide zijn van elkaar te onderscheiden, sociale verschijnselen die in deze volgorde toenemen in maatschappelijke ernst. In omgekeerde volgorde impliceren zij elkaar. In het geval van het Duitse nationaal-socialisme zijn ze procesmatig met elkaar verbonden. Ze betreffen allen aantasting van de rechten van de mens (bron: De Jong, Belinfante, Romijn en algemene sociologische theorie).

4. Genocide was in de periode 1940-1945 geen verklaard doel van de bezetter. Na de Tweede Wereldoorlog werd pas openbaar bekend dat zich buiten de Nederlandse grenzen genocide voltrokken had (afleidbaar uit: Presser, De Jong, Belinfante, Romijn, Van der Boom).

5. Er is in de aangegeven periode in Nederland, als geografische locatie, geen genocide voltrokken. Bij het voltrekken van etnische zuivering (arrestaties) is een zeer gering promillage van de totale populatie Nederlandse nationaal-socialisten betrokken geweest. Zij verrichtten hun daden in dienst van de bezetter. De NSB als organisatie gaf geen opdrachten tot dergelijke daden. Racisme (antisemitisme) wordt bij de totale populatie Nederlandse nationaal-socialisten verondersteld, maar is nooit door onderzoek vastgesteld (afleidbaar uit: Presser, De Jong, Belinfante, Romijn).

6. Na de bezetting zijn Nederlanders, onder meer nationaal-socialisten (inclusief vrouwen en kinderen), vanaf september 1944 (einde bezetting in het zuidelijk deel van Nederland), en vanaf april/mei 1945 (einde bezetting noordelijk Nederland) geïnterneerd krachtens een bijzonder terugwerkende kracht strafrecht dat na de oorlog toegepast werd. De aanklacht luidde voornamelijk: lidmaatschap van de NSB en het verlenen van hulp aan de vijand. De schattingen van de omvang van de betrokken categorie lopen uiteen van circa 120.000 tot circa 150.000 personen. Het betreft onder meer leden van de NSB. Inclusief familiale verbanden betreft dit in 1945 een categorie van circa 300.000 tot circa 400.000 Nederlanders (bron: De Jong, Belinfante, Romijn, Groen, Van der Heijden).

7. Het tijdsbestek betreft 1940-1944/45 voor deelname van de onder (6) genoemde categorie aan nationaal-socialistische organisaties en september 1944-circa 1950 voor de penitentiaire afwikkeling (bron: De Jong, Belinfante, Romijn, Grevers, Groen).

8. De aanvankelijke toestand en behandeling van de na de Tweede Wereldoorlog geïnterneerde collaborateurs is beschreven als: wantoestanden; pesterijen; mishandeling; onder erbarmelijke omstandigheden te zijn opgesloten;

mensonterende omstandigheden; chaotische taferelen van mishandelingen en volksgerichten; wraakzucht en willekeur; er kwamen mensen om en er overleden mensen tegevolge van de omstandigheden (bron: De Jong, Belinfante, Romijn, Grevers, Groen, Diederichs, Van der Vaart Smit, Eefting, Bothof). Naast deze misdaden waren er echter ook juridische onaanvaardbaarheden, zoals de confiscatie van woningen, beëindigen van huur van woningen, en confiscatie van boedels voorafgaand aan enige berechting; het scheiden van kinderen en ouders. Alle kinderen-van-'foute'-ouders hebben de gevolgen van deze schendingen van mensenrechten ervaren. Bij het in detentie nemen van de volwassen NSB-leden, werden kinderen tijdens de arrestaties zonder toezicht achtergelaten. Sommige kinderen kwamen in kindertehuizen terecht en er zijn ook kinderen overleden. Van Liempt (2009), Groen (2009) en Van der Heijden (2012) beschrijven de aanvankelijke omstandigheden als "schendingen van mensenrechten".

9. Meer dan 90% van de geïnterneerden werd voorafgaand aan 1 januari 1948 als 'licht geval' feitelijk ontslagen van rechtsvervolging of procedureel veroordeeld voor de tijd van het voorarrest. De NSB kende zeer veel lage kaderfuncties, zodat het niet moeilijk was grote aantallen mensen op basis daarvan te veroordelen (bronnen: De Jong, Belinfante, Romijn, Grevers, Groen, Matthée, Damsma en Schumacher). Tot deze categorie kunnen ook degenen gerekend worden die in vreemde krijgsmacht traden.

10. Circa 7% van de geïnterneerden werd veroordeeld op uiteenlopende gronden en in toenemende ernst van de delicten: hoger kaderlidmaatschap van Nederlandse nationaal-socialistische organisaties; deelname aan organisaties van de bezetter; deelname aan het tot stand brengen van arrestaties; verklikken of verraden van joden en onderduikers; overige misdaden tegen de menselijkheid. Tot deze categorie kunnen ook de economische delicten door niet-nationaal-socialisten gerekend worden. Een en ander geeft aan dat de in gegevenheid 9 genoemde procedurele veroordelingen aanzienlijk minder zwaar waren dan die golden voor de hier genoemde categorieën (afleidbaar uit: De Jong, Belinfante, Romijn, Groen).

11. De toenemende ernst van het delict correspondeerde met de afname van het aantal veroordeelden. Straffen van 5 tot 10 jaar (in het algemeen de uiterste strafmaat), levenslang en doodstraf vielen toe aan circa 7% van de totale Nederlandse nationaal-socialistische populatie, waarvan circa 2% toeviel aan de Mussert-meeerderheidsfractie en de overigen aan de Nederlandse SS. De uiterste strafmaat viel toe aan een zeer gering promillage. Dit betreft misdaden bij arrestaties, verklikken of verraden, overige misdaden tegen de menselijkheid en de deelname aan beleidsdaden op hoog niveau. Doodstraf werd voor een deel in levenslang omgezet. Levenslang werd na ongeveer maximaal 15 jaar beëindigd (afleidbaar uit: De Jong, Belinfante, Romijn, Groen).

12. De schuld van gepleegde delicten of misdaden tegen de menselijkheid werd door bestraffing tenietgedaan. Dit wil zeggen, dat (met uitzondering van een enkel geval) er geen schuld meer bestaat ten aanzien van collaboratiedaden die krachtens het reguliere Nederlandse recht zijn bestraft. Dit geldt niet voor de sociale schuld van de ondertekenaars van de ariërverklaring. De bestraffing krachtens het bijzondere, discriminatoire (Londense) recht valt in het algemeen onder schending van mensenrechten, omdat het ongrondwettig was en toegepast werd met terugwerkende kracht.

Hypothesen:

De eerste twee hypothesen neem ik voor juist aan:

1 De toenemende ernst van het delict (historische gegevenheid 10 en 11) correspondeert met deelname aan (onder meer door de bezetter veroorzaakte) fracties binnen de NSB als organisatie. Voor de NSB kan gesproken worden over een schaal van toenemende ernst van delict, die Mussert-fractie (meerderheid) en Rost van Tonningen/Feldmeijer-fractie (minderheid) als extremen had.

2 De toenemende ernst van het delict (historische gegevenheid 10 en 11) hangt samen met de mate van deelname van de geïnterneerden aan racisme (antisemitisme) en strafbaar Duits bezettingsbeleid.

De eigenlijke onderzoekshypothesen:

3 Het rechtsoordeel en de schuld van de zware veroordelingsgevallen (historische gegevenheid 10 en 11) in de Bijzondere Rechtspleging is maatschappelijk geprojecteerd op de totale sociale categorie Nederlandse nationaal-socialisten (historische gegevenheid 6).

4 Deze projectie bestaat uit toewijzing van racisme en strafbaar Duits bezettingsbeleid aan de totale sociale categorie Nederlandse nationaal-socialisten (historische gegevenheid 6).

5 Deze projectie wordt gekenmerkt door ongunstige stereotypering.

ONDERZOEK I

2 M. Croes & P. Tammes. 'Gif laten wij niet voortbestaan' - Een onderzoek naar de overlevingskansen van joden in de Nederlandse gemeenten 1940-1945 (2004)

Het onderzoek van Croes en Tammes wordt sterk bepaald door de statistische analysevormen die zij toepassen. Voor dat doel worden eerst een groot aantal hypothesen ontwikkeld. Die hypothesen worden onderzocht op empirisch te verifiëren gegevens.

Ter toetsing van de hypothesen worden gegevens betreffende aantallen joodse overlevenden na de deportaties in de periode 1940-1945 statistisch onderzocht op hun samenhang met het voorkomen van een aantal mogelijke, verklarende factoren, zoals daderdeelname aan politie, daderlidmaatschap van nationaal-socialistische organisaties, enzovoort. Het statistische onderzoek wordt op pagina 519 samengevat in een paginagroot model dat "logistische regressie coëfficiënten, hun standaardfouten en multi-niveau variantie componenten" weergeeft. Dit model heeft betrekking op de kans dat joden in Nederland de Duitse bezetting van 1940-1945 konden overleven.

Dit statistische berekeningsmodel zullen we hier aanvaarden, omdat een toetsende benadering van het pure cijfermateriaal betekent dat het onderzoek opnieuw uitgevoerd zou moeten worden. De enige mogelijkheid voor een inhoudelijke beoordeling van dit onderzoek in het kader van mijn huidige benadering, is de beantwoording van de vraag of de vooraf geformuleerde hypothesen en de statistische uitkomsten van berekeningen een *plausibel* verband aangeven.

Hier gelden ook de gegevenheden 3-5 (zie hoofdstuk 1). Genocide was geen verklaard doel van de bezetter. Er is in Nederland, als geografische locatie, geen genocide voltrokken. Het spreken over overlevingskans lijkt mij niet plausibel. Het zou beter zijn hier van deportatiekans te spreken.

Het onderzoek van Croes en Tammes is inleidend sterk gericht op de organisatie van de bezetter in de periode 1940-1945. Deze inleiding beslaat ongeveer de eerste helft van het boek. Daarna wordt zo'n honderd pagina's gewijd aan de veronderstelde rol van collaborerende groepen of personen. Dan volgt een klein deel van circa vijftig pagina's over de mogelijke rol van de Nederlandse verzuiling. Tenslotte worden ongeveer de laatste honderd pagina's gewijd aan samenvattingen en conclusies.

De aanvankelijke starthypothese van het vooronderzoek van Croes en Tammes is de gedachte dat de massale omvang van de jodendeportatie uit Nederland voornamelijk begrepen moet worden uit de rol van de collaboratie. Dit is een denkbeeld, waarvan we ook elders in mijn onderzoek voorbeelden zullen zien (Ultee en Luijckx hoofdstuk 3; Croes hoofdstuk 12) dat dit een tamelijk veel voorkomend, en niet per definitie juist verklaringsmodel is.

Het statistische onderzoek van Croes en Tammes suggereert dat er een verband bestaat tussen een geringere overlevingskans van joden in de genoemde periode en regionale koppeling aan het lidmaatschap van daders van Nederlandse nationaal-socialistische organisaties, zoals de NSB. Dit suggereert ook dat de NSB

organisatorisch verantwoordelijk was voor daderdeelname. Bewijs daarvoor wordt niet geleverd.

Een belangrijk element in de theorie van Croes en Tammes vormen de statistische berekeningen over de rol die de Vrijwillige Hulppolitie bij de arrestatie van joden gespeeld zou hebben. De Vrijwillige Hulppolitie werd in 1942 opgericht door de Duitse politie leider Rauter, stellen Croes en Tammes (noot 2). Ook Romijn bevestigt dat het hierbij ging om een initiatief van de bezetter (noot 2). Het oorspronkelijke doel van de Vrijwillige Hulppolitie was het beschermen van de top van de NSB zien we bij De Jong (noot 3). Het doel van deze organisatie werd echter vervolgens door Rauter anders bepaald: het voorkomen en beëindigen van sabotage op het gebied van de levensmiddelenvoorziening en daaruit voortvloeiende nood en ordeverstoring (noot 4). De NSB ondersteunde de oprichting van de hulppolitie met het oorspronkelijke doel. Iedereen kon tot deze hulppolitie toetreden, maar in de praktijk bleken velen die zich aanboden niet te worden aangesteld, omdat ze geen nationaal-socialistische oriëntatie hadden. Het doel was een korps van 15.000 manschappen op te richten. Maar er solliciteerden veel minder mensen zodat de uiteindelijke sterkte op circa 2000 man kwam.

Echter, al na korte tijd bleek dat de Duitse bezetter een nieuwe doelstelling voor de hulppolitie vaststelde: bewaking van objecten (stations, bevolkingsregisters). Croes en Tammes vermelden uitdrukkelijk de oorspronkelijk voorgenomen doelstelling voor de hulppolitie en de ondersteuning door de NSB daarvan. Zij onderzoeken niet of de NSB de hulppolitie bleef ondersteunen, toen bleek dat de bezetter de doelstellingen wijzigde. Ook gaan de auteurs niet in op de vraag of de aanvankelijke belangstelling van de NSB en de later gebleken beperkte deelname aan de Vrijwillige Hulppolitie met elkaar samenhangen.

In het subhoofdstuk *Mobilisatie* (noot 5) (van de Vrijwillige Hulppolitie - dk) stellen Croes en Tammes dat de hulpagenten ook betrokken werden bij het ophalen van joden. Zij geven geen cijfers van de aantallen joden die door Vrijwillige Hulppolitie werden gearresteerd. De onderzoekers beschrijven slechts enkele gevallen. Ook het aantal hulpagenten stond per gemeente kennelijk allerm minst vast: in Amsterdam wordt een aantal hulpagenten van 126 genoemd. Vervolgens (noot 6) spreken Croese en Tammes echter weer van 79 hulpagenten in Amsterdam. De onderzoekers stellen over deze 79 man: "Bij het van huis ophalen van joden waren zij niet betrokken", en "De taken waarmee zij werden belast, betroffen met name de bewaking van objecten, zoals het Bevolkingsregister en de Burgerlijke Stand aan de Plantage Kerklaan 36-38, de Hulpsecretarie aan de Nieuwendammerdijk, het Muiderpoortstation en dergelijke".

De onderzoekers stellen (noot 7): "De ongeveer tien man tellende harde kern (van de Vrijwillige Hulppolitie in Amsterdam), ook wel 'de bende' genoemd, trok er daarnaast na diensttijd op uit, zogenaamd om op ondergedoken joden te jagen. Veelal kwam dat neer op het leegroven van woningen van reeds gedeporteerde joden".

De beschrijving door Croes en Tammes van dit onderwerp schiet duidelijk tekort. Er worden slechts enkele, naar personen gespecificeerde, voorbeelden van "ophalen van joden" genoemd. Er is geen nauwkeurig overzicht van het aantal hulpmansschappen. Er is geen overzicht van de aantallen arrestaties. Desalniettemin stellen Croes en Tammes (noot 8): "Zoals hierboven uiteengezet, was in ieder

geval in Amsterdam, Utrecht en Arnhem de Vrijwillige Hulppolitie betrokken bij het van huis halen van joden in het kader van hun deportatie naar Westerbork".

Deze laatste uitspraak wordt niet ondersteund door enige bron ten aanzien van Utrecht en Arnhem. Over Amsterdam heb ik aangegeven, dat de gegevens onvolledig zijn en dat de precisie van gegevens ver te zoeken is. Ook in de gemeenten Utrecht en Arnhem kunnen bovengenoemde Amsterdamse indelingsproblemen van manschappen aan de orde zijn geweest. Op deze aspecten wordt in de theorie van Croes en Tammes niet ingegaan.

We treffen de volgende redenering (noot 9): "Aangenomen wordt dat joden in gemeenten waar relatief veel hulpagenten woonden een grotere kans hadden door hen van huis te worden gehaald in plaats van door de reguliere politie. Aangezien de leden van de Vrijwillige Hulppolitie het nationaal-socialisme een warm hart toedroegen, zullen zij, parallel aan de situatie in Amsterdam, waarschijnlijk minder dan leden van het reguliere politieapparaat geneigd zijn geweest joden voor razzia's te waarschuwen, tijdens ophaalacties ongemoeid te laten of anderszins door de vingers te laten glippen. Zoals hierboven gesteld, is het echter niet duidelijk in welke mate de hulpagenten in hun woonplaats werden ingezet. Maar ook als dat niet gebeurde, kan worden gesteld dat de nog niet gemobiliseerde of reeds afgezwaaide hulpagenten als een lokale steunpilaar van het nationaal-socialisme in hun gemeente fungeerden. Ze hadden immers getoond bereid te zijn voor de 'nieuwe orde' de armen uit de mouwen te willen steken en waren hierin van overheidswege bevestigd met de aanstelling van hulpagent. In dat geval zullen joden die in een gemeente woonden waar relatief veel hulpagenten woonachtig waren waarschijnlijk een grotere kans hebben gehad bij onderduiken of bij overtredingen van een van de vele voor hen geldende bepalingen te worden verraden. Of de hulpagenten vanaf 7 februari 1943 dus werden ingezet in hun woonplaats of niet: het relatieve aantal hulpagenten hangt vermoedelijk omgekeerd samen met het gemeentelijke percentage joden dat de oorlog overleefde".

We treffen hier een hypothetische redenering, die door de eerder genoemde voorwaarden wordt tegengesproken: in Amsterdam betrof het slechts een kleine kerngroep van "ongeveer tien" hulpagenten, die mogelijk betrokken waren bij het ophalen van joden. Dit zou voor de overige gemeenten misschien ook kunnen gelden. In ieder geval kan de totale omvang van het aantal hulpagenten zeker niet gerelateerd worden aan overlevingskansen van joden. Immers, in Amsterdam is al van 79 hulpagenten vastgesteld dat ze niet betrokken waren bij het van huis ophalen van joden.

De onderzoekers vermelden (noot 10) het "Effect van het relatieve aantal VHP-agenten op de overlevingskansen van joden in de Nederlandse gemeenten ("N=306/305"). Waar N (de grootte van de onderzochte populatie) hier voor staat is onduidelijk. Ik neem aan dat dit het aantal joden betreft, omdat het aantal hulpagenten al een tamelijk onzekere factor bleek te zijn. Voor de landelijke gegevens die de onderzoekers opvoeren (inclusief Amsterdam) concluderen zij tot een statistisch significant negatief verband tussen het relatieve aantal aangestelde hulpagenten en de overlevingskansen van joden (dus: bij toename van het aantal agenten zou de overlevingskans afnemen). Ook als Amsterdam buiten de analyse wordt gelaten blijkt het effect van het aantal hulpagenten per duizend inwoners negatief te zijn. Maar, stellen de onderzoekers: "het effect is wel minder groot en

niet meer dan bijna significant" (p. 286). De onderzoekers geven niet aan hoe het effect voor Amsterdam afzonderlijk is.

Voorals we moeten constateren, dat de redeneringen van Croes en Tammes in het ene geval wel opgaan (Amsterdam plus de rest van Nederland), maar in het andere geval eigenlijk niet opgaan (de rest van Nederland), waar het effect "bijna significant" is, kan men zich afvragen waarom deze onderzoekers niet de gegevens voor Amsterdam alleen opgevoerd hebben. Amsterdam was tenslotte de gemeente met de grootste joodse bevolkingsgroep.

Op grond van de kanttekeningen die ik eerder geplaatst heb bij de taakvervulling van de Amsterdamse hulpagenten lijkt mij de kans groot dat er geen sprake kan zijn van een plausibele significantie ten aanzien van de genoemde factoren: aantal hulpagenten en aantal omgekomen joden. Dit betekent dat de berekende negatieve samenhang tussen de aanwezigheid van hulpagenten en de overlevingskans van joden een onzekere verklaringsgrond is.

Ook is er bij Croes en Tammes geen zekerheid dat de effecten van de Vrijwillige Hulppolitie niet ook toegeschreven kunnen worden aan de zogenaamde Colannes (b.v. Colonne Henneicke. Zie in dit verband hoofdstuk 13 over Van Liempt). Ook wordt er geen verband gelegd met andere typen verraders, waaronder ook joodse verraders. Zie in de verband hoofdstuk 20 over Van der Zee.

De hypothese van Croes en Tammes moet verworpen worden op grond van een niet plausibele fundering. De statistische berekeningen zijn gebaseerd op onjuiste premissen.

In het hoofdstuk over de burgemeesters in de bezettingstijd (noot 11) zien we bij Croes en Tammes zich eenzelfde redeneringspatroon herhalen. Zij maken een eenvoudig onderscheid tussen vooroorlogse en 'foute' burgemeesters. Romijn (2006) geeft een plausibele indeling van typen burgemeesters. Hij onderscheidt 'vooroorlogse' niet-nationaal-socialistische burgemeesters die niet collaboreerden, 'vooroorlogse' niet-nationaal-socialistische burgemeesters die wel collaboreerden en twee categorieën NSB-burgemeesters, namelijk de overtuigde nationaal-socialisten en een tweede categorie die zich vooral op het ambt richt (noot 12). Romijn voegt later nog een vijfde categorie toe: de nationaal-socialistische burgemeesters die "voorbeelden waren van een tijdelijke rolwisseling, (...) die tegen de eigen politieke richting in individuele joden de hand boven het hoofd hielden, mensen waarschuwend die op de nominatie stonden gedeporteerd te worden, of die zich terughoudend opstelden bij de jacht op joodse onderduikers in hun gemeente" (noot 13).

Dit onderscheid, dat ik behoudens enkele kanttekeningen (zie hoofdstuk 10 over dit boek van Romijn), plausibel vind, diversificeert de vooronderstellingen in het eenvoudige hypothetische model van Croes en Tammes over de burgemeesters. Net als in het geval van de hulpagenten kan de hypothese van een negatieve samenhang tussen de aanwezigheid van een 'foute' burgemeester en de overlevingskans van joden verworpen worden, op grond van een niet plausibele fundering. Ook deze statistische berekeningen zijn gebaseerd op onjuiste premissen.

Romijn (2006) (noot 14) vermeldt dit onderzoek van Croes en Tammes. Romijn stelt zich in zijn studie wat sceptisch op jegens het onderzoek van Croes en Tammes. Hij schrijft: "Het algemene beeld van de betrokkenheid van burgemeesters bij de jodenvervolgving blijft globaal, omdat veel 'afwijkend gedrag' verborgen is

gebleven ... de conclusies van Croes/Tammes zeggen echter meer over de uitkomst dan over het bestuurlijk proces rond de deportaties" (noot 15).

Dat wil zeggen dat Croes en Tammes hun statistische berekeningen meer richtten op het in de periode van de deportaties nog geheime einddoel (genocide), dan op een precieze berekening van kansen en correlaties van het bestuurlijke proces in die periode. Ik kan zo'n opvatting over Croes en Tammes met Romijn delen. De scepsis van Romijn wordt, zoals we gezien hebben, bevestigd door de uitkomsten van mijn lezing van Croes en Tammes.

Croes en Tammes leggen een direct verband tussen lidmaatschap van Nederlandse nationaal-socialistische organisaties en de overlevingskans van joden. De onderzoekers gaan voorbij aan het gegeven dat het verklaarde doel van de deportaties door de bezetter een 'polizeilicher Arbeitseinsatz' genoemd werd (noot 16). De handelingen van Nederlandse actoren bij de arrestaties waren dus vrijwel zeker niet gericht op genocide. De onderzoekers maken niet duidelijk waarom dit gegeven niet in hun hypothesen tot uitdrukking komt. Ook onderzoeken zij niet of dit element invloed kan hebben op de veronderstelde correlaties.

In dit onderzoek is ook duidelijk een omdraaiing van perspectief te constateren. Door de nadruk te leggen op de rol van 'foute' elementen komt, zoals dat ook in veel andere bronnen het geval is, de suggestie naar voren dat de rol van foute hulpagenten, foute burgemeesters, en vooral van de NSB als organisatie, doorslaggevend is in de jodendeportatie. Dat primair de bezetter verantwoordelijk was voor oprichting en organisatie van de Vrijwillige Hulppolitie in zijn definitieve vorm verdwijnt uit het zicht.

De onderzoekers stellen (noot 17): "Zo kon er steun worden verwacht voor de anti-joodse maatregelen van de bezetter van leden van de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) of Nederlanders die op de NSB stemden". Deze attitude leiden de onderzoekers af uit hun veronderstelling dat in de jaren 1930-1940 de NSB steeds racistischer werd.

Echter, deze hypothese wordt door de onderzoekers zelf op statistische gronden verworpen (noot 18): "Daarom verwacht ik (Tammes, neem ik aan, omdat ook Romijn alleen naar die naam verwijst - dk) het grootste effect voor de verkiezingen in 1939 en het kleinst voor die in 1935. Volgens tabel 7.1 is dat niet het geval. De regressiecoëfficiënten zijn hoger voor de verkiezingen in 1935". Om dit onverwachte effect te elimineren, stellen de onderzoekers (noot 19): "Een mogelijke verklaring voor het ontbreken van de verwachte effecten, is dat de joodse inwoners in gemeenten met hogere percentages NSB-stemmen eerder op hun hoede waren en sneller in dreigende situaties onderdoken". De onderzoekers voegen nog toe: "Deze ad hoc verklaring wordt hier niet nader onderzocht. Er zijn geen nieuwe gegevens voorhanden om haar te toetsen".

Wat de onderzoekers ook hadden kunnen doen in dit geval, is de veronderstelling uiten, dat ze het op bepaalde terreinen bij het verkeerde eind hadden. Ik kan me voorstellen, dat het moeilijk is een lopend onderzoek af te breken. In de concluderende hoofdstukken komen Croes en Tammes nog weer op dit verband terug.

Het op de NSB uitgebrachte percentage stemmen bij de verkiezingen van 1939 blijkt geen significant verband te hebben met de overlevingskansen van joden in de periode 1940-1945 (noot 20). De onderzoekers geven niet aan of dit voor 1935 wel het geval was. Omdat ze het niet noemen ga ik er vanuit dat ook voor 1935 geen significant verband bestond met de overlevingskansen van joden in de periode 1940-1945.

Zij stellen (noot 21) vervolgens nog: "daar waar de verzuiling sterker was, overleefden de joden de oorlog in geringere mate. Het lokale percentage antisemieten deed er blijkbaar niet toe". Falsifiërende momenten in het onderzoek worden hier door de onderzoekers weggeredeneerd, om hun resultaat niet aan te tasten. Immers, eerst was het lokale percentage antisemieten verklarend, nu doet het er "blijkbaar" niet meer toe.

We kunnen in dit verband vier harde feiten constateren: (1) verkiezingsuitslagen in 1935 en 1939; (2) voorafgaand aan 1939 (in 1937) was Rost van Tonningen lid geworden van de NSB en hij oefende al invloed uit op de ideologische richting; er was al een nieuwe gerichtheid in de NSB ontstaan op het Duitse nationaal-socialisme; (3) de NSB had al een eigen Nederlands nationaal-socialistische, van die van Hitler afwijkende (zie hoofdstuk 29) rassenleer aanvaard; (4) Het op de NSB uitgebrachte percentage stemmen bij de verkiezingen van 1939 blijkt geen significant verband te hebben met de overlevingskansen van joden in de periode 1940-1945. Ik ga er vanuit dat dit ook voor 1935 het geval was. De uitkomsten van het onderzoek van Croes en Tammes op basis van deze vier harde feiten vormen – in tegenstelling tot hun verwachtingen – een onverwacht, afwijkend en strategisch resultaat van het onderzoek.

Ik ga er vanuit dat de culturele factoren van de achterban van de NSB in de periode 1939 tot 1945 niet fundamenteel veranderden. Dat zal ook gelden voor de mate van racisme als onderdeel van die culturele factoren. De radicale op Duitsland georiënteerde fractie in de NSB was vermoedelijk niet groter dan 8% (het percentage van de latere Nederlandse SS). Het lijkt mij beter, zoals ik al eerder heb aangegeven, 'overlevingskansen van joden' in de Nederlandse situatie te begrijpen als 'deportatiekansen van joden'. De onderzoekers hadden het geconstateerde onverwachte, afwijkende en strategische resultaat van het onderzoek beter kunnen oppvatten als serendipity (noot 22).

Ik kom, op basis van de bovengenoemde harde feiten, tot de veronderstelling dat de achterban van de NSB structureel niet gericht was op deportatie van joden. De kans is groot dat dit ook gold voor de periode 1940-1945. Deze gerichtheid is overigens ook consistent met mijn gegevenheid 9 (zie hoofdstuk 1 Theoretisch kader): "meer dan negentig procent van de geïnterneerden werd na de zomer van 1946 als 'licht geval' feitelijk ontslagen van rechtsvervolging of procedureel veroordeeld voor de tijd van het voorarrest".

Ook lijkt mij hier een consistent verband te bestaan met mijn als juist aangenomen hypothese 1: "De toenemende ernst van het delict correspondeert met deelname aan (onder meer door de bezetter veroorzaakte) fracties binnen de NSB als organisatie. Voor de NSB kan gesproken worden over een schaal van toenemende ernst van delict, die Mussert-fractie (meerderheid) en Feldmeijer/Rost van Tonningen-fractie (minderheid) als extremen had".

De in de bestaande geschiedkundige onderzoeken genoemde voorbeelden van uitspraken van individuele NSB'ers op het gebied van de deportatie van joden uit

Nederland, kunnen als structureel afwijkend van de normale distributie worden opgevat.

Specifieke structurele invloed van Vrijwillige Hulppolitie en van nationaal-socialistische burgemeesters op de overlevingskansen van joden als factor in de door de bezetter op genocide gerichte deportatie is onwaarschijnlijk, zoals we gezien hebben. De statistische bewerkingen van Croes/Tammes zijn wel indrukwekkend, maar de vooronderstellingen en de afwezigheid van definitieve voorwaarden en factoren maken de opgevoerde berekeningen niet plausibel.

De organisatorische verantwoordelijkheid van de NSB wordt door Croes en Tammes wel aangenomen, maar niet bewezen. Het onderzoek in zijn huidige gepubliceerde vorm draagt bij aan hermeneutische kennisonrechtvaardigheid en aan vooroordeel en ongunstige stereotypering ten aanzien van de NSB (noot 23).

Tenslotte openen de resultaten van dit onderzoek ook de mogelijkheid voor het plausibel aannemen van andere samenhangen: de achterban van de NSB was structureel niet gericht op deportatie van joden; uitspraken van individuele NSB'ers op het gebied van de deportatie van joden uit Nederland moeten als structureel afwijkend worden opgevat.

noten:

- 1 Croes en Tammes p. 262
- 2 Romijn (2006) p. 430
- 3 De Jong 7/2; p. 1204; zie ook hoofdstuk 7
- 4 Croes en Tammes p. 262
- 5 idem p. 267 e.v.
- 6 idem p. 273
- 7 idem p. 274
- 8 idem p. 284
- 9 idem p. 284/5
- 10 idem in tabel 4.6 (p. 285)
- 11 idem p. 287 e.v.
- 12 Romijn (2006) p. 383 en p. 385
- 13 idem p. 444/5
- 14 zie mijn hoofdstuk 10
- 15 Romijn (2006) p. 463
- 16 zie mijn hoofdstuk 13 over Van Liempt
- 17 Croes en Tammes p. 498
- 18 idem p. 369
- 19 idem p. 371
- 20 idem p. 523
- 21 idem p. 523
- 22 Merton (1967) p. 104 "The serendipity pattern refers to the fairly common experience of observing an *unanticipated, anomalous and strategic* datum which becomes the occasion for developing a new theory or for extending an existing theory"
- 23 Het citaat in de titel van het boek van Croes/Tammes liegt er niet om. Het betreft een vergaande vorm van antisemitisme. Maar, na mijn bovengegeven uiteenzetting kan ook geconcludeerd worden dat de kans groot is, dat dit citeren een vorm van pseudo-statistiek betreft. Aangezien Croes/Tammes onderzoek doen naar

NSB, NSB'ers en (vermeende) NSB organisaties/instituties en verkiezings-achterban, leidt dit citaat in de titel tot onterechte generalisatie en daarmee tot ongunstige beeldvorming.

3 W. Ultee en R. Luijkx *De NSB als een massa agressief tuig? artikelen over joden in Het Nationale Dagblad 17-5-1940 tot 5-9-1944 (2001)*

Deze bijdrage van Ultee en Luijkx is opgenomen in "Wat toeval leek te zijn maar niet was. *De organisatie van de jodenvervolging in Nederland*"; H. Flap & M. Croes (red); Amsterdam; 2001.

De bijdrage van Ultee en Luijkx is een aanzet tot een sociaalwetenschappelijk methodologische benadering van een geschiedkundig onderwerp. We treffen deze benadering ook aan bij "Gif laten wij niet voortbestaan - Een onderzoek naar de overlevingskansen van joden in de Nederlandse gemeenten 1940-1945" van M. Croes & P. Tammes; 2004 en bij M. Croes, "De jodenvervolging in Utrecht", (2001) (zie: hoofdstukken 2 en 12). Deze methodologie vereist onderzoeksvragen, hypothesevorming en hypothesetoetsing.

De "algemene versie van de hypothese" van het onderzoek van Ultee en Luijkx luidt: "dat NSB'ers door hun woorden en daden de jodenvervolging in Nederland verhevigden" (noot 1).

Om deze hypothese te kunnen toetsen, ontwikkelen Ultee en Luijkx hun theorie die ze ontleen aan K. Bühler, *Sprachtheorie* (1934); K.R. Popper, *Conjectures and refutations* (1962); M. Rokeach, *The open and closed mind* (1960) en H. Albert, *Traktat über kritische Vernunft* (1968). Uit deze algemene theorie leiden Ultee en Luijkx hun onderzoeksobject af: afkeurende (expressieve, appellerende), en argumentatieve (rechtvaardigende, kritische) uitspraken over joden in *Het Nationale Dagblad* (het openbare dagblad van de NSB) in de periode 17 mei 1940 tot 4 mei 1944.

Algemene hypothesen die verder uit deze theorievorming volgen zijn, samenvattend: het nationaal-socialisme was wat joden betreft dogmatisch; de NSB-pers bevatte geen zuiver constaterende artikelen; artikelen die in een NSB-blad voorkwamen kunnen beschrijvend zijn, maar alleen in disinformatieve vorm; artikelen die opriepen tot anti-joodse maatregelen overheersten (noot 2).

Specifieke hypothesen die uit de theorievorming volgden zijn: als NSB'ers op een zeker tijdstip tegen joden optraden verhoogde deze agitatie de kans dat spoedig een anti-joodse maatregel getroffen werd; als NSB'ers bij cafés bordjes "voor joden verboden" ophingen, die verwijderd werden door een eigenaar, en die opnieuw werden aangebracht, leidde dit tot vechtpartijen. De onderzoekshypothesen worden nog verder uitgebreid (noot 3): berichten in de NSB-pers waarin de Duitse bezetters werden opgeroepen tot het nemen van bepaalde maatregelen, hadden als gevolg dat die maatregelen ook werden genomen; het tijdstip waarop de NSB aandrong op een maatregel ligt dicht bij een tijdstip waarop de Duitse bezetters een maatregel afkondigden.

In dit onderzoek proberen Ultee en Luijkx alleen de laatste twee hypothesen te toetsen. Ze gaan misschien uit van de mening dat de toetsing van deze hypothesen de overige hypothesen bevestigt, maar dat kan uit hun bijdrage niet worden afgeleid. De eerste zeven hypothesen hebben kennelijk in eerste instantie

gediend voor de creatie van de overige hypothesen. Van het opvoeren van deze hypothesen gaat wel een sterk suggestieve werking uit, terwijl ze methodologisch in de voorgenomen toetsing geen rol spelen.

De auteurs menen met het verzamelen van artikelen uit *Het Nationale Dagblad* waarin over joden gesproken wordt en door het verzamelen van feiten betreffende door de bezetter genomen anti-joodse maatregelen aan te tonen dat er een causaal verband bestaat tussen deze berichtgeving van de kant van de inheemse NSB en de anti-joodse maatregelen van de bezetter.

Ultee en Luijkx geven overigens aan het eind van hun bijdrage aan, dat het een "kwestie (is) in hoeverre hypothesen ter beantwoording van de vraag welke bijdrage de NSB aan de jodenvervolgning leverde, kunnen worden getoetst" (noot 4). Ik vermoed dat ze hier bedoelen dat op louter methodologische gronden, de hypothesen niet getoetst konden worden. Ook mij lijkt toetsing op basis van het aangevoerde materiaal (krantenartikelen) niet mogelijk. Wel menen de auteurs dat er meer zicht kwam op nieuw materiaal door de onderzoeksvraag. Ze stellen tenslotte: "(Het nieuwe materiaal) bestaat uit een datumlijst voor alle anti-joodse maatregelen en een opsomming van NSB-optredens, evenals een lijst met de tijdstippen waarop de hoogste Duitse bezetters over anti-joodse maatregelen vergaderden. Als naast die lijsten een lijst met berichten uit een krant wordt gelegd, kan de invloed van het ene op het andere soort gebeuren beter worden bestudeerd".

Ultee en Luijkx geven dus onomwonden aan, dat de onderzoekshypothesen niet voldoende onderzocht zijn en dat het veronderstelde causale verband (nog) niet uit het beschikbare materiaal afgeleid kan worden. Desalniettemin wordt op enkele plaatsen in de bijdrage gesproken over het wel of niet verwerpen van hypothesen. Dit maakt de duidelijkheid van de bijdrage niet groter.

Het aantal artikelen in *Het Nationale Dagblad*, waarin een verwijzing naar joden werd aangetroffen, was over de periode mei 1940 tot september 1944 397 (noot 5). Van deze 397 artikelen sloegen er 166 op andere landen of op de gehele wereld. Er waren dus 231 artikelen die op Nederland betrekking hadden. Er bestonden verschillen tussen meer theoretische en min of meer verslaggevende berichten. Van deze laatste categorie veronderstel ik als voorbeeld, en ik neem aan dat dit artikel in de telling is meegenomen: *Het Nationale Dagblad* van 9 februari 1943 over een 'halfjoodse' advocaat die in Veenendaal in de meidagen van 1940 te veel geld verdiend zou hebben aan hulp bij het innen van defensieschade (ik trof dit artikel onder het lemma *Het Nationale Dagblad* bij Wikipedia).

Ik neem aan dat over de onderzoeksperiode (4 jaar + 3 maanden; 6 bladen per week; totaal circa 1250 uitgaven) de 231 Nederlandse artikelen werkelijk belangrijk waren. Ik bedoel daarmee dat ze in direct verband gebracht kunnen worden met een mogelijk 'aandringen' van de NSB op maatregelen bij de Duitse bezetter. Dit betekent dat gemiddeld ongeveer per vijf dagen één (lokaal Nederlands) bericht in *Het Nationale Dagblad* stond dat op de aangegeven manier verwees naar joden.

Ultee en Luijkx geven aan dat afname geconstateerd kan worden in *Het Nationale Dagblad* van het aantal berichten over joden. Op basis van het totale aantal van 397 berichten over joden kan een afname geconstateerd worden van 1940: 157; 1941: 139; 1942: 63; 1943: 33; 1944: 5. We weten niet hoe deze afname verdeeld was over buitenlandse en Nederlandse artikelen. "(Deze afname) gebeurde

terwijl het aantal afgekondigde anti-joodse maatregelen aanvankelijk toenam", stellen Ultee/Luijkx (noot 6). Zij verbinden hier geen conclusies aan. Ze stellen: "Het aantal artikelen waarin het doen en laten van joden werd goedgekeurd, anti-joodse maatregelen werden afgeraden, uitsluitend constatering over joden werden gedaan en genomen maatregelen kritisch werden bezien, bleek uiteindelijk bepaald klein te zijn" (noot 7). Er wordt geen aantal genoemd.

Ultee en Luijkx stellen: "van de 57 (door de bezetter) uitgevaardigde verboden (met betrekking tot joden) drong *Het Nationale Dagblad* er aan op 12. Dit spreekt sterk tegen de stelling dat *Het Nationale Dagblad* bijdroeg aan de jodenvervolging. We verwerpen haar echter niet, omdat het hier weer lijkt te gaan om een kwestie van 'willen-én-kunnen'. Presser (1965: 107) stelt dat in 1940 alle kranten minstens twee maal werd verboden 'in commenterende vorm of in artikelen te schrijven over aangelegenheden betreffende de Joden, over Joodse vraagstukken, enz'. De hypothese dat *Het Nationale Dagblad* wenste aan te dringen op anti-joodse maatregelen maar dat van de Duitse bezetters niet mocht, heeft dus enige grond" (noot 8).

De auteurs schrijven (noot 9): "Tegen de hypothese in, kwam de maatregel om gemengd gehuwde joden te steriliseren er (...) ruim zeven maanden (na een publicatie van *Het Nationale Dagblad* daarover)". Zij stellen: "Toch opperen we dat het hier niet om bevindingen gaat die aanleiding geven om de hypothese van een NSB-invloed te verwerpen. De hypothese doet alsof een wens voldoende is om een maatregel te nemen, terwijl er ook gelegenheid moet zijn om de maatregel uit te voeren. Zo vereist de sterilisatie van gemengd gehuwden, waarop (een met name genoemde auteur - dk) op 18-8-1942 (letterlijk - dk) in *Het Nationaal Dagblad* aandrang, een lijst met namen van joden die met een niet-joods persoon zijn gehuwd. Die was er op dat tijdstip niet. Wel verscheen er binnen een maand, op 11-9-1943 (letterlijk - dk), een bekendmaking in de krant volgens welke gemengd gehuwde joden zich moesten melden" (noot 10).

De verwijzing van Ultee en Luijkx naar sterilisatie (noot 11) is aanleiding voor mij geweest om het bewuste bronartikel in *Het Nationale Dagblad* van 18 augustus 1942 te lezen. Ik doe dat, omdat sterilisatie naar een buitengewoon zware vorm van antisemitisme verwijst. Ik wilde weten wat *Het Nationale Dagblad* daarover nu precies te melden had: het betrof een uitgebreid, enigszins theoretisch getinte samenvatting door genoemde auteur (over wie geen gegevens bekend zijn) van een uiteenzetting van de toenmalige directeur-generaal van de volksgezondheid bij zijn ambtsaanvaarding. Ultee en Luijkx noemen de bron voor dit artikel niet, noch verwijzen zij naar de genoemde directeur-generaal van de volksgezondheid. De directeur-generaal wordt ook bij De Jong niet genoemd. Het staat niet vast dat hij NSB'er was. De Duitse bezetter benoemde ook vaak niet-NSB'ers op belangrijke posities (vgl. De Jong). Maar de directeur-generaal was wel een voorstander van een toegepaste erfelijkheidsleer ten behoeve van "de zorg voor het ras". De samenvatting van genoemde auteur in *Het Nationale Dagblad* verwijst instemmend naar "maatregelen (op het punt van halfbloeden) in het belang van de rashygiëne, die de directeur-generaal aankondigde". Het woord sterilisatie valt in het artikel niet. Als ik het artikel gelezen had zonder de interpretatie van Ultee en Luijkx, was de mogelijkheid van sterilisatie niet bij mij opgekomen.

Mijn eerste conclusie ten aanzien van het gebruik van de term sterilisatie luidt: Ultee en Luijkx lieten kennelijk bij het lezen van *Het Nationale Dagblad* hun kennis achteraf op dit gebied al prevaleren in hun samenvatting van het bronmateriaal. Ook vermeldde zij de bron van hun materiaal (de uiteenzetting van de directeur-generaal) niet. Het betreft dus onjuiste feit-uitspraken (zie hoofdstuk 1) die bewijs in een bepaalde richting suggereren.

Een tweede, hier nog belangrijker, conclusie luidt: de suggestie dat de wens van NSB, NSB'ers of *Het Nationale Dagblad* causaal de realisatie van sterilisatie tot gevolg had (7 maanden later) kan, in tegenstelling tot de uitspraak van Ultee en Luijkx, op plausibele gronden verworpen worden. Immers er was voorafgaand aan 18 augustus 1942 al een nieuwe directeur-generaal van de volksgezondheid benoemd, die zich klaarblijkelijk bezig hield met door de *bezetter* gewenste onderwerpen. De gedachte dat er een causale relatie vanuit de wens van de NSB naar een realisatie van dit doel na zeven maanden bestond kan hiermee verworpen worden. Het betreft een onjuiste interpretatie-uitspraak.

Opvallend is dat Ultee en Luijkx zich uiteindelijk slechts richten op *Het Nationale Dagblad*. In hun slotopmerkingen (zie boven) maken zij melding van dit gegeven. Hun onderzoeksbasis is daarmee wel heel smal.

Er zijn in dit kader belangrijke kanttekeningen te maken bij de positie van de pers. Met name de hoofdstukken over de pers bij De Jong (*Het Koninkrijk der Nederlanden*, enz) zijn hier van belang. De Jong stelt (noot 12), dat na januari 1941 een 'Presseabteilung' van het Departement van volksvoorlichting en kunsten in het leven was geroepen. Journalisten van alle Nederlandse kranten moesten daar dagelijks aanwezig zijn om directieven van de kant van de Duitse bezetter te ontvangen. "vaak werd ook het opnemen van gehele artikelen en foto's verplicht gesteld", stelt De Jong. Er was aldus De Jong, ook een apart perscontrolebureau van de Sicherheitsdienst (noot 13), dat zich beijverde om uit de volledige NSB-pers tegen de SS gerichte uitlatingen van NSB'ers uit te knippen en in dossiers op te slaan. Het geeft aan hoe groot de controle en druk op de NSB was en ook op de aan haar gerelateerde instituten (waaronder *Het Nationale Dagblad*).

Een en ander geeft aan dat van de kant van de bezetter er richting de niet-nationaal-socialistische, als richting de Nederlands nationaal-socialistische bladen van een sterke persbreideling sprake was. We mogen er van uitgaan dat bij de dagelijkse journalistenbijeenkomsten van de Presseabteilung, ook journalisten van NSB-bladen aanwezig waren. De Jong noemt overigens *Het Nationale Dagblad* in dit verband niet. Het betrof een kleine krant, met maximaal 27.000 abonnees, tegenover bijvoorbeeld circa 450.000 abonnees van *De Courant/Nieuws van de Dag* en *Telegraaf* (noot 14).

Desalniettemin mogen we er van uitgaan dat de opname van verplicht materiaal voor de NSB-bladen niet anders was dan voor de overige pers. Het "krantenbedrijf (...) (was) in wezen een werktuig van de Duitse propaganda", stelt De Jong (noot 15). Zelfs het gegeven dat het de niet-nationaal-socialistische pers verboden werd kritiek op de NSB te publiceren, wil nog niet zeggen dat de NSB en de aan haar gelieerde kranten daarmee hun mening vrij konden uiten.

Het is zeer waarschijnlijk dat ook *Het Nationale Dagblad* een werktuig was van de Duitse propaganda. In dit kader is het plausibel om te veronderstellen dat het bovenbehandelde artikel in *Het Nationale Dagblad* over de uiteenzetting van

directeur-generaal van de volksgezondheid, in opdracht van de bezetter, of van het departement gepubliceerd werd.

Ultee en Luijkx noemen dit sterilisatie-voorbeeld uit Het Nationale Dagblad, omdat het de zwaarte van het antisemitisme van de NSB zou tonen. Voor de auteurs is dit een cruciaal voorbeeld van veronderstelde causaliteit tussen wensen van de NSB en realisering door de bezetter. De veronderstelling is echter onjuist, zoals we hebben gezien.

Overigens dragen formuleringen als *De NSB als een massa agressief tuig?* (de hoofdtitel van het onderzoek) ook niet bij aan een juist inzicht in de verhoudingen tijdens de bezetting. Het onderzoek draagt door zijn suggestieve, en onjuiste karakter bij aan ongunstige stereotypering (onjuist verwerkte bronnen) van de NSB en NSB'ers. Ik vat dit onderzoek op als een voorbeeld van hermeneutische kennisonrechtvaardigheid.

noten:

- 1 Ultee/Luijkx p. 118
- 2 idem p. 118
- 3 idem p. 123
- 4 idem p. 144
- 5 idem p. 128)
- 6 idem p. 128
- 7 idem p. 128
- 8 idem p. 135
- 9 idem p. 134
- 10 idem p. 135
- 11 idem p. 135
- 12 De Jong 5/1 p. 268 e.v.
- 13 idem 5/1 p. 276
- 14 idem zie voor pers aantallen 5/1 p. 282 noot (2)
- 15 idem 5(1) p. 278

4 J.B. Charles. *Volg het spoor terug* (1953, 1984)

Van *Volg het spoor terug* blijken zeer veel herdrukken te bestaan. Na de oorspronkelijke uitgave van 1953 verschenen een aantal herdrukken. In 1967 is een vernieuwde uitgave verschenen. De paginanummering van verschillende edities is niet identiek. Volgens mijn genoteerde gegevens heb ik voor onderstaande tekst een versie uit 1984 gebruikt. Ik heb mijn paginaverwijzingen niet meer kunnen verifiëren, omdat het bibliotheekexemplaar niet meer aanwezig bleek te zijn. Aan de hand van de tekst op www.dbnl.nl blijkt dat een aantal vroeger wel aanwezige passages van Charles in recentere versies niet meer opgenomen zijn. Ik heb ze hier laten staan met mijn paginanummering. Ik voeg daaraan toe, tussen [], de nummering op www.dbnl.nl.

Naast geschiedschrijving, die nog aan de orde komt, gaat het mij ook om verhalen. Verhalen die een heersend idee hebben helpen invoeren in de afgelopen zestig jaar: de nu heersende opvatting over collaboratie in de Tweede Wereldoorlog. *Volg het spoor terug* van J.B. Charles is een literaire benadering van een geschiedkundig onderwerp. Het is een essaybundel die in 1953 is uitgegeven. Deze bundel beleefde veel herdrukken en kwam opnieuw uit in 1963. In 1967, zoals al vermeld, kwam er een vernieuwde herdruk. De tekst is in de jaren 1980 herdrukt en ook in de eenentwintigste eeuw nogmaals uitgekomen. Van een uitgave die veel herdrukt is, en per druk misschien in meerdere duizenden exemplaren op de markt kwam, kan verwacht worden dat deze veel gelezen is. Omdat de tekst nog in 2009 herdrukt is door de erven Charles en ook beschikbaar gesteld op www.dbnl.org, is de kans groot dat het nog steeds geadviseerd wordt aan opgroeiende jongeren. De opvattingen van J.B. Charles zijn vermoedelijk onderdeel geworden van het culturele bewustzijn in Nederland. Als we nu bij bekende internetboekhandels zoeken op Charles blijkt dat de titel nieuw of antiquarisch nog steeds ruim voorhanden is.

De essays uit *Volg het spoor terug* zijn eerder gepubliceerd in het tijdschrift *Podium*. Ik was bekend met de auteur via het tijdschrift *Maatstaf*. Charles eigen versie van de f-schaal, de fascistoïde-schaal van Adorno, was al uit die laatste bron tot mij gekomen als het 'Wilhelminisch syndroom'. Naast andere fascistoïde eigenschappen, houdt iemand die aan dit syndroom lijdt bijvoorbeeld van marsmuziek. In het verleden heb ik maar beperkt kennis genomen van de opvattingen van Charles. Nu leek het me van belang in het kader van mijn poging tot kritische beschouwing van collaboratie het boek helemaal te lezen.

Ter aanduiding van het algemene karakter van het boek, het volgende: Charles beschrijft voornamelijk verzetsavonturen. Soms krijgt zijn tekst het karakter van een schelmenroman. Het gaat om een niet aan een tijdsschema opgehangen aaneenrijging van misschien niet altijd even relevante en vermoedelijk niet altijd te staven gebeurtenissen. Vooral in hoofdstuk X doet Charles verslag van de merkwaardige constructie van een illegaal (onder de schuilnaam Charles) die tegelijk in contact staat met de bezetter als een gewiekste en verraderlijke agent (onder de schuilnaam Bandinelli). Dat uit dit stuk heldenverleden geen naoorlogs zuiveringsproces ontstaan is, is raadselachtig. Het is goed mogelijk dat zijn tekst ook literaire aanvullingen bevat.

De essaybundel vermeldt onder meer het volgende niet al te waarschijnlijke verhaal: van 'hoger hand', de generaal Vonk, chef-staf van het 'deltakommando' (wat dit dan ook allemaal moge betekenen), kreeg Charles opdracht de sluiswerken bij Wijk bij Duurstede tot elke prijs onbeschadigd te houden. Charles met zijn mannen slaagden er in dit doel te bereiken door connecties aan te gaan met een jonge Duitse vrouw, die met een ondergedoken, joodse man samenwoonde. Deze vrouw werkte als telefoniste op de Wehrmachtskommandantur. Via deze verbinding wist men contact te leggen met een goede, Duitse vriend aldaar die toezicht hield op de waterbouwkundige werken. Tegen een beloning van 40.000 gulden was deze persoon wel bereid het gestelde doel te bereiken. De Duitse verbindingspersoon werd na de oorlog in een Canadees krijgsgevangenenkamp opgesloten. Maar, het verzet stond voor niets: "Onze waarnemende chef-staf, die alles van (Charles') medewerking wist, heeft hem er in een onbezonnen bui uitgehaald, eenvoudig door met een van onze Italiaanse auto's (Bandinelli - dk) de Canadese wacht te passeren, Hermann (de betrouwbare verbindingsman - dk) op te zoeken, in de auto te stoppen en met hem weg te rijden".

Om zijn regelmatig gebruik van de term 'landverraad' duidelijk te maken, geeft Charles op pagina 29 [hoofdstuk 3; p. 36] de omschrijving van het delict waaraan degenen die na de Tweede Wereldoorlog in interneringskampen werden opgesloten, zich onder meer hadden schuldig gemaakt: hulpverlening aan de vijand.

Charles licht een en ander nog toe aan de hand van art. 102 van het *Wetboek van Strafrecht*: "met gevangenisstraf van ten hoogste vijftien jaren wordt gestraft hij die opzettelijk in tijd van oorlog, den vijand hulp verleent of den staat tegenover den vijand benadeelt". Het was voor Charles zonder meer duidelijk dat nadat de Nederlandse regering en het staatshoofd naar Londen gevlucht waren, Nederland nog steeds in staat van oorlog was. Hij aanvaardde de term 'bezetting' niet. Charles was vermoedelijk van mening dat alle Nederlanders in staat van oorlog (verzet) moesten blijven.

Maar voor heel veel mensen geldt vermoedelijk dat als het land bezet is door een nieuwe staatsmacht, men er dan in het algemeen, al was het maar voor het gevuld houden van de eigen beurs, goed aan doet er het beste van te maken. Dit 'er het beste van maken' doen mensen op soms heel verschillende manieren. Degenen die hoopten dat de bezetter Nederland een Nederlands nationaal-socialisme zou toestaan, verrichtten niet een vreemde daad door mee te werken met de bezetter. Het vond (bij de NSB) plaats vanuit de gedachte dat zo'n aanbod tot een wederdienst zou leiden (organisatorische ruiltransactie; zie hoofdstuk 1).

Charles echter meent, en dit geeft ook meteen de tegenstelling aan: "Een 'fatsoenlijk mens' in onze cultuur kan echter nimmer fascist wezen" (p. 41) [hoofdstuk 3; p. 51].

Als in de tijd van de gevechten aan de Grebbeberg NSB'ers hun (eventueel gewapende) diensten aan de Duitsers hadden aangeboden was artikel 102 van WvS van toepassing geweest. Zoals wij nu weten is dat niet het geval geweest (noot 1). De formulering 'in tijd van oorlog' uit het aangehaalde artikel is in dit geval niet van toepassing. De tijd waarover Charles spreekt (1940-1945) is in juridische zin de tijd van langdurige bezetting (noot 2) en niet van oorlog. Collaboratie is dan een min of meer 'natuurlijke' gang van zaken in de relaties tussen het organisatorische apparaat van een bezettende macht en de in het bezette gebied functionerende organisaties (zie gegevenheid 2 in hoofdstuk 1 Theoretisch kader).

Er is dus geen reden om aan te nemen dat collaborateurs noodzakelijk landverraders waren. Dit betekent ook dat we per Nederlandse nationaal-socialist kunnen onderzoeken (als dat althans nog mogelijk is) hoe hun houding was ten aanzien van de bezetter. We kunnen tot de statistische uitspraak komen, dat meer dan negentig procent van de Nederlandse nationaal-socialisten niet noodzakelijk Duitsgezind was. Ik baseer me hier op het gegeven dat Nederlandse rechters op basis van het beschikbare materiaal over de in interneringskampen opgesloten Nederlandse nationaal-socialisten tot de conclusie kwamen dat meer dan negentig procent van de gearresteerden als 'licht geval' aangeduid kon worden en na een langdurig voorarrest op korte termijn vrij gelaten moest worden. Dit waren structurele uitspraken.

De mensen die het hier betrof waren lid geweest van een Nederlandse (inheemse) politieke organisatie, en hadden in dat kader (al of niet) regelmatig met *Volk en Vaderland* (weekblad van de NSB) gecolporteerd, waren wel eens met de Winterhulpcollectebus rondgegaan, of ze waren blokleader. Daar bleef het dan in het merendeel van de gevallen ook bij. De rechterlijke uitspraken (in het kader van de Bijzondere Rechtspleging) waren naast individueel immers ook structureel van karakter.

Voor Charles daarentegen vormden die meer dan negentig procent (plus uiteraard de overige minder dan tien procent) "...het sub-sociale van de oorlogstijd", en alleen door "...een gratiebeleid en sluwe barmhartigheid, met royale zuivering van de zuivering en behendige korrekties van het rechtsherstel" kon, aldus Charles dit sub-sociale van de oorlogstijd weer tot 'normaal' verklaard worden. Het was duidelijk, stelt Charles, dat de onzuiveren deze oorlog gewonnen hadden (zie p. 23) [hoofdstuk 1; p. 27].

Bij Charles zien we dus een verschijnsel aan de oppervlakte komen dat kenmerkend is voor het huidige algemeen maatschappelijk geldende denken over de collaboratie: degenen die in de periode van de bezettingstijd geen delicten of misdaden tegen de menselijkheid hebben gepleegd waren feitelijk gelijk aan mensen die dat soort dingen wel gedaan hebben. Die gelijke positie kwam bijvoorbeeld voort uit hun lidmaatschap van NSB, WA, SS, enzovoort, of uit hun gedeelde politieke ideologie, het nationaal-socialisme.

Het is merkwaardig dat er structurele rechterlijke uitspraken in Nederland gedaan zijn die niet geleid hebben tot het algemeen maatschappelijk inzicht, dat de meerderheid van de nationaal-socialisten, eigenlijk gewone Nederlanders waren. Weliswaar hadden zij een specifiek politiek idee maar in menselijk optreden waren ze niet anders dan de overige gemiddelde Nederlanders. Wat we bij Charles aantreffen is dus een vorm van 'eigen richting' die verhinderd heeft dat de rechterlijke uitspraken van 1946 doordrongen tot de media, tot het onderwijs, en tot het denken van de gemiddelde Nederlander.

Het is onder meer door J.B. Charles, een gezaghebbende hoogleraar (pseudoniem van: W.H. Nagel; R.U. Leiden; strafrecht; criminologie) dat een statistische scheefstand gecreëerd en in stand gehouden is. In feite betreft dit het creëren van de voorwaarden voor een vergaande ongunstige stereotypering. In *Volg het spoor terug* treffen we daarvan een groot aantal voorbeelden aan.

Op pagina 10 [hoofdstuk 1; p. 9] bijvoorbeeld treffen we de volgende uitspraken: "Er was alle gelegenheid, voor Nederlanders die bv. hun landverraderlijke burens niet meer groetten, grapjes te vinden als tewerkstelling in Duitsland,

graven aan de verdedigingswerken van de vijand o.i.d. - wat voor de fatsoenlijksten onderduiken betekende, dus inhouding van distributiebescheiden en noodgedwongen contact met illegaliteit. Men kan rustig vaststellen dat op deze manier geprovoceerd tienduizenden Nederlanders in Neuengamme en elders kwamen. En vervolgens de dood vonden". Dit nu is een typisch voorbeeld van statistische scheefstand. Het is onjuist te beweren dat een 'landverraderlijke buur' noodzakelijk tot Neuengamme leidde. Charles levert daar ook geen bewijs voor.

Iets soortgelijks geldt voor de volgende uitspraak van Charles op pagina 20 [hoofdstuk 2; p. 23]: "Neem aan, dat van de niet-roomse Nederlanders vijftientwintig procent naar een protestantse kerk ging. Dan was onder dit bevolkingsdeel het percentage van hen, die verkeerd gingen, veel geringer dan van alle niet-roomse Nederlanders samen. Echter, diegenen van dezen die wel fout waren, behoorden tot de gevaarlijkste soorten landverraders! (...) Dit zijn inderdaad gewaagde schattingen, maar ik kan er nog talloze aan toevoegen".

Deze uitspraak is niet alleen gewaagd maar ze geven ook nog eens blijk van een volstrekt onjuiste sociale analyse van groepen mensen. Het verband tussen godsdienstigheid en criminaliteit is zwak. Iedere groepering (ook niet-godsdienstige) in de moderne samenleving kent een bepaald criminaliteitscijfer. Dat wordt vermoedelijk niet bepaald door cultuurinhoudelijke aspecten. De discussie over dit onderwerp heeft de afgelopen zestig jaar gemeanderd tussen *nature* en *nurture*, en het is nog steeds onbekend hoe bepaalde criminaliteit structureel ontstaat. Oorlog wordt in onze samenlevingen in het algemeen niet als criminaliteit, maar als bijvoorbeeld collectieve zelfverdediging opgevat. Het is mogelijk dat structurele criminaliteit in oorlogsomstandigheden meer kans krijgt. Maar een toestand van bezetting is, zoals al gesteld, anders dan een toestand van oorlog. In de bronnen wordt voorafgaand aan de Tweede Wereldoorlog niet over een hoger criminaliteitscijfer onder de Nederlandse nationaal-socialisten gesproken (noot 3). Een toestand van bezetting hoeft dus niet noodzakelijkerwijze een hoger criminaliteitscijfer te laten zien dan in niet-bezettingstijd bestaat. Voor zover dit wel het geval geweest is, kan dit aan de rol van de bezetter worden toegewezen die zich niet wenste te houden aan internationaal gestelde regels (het Landoorlogreglement).

De tekst van J.B. Charles schetst een onjuist en ongunstig beeld van een tamelijk grote, hem onwelgevallige, groep mensen in de Nederlandse samenleving. Een en ander betekent uiteraard niet dat Charles geen bezwaar zou mogen maken tegen nationaal-socialistische ideeën of politiek. Op zich lijkt me dat een verstandige zaak, maar hij had het wel moeten doen met argumenten die steek houden.

Op pagina 26 en verder [hoofdstuk 3; p. 31] gaat Charles in op een artikel van (de later bekende schrijver) A. den Doollaard uit 1949, in een Charles onwelgevallig blad de toenmalige *De Linie*. Den Doollaard had kennelijk het rapport van Van der Vaart Smit over naoorlogse schendingen van mensenrechten (zie hoofdstuk 1; gegevenheid 8) in de interneringskampen voor Nederlandse nationaal-socialisten (Kamptoestanden 1944-'45-'48) serieus genomen. Charles reageert op Den Doollaard: "Ik ken het rapport. De genoemde feiten zijn onderzocht en een klein deel bleek op waarheid te berusten".

Voor Charles hebben er geen schendingen van mensenrechten plaats gevonden. Charles wil dit niet over zijn lippen laten komen, omdat zoals hij stelt Van der Vaart Smit in de oorlog hulp aan de vijand verleend zou hebben. Van der Vaart Smit is, stelt Charles, hiervoor in 1949 veroordeeld. Kennelijk vindt Charles het

aanvaardbaar dat misdaden in Nederlandse penitentiaire inrichtingen plaatsvinden. Hij stelt: "Als de aantallen mensen met wie wij ergens te maken hebben in de duizenden gaan lopen, of het Nederlanders of Chinezen zijn, is de waarschijnlijkheid van ondeugd nu eenmaal wetmatig; en als het kampbewakers betreft die opeens de verraders mogen bewaken, welke hen gedurende vijf jaren verkocht en hardnekkig vervolgd hebben, is het alleen maar een wonder dat er niet meer doden gevallen zijn. Niettemin is het goed dat deze zaak nauwkeurig onderzocht is, maar het is ook goed eens te zien wie de samensteller is van het rapport. Het is dr. H.W. van der Vaart Smit, vroeger gereformeerd predikant, later hoofdsteller van het schijnheiligste landverraderlijke periodieke pamflet, dat de vijand zijn helpers gedurende de bezetting toestond uit te geven: Evangelie en Volk" (p. 26) [hoofdstuk 3; p. 32].

Kortom: Charles suggereert dat Van der Vaart Smit zelf verantwoordelijk is voor de naoorlogse schendingen van mensenrechten in de interneringskampen voor nationaal-socialisten. Charles bagatelliseert de dingen die gebeurt zijn na de Tweede Wereldoorlog in Nederland. Hij doet het op pagina 219 [niet opgenomen in de digitale tekst] nog eens uitgebreid over. Hij is van mening dat de schendingen van mensenrechten in Nederland na de beëindiging van de bezetting op het conto van de gearresteerden zelf geschreven kunnen worden, omdat ze in de periode 1940-1945 foute dingen beweerden en deden.

Dit geval van onjuiste beoordeling van strafrechtelijke zaken via stereotypering, staat bij Charles niet op zich. Op pagina 31 [hoofdstuk 3; p. 38] treffen we een passage aan die weliswaar een iets andere inhoud heeft, maar die een indicatie geeft van de manier waarop Charles invloed uitgeoefend heeft op het ontstaan van structureel ongunstig stereotyperend denken. "Ik herinner mij, dat ik in de eerste oorlogsjaren met F. naar Den Doolaard (radiuitzendingen uit Londen) geluisterd had, en dat wij daarna van het luisteradres weer naar huis wandelden. Op een gegeven ogenblik liep een nsb-er voor ons; een arrogante vent, die nog nooit had willen deugen, zoals de buurt het noemde, en die op straat het door de leider voorgeschreven nummertje 'strijden' weggaf: de mensen maar fier aankijken als ze je niet groeten, en goed horen of ze ook iets durven mompelen. Het ongeluk liep met zijn dochterje van drie of vier jaar. F. zei toen, onder de indruk van de verboden radio: 'Toch ook een beetje een rotgedachte, dat dat arme kind straks bij onze bevrijding geen vader meer hebben zal...' Ik beaamde het. Wij zagen de man niet meer, die in de buurt zijn uurtje liep te 'strijden', maar we zagen slechts het kind alleen overblijven, en deze oorlog, ons aangedaan, drukte ons daardoor nog te meer. Ik herinner mij dit heel goed toen F. later door de politieke delinkwenten vermoord was en bedenk nu, dat 'het ongeluk' nog wèl leeft, en hoe fier!"

Charles had vooroordelen, die hij op alles wat 'fout' was geweest van toepassing maakte. Hoe kon hij weten dat dit 'ongeluk' het door de leider voorgeschreven nummertje 'strijden' weggaf? Ook onderzoekt Charles niet of de bewuste NSB'er mensen had verraden, vermoord of laten vermoorden.

Op pagina 22 [in de digitale uitgave niet opgenomen] waarschuwt Charles ons voor sentimentele mensen, zij "...geven ook niet werkelijk om hetgeen hen omgeeft, zij houden zich daarmee slechts bezig, teneinde er zelf affektief door geraakt te worden".

De bovengegeven uitspraak over "...dat arme kind..." is een voorbeeld van sentimentaliteit. Waarschuwt Charles ons hier voor zichzelf? Die waarschuwing is dan misschien niet onterecht. Hij geeft aan dat de "...Binnenlandse Strijdkrachten,

(...), als de veelvuldige taken van het verzet zelf niet aan de orde waren, lang voor de bevrijding dachten over en werkten aan het voorkomen van de Bijltjesdag."

Uit de in de vorige alinea geciteerde tekst van Charles blijkt dat de mogelijke dood van die NSB'er ("... dat dat arme kind straks bij onze bevrijding geen vader meer zal hebben."), voor hemzelf en voor F., al min of meer vaststond. Geen voorbeeld dus van het voorkomen van een Bijltjesdag.

Volg het spoor terug is een aaneenrijging van anecdotes en andere essayistische mogelijkheden die Charles de gelegenheid gaven zijn woede over de Tweede Wereldoorlog en met name over de Nederlandse 'landverraders' te spuien. Als zodanig hadden zijn geschriften uiteraard ook een sociologische functie: een afvoermogelijkheid van emoties uit de oorlog en bezetting. Deze teksten zullen voor veel lezers ook ongetwijfeld dezelfde functie hebben gehad. De duurzame plaats die deze teksten in de Nederlandse bibliotheken hebben gekregen is daarvan een afspiegeling.

Volg het spoor terug van J.B. Charles is een boek vol statistische scheefstand en vooroordeel, zoals boven aangegeven. Het betreft daarmee een prototype van ongunstige stereotypering en van getuigende kennisonrechtvaardigheid in de zin bedoeld door M. Fricker (zie hoofdstuk 1, Theoretisch kader).

noten:

1 L. de Jong (1953) p. 249

2 P. Romijn (2006); p. 55

3 Bij De Jong, Romijn (2006) en Damsma en Schumacher kom ik op activiteiten van de kant van de WA nog terug.

5 J. Presser. *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945* (1965, 1977)

Bij Presser ligt in *Ondergang* de nadruk op de beschrijving van deportatie en genocide. De twee delen van *Ondergang* bevatten totaal ongeveer 55 verwijzingen naar NSB of NSB'ers.

De bronnen van Presser zijn enkele afleveringen van *Het Nationale Dagblad* (een dagblad dat door de NSB werd uitgegeven), en veel verwijzingen naar *Meldungen aus der Nederlanden*, een uitgave van de bezetter. Hij baseert zich verder op een veelheid van literatuur, die in voetnoten is opgenomen. Presser neemt het merendeel van zijn verwijzingen voor juist aan. Een en ander betekent dat we met een sneeuwbal effect van doen krijgen: zijn de bronnen juist? Zouden we die nog weer moeten raadplegen? Ik doe dat vooralsnog niet. Ik neem de uitspraken van Presser voorlopig dus als juist aan. Als ik twijfel aan de plausibiliteit van zijn uitspraken vermeld ik dat.

In het algemene beeld van vooral de vervolging en deportatie is voor Presser de Duitse bezetter in Nederland de organisator daarvan. Presser ziet de NSB als handlangers daarin. Hij geeft daarvan voorbeelden, die in het algemeen niet naar personen gekwantificeerd of benoemd worden, en waarvan de organisatorische lijn-stafverhouding tot de bezetter niet gespecificeerd is.

Dat de NSB een antisemitische organisatie was, is voor Presser duidelijk. Hij volstaat met een enkele verwijzing naar krantenartikelen. NSB-burgemeesters acht hij per definitie fout. Hij stelt bijvoorbeeld: "In een Zuidhollandse stad zaten elf Joden in een gezin van drie personen: wat betekende het, dat de centrale keuken aan dat drietal veertien porties leverde? Gelukkig: 'De politie was goed, ondanks de NSB-burgemeester. En ... de huiszoeking bleef achterwege'" (noot 1).

Zoals we nu weten waren er NSB-burgemeesters die joden waarschuwden, beschermden, enzovoort. Zie in dit verband P. Romijn (2006) die in dit geval van een "tijdelijke rolwisseling" bij dergelijke burgemeesters spreekt (zie hoofdstuk 16). In de tijd van Presser zal dit gegeven ook bekend zijn geweest. G.A. Kooy (1964) vermeldt dit gegeven al.

Een en ander geeft aan, dat voor Presser de NSB een eendimensionale organisatie was, die naar buiten altijd gekenmerkt werd door eenzelfde pro-Duitse, anti-semitische houding. Dat kan dus in dit geval onjuist geweest zijn.

Presser vermengt activiteiten van de bezetter en organisaties die hij aan de NSB toeschrijft. Bijvoorbeeld in het geval van de Vrijwillige Hulppolitie en de Landwacht. Het gaat hier om organisaties die in eerste instantie voor de NSB door de bezetter waren opgericht, maar die daarna door de bezetter voor eigen doeleinden werden overgenomen (noot 2). In de lijnstaffverhoudingen vielen dergelijke organisaties onder de bezetter. Presser citeert Rauter (de hoogste Duitse politiechef in Nederland), die op 15 oktober 1942 schreef: "... wird das Judentum in Holland für vogelfrei erklärt, d.h. es beginnt eine grosse Polizeiaktion, an der nicht nur deutsche und niederländische Polizeiorgane, sondern darüber hinaus der Arbeitsbereich der NSDAP, die Gliederungen der Partei, der NSB (...) mit herangezogen werden" (deel I, p. 277).

Presser doet geen moeite de rol van de NSB als organisatie in deze te onderzoeken. Het was vermoedelijk de wens van Rauter dat de NSB bij dit soort

activiteiten betrokken zou worden. Maar hij noemt geen bronnen waaruit afgeleid kan worden dat de NSB die rol ook op zich nam.

Een voorbeeld van ongespecificeerde beschuldiging, treffen we in deel II, op p. 242: "En natuurlijk had het platteland hier en daar soms deerlijk te lijden van de plaatselijke NSB'er, die de mensen en de omgeving nauwkeurig kende en genadeloos optrad, joden zowel als hun gastheren overleverend aan hun beulen".

Als Presser hier een bronvermelding had opgenomen, was er geen probleem geweest. In de huidige vorm echter is dit een onaanvaardbare beschuldiging. We weten niet wat "natuurlijk" is, we weten niet wat "soms" is, we weten niet wie "de plaatselijke NSB'er" is. Het betreft een voorbarige generalisatie. Het is een ongunstige stereotypering. In hoofdstuk 11 kom ik op dit onderwerp nog terug.

Dit werk van Presser bevat weinig specificaties van daden en personen van inheemse collaborerende instellingen en de verhouding ten opzichte van de instellingen van de Duitse bezetter. Hij uit daarmee deels onaanvaardbare beschuldigingen. Ondergang draagt bij aan een ongunstig stereotyperend beeld van NSB en NSB'ers.

In het volgende hoofdstuk 4 wordt het onderwerp sterilisatie bij Presser bestudeerd op basis van het dossier van een inmiddels overleden NSB-gynaecoloog.

noten:

1 Deel II, p. 255; ik neem aan dat Presser hier naar Enquêtecommissie, dl. VII C, p. 262 verwijst, maar helemaal zeker is dat niet

2 vgl. De Jong; Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog; deel 1; hoofdstuk 5

6 EEN HEIKEL ONDERWERP

De manier van bestuderen in dit hoofdstuk wijkt af van de rest van het onderzoek dat voornamelijk gericht is op tekstkritisch onderzoek van voornamelijk geschiedkundige publicaties. Het is van belang om, alvorens in te gaan op een specifieke casus in dit verband, aan te geven waarom het nodig is om dit onderwerp aan de orde te stellen.

In deze tekst komt een zwaar onderwerp aan de orde. Om tot een goed begrip te kunnen komen van de positie van de voormalige 'foute' Nederlanders kan het niet anders dan dat we ook doordringen tot deze heikele onderwerpen. Het betreft namelijk een beladen onderwerp. Het gaat over een naoorlogs strafproces (in het kader van de Bijzonder Rechtspleging) inzake de sterilisatie van gemengd gehuwde joden in Nederland in 1943 na de structurele deportaties uit Nederland. Deportaties, genocide en sterilisaties waren onderdeel van de politiek van de Duitse bezetter in de Tweede Wereldoorlog. Deportatie is een beladen term. Voor genocide en sterilisaties geldt een verbinding met de slechtste experimenten die tijdens de Tweede Wereldoorlog op mensen zijn uitgevoerd. Als J. Presser dan ook schrijft over sterilisaties in Nederland in de Tweede Wereldoorlog, dan is het voor de hand liggend dat dergelijke daden in verband worden gebracht met de genoemde gruwelen.

Presser (1965) legt verband tussen in Nederland gepleegde sterilisaties en het NSB-lidmaatschap annex Nederlandse SS-lidmaatschap van een betrokken gynaecoloog. Het in de afgelopen 75 jaar gepubliceerde historische materiaal geeft echter geen aanleiding tot de gedachte dat de NSB als organisatie betrokken was bij deportaties, genocide en sterilisaties. Desalniettemin is in de naoorlogse beschouwing van de collaboratie een beeldvorming ontstaan die het Nederlandse nationaal-socialisme identiek verklaarde aan de opvattingen van de bezetter, en die de schuld aan gruweldaden ook legde bij alle Nederlandse nationaal-socialisten.

Vanuit de beeldvorming over de collaboratie in de Tweede Wereldoorlog kan men slechts komen tot een uiterst negatief beeld over wat de collaborateurs zouden hebben bedreven. Het betreft een duurzame beeldvorming en identiteitsvorming, die in plaats van weg te slijten zelfs na het jaar 2000 in versterkte mate openbaar wordt gemedieerd.

In het licht van deze overweging moet het navolgende gelezen worden. Het beschreven geval kan beschouwd worden als een voorbeeld van een (rechteloze) rechtspleging.

Dit hoofdstuk bevat de volgende onderdelen: Een uiteenzetting van het geval; het dossier: gegevens van de kant van de joodse raad en van enkele joodse vrouwen; het dossier: gegevens van de kant van de gedaagde; enkele complicerende aspecten in het beschikbare materiaal; commentaar bij enkele van de bovengenoemde punten; algemene analyse; conclusie. Gedaagde is een bij J. Presser vermelde NSB-chirurg, die hier anoniem blijft. Ook voor het overige worden in het verslag geen privacy-gevoelige namen genoemd.

In deel I op pagina 361 stelt Presser (1965, 1977) de kwestie van sterilisatie van gemengd gehuwde joden tijdens de Tweede Wereldoorlog aan de orde (1943). De bezetter stelde een Aertzliche Verbindungsstelle in. Dit betrof een afdeling van

de Joodse Raad in het gebouw van de Centrale Israëlitische Ziekenverpleging voor het contact met de Diensstelle van SS-Sturmbannführer dr. Mayer, belast met de medische zaken van de Sicherheitsdienst.

Deze Aertzliche Verbindungsstelle, stelt Presser op pagina 359, bemoeide zich niet met de eigenlijke sterilisatie. Op pagina 358 lezen we dat Rauter op 25 juni 1943 in een bespreking de 'vrijwilligheid' van de sterilisatie benadrukte, en stelde "...het is zelfs beter, dat niet Duitse, maar Joodse of Nederlandse artsen dit werk doen: damit wird der kirchlichen und feindlichen Propaganda der Grund entzogen (...) es ist sache der Juden, sich durch die in Aussicht gestellte Sternbefreiung zu derartigen Eingriffen zu entschliessen".

De Joodse Raad moest deze ingrepen zelf betalen, maar beschikte niet over middelen en brak zich het hoofd, stelt Presser, over de vraag wie de kosten moest dragen van deze sterilisaties. Er zou een joodse operateur uit Westerbork komen en met deze zou wel te praten zijn. Presser gaat verder: "Door een hier niet genoemde operateur, een arts en lid van de NSB, is later in zijn naoorlogse proces te zijner ontlasting aangevoerd, dat de Joodse Raad hem voor zijn werk betaald had; de hierop betrekking hebbende processtukken werpen een schril licht op een van de triestigste kanten van dit toch al zo weerzinwekkende bedrijf. Men ontkomt verder moeilijk aan de indruk, dat deze Nederlandse geneesheer, in de processtukken 'een fel en openlijk antisemiet' genoemd, in deze veel verder gegaan is dan zijn Duitse collega's, hierbij ingeschakeld; zelfs is de beschuldiging uitgesproken, dat hij de sabotagepogingen van enkele van die collega's (...) gesaboteerd heeft. Het is hier misschien de plaats, erop te wijzen, dat juist de met de leiding van deze dingen belaste Duitse arts E.W.P. Mayer, 'in honderden gevallen' zijn ogen gesloten heeft, wanneer zich personen meldden met door Nederlandse dokters afgegeven attesten van onvruchtbaarheid".

Ik vat samen: er zou een joodse arts uit Westerbork komen die de operaties zou kunnen uitvoeren. Om welke reden dat niet doorging wordt niet aangegeven. De Joodse Raad gaf kennelijk zelf opdracht aan een niet-joodse arts. Was toen al bekend dat deze NSB'er was? Werd zo'n arts door de bezetter aangewezen? Over dit onderwerp verwijst Presser naar H. Wielek (1947) *De oorlog die Hitler won*. In de uiteenzetting van Presser wordt de Nederlandse arts, die bij Presser niet met name genoemd wordt (maar bij Wielek wel), gevaarlijker voorgesteld dan de door de Duitse bezetter aangestelde arts SS-Sturmbahnführer Mayer, die zich lankmoediger opgesteld zou hebben.

Dit geval lijkt mij een voorbeeld van omdraaiing van perspectief (zie hoofdstuk 1). Met omdraaiing van perspectief bedoel ik hier: het gegeven dat de Duitse bezetter de aanstichter was van de jodenvervolging wordt omgedraaid in de richting van de gedachte dat de NSB of in dit een geval een NSB'er gevaarlijker was dan de bezetter. De reden waarom het NSB-lidmaatschap van de uitvoerende arts genoemd wordt heeft vermoedelijk tot doel om het 'handlangerschap' van de NSB of van een NSB'er te bewijzen.

Wielek (1947) spreekt in dit verband over: "den N.S.B.-chirurg (naam en plaats), die echter, aangezien dr. Meyer (letterlijk - dk) volstrekt niet met hem kon samenwerken, na dit dozijn operaties weer uit Amsterdam verdween" (p. 311).

Presser stelt op pagina 366 dat tot juni 1944 2562 mensen gesteriliseerd werden. Door welke artsen werden deze operaties uitgevoerd? Kennelijk heeft Presser niet kunnen vaststellen dat deze artsen NSB'ers waren. Presser stelt bovendien nog op pagina 358 dat dr. Mayer al betrokken was bij de voorbereidende

organisatie van de sterilisatie op 18 mei 1943 met onder andere Aus der Fünten, Fischer en andere kopstukken.

De processtukken (CABR nr. 37503) geven geen duidelijk beeld van schuld aan de kant van de betrokken chirurg. De betrokkenheid van de NSB als organisatie is bij de kwestie van de sterilisatie uit het dossier niet afleidbaar.

De Joodse Raad werd vrijwel zeker door de bezetter gedwongen de sterilisaties daadwerkelijk uit te laten voeren. Het noemen van het NSB-lidmaatschap van de uitvoerende arts is hier op zich echter irrelevant, vooral omdat het (vermoedelijke) NSDAP-lidmaatschap van de Duitse arts in dit verband niet genoemd wordt en het lankmoedige optreden van deze Duitse arts niet in verband gebracht wordt met de overige duizenden operaties die wel uitgevoerd zijn.

Ook kan de vraag gesteld worden waarom de Joodse Raad zich niet richtte tot Nederlandse artsen, die wel goede attesten gaven, zoals blijkt uit Presser. De sociologische functie van de omdraaiing van perspectief kan zijn: het maskeren van de structurele schuld die primair lag bij de beslissing van de bezetter om tot sterilisatie over te gaan.

De processtukken van “..hier niet genoemde operateur, een arts en lid van de NSB..”, d.w.z. gedaagde, zijn aan de orde in CABR nr. 37503. Een aantal passages uit dit dossier worden geciteerd of samengevat.

Het dossier

Hier is de vraag aan de orde naar stereotypering van de NSB of NSB'ers. Bron is het CABR-dossier nr. 37503 (Tribunaal Den Haag rol nr. 3298) en op NBI-dossier inventarisatie nr. 91598 (dossier 18391). De argumentatie en bewijsvoering in dit tribunaalproces wordt aan de orde gesteld. In dat kader is het ook van belang de vraag te stellen of de NSB als organisatie betrokken was bij de bij Presser genoemde gebeurtenissen. Deze vraag moet negatief beantwoord worden. Uit de processtukken is niet af te leiden dat de NSB als organisatie betrokken was bij het tot stand komen van contacten tussen gedaagde en de door de Duitse instanties ingestelde organisatie bij Joodse Raad en Centraal Israëlitische Ziekenverpleging (CIZ). De NSB als organisatie wordt in de processtukken slechts vermeld voor zover gedaagde sympathiserend lid was van die organisatie, of aan die organisatie parallel lopende organisaties.

Het CABR-dossier is een dik dossier dat veel herhalingen en kopieën bevat. Het dossier is buitengewoon slordig. Stukken liggen niet op datumvolgorde. Het betreft een ordeloze, ahistorische stortbak van stukken over en rond gedaagde. Het accent ligt op tenlastelegging en verdediging. De uitspraak van het Tribunaal is in het CABR-dossier niet aangetroffen. De uitspraak bevindt zich in het NBI-dossier. Alleen in het geval van het NBI-dossier wordt deze bron expliciet vermeld. Overige uitspraken zijn gebaseerd op het CABR-dossier.

Het dossier: gegevens van de kant van de Joodse Raad en van enkele joodse vrouwen:

In de TENLASTELEGGING wordt in dit verband gesproken van:

“...op zeer ruime schaal, volkomen vrijwillig en tegen betaling, Joodse vrouwen, voornamelijk uit gemengde huwelijken, steriliseren en het daarbij zelfs tegenwerken van de sabotage-actie van de Duitse medicus te Amsterdam”.

Er zijn diverse processen-verbaal in het CABR-dossier aanwezig. In het proces-verbaal van 22 oktober 1947 is een goed overzicht van deze zaak aanwezig. Het betreft een proces-verbaal van de Politieke Rechercheafdeling, District (woonplaats gedaagde). In dit proces-verbaal (dat dus opgemaakt is tijdens de internering van gedaagde) komt een verklaring voor van een ambtenares van de Joodse Raad:

“... De eerste groep van deze vrouwen werd gesteriliseerd door twee Weermachtsdoktoren, die dit nadien hebben geweigerd, daar zij dit in strijd achtten met de in Duitsland geldende wetten. Van deze weigering hebben zij geen nadeel ondervonden. Nadien hebben Duitse doktoren zich hiervoor niet meer ter beschikking gesteld. (...) Daarna heeft Dr. Meyer (Presser schrijft “Mayer” - dk) diverse pogingen ondernomen om Nederlandse doktoren te bewegen, deze operaties te verrichten. Zelfs NSB-doktoren, behalve enige tijd nadien (gedaagde), waren daartoe niet bereid. (...) (gedaagde) was geheel vrijwillig wel bereid. (...) (gedaagde) berekende een zeer hoge prijs. Verder werden door hem de operaties op een slordige en ruwe wijze verricht, zozeer zelfs dat dr. Meyer dit nadien in mijn aanwezigheid met een Joodse arts heeft besproken, wat tot gevolg had, dat (gedaagde) nadien, ondanks zijn herhaald verzoek, niet meer mocht opereren. Uit de operatieverklaringen bleek mij onder andere dat (gedaagde) bij deze vrouwen, aan weerszijde een gedeelte van de eileider had weggenomen van 4 tot 6 c.m., zodat deze vrouwen daardoor onvruchtbaar werden”.

Tot zover de verklaring van de ambtenares van de Joodse Raad.

Op dit punt is er ook een verklaring van een operatie-zuster van het CIZ, die inzake de operatiestijl van betrokkene spreekt van

“...ruwe en slordige wijze...(...) , ...grondig..., (...), doorsnijden van eileiders welke een blijvende onvruchtbaarheid veroorzaakt...”.

Het proces-verbaal gaat verder:

“Temeer, daar volgens zijn verklaring, Dr. Meyer aan het hoofd van de Jüdische Auswanderung alleen schriftelijk moest meedelen, dat volgens zijn oordeel iemand onvruchtbaar was, zonder dat hij daarbij behoefde te vermelden, dat deze onvruchtbaarheid gevolg was van operatie, of dat deze onvruchtbaarheid door andere reden reeds bestond. Er werd nadien op grote schaal gesaboteerd. Het was ons mogelijk inlichtingen te geven, waarop mensen klachten en attesten konden indienen, waaruit bleek, dat zij onvruchtbaar waren. In enige duizenden gevallen is dit door onze bemiddeling en die van meerdere artsen gelukt. Doordat dus (gedaagde) zich voor operaties beschikbaar stelde, werden de sabotagehandelingen ernstig bemoeilijkt”.

Het proces-verbaal vermeldt verder (ik vat samen): Dr. Mayer stuurde, na beëindiging van de samenwerking met gedaagde, nog 5 of 6 vrouwen naar de kliniek van gedaagde. Deze vrouwen hadden een steriliteitsattest van andere artsen. Gedaagde had deze attesten alleen hoeven te bekrachtigen. Dat deed hij niet. Bedoelde vrouwen klaagden over ruwe en pijnlijke behandeling. Dr. Mayer besloot dergelijke gevallen niet meer naar gedaagde te sturen. De ambtenares van de Joodse Raad besluit:

“Ik heb dus kunnen constateren, dat (betrokkene) heeft gefaald, door als enige Nederlandse arts Joodse vrouwen te steriliseren”.

Een getuigeverklaring van een van de Joodse vrouwen die door gedaagde beoordeeld (niet geopereerd - dk) was stelt, dat de behandeling pijnlijk was, en dat gedaagde uitsluitend tegenwerkte. Zij stelt:

“Mijn ster ben ik niet kwijt geraakt, daar dr. Meyer natuurlijk het attest van (gedaagde) erkende als het enig juiste”.

Een joodse vrouw verklaarde:

“...dat de operatie dermate is geschied, dat dit niet meer te herstellen was...”.

Het dossier: gegevens van de kant van de gedaagde:

(Zie onder meer de Dagvaarding van de gedaagde dd. 27 april 1949).

Gedaagde was sympathiserend lid van de NSB en begunstigend lid van de Germaanse SS. Hij was adviseur van de Hoofdafdeling Medische Zaken van de Nederlandse Volksdienst op het gebied van vruchtbaarheidsvraagstukken. Hij was lid van het Medisch Front. Gedaagde was oud-lid van het Nationaal-socialistische Studentenfront. Hij verklaarde één keer een vergadering van de NSB te hebben bijgewoond; één keer Mussert in het openbaar te hebben horen spreken; hij heeft nooit landdagen van de NSB bezocht; hij had abonnementen op Volk en Vaderland, Het Nationale Dagblad en Storm. Volgens een verklaring van de directrice en operatiezuster van zijn eigen kliniek was gedaagde sterk pro-Duits georiënteerd, maar hij maakte geen propaganda. Wel had hij

“...een verschrikkelijke hekel aan de Joden...”.

Dit is de enige plek in het dossier waar over mogelijk antisemitisme van gedaagde gesproken wordt. De formulering van Presser:

“een fel en openlijk antisemit”

is in de dossiers niet aangetroffen.

Gedaagde wordt door Presser “arts” genoemd. Gedaagde was vrouwenarts (gynaecoloog), specialist dus. Hij leidde een gynaecologische kliniek. Een bevriende collega-arts, die ook NSB-er was, benaderde gedaagde. Deze bevriende arts stelde

dat hij benaderd was (door Duitsers?, door de Joodse Raad?) om sterilisatie-operaties uit te voeren. Deze arts meende daartoe de competentie niet te hebben, en benaderde daarom gedaagde die als gynaecoloog goed op de hoogte was met dit onderwerp. Gedaagde meldde zich vrijwillig aan bij de Duitse instantie in Amsterdam, die onder supervisie stond van W. Lages. In de stukken bevindt zich een oorspronkelijk namenlijstje, dat begint met de naam van W. Lages. Daarna volgen onbekende namen, misschien de staf van de “Ärztliche Verbindungsstelle”. Daartussen staat de naam van gedaagde, maar deze naam is met blauw potlood doorgestreept.

Gedaagde verklaarde voor het Tribunaal:

“...in 1943 twee lezingen te hebben gehouden, de ene over “steriliteit, oorzaken en gevolgen” tijdens een erfbiologische vormingscursus voor Artsen, Biologen en Eugenetici (...) en de tweede lezing over “De invloed van de Nationaalsocialistische levensbeschouwing op ons verloskundig denken” voor de medische studiekering van het Nationaalsocialistische Studentenfront (...). De eerste lezing was naar aanleiding van de studie over de steriele huwelijken, welke door de N.V.D. (Nederlandse Volks Dienst - dk) ter hand was genomen. De tweede lezing was er op gericht om duidelijk te maken, welke methoden er bestonden om de zwangerschap en de bevalling met zo min mogelijke schade voor moeder en kind te laten verlopen. Ter nadere verklaring in verband met het tweede onderwerp, voeg ik hier nog aan toe, dat, daar het Nationaalsocialisme kinderrijke huwelijken verlangde, het aan de verloskundige is, te zorgen, dat dit niet ten koste van de moeders gaat (...). In juni 1943 heb ik mij schriftelijk aangemeld bij het hoofd van de Germaanse S.S. in Nederland voor het begunstigend lidmaatschap van de S.S., mede in verband om het vertrouwen te winnen om in staat te zijn, een zogenaamde sterilisatie operatie bij Joodse vrouwen te gaan verrichten”.

Uit het dossier wordt duidelijk dat gedaagde zes operaties heeft uitgevoerd in het CIZ (en niet twaalf zoals Wielek (1947) stelt).

De gedaagde verklaart in dit verband:

“...dat het mijn plicht was deze (joodse vrouwen - dk) te helpen, teneinde een afvoeren van deze vrouwen naar Polen te voorkomen. (...) Dat ik Joodse vrouwen, die reeds voorzien waren van een attest van steriliteit, afgegeven door een collega, toch aan een onderzoek onderwierp, vindt zijn oorzaak in mijn vrees als saboteur te worden aangezien, ingeval de Duitsers zouden ontdekken, dat het attest in strijd zou zijn met de waarheid”.

Verdediging van gedaagde: In het dossier treffen we een gynaecologische verhandeling van gedaagde over sterilisaties. Hij stelt een methode gebruikt te hebben die het minst nadelig zou zijn, en die achteraf herstelbaar zou zijn:

“Indien een sterilisatieoperatie verricht moet worden, die zo weinig mogelijk postoperatieve klachten mag geven, en zo veel mogelijk kans moet laten om door een heroperatie de vruchtbaarheid te herstellen, kunnen de volgende operatiemethoden overwogen worden (uiteenzetting)...”.

In een brief van een kinderarts, die ter ondersteuning van gedaagde is geraadpleegd door de advocaat van gedaagde, lezen we:

“Voor zover ik als Kinderarts kan oordelen over gynaecologische operaties, meen ik, dat (gedaagde) inderdaad de voor deze vrouwen minst schadelijke kunstbewerking heeft gekozen. (...) Naar ik uit de bescheiden opmaak, kreeg (gedaagde) zelf geen opdracht van de Duitse instantie tot sterilisatie van de zes Joodsche vrouwen, maar hoorde hij hiervan van een assistent, wat de Duitschers vrij onverschillig scheen te laten. Dit eenmaal wetende, voelde hij zich als arts verplicht tot helpen, wat mij alleszins begrijpelijk voorkomt, ondanks de voor den geneeskundige geldende stelregel dat sterilisatie slechts is geoorloofd op medische indicatie. Is zijn drang tot helpen nu zoo altruïstisch geweest, dat hij deze vrouwen heeft geholpen zonder enig honorarium in rekening te brengen, dan gaat hij m.i. geheel vrij uit. Heeft hij wel een honorarium gerekend, dan staat de zaak minder zuiver, het is dan geen puur altruïsme meer. Indien echter het honorarium het gebruikelijke niet heeft overschreden, en er in geen enkel opzicht is getracht misbruik te maken van den noodtoestand dezer vrouwen, ook dan zou (ik) hem niet willen veroordelen. Zou dit misbruik wel gemaakt zijn - wat ik echter niet wil veronderstellen - dan verandert mijn oordeel, omdat ik dan zijn handelwijze in strijd zou vinden met de medische ethiek, met de eer van ons beroep. Immers, (gedaagde) zelf had geen opdracht van de Duitschers ontvangen, hij verkeerde zelf niet in een noodtoestand, die wellicht ware ontstaan bij het weigeren van een opdracht. (...) De door (gedaagde) gedeclareerde bedragen zijn stellig aan den lagen kant. (...)”.

Een volgende verklaring op verzoek van de advocaat van gedaagde van de hand van een gynaecoloog, stelt:

“Ondergetekende meent dat de wijze waarop (gedaagde) de sterilisatie van Joodse vrouwen uitgevoerd heeft (...) de minst beschadigende wijze van behandelen was en kan zich voorstellen dat een dreigende angstpsychose waarvoor alle gronden aanwezig waren, een behandeling, als door (gedaagde) ingesteld, zou kunnen rechtvaardigen”.

In het pleidooi van de advocaat van gedaagde lezen we, dat het aantal operaties zes betrof, en niet

“...op een zeer ruime schaal...”.

Deze vrouwen :

”...(hadden) zich daartoe zelf bij de Duitsers aangemeld en van wie men reeds hierom moet aannemen, dat zij geen attest van steriliteit hadden (...)”.

De tekst van het pleidooi luidt onder meer:

“dat de gesteriliseerde vrouwen met nadruk hebben verzocht de sterilisatie te verrichten teneinde haar leven te redden, terwijl ware de operatie niet verricht, deze Jodinnen zouden, het lijdt geen twijfel, naar Polen of elders zijn gezonden en ter dood zijn gebracht (...) De vrouwen, die wél een dergelijk attest hadden en dit dan

ook aan dr. Mayer toonden, zijn alleen voor contrôle naar beschuldigde toegezonden. Deze heeft wel deze contrôle uitgeoefend, doch hen juist niet geopereerd”.

Het pleidooi gaat verder:

“...heeft beschuldigde in zijn kliniek (...) nog enige andere vrouwen, die dr. Mayer naar hem toezond voor contrôle, op steriliteit onderzocht en enige van haar wèl, andere niet steriel verklaard (...)”.

en

“Tot deze groep onderzochten behoren de in het proces-verbaal van 22 oktober 1947 gehoorde (drie namen - dk). Geen van deze onderzochte vrouwen is door beschuldigde gesteriliseerd”.

In de Uitspraak van het Tribunaal (dd. 11-5-49) is een element aanwezig dat niet in processen-verbaal of in de Tenlastelegging aan de orde is. Gedaagde stelde:

“Oorspronkelijk was ik van plan geweest om, hoe ook het onderzoek (van de te onderzoeken vrouwen) zou uitvallen, te zeggen, dat de eileider dicht was, doch de houding van de vrouwen was zodanig, dat ik meende in één of andere val gelokt te worden. Daar ik vreesde bij onjuiste weergave van het onderzoek moeilijkheden met de Duitsers te zullen krijgen, ben ik ertoe gekomen, de juiste uitslag van het onderzoek op te geven, wetende, dat ik die vrouwen niet ter wille was, en zij hier nadeel van zouden ondervinden, indien mijn vermoeden van een doorgestoken kaart niet waar was”.

Blijkens een brief van 17 oktober 1953 (NBI-dossier) van advocaat van gedaagde is gedaagde dan woonachtig en werkzaam in Indonesië. Gedaagde was al sinds circa 1947 van zijn vrouw gescheiden. Het pand waarin gedaagde met vrouw en kinderen had gewoond, was na de Tweede Wereldoorlog geconfisqueerd en onder beheer van het Nederlands Beheersinstituut gebracht. Uit de stukken in het NBI-dossier blijkt, dat dit pand direct werd verhuurd. Vrouw en kinderen van gedaagde konden kennelijk niet op dit adres blijven wonen. De huuropbrengsten uit de woning werden als alimentatie aan de vroegere vrouw van gedaagde toegekend. Gedaagde had een grote geldschuld, die vermoedelijk bedoeld was geweest voor de aanschaf van dit pand. De inboedel aan medische apparatuur in de door gedaagde geleide gynaecologische kliniek is na de Tweede Wereldoorlog in gebruik genomen door de Geallieerde Ziekendienst en later door Het Rode Kruis. Op 24 oktober 1953 stelde het Nederlands Beheersinstituut dat het instituut niet verantwoordelijk gesteld kon worden voor het verloren gaan van kostbare instrumenten. Op 15 maart 1951 werd aan gedaagde f. 1200,- toegekend voor zijn

“huisraadschade”.

Advocaat van gedaagde noemt dit bedrag (brief 31 juni 1952)

“... een belachelijk kleine vergoeding of bijdrage...”.

Het gaat hier vermoedelijk om de bewuste verloren gegane instrumenten en de huisraad in de eigen woning. Blijkens de Uitspraak van het Tribunaal dd. 11 mei 1949 echter werden de eigendommen van gedaagde niet verbeurdverklaard (behoudens een radiotoestel). De geschatte waarde van het eigen pand van gedaagde werd lager geschat dan de schulden die hij elders had. In 1949 werd het vermogen van gedaagde geschat op een negatief saldo van circa f. 3500,-.

De Tenlastelegging werd door het Tribunaal slechts beperkt overgenomen. Er is namelijk ook nog sprake van verraad in de Tenlastelegging. Dit punt werd niet door het Tribunaal overgenomen. Het hoofdaccent blijft liggen op de zes sterilisatie-operaties die gedaagde in 1943 heeft uitgevoerd. Op p. 7 van de Uitspraak van het Tribunaal, lezen we:

“Overwegende, (...) dat de beschuldigde zich heeft gedragen op de in de dagvaarding omschreven wijze ... en dat Wij niet bewezen achten ..., dat het onder punt IVj (dat wil zeggen de operaties - dk) gestelde zou hebben plaats gehad “op zeer ruime schaal”.

Aanvullend stelt de rechter:

“Beschuldigde is aangezocht om de operaties te verrichten, omdat hij N.S.B.-er was en het Jodenvraagstuk hem dus niet vreemd kon zijn ... slechts beschuldigde, de N.S.B.-er, was zo menslievend om een zestal Joodse vrouwen te opereren, terwijl hij, naar Onze mening, zeer wel verklaringen van steriliteit had kunnen afleggen, desnoods door een schijnoperatie”.

Ook stelt de Uitspraak:

“...medicus die de medische waardigheid ernstig geweld heeft aangedaan en die de waardigheid van zijn ambt heeft misbruikt”.

Op p. 10 van de Uitspraak legt de kantonrechter de beslissing over een voortgang van de medische praktijk van gedaagde in handen van het medisch tuchtcollege. De uitspraak van de kantonrechter luidt (ik vat samen):

* Gedaagde is schuldig aan de bewezen verklaarde en gekwalificeerde gedragingen; dus ook de 6 sterilisaties;

* Gedaagde wordt veroordeeld tot strafgevangenis tot 1 januari 1953 (Vught);

* Gedaagde mag geen gebruik meer maken van zijn kiesrecht en wapendragen;

* Eigendommen van gedaagde zijn niet verbeurdverklaard (behoudens een radiotoestel);

* Het beheer over de eigendommen van gedaagde wordt opgeheven.

Het dossier: enkele complicerende aspecten in het beschikbare materiaal

In de verdediging van gedaagde wordt onder meer gesteld

“...dat de gesteriliseerde vrouwen met nadruk hebben verzocht de sterilisatie te verrichten teneinde haar leven te redden, terwijl ware de operatie niet verricht, deze Jodinnen zouden, het lijdt geen twijfel, naar Polen of elders zijn gezonden en ter dood zijn gebracht ...”.

Dit betreft een uitspraak van de advocaat. Gedaagde zelf stelt:

“...dat het mijn plicht was deze (vrouwen) te helpen, teneinde een afvoeren van deze vrouwen naar Polen te voorkomen”.

[Analyse: Moet de uitspraak “...en ter dood zijn gebracht...” nu opgevat worden als een indicatie van de kennis van gedaagde in 1943? Of betreft het een gevolgtrekking van de advocaat van gedaagde op basis van de naoorlogse kennis over de vernietigingskampen?]

Ter verdere complicering van deze zaak is er nog een handgeschreven brief van de broer van gedaagde (31 maart 1947). De brief is gesteld op met het briefhoofd van de broer van gedaagde uitgevoerd briefpapier. De brief is niet geadresseerd! Onder de (gedrukte) naam van de afzender is met pen bijgeschreven:

“substituut officier van justitie”.

[Analyse: Of dit nu betekent dat de broer deze functie had, of dat deze brief gericht was aan zo'n functionaris, wordt niet duidelijk.]

De brief opent met

“Amice”.

De broer van gedaagde deed hier een poging de zaak van zijn broer tot een

“...zo weinig ongunstig mogelijke oplossing...”

te brengen. In deze brief wordt als verweer van gedaagde het volgende citaat van gedaagde gegeven:

“De vrouwen in kwestie kwamen op mijn spreekuur smeecken om geopereerd te worden, omdat zij anders door den vijand zouden worden gearresteerd. Eerst weigerde ik, doch gaf ten slotten toe - ook al omdat in (ik) de vrouwen anders in handen van kwakzalvers zou drijven - deed de operatie's en schreef zeer hoge rekeningen, in de hoop, dat deze niet betaald zouden worden. Toen dit onverhoopt toch geschiede, heb ik het geld niet willen hebben en geschonken aan de Winterhulp”.

[Analyse: Ook hier treffen we dus een hoeveelheid gegevens die het eerdere materiaal compliceren. Gedaagde is dus zelf van mening dat hij hoge rekeningen schreef. Echter een collega optredend als getuige à décharge stelt dat de rekeningen aan de lage kant waren. Kennelijk was de "...hooge rekening..." van gedaagde in de ogen van een collega echter nog aan de lage kant.]

Aan de kant van de medewerkers van de Joodse Raad treffen we ook een complicerend element. De ambtenares van de Joodse Raad stelde, dat er al voorafgaand aan de operaties door gedaagde, operaties door Duitse artsen waren verricht. Deze weigerden vervolgens medewerking, aldus de ambtenares.

[Analyse: Uit J. Presser echter kunnen we afleiden, dat de Duitse autoriteit W. Lages de operaties juist door joodse of Nederlandse artsen wilde laten uitvoeren om daarmee de aandacht af te leiden. Dus de Joodse Raad zag in 1943 nog positieve houdingen in de opstelling van de Duitse autoriteiten.]

Commentaar bij enkele van de bovengenoemde punten:

[Analyse: Een collega-arts legde contact met gedaagde: dit type contactleggen is normaal: coöptatie. Tegenwoordig zouden we van netwerken spreken.]

[Analyse: De kans is groot dat de vermelde getuigende operatie-zuster blijkens de cijfers die Presser geeft, betrokken kan zijn geweest bij duizenden nog volgende sterilisatie-operaties. Gedaagde moest uit zijn woonplaats die op een afstand van circa 40 kilometer van Amsterdam ligt, speciaal naar het CIZ om operaties uit te voeren. Het is waarschijnlijk dat al deze operaties in het CIZ zijn uitgevoerd. En het vergroot de kans dat de bewuste operatie-zuster bij meer dan deze zes operaties betrokken is geweest. Is het wel zo waarschijnlijk, dat de genoemde operatie-zuster zich zo precies de zes operaties van gedaagde kan herinneren? In de Tribunaal-behandeling en in de processtukken zijn de genoemde operatieverklaringen niet overgelegd. Uit de verklaringen van de twee artsen ten behoeve van gedaagde kan afgeleid worden, dat zij wel inzage hebben gehad van de operatieverklaringen. In het proces is niet nagegaan hoe de medische handelwijze van gedaagde in het algemeen was. Toch wordt gesproken over "slordig" en "ruw". Hoewel de stukken van het Medisch Tuchtcollege hier niet aanwezig zijn, blijkt uit het dossier dat dit tuchtcollege na de Tweede Wereldoorlog geen reden zag om gedaagde uit zijn beroep te ontslaan.]

[Analyse: Presser spreekt in dit verband niet van duizenden maar van honderden gevallen van sabotage. Presser vermeldt ook dat na de zes operaties van gedaagde er zeker in het CIZ nog 2.562 (p. 366) mensen werden gesteriliseerd. Opmerkelijk ook is dat de Duitse arts dr. Mayer (soms Meyer) intensief betrokken was bij de organisatie en de controle op de operaties.]

[Analyse: De uitspraak: "*Ik heb dus kunnen constateren, dat (gedaagde) heeft gefaald, door als enige Nederlandse arts Joodse vrouwen te steriliseren*" van een ambtenares van de Joodse Raad, moet als onjuist aangemerkt worden, omdat Presser stelt dat er nadien nog 2.562 operaties in het CIZ zijn uitgevoerd, waarvan niet aantoonbaar is dat ze "sabotage"-daden waren.]

[Analyse: Het blijkt dat ter zitting een getuigende, niet door gedaagde geopereerde, joodse vrouw, suggereert dat haar operatie door gedaagde is uitgevoerd. Uit de stukken blijkt dat de getuigende joodse vrouwen in het Tribunaal-proces niet door gedaagde geopereerd werden. Zij waren allen naar zijn kliniek gestuurd door dr. Mayer, om door gedaagde beoordeeld te worden. Desalniettemin verklaarde een getuige, dat de gevolgen van de operatie niet meer te herstellen waren. Het betreft hier dus de suggestie dat operaties van gedaagde niet-herstelbaar waren. Maar deze operatie was uitgevoerd door een andere arts dan gedaagde.]

[Analyse: In de Tribunaal-behandeling is dus het later door J. Presser vermelde feit, dat er na de zes operaties van gedaagde nog 2.562 operaties in het CIZ hebben plaatsgevonden niet bekend. Er is klaarblijkelijk ook geen onderzoek naar gedaan. De onjuiste uitspraken van de medewerkers van het CIZ gaven daar kennelijk aanleiding toe.]

Algemene analyse

[Geen van de door gedaagde geopereerde vrouwen was bij de Tribunaalbehandeling aanwezig.

De uitspraken van medisch specialisten ter ondersteuning van gedaagde suggereren dat de oorspronkelijke operatie-verslagen beschikbaar waren, maar duidelijk is dit niet.

De operatie-verslagen van de zes door gedaagde verrichte operaties zijn niet openbaar gemaakt.

Ten aanzien van de door gedaagde gehanteerde sterilisatie-methode staan de opvattingen van getuigen à charge en getuigen à décharge lijnrecht tegenover elkaar.

De kans is groot dat de getuigende joodse vrouwen de operatierapporten niet ingezien hebben.

Er kan nu tevens niet meer worden nagegaan of het optreden van gedaagde daadwerkelijk slordig en ruw was.

Er kan nu niet meer worden nagegaan of gedaagde meer gesteriliseerd heeft dan werkelijk nodig was.

De geraadpleegde artsen à décharge stellen dat de gebruikte methode de minst schadelijke was.

De getuigenis van de kant van een niet door gedaagde geopereerde vrouw geven een onjuiste suggestie over de operaties van gedaagde.

Het betreft een operatie die door anderen dan gedaagde werd uitgevoerd.

De getuigenissen van de kant van de Joodse Raad en van de kant van de ondersteuning van de gedaagde over de hoogte van de gepresenteerde rekening staan diametraal tegenover elkaar.

Gedaagde had uiteraard een belang om tijdens de tribunaalbehandeling zijn handelwijze als medisch ethisch voor te stellen.

Maar ook de ambtenares en de operatiezuster van de Joodse Raad hadden een belang om deze zaak op hun manier voor te stellen.

Waar hier gesproken wordt over “duizenden” gevallen van sabotage, vermindert Presser dit aantal al tot “honderden”.

Het zenden van controlegevallen naar gedaagde door dr. Mayer kan terecht bij gedaagde het vermoeden hebben opgewekt, dat hij risicovol gecontroleerd werd door de Duitse instantie.

Presser vermeldt als feit dat nog 2.562 sterilisaties hebben plaatsgevonden in het CIZ.

Daarvan wordt niet aangegeven door welke Nederlandse artsen die operaties zijn uitgevoerd.

Het geeft aan dat er aan de kant van de Joodse Raad en het CIZ een probleem lag: men wilde wel graag saboteren, maar in hoeveel gevallen dat daadwerkelijk heeft plaatsgevonden is niet duidelijk.

Gedaagde kreeg als enige het totaal van de schuld van de bezetter aan sterilisatie van gemengd-gehuwde joden toegewezen, en is daar als enige voor bestraft (langdurige detentie van acht jaar; confiscatie van vermogen en confiscatie van eigen woning voorafgaand aan enige rechtspleging; zijn vrouw die geen lid was van NSB en dergelijke organisaties, werd zonder vorm van proces met drie kinderen uit het eigen huis gezet; de kliniek van gedaagde werd gesloten; de confiscaties werden overigens krachtens de Uitspraak achteraf ongedaan gemaakt).

De stukken geven een indicatie van de manier waarop lekenrechtspraak (een tribunaal bestond uit leken en werd voorgezeten door een kantonrechter) na de Tweede Wereldoorlog heeft gefunctioneerd.

Er was bij de Tribunaal-behandeling bovendien in het algemeen geen recht op beroep voor verdachten.

Had in deze kwestie een veroordeling mogen plaatsvinden? Betreft het voor een groot deel niet een schending van rechten van gedaagde?

De intenties van de NSB-gynaecoloog zouden antisemitisch geweest kunnen zijn. Echter, voor de betrokken geopereerde gemengd-gehuwden kan zijn optreden het voordeel hebben gehad dat ze daarmee hun "ster kwijtraakten". Ze hadden deze arts dankbaar geweest kunnen zijn, hoewel dat onder die omstandigheden moeilijk op te brengen was. Er waren kennelijk maar weinig Nederlandse artsen die begrepen hebben, dat hun weigering medisch ethisch verantwoord en politiek correct was, maar sociaal onethisch, want zonder ingreep liepen deze joodse personen een grote kans gedeporteerd te worden. Over het lot van de totale groep (2.562) wordt noch bij Presser noch in het dossier iets vermeld.

Op het punt van stereotypering is er duidelijk sprake van een omdraaiing van perspectief. Het wordt steeds voorgesteld alsof de Duitse instanties in deze kwestie ethischer handelden dan gedaagde. Maar zoals we gezien hebben is dat uit de genoemde feiten niet afleidbaar.

We hebben in dit geval van doen met een geschiedkundig moeilijk ontwarbaar probleem met sterk ethische componenten.] [einde algemene analyse]

Conclusie

Het individuele geval van gedaagde is gekenmerkt geweest door kennisonrechtvaardigheid en ongunstige stereotypering van de kant van het Tribunaal en van de kant van de getuigen à charge.

Bron:

CABR nr. 37503 (Tribunaal Den Haag rolnr. 3208)
NBI inventarisatie nr. 91598 (dossier 18391)

De CABR- en NBI-bronnen zijn geraadpleegd op respectievelijk 21 juni en 22 november 2011 in het Nationaal Archief, Den Haag.

De CABR-stukken kunnen worden ingezien omdat gedaagde is overleden. Van toepassing is hier artikel 49 van de Wet Bescherming Persoonsgegevens en artikel 162 boek 6 Burgerlijk Wetboek.

7 L. de Jong. *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (1969 - 1994)

Het Koninkrijk der Nederlanden van De Jong is weliswaar bij De Slegte in de ramsj te koop geweest (en nu antiquarisch), maar dat wil niet zeggen dat dit werk daarmee zijn gezaghebbendheid als bronmateriaal kwijt is. Het wordt regelmatig genoemd en het is in alle bibliotheken aanwezig.

In dit hoofdstuk over de opvattingen van De Jong in *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, wil ik aantonen, dat de bronnen van De Jong niet noodzakelijk gelezen en geïnterpreteerd hoeven te worden op de manier waarop hij dat doet. Inhoudelijk concentreer ik mij op de positie van de NSB, NSB'ers, WA en WA'ers, die ik wil plaatsen in een lijn-stafmodel van organisatie en macht in de aangegeven periode.

Over antisemitisme in de NSB stelt De Jong: "Begin augustus '41 hadden NSB'ers in samenwerking met NSDAP'ers (Duitsers dus - dk) in het gehele land 200.000 exemplaren van een van het Reichskommissariat afkomstige antisemitische brochure verspreid, *De Joden In Nederland*, waarin aan de hand van citaten o.m. uit de geschriften van Luther, Voltaire en Drumont, en van foto's (zes pagina's over de Rothschilds!) impliciet betoogd werd dat het voor Nederland een zegen zou zijn indien alle Joden er uit verdwenen; het woord 'verdrrijving' stond trouwens vet gedrukt al op de eerste pagina".

Aan het begin van deze alinea stelt De Jong: "Bij de propagandistische aanloop tot de deportaties der Joden werd ook de NSB betrokken" (noot 1).

In de rest van de alinea wordt niet over NSB maar over NSB'ers gesproken. De Jong geeft niet aan of er beleidslijnen vanuit de NSB liepen. Kennelijk ontbreekt daarvoor het bronmateriaal. De Jong verwijst in dit verband naar *Volk en Vaderland* van april 1941, waarin aangedrongen werd op verwijdering van alle joden uit Nederland. De Jong versterkt een element van twijfel door te stellen: "In hoeverre NSB'ers op de hoogte waren van het feit dat de deportatie der Joden sinds de lente van '41 op het program stond (...) weten wij niet" (noot 2). In mijn hoofdstuk 12 zal duidelijk worden dat er onjuiste conclusies getrokken zijn over de rol van de NSB in vergelijkbare materie.

De Jong stelt niet de vraag die hier toch voor de hand zou liggen: hoe en in hoeverre was de NSB als organisatie daadwerkelijk bij deze activiteiten en informatieverbreiding betrokken? Het is ook niet duidelijk wat De Jong bedoelt met "antisemitische brochure (...) waarin *impliciet* betoogd werd". Afgeleid zou kunnen worden (noot 3) dat bij de NSB de gedachte aan het verwijderen van "alle (uit Duitsland) geëmigreerde Joden" overheerste. Dit zou dan een consistente lijn vanuit de jaren '30 naar de bezettingstijd vormen. Van De Jongs voorstelling van zaken gaat een suggestie uit, die door het beschikbare bronmateriaal te gering wordt ondersteund.

Voor De Jong is de verspreiding van de bovengenoemde antisemitische brochure voldoende geschiedkundig bewijs voor medeplichtigheid van de NSB als organisatie aan het beleid van de bezetter. Voor de rol van de NSB als organisatie wordt hier echter geen bronmateriaal aangevoerd. De Jong noemt andere feiten die bepalend zouden zijn voor de gedachte dat de NSB medeverantwoordelijk was voor

het lot van de Nederlandse joden in de Tweede Wereldoorlog. Hij wijst op het antisemitische karakter van de berichtgeving in *Het Nationale Dagblad* (noot 4) en in *Volk en Vaderland* (noot 5). In hoofdstuk 12 toon ik de betrekkelijkheid hiervan aan.

In de jaren 1930 was kamp Westerbork door de Nederlandse regering opgericht (noot 6) met het doel ongewenste immigranten uit Duitsland, te kunnen interneren. Romijn (noot 7) stelt dat er in 1940 750 joodse vluchtelingen in Westerbork waren geïnterneerd. De Jong stelt: "dat nog begin '40 in minstens één geval een gemengd gehuwd echtpaar door het ministerie van justitie uitgeleid werd" (noot 8).

Ik leid hieruit af, dat het uiteindelijke doel was al deze mensen terug te sturen. Opmerkelijk is dat De Jong in het geval van de Nederlandse regering van 'uitgeleiding' spreekt, en, zoals we gezien hebben, in het geval van de bovengenoemde brochure de term 'verdrijving' benadrukt. Een praktisch verschil bestaat er echter niet tussen deze termen.

De NSB had in de jaren 1930 al een eigen, politiek, onderscheid gemaakt tussen joden die zich in de opvattingen van de NSB aan de Nederlandse verhoudingen aangepast hadden, en anderen die de NSB onwelgevallige opvattingen huldigden. Musserts opstelling wordt ook wat duidelijker uit De Jongs passages op toen hij in opdracht van de bezetter de vrijmetselaars en de joodse leden uit de NSB zette (noot 9). Hij zei in september 1940 "ik heb gisteren de slechtste daad van mijn leven gedaan, ik heb de Joodse leden van de NSB, goede kameraden, buiten de beweging gezet". Hij liet een Joodse dame die in '33 tot de NSB toegetreden was, per brief weten "dat zij, zodra hij aan de macht was, weer in de NSB opgenomen kon worden" (noot 10).

De door De Jong genoemde feiten lijken in zijn interpretatie een noodzakelijke samenhang te krijgen. De medeverantwoordelijkheid van de NSB voor de besluiten van de bezetter kunnen echter niet afgeleid worden uit de genoemde feiten. Op het terrein van het antisemitisme van de NSB leveren de uiteenzettingen van De Jong meer vragen dan antwoorden op.

In mijn behandeling van het antisemitisme-thema bij de NSB in de voorafgaande alinea's, komt een andere werkwijze aan de orde dan bijvoorbeeld in mijn hoofdstuk 2 over J.B. Charles. Daar betrof het voornamelijk getuigende kennisonrechtvaardigheid. Hier (en in het navolgende; en al bij Presser in hoofdstuk 3) treffen we bij De Jong voorbeelden van hermeneutische kennis-onrechtvaardigheid: in de gegeven voorbeelden moet door het zoeken in de consistentie of de juistheid van de tekstpassages een interpretatie ontsloten worden over zijn bijdrage aan vooroordeel en stereotypering van de onderzoeksgroep.

Ook uitspraken van De Jong op het terrein van 'straatterreur' door de WA (weerafdeling) zijn problematisch. De WA was een paramilitaire organisatie die aan de NSB hing. Het lidmaatschap van de NSB en van de WA waren niet aan elkaar gekoppeld. Voor de Tweede Wereldoorlog was het dragen van uniform voor dergelijke organisaties verboden. Tijdens de Tweede Wereldoorlog stond de bezetter uniformering weer toe.

De Jong spreekt over straatterreur door de WA (noot 11) maar het is niet duidelijk of het hier een beleid van de NSB als organisatie betreft (die immers top-down was gestructureerd) of dat het ging om 'eigen richting' van radicale sub-

groepen, of fracties. De Jong moet dan ook zeggen: "Onze gegevens over de straatterreur zijn onvolledig..."

Vervolgens stelt De Jong "Joden werden in bijzondere mate (overigens zonder indicatie van de mate - dk) slachtoffer van het optreden der WA (en SA, een soortgelijke organisatie van de NSNAP), met dien verstande dat de WA zich, gelijk reeds vermeld, van eind mei af (vermoedelijk 1941 -dk) hier en daar van anti-Joodse acties onthield" noot 12).

Men zou aan deze formulering de gedachte kunnen ontleen dat de NSB als organisatie zich niet wilde identificeren met deze straatterreur, die overeenkomsten met de SS-ideologie vertoonde. Dit aspect wordt versterkt door de uitspraak " (De SS-ideologie) (...) was de doorsnee NSB'er alsook Mussert persoonlijk een gruwel" (noot 13); , en "dat de meeste NSB'ers Musserts kijk op de SS deelden" (noot 14).

De leden van de WA worden in de delen 4 en 5 van *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* beschreven als actoren van straatterreur (noot 15). De Jong geeft wel aan dat gevechten weliswaar soms ook uitgelokt werden door uitroepen van omstanders, maar hier wordt toch duidelijk het beeld geschetst van de WA als groepering die structureel tot geweld kon overgaan. Echter als het totaal aantal gevallen van daadwerkelijk geweld hier worden geteld, dan betreft het ten minste tien of misschien enkele tientallen incidenten. Hierover is geen duidelijkheid. Ook was er sprake van wederzijds geweld tussen propagandagroepen van de Nederlandse Unie en de WA, waarbij het initiatief niet alleen aan de kant van de WA lag: "vertoonden de Uniehelden zich weer en veroorzaakten een rel (...) waarbij een drietal stormers, in uniform gekleed, door dezen werden aangerand en mishandeld" (noot 16).

De Jong geeft tot tweemaal toe aan dat er geen 'volledig' overzicht is van de gewelddadigheden, omdat er in de pers geen melding van gemaakt mocht worden (noot 17). De Jong maakt er opnieuw melding van: "De pers zweeg (over de straatterreur - dk). Dat betekende niet dat niet honderdduizenden de verhalen over die straatterreur te horen kregen: er waren steeds voldoende ooggetuigen bij" (noot 18).

De Jong interviewt deze honderdduizenden niet. Hij is vermoedelijk ook niet in staat om ze te lokaliseren. Het betreft een type bewijsvoering, dat niet plausibel gemaakt kan worden. Ik ga er van uit dat het aantal personen dat betrokken was bij het totale werkelijke geweld van de kant van de WA vermoedelijk beperkt blijft tot een laag promillage van de totale nationaal-socialistische populatie. In mijn hoofdstukken 16 en 19 over Romijn (2006) en Damsma/Schumacher (2010) geef ik nog verdere uiteenzettingen over de cijfers van De Jong inzake het optreden van de WA in de jaren 1930. Ik zal daar duidelijk maken dat ook in de jaren 1930 (dus de begintijd van de WA) de cijfers van De Jong over de WA vrijwel zeker neerkomen op een laag promillage van de totale nationaal-socialistische populatie.

Over het aantal WA-incidenten kan maar met moeite gesproken worden: er is weinig tot niets over bekend. Het heeft dan ook nauwelijks zin om hier schattingen te maken. De schattingen van De Jong zijn onderdeel van een ongunstig stereotyperend denken over de NSB.

De Jong stelt "het door de bezetter getolereerde, ja aangemoedigde optreden" van de WA. Dit aspect wordt op dezelfde pagina nog gekoppeld aan "Van december '40 af werd met name vanuit de sector van Generalkommissar Schmidt bevorderd dat de acties van de WA en van de stoottroepen, de SA, van van Rappard's NSNAP zich mede tegen de Joden richtten. WA en SA kregen verlof, en wellicht instructie,

om soms op straat, maar vaker in café's en restaurants tegen Joden op te treden" (noot 19).

Omdat hier de woorden 'wellicht' en 'soms' vallen kan men zich de vraag stellen of De Jong hier wel over voldoende bronnen beschikt. Men kan zich afvragen hoe deze bevelslijn (verlof, instructie) van de Wehrmacht naar de WA tot stand kwam. Omdat De Jong hier toevoegt: "militairen van de *Wehrmacht* boden er menigmaal de helpende hand bij", kan men de vraag stellen of het door De Jong veronderstelde geweld niet een duidelijke commandolijn vanuit de bezetter was, die eerder door de Wehrmacht dan door de WA werd geïnitieerd.

Een en ander wordt versterkt door de uitspraak van De Jong: "Geen van die drie Duitse machthebbers (Seyss-Inquart, Rauter, Schmidt - dk) had er overwegend bezwaar tegen dat met name de NSB zich verder blameerde in de ogen van het Nederlandse volk" (noot 20). Als er bij de WA'ers sprake was van NSB'ers (men kon zonder lid te zijn van de NSB, lid worden van de WA; De Jong (noot 21)), dan blijft het aangehaalde voorbeeld toch problematisch, omdat in de NSB als top-down gestuurde organisatie bezwaar bestond tegen straatgevechten en SS-achtig optreden. We treffen hier een aantal interpretaties in het verhaal van De Jong die twijfel veroorzaken over de juistheid er van.

De Jong spreekt uitsluitend over negatieve aspecten en gedragsattituden van de WA. In het materiaal van De Jong trof ik het volgende persbericht van de NSB Persdienst: "Op 2 Bloemaand 1943 zal te Haarlem voor den vijftien keer den bekenden en traditionellen BLOEMBOLLENMARSCH der W.A. plaatsvinden. Het ongeveer 25 km lange parcours zal gaan langs de mooie wegen van de bollenstreek, temidden van de kleurrijke bloemenvelden (...) Voor deze marsch zijn, behalve een wisselbeker, vele prijzen beschikbaar gesteld, zoals een prijs voor de beste marschorde, voor den besten zang, alsmede groepspreizen, die beschikbaar zijn voor die groepen, die zonder uitvallers het eindpunt bereiken" (noot 22). Het is er een indicatie van dat ook in de WA een niet louter demonstratief of op gewelddadigheid gericht aspect aanwijsbaar is. Dit aspect wordt bij De Jong niet beschreven.

Uit de interpretaties van De Jong blijkt dat hij de NSB een negatiever beeld toedicht, dan uit het materiaal kan worden afgeleid. Het meest merkwaardige is eigenlijk dat De Jong de NSB een groter gevaar voor Nederland acht dan de Duitse bezetter zelf, terwijl we toch moeten aannemen, dat het omgekeerde het geval was. Er is hier sprake van een omdraaiing van perspectief.

In een uiteenzetting over de '*foute*' sector geeft De Jong een goed beeld van deze manier van beschrijven (noot 23): hij stelt dat de "greep van de NSB naar de Arbeidsdienst mislukt is" (noot 24) en "Mussert en de zijnen kregen nòch de Winterhulp, nòch de Volksdienst in handen" (noot 25).

De bezetter zou hier bezwaar tegen gehad hebben, meen ik, omdat het door de bezetter zelf opgerichte instituten betrof. De Jong stelt over de Nederlandse Arbeidsdienst waarvan het kader voor 25 procent uit NSB'ers bestond: "Een hoog percentage, maar nog altijd een minderheid, èn een minderheid die men niet als eenheid beschouwen mag. Er waren vrij veel Nederlandse SS'ers onder die van de NSB en Mussert niets wilden weten. 'Goede' elementen in de staf van de Arbeidsdienst wisten beide groepen herhaaldelijk tegen elkaar uit te spelen" (noot 26). De beleidslijn van de bezetter stond voorop bij het benoemen van stafleden, stelt De Jong. Dat geldt dus ook voor deze 'goede' elementen, kunnen we

aannemen. We mogen er echter van uit gaan dat dit benoemingsbeleid, gezien de algemene doelen van de bezetter, altijd ongunstiger was dan wanneer inheemse (Nederlandse, waaronder de NSB) groepen betrokken waren bij de benoeming.

De geschiedschrijving van De Jong kan op de aangegeven manier alleen maar in het nadeel van de NSB uitvallen. Het wordt uit de geselecteerde feiten en interpretaties van De Jong bijvoorbeeld niet duidelijk waarom Mussert kritisch en afwijzend tegen de SS-lijn in Nederland optrad. Zijn optreden wordt alleen maar voorgesteld als opportunistisch gedrag. Er bestaat bij De Jong geen mogelijkheid de beslissingen van Mussert voor te stellen als een, binnen het Nederlands nationaal-socialistische kader, integere (zie de terminologie van socioloog C.J. Lammers in hoofdstuk 1, Theoretisch kader) poging tot collaboratie. Onder meer in navolging van De Jong is dit het algemene beeld dat van Mussert en de NSB is ontstaan na de Tweede Wereldoorlog.

De in deel 6/1 voorkomende verwijzingen naar NSB'ers die betrokken waren bij jodenvervolgung (Hoofdstuk 4 Jodendeportaties, Tweede Fase), leidt De Jong op tot de conclusie, dat de NSB slechts een zeer kleine minderheid in het Nederlandse volk vormde, maar dat er uit haar rijen voldoende jodenjagers te voorschijn waren gekomen die erin zouden slagen de wegvoering van joden te voltooien (noot 27). Ook van de jodenjagers neemt De Jong ten onrechte aan dat het daarbij uitsluitend om NSB'ers zou gaan (noot 28).

Ik denk dat over dit onderwerp, anno 2010 meer bekend is (zie mijn hoofdstukken 13 en 21), en dat de loutere toewijzing van de vervolgers aan de NSB-gelederen een stereotypering bevat. De NSB als organisatie was vrijwel zeker niet betrokken bij het aanwijzen van jodenjagers. Dat de NSB een aantal leden bevatte die tot dit type diensten aan de bezetter overgingen, is vermoedelijk niet strijdig met het algemene criminaliteitsgemiddelde over de gehele Nederlandse bevolking in die tijd. Primair bepalend is hier echter het kader dat door de bezetter werd gecreëerd.

Een ander voorbeeld van voor de NSB nadelige interpretatie: in de passages over een geheime dienst van de NSB (noot 29) kan De Jong de reorganisatie van deze Centrale Inlichtingen Dienst (CID) van de NSB naar een instituut met de naam Algemeen Toezicht Leden (ATL) alleen interpreteren als een direct gevolg van incompetentie. Hij is niet in staat om de weigering van Mussert om al het materiaal van de CID in opdracht van de Duitse bezetter aan de Sicherheitsdienst (SD) over te dragen, positief te duiden. Potentieel, stelt De Jong (noot 30), was de CID een verlengstuk van de SD, maar de rapporten die opgesteld waren, zouden onvoldoende kwaliteit hebben gehad voor de SD. Men kan er ook van stellen dat Mussert op dit punt niet bereid was mee te werken.

Uit het betoog van De Jong over de 'foute' sector kan opgemaakt worden, dat Seyss-Inquart de hoofdverantwoordelijkheid droeg voor het Duitse beleid in Nederland. Seyss-Inquart stelde zelf of via zijn 'Beauftragten' en 'Verwalter' (bedrijfsleven) een aantal instituten in die, voor zover bemenst, uit de Duitsers welgevallige personen moesten bestaan. Dit konden NSB'ers zijn. Dat was soms wel maar ook vaak niet het geval: "maar in feite vond nadien in het bestuursapparaat geen enkele benoeming van enig belang plaats waar Duitse organen niet hun *fiat* aan verleend hadden", stelt De Jong (noot 31). Dat wil zeggen dat de benoeming van NSB'ers in dergelijke instituten nooit rechtstreeks vanuit de NSB liep.

De Jong vermeldt over de 11-jarige herdenking van de NSB op 13 december 1942 (noot 32): "(Seyss-Inquart) had nauwelijks een minuut het woord gevoerd of hij had zijn auditorium duidelijk gemaakt dat zolang de bezetting zou duren, van

een overdracht van de macht aan de NSB geen sprake zou zijn: de verantwoordelijkheid lag bij hem, de *Reichskommissar*". Seyss-Inquart voegde daar later in dezelfde rede aan toe: "dat de NSB (...) de drager van deze politieke ontwikkeling is, en ik zou met veel klem en nadrukkelijk willen vaststellen dat Mussert als Leider van de Nationaal-Socialistische Beweging de Leider van het Nederlandse volk is". De Jong voegt toe: "dat (Seyss-Inquart) de NSB 'in beslissende mate' zou betrekken bij het bestuur van bezet Nederland: bij 'belangrijke bestuursmaatregelen, in het bijzonder echter in alle persoonsaangelegenheden' (benoemingen op nieuwe bestuursposten) moesten de bureaus van de *Reichskommissar* voortaan 'de instemming' van Mussert of van door deze aan te wijzen NSB-instanties verwerven, Evenwel: 'In zoverre bij deze beslissingen onder de gegeven omstandigheden vóór alles en in de eerste plaats het standpunt van de bezettende macht geëerbiedigd moet worden, behoud ik (Seyss-Inquart - dk) mij het laatste woord voor (...) Hiermede is de NSB met eigen verantwoordelijkheid bij het bestuur van dit land ingeschakeld".

De Jong voegt hier (noot 33) aan toe dat het een: "tot weinig verplichtende, 'erkenning' van Mussert's 'Leiderschap van het Nederlandse volk'" betrof.

Zelfs een eenvoudig lijn-stafmodel kan aangeven, dat de NSB niet rechtstreeks bovenaan, of rechtstreeks in de geledingen van zo'n model onder de bezetter was opgenomen. Mussert had slechts een symbolische rol, geen machtsrol. Zijn voorstel om hem (grondwettelijk) tot regent te benoemen (noot 34) werd dan ook door Hitler en Seyss-Inquart van de hand gewezen. De centrale vraag: kreeg de NSB werkelijke macht?, moet op basis van het geschetste materiaal van De Jong negatief beantwoord worden.

De Jong blijft echter steeds volhouden dat de rol van de NSB cruciaal was. De Jong geeft ons daarmee een onjuist beeld van de verhoudingen tijdens de Tweede Wereldoorlog in Nederland. Het is een onderdeel van het ongunstig stereotype beeld dat De Jong schetst van de NSB. Ook het door Lammers geschetste model van accommodatie op middenniveau geeft geen goed beeld van de verhoudingen. Mussert kreeg in het lijn-stafmodel slechts een symbolische rol. De inschakeling van door de Duitsers goedgekeurde NSB'ers versterkte niet de macht van de NSB, maar juist de macht van de bezetter, omdat het veelal ging om leden van de Nederlandse SS, die tevens lid van de NSB waren. Het NSB-lidmaatschap als zodanig van deze door de bezetter goedgekeurde NSB'ers was in feite irrelevant. Een en ander wordt nog versterkt door het gegeven dat de bezetter ook niet-NSB'ers aanstelde.

De geschetste verhoudingen geven ook aan dat de uitspraken over 'instemming' van de kant van Mussert of 'in overeenstemming met de Leider der Nationaal-Socialistische Beweging der Nederlanden' (noot 35) in verband met de instelling van Landstorm en Landwacht, slechts een symbolische betekenis hadden. Zij kunnen niet begrepen worden als indicaties van macht van Mussert of macht van de NSB.

Door Duitse instanties werden semi-militaire en maatschappelijke diensten in het leven geroepen (noot 36): organisaties voor bewaking en transport; instellingen voor het aantrekken en organiseren van oostfront-vrijwilligers; cultuurorganisaties; een vakorganisatie; een agrarische organisatie; een materiële hulporganisatie voor behoeftigen; een instituut voor steunverlening aan oorlogsslachtoffers; een instelling voor opbouwwerk met dienstplicht.

Deze organisaties waren dus volstrekt Duits van origine en Duits-afhankelijk. Het zijn geen collaborerende organisaties.

De Jong neemt de NSB prominent in dit overzicht op. De NSB hoort echter in dit rijtje niet thuis. De NSB was een inheemse organisatie die probeerde te collaboreren met de bezetter. De Jong neemt echter de NSB op aan het begin van dit hoofdstuk en doet het voorkomen, alsof de opgevoerde rij instituten een vergelijkbare maatschappelijke status als de NSB hadden. Dat was echter niet het geval. Immers de NSB was weliswaar een nationaal-socialistische organisatie, maar wel een Nederlandse organisatie. Weliswaar werd deze politieke organisatie als enige in Nederland toegestaan, maar dat betekende niet dat hij noodzakelijk ideologisch identiek was aan het Duitse nationaal-socialisme.

Mussert als primaire spreekbuis van de NSB is steeds blijven proberen een eigen politieke lijn te volgen. De NSB had haar eigen inheemse achterban. Dat het beleid van de NSB eigenlijk altijd mislukt is, is primair het gevolg van de afwijzende houding die de bezetters hadden ten aanzien van de in hun ogen 'burgerlijke' en 'fascistische' (in Italiaanse zin - dk) opvattingen van Mussert en de NSB.

De Jong heeft in (noot 37) een specifieke redactionele indeling van zijn materiaal gegeven, die parallel loopt aan een historisch onjuist weergegeven verdeling van macht tijdens de Tweede Wereldoorlog: de grote nadruk op de rol van de WA, en de straatterror, die statistisch vermoedelijk niet meer dan een laag promillage van de totale NSB-populatie heeft omvat, en die niet alleen NSB'ers telde; de koppeling van NSB aan door de bezetter in het leven geroepen instellingen; tenslotte de aparte behandeling van de Landwacht.

Die laatste instelling wordt bij De Jong gekenschetst als door de bezetter ingestelde en beheerste instituut, dat symbolisch gekoppeld werd aan de NSB, maar dat niet in een lijn-stafmodel onder de NSB geplaatst werd.

Kenmerkend voor de stijl van De Jong is in dit verband de behandeling van het ontstaan en de activiteiten van de Landwacht. Hij besteedt daar veel ruimte aan. In het kader van de bovengenoemde omdraaiing van perspectief (NSB gevaarlijker dan de bezetter), koppelt hij de daden van de Landwacht (noot 38) aan de NSB. De Jong's eigen feiten staan echter ook een andere lezing toe.

De Landwacht was een voortzetting van de eerdere Vrijwillige Hulppolitie en ressorteerde ook onder de bezetter (noot 39). De Vrijwillige Hulppolitie was aanvankelijk bedoeld als lijfwacht voor de NSB, maar de bezetter die het instituut ook opgezet had, veranderde de doelstellingen. Feitelijk was de Vrijwillige Hulppolitie geen onderdeel meer van de NSB.

De Landwacht kon niet door de NSB worden ingesteld als zwaarddragend instituut. Over die macht beschikte alleen de bezetter. De bezetter stelde de Landwacht in als instituut en wees het tegelijk een ander doel toe: begeleiden van transporten van distributiebescheiden; uitoefenen van algemene controle aan de openbare weg; controleren van persoonsbewijzen en bagage; arrestaties; met wapen uitgerust. De Jong stelt: "Wat de leiding betrof, kreeg Rauter (Generalkommissar voor de veiligheid) een vaste greep op de Landwacht" (noot 40). De bemanning van de Landwacht bestond uitsluitend uit NSB'ers. Dit is begrijpelijk tegen de achtergrond van het oorspronkelijke NSB-plan voor de Vrijwillige Hulppolitie als een soort lijfwacht voor de NSB.

Door de merkwaardige omdraaiing van feiten en verhoudingen slaagt De Jong erin het te doen voorkomen alsof uiteindelijk de NSB centraal verantwoordelijk was voor de daden van de Landwacht. Een onjuist beeld dus. Opnieuw ongunstige beeldvorming die heeft bijgedragen aan de stereotypering van de NSB.

Het is heel merkwaardig dat De Jong de NSB gevaarlijker schetst dan de bezetter zelf. Het betreft een omdraaiing van perspectief. Het komt tot uitdrukking in tal van passages waarvan ik nog enkele voorbeelden wil noemen.

Het eerste voorbeeld betreft weer de machtspositie van de NSB: "...de institutionalisering van de politieke invloed der NSB door middel van de oprichting van haar zgn. Secretarie der Staat" (noot 41). Dit voorbeeld geeft de gesignaleerde omdraaiing heel goed aan: De Jong geeft namelijk aan dat dit instituut een wassen neus was dat geen enkele invloed verwierf (noot 42).

Een volgend voorbeeld: Bij de benoeming van personeel voor de Duitse hulpdiensten en voor politietaken, werden veel werklozen aangenomen (noot 43). A. van Liempt stelt in *Kopgeld* (zie hoofdstuk 13) dat juist door de arbeidsbureaus, die in het binnenlands bestel onder de bezetter functioneerden, veel NSB'ers in de richting van dergelijke diensten werden gestuurd. Deze door de bezetter ingestelde hulpdienst werkte in eerste instantie op basis van vrijwilligheid, die later omgezet werd in gedwongen deelname door Duitse Fachwerber aan de gewestelijke arbeidsbureaus (noot 44). Van belang is dat er vanuit gegaan moet worden dat het in ieder geval niet de NSB als organisatie was die betrokken was bij de aanstelling van dergelijke werknemers.

Overigens gaat De Jong sterk uit van een isolementsthese: NSB'ers zouden zich altijd geïsoleerd en gehaat hebben geweten. Uit recent onderzoek blijkt dat het de vraag is of deze these nog wel gehandhaafd kan worden (noot 45).

Belangrijke relativeringen die De Jong zelf aanbrengt, hebben echter op het totale beeld van de NSB dat hij schetst, nauwelijks invloed.

Dit geldt bijvoorbeeld voor de uitspraak: "Veruit de meeste verraadbrieven en -rapporten zijn verloren gegaan. Onze algemene indruk is dat zij lang niet altijd en misschien zelfs betrekkelijk zelden tot 'actie' geleid hebben" (6/1; p. 385), of "...nagenoeg alle berichten (van informanten van de Inlichtingendienst van de SS) en nagenoeg alle daarop gebaseerde rapporten zijn verloren gegaan" (noot 46).

Iets soortgelijks geldt voor de uitspraak: "Ter voorkoming van misverstand willen wij erop wijzen dat wij bepaald niet van mening zijn dat praktisch *elke* NSB'er bij tijd en wijle een verradersrol gespeeld heeft" (noot 47). Een en ander zou uiteraard ook in strijd zijn met de 'meer-dan-90%-gegevenheid' (zie hoofdstuk 1 gegevenheid 9).

De conclusie echter die De Jong hier weer verbindt aan het voorafgaande is vermoedelijk onterecht: "Dat alles neemt niet weg dat de niet-nationaal-socialistische Nederlanders *terecht* voor NSB'ers op hun hoede waren..." (noot 48). De Jong merkt nu vervolgens op: " (het) was vooral het optreden van de Weer-Afdelingen, de WA, die de haat jegens Mussert en zijn volgelingen versterkte" (noot 49).

We hebben hierboven gezien dat De Jong van mening is dat op dit terrein voldoende inzichtelijk materiaal ontbreekt. Hoe zo'n conclusie dan ook gewettigd kan worden is een raadsel. Dit creëert slechts negatieve beelden, waar dat vermoedelijk niet nodig is.

Een aspect dat bij De Jong onderbelicht blijft is het gegeven dat de populistische stroming van de nationaal-socialisten in de jaren 1930 een aanval op bestaande eliteposities betekende (noot 50). De 'boosaardige grapjes' die de ronde deden over de burgemeesterscursussen ('Zeg, bode, moet je volgende week ook niet examen doen voor burgemeester?', 'Dat gaat niet, burgemeester, ik zit in de

examencommissie' (noot 51)), hielden een minachtende veroordeling in van mensen van lage komaf die op belangrijke plaatsen gingen functioneren.

Een en ander geeft eigenlijk slechts aan hoe de elitaire stratificatie in de jaren 1930 was. De gedachte dat er, onder de toen geldende democratische verhoudingen, passief kiesrecht bestond en dat in feite ieder lid van de samenleving de mogelijkheid had om aan het openbaar bestuur deel te nemen, stond in schrille tegenstelling tot de opvatting en praktijk dat alleen hoger opgeleiden in staat waren belangrijke functies te vervullen.

Schrijvend over het Bureau voor Bijzonder Aangelegenheden (BBA) van de NSB vermeldt De Jong een enquête gehouden in 1943 naar de achtergronden van de toen geconstateerde stijging van de verkoop van *Volk en Vaderland* (VOVA) (noot 52) (noot 53). De brochure vermeldt onder meer dat 699 of 33 procent 'volksgeenoten' verklaarden VOVA te kopen uit sympathie voor de NSB of voor het nationaal-socialisme in het algemeen. De Jong stelt: "Uit de antwoorden van het resterende twee-derde (deel van de ondervraagden) bleek evenwel dat men VoVa uit heel andere motieven aanschafte: nieuwsgierigheid hoe de NSB Duitslands nederlagen goedpraatte, leedvermaak in de kapriolen die de beweging maken moest". Het was met name deze uitspraak waarvan ik me niet goed kon voorstellen, dat het een formulering van de NSB zelf geweest zou kunnen zijn. De uitspraak van De Jong kan uit het oorspronkelijke materiaal niet afgeleid worden.

De Jong behandelt de NSB, NSB'ers, WA en WA'ers op velerlei terrein. Ik heb aangegeven dat door ontsluiting van kennisonrechtvaardigheid op al deze gebieden er andere (naar mijn mening waarschijnlijk) interpretaties mogelijk zijn. Het geeft overigens aan dat van kale feiten in dit verband nauwelijks gesproken kan worden, vooral waar het de beeldvorming betreft. De geschiedschrijving van De Jong betreft een specifiek gekleurde interpretatie van een buitengewoon belangrijk onderdeel van het Nederlandse verleden. Deze interpretatie heeft ertoe bijgedragen dat een sociale categorie uit de Nederlandse samenleving, die in 1945 met zijn familiale aanhang tussen de 300.000 en 400.000 mensen omvatte, geconfronteerd is met een, tot op heden, duurzame ongunstige stereotypering.

noten:

- 1 De Jong deel 5/2 p. 1031
- 2 idem 5/2; p. 1031
- 3 idem 5/2 p. 1032
- 4 idem 5/2 p. 1023
- 5 idem 5/2 p. 1031
- 6 idem deel I; p. 489 e.v.; p. 493 e.v.
- 7 Romijn 2006; p. 73
- 8 De Jong deel 1 p. 492
- 9 idem 4/2 pagina 538
- 10 idem 4/2; p. 540
- 11 idem 5/1 p. 47 e.v.
- 12 idem 5/1 p. 51
- 13 idem 5/1 p. 171/2
- 14 idem 6/1; p. 396
- 15 idem 4/2; p. 541; 5/1 p. 47

- 16 idem 4/2; p. 782
- 17 idem 4/2; p. 781
- 18 idem 5/1 p. 54
- 19 idem 4/2; p. 815
- 20 idem 4/2; p. 815
- 21 idem 4/2 p. 542
- 22 NIOD-archief 123 dossier 522
- 23 De Jong 6/1 hoofdstuk 5
- 24 idem 6/1 p. 485
- 25 idem 6/1 pagina 471
- 26 idem 6/1 pagina 486
- 27 idem 6/1 pagina 357
- 28 idem vgl. 6/1 p. 357
- 29 idem 6/1; p. 377 e.v.
- 30 idem 6/1 pagina 378
- 31 idem 6/1; p. 405
- 32 idem zie 6/2; p. 521 e.v.
- 33 idem 6/2; p. 522
- 34 idem 6/2; p. 523
- 35 idem 7/2; p. 1202
- 36 idem 6/1; p. 417; hoofdstuk 5 *De 'foute' sector*
- 37 idem 6/1 hoofdstuk 5 *De 'foute' sector*
- 38 idem 7/2; p. 1211 e.v.
- 39 idem 7/2; p. 1204
- 40 idem 7/2; p. 1207
- 41 idem 6/1; p. 358
- 42 idem 6/2 pagina 522
- 43 idem 6/1; p. 418
- 44 idem 6/1 p. 442
- 45 zie Damsma en Schumacher (2009)
- 46 De Jong 6/1; p. 397
- 47 idem 6/1; p. 385/6
- 48 idem 6/1; p. 386
- 49 idem 6/1; p. 386
- 50 vgl. Romijn (2006); zie ook hoofdstuk 17
- 51 De Jong 6/1; p. 410
- 52 idem pagina's 366, 367 van deel 6/1
- 51 De Jong 6/1; p. 410
- 52 idem pagina's 366, 367 van deel 6/1
- 53 De resultaten van de enquête zijn als gedrukte brochure van het BBA opgenomen in NIOD-archief 123 dossier 522 (het bronnenmateriaal van De Jong)

8 A.D. Belinfante. *In plaats van bijltjesdag. De geschiedenis van de bijzondere rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog* (1978, 2006)

Voorafgaand aan de behandeling van opvattingen van Belinfante is het van belang op enkele zaken te wijzen. Op pagina 14 stelt Belinfante: "Het archief van het directoraat-generaal voor de bijzondere rechtspleging is, zo ver nog aanwezig, in het Rijksarchief ondergebracht. Het is geïnventariseerd. Echter is veel vernietigd. Van de afdelingen, die de zaken van de kampen en de opsporing behandelen, is niets meer te vinden".

Belinfante stelt op pagina 16 "Bestudering van documenten heeft hem doen inzien, dat zijn herinneringen en zijn waarnemingen van personen veelal gekleurd zijn".

Bij sommige geschiedschrijvers bestaat de behoefte om uitspraken van derden te gebruiken als titel voor hun werk. Ik denk aan Romijn (1989) *Snel, streng en rechtvaardig*; N. van der Zee (1997) *Om erger te voorkomen*. Het betreft onder meer uitspraken van de naar Londen gevluchte regering tijdens de Tweede Wereldoorlog. Bij Belinfante lijkt dat ook het geval te zijn, door het gebruik van de titel *In plaats van bijltjesdag*, maar hij geeft geen specifieke vindplaats.

Op pagina 3 stelt hij "De koningin sprak van 'een bevrijd Nederland', waarin geen plaats voor de landverraders zou zijn. (minister) Burger beperkt zijn formule tot 'de dag van de bevrijding'. En hij bepleit dan ook detinering van de N.S.B.-ers in afwachting van hun berechting. In feite houdt hij een pleidooi tegen bijltjesdag. Maar hij doet dat in een terminologie, waarvan hij heel goed wist, dat zij bij het volk bekend en aanvaard was".

Ook behandelt Belinfante de Londense discussie rond het ontwerp van de wetgeving inzake de Buitengewone Rechtspleging (p. 23/24). Daarin wordt enkele malen over 'bijltjesdag' gesproken. In dit geval is het argument dat bijltjesdag voorkomen moet worden. Er is "de ongerustheid dat er een bijltjesdag zal komen". Belinfante stelt: "Van enige werkelijke voorbereiding of organisatie van bijltjesdag is geen sprake geweest. In zover was bijltjesdag niet meer dan een droom".

Men kan zich hier dan ook afvragen wat Belinfante er uiteindelijk toe gebracht heeft om zijn boek deze titel te geven. Er was geen voorbereiding, geen organisatie, het was slechts een droom. In het boek echter krijgt deze titel een verklarende werking die niet waar gemaakt kan worden door de daadwerkelijke schendingen van mensenrechten voorafgaand aan en in de interneringskampen.

Groen stelt (zie hoofdstuk 5): "Gezien de deplorabele toestand waarin diezelfde massa (van het Nederlandse volk - dk) echter psychisch en fysiek verkeerde, met de kans op de hongerdood nog maar net achter de rug, lijkt het echter uitgesloten dat het ooit tot een bijltjesdag had kunnen komen".

Het Militair Gezag kon in de bevrijde gebieden van Nederland na september 1944 en april 1945 diep ingrijpen in het maatschappelijk leven (zie hoofdstuk 9). Er ontstond toch (in weerwil van de uitspraak van Groen) een immense arrestatie- en zuiveringsgolf. Ondanks alle ontkenningen, had de regering in Londen en het Militair Gezag klaarblijkelijk niet het plan gehad om een 'bijltjesdag' te voorkomen, getuige de formulering: "Enerzijds moet het MG zich realiseren, dat Nederland een rechtsstaat is, waar eigen richting niet is toegelaten, anderzijds moet het begrijpen,

dat het feitelijk onmogelijk en ook niet gewenst is deze veiligheidsklep geheel te sluiten." (zie H. Eefting; 2007; p. 153.: Nat. Archief Bur. Mil. Gezag te Londen, 1943-1945; toegang 2.13.25, inventarisnr. 35, beperkt openbaar).

Belinfante sluit voor de titel van zijn boek dus aan bij wat "bij het volk bekend en aanvaard was" en buigt dat om in de richting van iets wat daarvoor in de plaats kwam. De regering in Londen en ook Belinfante legitimeerden de arrestaties van de collaborateurs met de gedachte dat ze nodig waren om een bijltjesdag te voorkomen. De kanttekeningen in de voorafgaande alinea's geven echter aan dat de kans op een bijltjesdag structureel weliswaar klein was, maar dat kennelijk de regering in Londen in praktische zin geen bezwaar gemaakt zou hebben. Verder staat vast dat in de aanvangsfase van de interneringen op grote schaal schendingen van mensenrechten hebben plaats gevonden. Dat wil zeggen dat zich voorafgaand aan de interneringskampen en in de interneringskampen bijltjesdag-achtige taferelen voltrokken hebben (zie hoofdstuk 1 gegevenheid 8).

Romijn stelt in zijn inleiding op Belinfante (2006): "de studie van Belinfante (...) was veeleer een vrucht van jaren van zorgvuldige studie". De opgevoerde feiten wil ik niet bestrijden, maar bij de interpretatie van de kant van Belinfante heb ik hierboven al enkele kanttekeningen geplaatst die aangeven dat de studie van Belinfante ook thuishoort in de realisering van de "ban van goed en fout" (Blom, 1983).

De gedachte dat de interneringen in de plaats kwamen van bijltjesdag is een fictie die in de aanvang door de regering in Londen en later door Belinfante en Romijn (1989) structureel verspreid is om de interneringen achteraf een legitimering te geven.

Voor het overige bedient Belinfante zich ook van onkritisch gebruikte uitspraken over NSB en NSB'ers die de algemene vooroordelen en stereotyperingen die daarover bestaan continueren en versterken. Op pagina 5 stelt Belinfante zonder structureel onderzoek: "De NSB'ers nu werden gedurende de bezetting door de Nederlanders evenzeer als de Duitsers als vijand beschouwd, met alle gevolgen die hier beschreven zijn. Zij werden niet individueel op hun individuele daden beoordeeld maar zij waren als groep vijand, ongeacht ieders daden of opvattingen. De houding van de NSB en de houding van veel NSB'ers gaf tot deze houding van de Nederlanders aanleiding". Belinfante verwijst voor deze stelling weer naar L. de Jong (z.j.). In dit aspect wordt al een recursieve verwijzing naar andere literatuur duidelijk. Romijn (1989) zal later weer instemmend naar Belinfante verwijzen.

Belinfante begint zijn boek met te verwijzen naar het stereotiepe beeld 'landverraders' (p. 1) als object van de Bijzondere Rechtspraak. Op pagina 8 citeert hij het bekende liedje "Op de hoek van de straat \ staat een NSB'er. \ 't Is geen mens, 't is geen beest, \ 't is een phariseeër". Voor zover er NSB'ers (en anderen) waren die na de oorlog gestraft zijn voor het begaan van misdaden tegen de menselijkheid is misschien de karakterisering 'geen beest' onterecht, maar het begrip farizeeër (huichelaar stelt Van Dale) is niet op zijn plaats, omdat van NSB'ers gezegd kan worden dat ze het tegendeel van huichelaars waren.

Belinfante voegt nog toe: "'t is geen mens, 't is geen beest. Wat hij wel is? Hij is vijand, tegen wie alle middelen van zelfverdediging, ook preventieve, geoorloofd zijn, omdat hij op onze ondergang uit is". Uiteraard zien we Belinfante hier citeren, maar tegelijkertijd maakt hij zich niet kritisch los van dit type oordeel. Hier geldt zonder meer dat er sprake is van etiketteren en discriminatoire oordelen. Op dit punt is het karakter van de studie van Belinfante niet anders, zoals we zullen zien,

dan dat van Romijn (1989) en Tames (2009). Zij zijn niet in staat geweest om NSB'ers, als object van de Bijzondere Rechtspleging, te zien als gewone mensen, die zoals dat te doen gebruikelijk is bij gewone mensen, er eigen (politieke) visies op na houden. We hoeven dergelijke (politieke) visies nu niet meer te omarmen of te waarderen, maar het zijn wel politieke visies die zich bij mensen kunnen ontwikkelen. Nog belangrijker is, dat veel van dergelijke visies zich (gezien de massaliteit van de vrijlatingen na de zomer van 1946) ook niet tot criminaliteit ontwikkeld hebben.

Uitgaande van dit beeld had Belinfante ook tot de interpretatie kunnen komen, dat op het moment dat "afgerekend" moest worden met de "landverraders", zij een machteloze minderheidsgroep geworden waren. Deze groep had naast veroordeling en bestraffing ook verdediging nodig. Het betreft een verdediging die deze groep tot ver na de Tweede Wereldoorlog onthouden is. Het had de taak van Militair Gezag en regering moeten zijn om ook deze verdediging toen al op zich te nemen. Dit zijn elementen die in de opvattingen van Belinfante niet tot uitdrukking komen.

In Belinfante's hoofdstuk 2 *Het wettelijke kader*, schetst hij uitgebreid de moeizame argumentatie van de regering in Londen, die zich klaarblijkelijk bewust was van zijn ongrondwettige positie. Er was immers een Landoorlogreglement (LOR) krachtens hetwelk de bezetter in de bezette gebieden kon optreden. De Nederlandse regering onderschreef dit LOR. Het LOR (zie Romijn (2006)) eist van de ambtenaren in een bezet gebied loyaliteit ten opzichte van de bezetter. Er waren weliswaar *Aanwijzingen* van de Nederlandse regering uit 1937 die aangaven hoe ambtenaren zich hadden op te stellen in het geval van een bezetting. Ik heb de indruk dat het LOR deze Aanwijzingen echter verving.

Voor één grondgebied is het moeilijk als er twee regeringen zijn. Dus feitelijk en juridisch had de 'regering' (in gebruik hier aanhalingstekens om aan te geven dat de regering in Londen feitelijk geen regering was) in Londen geen mogelijkheid tot wetgeving.

Men beriep zich op theoretische veronderstellingen (het zgn staatsnoodrecht) om waar te maken dat de regering in Londen zonder grondgebied en zonder volksvertegenwoordiging wetten kon uitvaardigen. Een aangevoerd motief daarvoor was dat deze regering wel gedwongen was regels over de naoorlogse berechting van de collaborateurs te geven, omdat men moest vrezen dat de bevolking anders het recht in eigen hand zou nemen (p. 18).

Na de oorlog heeft de Tweede Kamer het standpunt van de regering overgenomen, dat in Londen bekrachtiging door het parlement niet nodig geweest was (p. 19). Zelfs mochten de vastgestelde strafbepalingen ook nog terugwerkende kracht hebben. Om dit mogelijk te maken was artikel 1 van het Wetboek van Strafrecht buiten werking gesteld. Dit artikel behelst de gedachte "dat geen feit strafbaar mag zijn dan uit hoofde van een voorafgaande wettelijke strafbepaling" (p. 20).

Belinfante stelt (p. 22) "Ongetwijfeld zijn de (...) nieuwe strafbepalingen uitgevaardigd in strijd met het beginsel van art. 1 van het wetboek van strafrecht". Maar Belinfante kan zich hierin vinden en hij citeert prof.mr. W.P.J. Pompe, een strafrechtgeleerde, die stelde: "Niet de wet, maar de schuld levert de diepste grondslag voor de straf, welke immers bestaat in vergelding van schuld. Het verbod van verraad ontleent zijn principiële kracht niet aan de geschreven wetten, maar aan

het in de harten geschreven recht" (p. 23). Recht kon dus plaats maken voor emotionaliteit.

Ook voor het invoeren van de doodstraf moest het Nederlandse recht geweld worden aangedaan (pp. 23 e.v.). Belinfante stelt: "En dat was in de gegeven omstandigheden nodig ook" (p. 26). Romijn had in zijn inleiding op Belinfante (2006) eveneens gesteld: "De bijzondere rechtspleging was een noodzakelijk (...) noodverband, dat door de Nederlandse regering in Londen was aangelegd om te kunnen voorzien in een snelle berechting van de talrijke Nederlanders die werden verdacht van hulpverlening aan de Duitse bezetter". Belinfante kan zich er in vinden en dat geldt ook voor Romijn.

De mogelijkheid dat pas na herstel van de rechtsstaat er op basis van de bestaande (vooorlogse) strafwetgeving straffen waren bepaald is niet in de bijzondere rechtspraktijk van de Londense regering tot uitdrukking gekomen.

De mogelijkheid dat ordehandhaving geëist zou zijn van het nog uit de Tweede Wereldoorlog zittende machtsapparaat (het college van secretarissen-generaal; de burgemeesters (inclusief de collaborateurs), en dat dit evenzeer het begin van een (latere) zuiveringsperiode had kunnen inluiden is kennelijk niet overwogen. Het gegeven dat de NSB een grondwettelijk legitieme partij in Nederland was heeft in de naoorlogse oordelen geen enkele rol gespeeld. Juist het overheersende ordeprincipe in de rol van (bijvoorbeeld) de 'op het ambt gerichte' nationaal-socialistische burgemeesters (Romijn (2006) p. 383) had hier van direct nut kunnen zijn. Er kon echter uitsluitend in dichotomieën gedacht worden, en klaarblijkelijk niet in termen van schalen. Er moest een directe elitewisseling plaatsvinden.

Schuld stond a priori, met terugwerkende kracht, vast. De rol van het volledige Nederlandse ambtenarenapparaat in de ondertekening van de ariërverklaring werd uit het maatschappelijk historisch bewustzijn weggezuiverd. In plaats daarvan ontstond een ongunstiger beeldvorming ten aanzien van de NSB dan de feiten toestaan.

9 P. Romijn. *Snel, streng en rechtvaardig. Politiek beleid inzake de bestraffing en reclassering van 'foute' Nederlanders - 1945-1955 (1989)*

Ik probeer in eerste instantie *uitgangspunten* van het boek te schetsen. Daarna stel ik *vragen* bij enkele problematische aspecten van deze studie.

Het betoog van Romijn is in het algemeen neutraal van toon. Het een professioneel geschiedkundig werk. In de verantwoording aan het begin van het boek laat Romijn zich echter wel emotioneel uit "Aan dit boek ligt de nieuwsgierigheid ten grondslag van een in 1955 geboren lid van de naoorlogse generatie naar de manier waarop is afgerekend met de Duitse bezetters en hun Nederlandse handlangers" (noot 1).

Van Dale stelt ten aanzien van 'handlanger': "iemand die een ander helpt bij kwade praktijken (trawant, medeplichtige), enz.". Het gebruik van deze term geeft aan dat kennelijk voorafgaand aan enig onderzoek de foute Nederlanders in de Tweede Wereldoorlog medeplichtig geacht worden aan de criminaliteit van de bezetter.

In de woordkeus van Romijn klinkt ook een morele ondertoon. Hij stelt bijvoorbeeld (noot 2): "Niettemin is evenals in de berechting zelf ook in het gratiebeleid (t.a.v. de drie van Breda - dk) een permanente neiging tot matiging van de afrekening met *het kwaad* (cursief - dk) waar te nemen". Deze morele generalisatie laat weinig nuanceren toe. Het verhindert de gedachte dat over gewone mensen gesproken wordt. Romijn staat niet objectief (voor zover dat mogelijk is, maar wat toch van goede geschiedschrijving kan worden verwacht) ten opzichte van de mensen waarop zijn onderzoek ookbetrekking heeft. Zo'n objectiviteit is in absolute zin niet mogelijk, maar men kan wel vermoedens blijven uitspreken, die ruimte tot nuanceren toestaan. Deze uitgangspunten van Romijn hebben vermoedelijk een grote invloed geïmagineerd op het karakter van de studie. Zij vormen een ongunstig stereotyperende terminologie.

Het eigenlijke object van Romijns studie is een overzicht van politiek beleid, waarin onder meer het optreden van de naoorlogse elites een belangrijke rol speelt. De constatering uit de voorafgaande alinea brengen Romijn tot een interpretatie van feiten en feit-uitspraken die misschien veroorzaakt worden door zijn verwantschap aan deze elites. Hij beschrijft een aantal institutionele momenten: het Militaire Gezag; de organisaties van het verzet; de Bijzondere Rechtspleging. Uiteraard gaat hij soms wel in op de collaborateurs als zodanig, maar zij zijn niet het object van zijn studie.

Romijn houdt zich hier ook niet bezig met de Tweede Wereldoorlog en de daarin gepleegde vormen van collaboratie. Wel vermeldt hij (noot 3) dat de in 1945 actieve procureur-fiscaal, in het kader van de Bijzonder Rechtspleging, mr. J. Zaaijer tijdens de Tweede Wereldoorlog diep onder de indruk was geraakt van de onthutsende vorm en omvang die landverraad en collaboratie aannamen. Romijn houdt zich met dit gegeven niet bezig, omdat het, opnieuw, niet tot zijn onderzoeksobject behoort. Hij had zich misschien wel bezig moeten houden met de vraag wat landverraad betekent, in een land dat verlaten is door regering en staatshoofd en dat vervolgens bezet wordt door een andere macht dan de oorspronkelijke elite. Romijn echter stelt dit soort vragen niet. Zijn positie is vermoedelijk sterk legalistisch. Een soortgelijke notitie kan gemaakt worden (noot 4) waar Romijn

aangeeft dat in 1955 weer tientallen 'gezuiverde' onderwijzers werkzaam waren als hoofden van vooral kleine plattelandsscholen, terwijl dat in de periode direct na de Tweede Wereldoorlog verboden was. Ook hier gaat Romijn niet in op het gegeven dat er in de sociale omgeving van die ex-collaborateurs kennelijk geen belemmerend bezwaar bestond tegen dergelijke aanstellingen.

In zijn boek wordt terecht de term 'misdrijven tegen de menselijkheid' (noot 5) gebruikt voor de handelingen van een categorie van zwaargestraften. De toestanden in de Nederlandse interneringskampen of bewaringskampen voor collaborateurs na de Tweede Wereldoorlog beschrijft hij op diverse plaatsen (noot 6). De termen die Romijn gebruikt zijn: wantoestanden, pesterijen, mishandeling, onder erbarmelijke omstandigheden te zijn opgesloten, mensonterende omstandigheden, chaotische taferelen van mishandelingen en volksgerichten, wraakzucht en willekeur, enzovoort. Voor de behandeling van de in de interneringskampen bijeengebrachte mensen gebruikt Romijn nergens de termen misdrijven tegen de menselijkheid of schendingen van mensenrechten. Feitelijk is dat wel het geval. Waarom in het ene geval wel en in het andere niet?

Romijn neemt het algemene oordeel ten aanzien van de NSB over zonder al te veel reflectie en zonder vergelijking met de Nederlandse bevolking in het algemeen. Hij spreekt van levensgevaarlijke verklikkers, politieke randfiguren, mislukkelingen, querulanten, landverraders. We treffen hier stereotyperende beelden, die in recente literatuur van Van der Heijden (2001) en Damsma en Schumacher (2009; 2010) worden genuanceerd. Bij Romijn produceren deze beelden een deel-geheel conversie. De status van marginale sociale categorieën worden op het totaal van de NSB als organisatie geprojecteerd.

Romijn gaat in op de competentieconflicten die ontstonden tussen de regering in Londen, het Militair Gezag en de verzetsbewegingen over de uitvoering van de Londense wetsbesluiten en de Londense beloften om de collaborateurs te straffen (noot 7). Hij gaat niet kritisch in op de wettigheid van deze, niet op Nederlands grondgebied genomen beslissingen. Romijn gaat op de achterliggende verhouding van de regering in Londen en de geallieerden evenmin in.

Het Militair Gezag kon in de bevrijde gebieden na september 1944 en april 1945 diep ingrijpen in het maatschappelijk leven (noot 8). Toch ontstond een immense arrestatie- en zuiveringswoede. Hieruit kan afgeleid worden dat de regering in Londen en het Militair Gezag niet van plan waren om een 'bijltjesdag' te voorkomen. Het al eerder genoemde citaat uit H. Eefting (2007, p. 153): "Enerzijds moet het MG zich realiseren, dat Nederland een rechtstaat is, waar eigen richting niet is toegelaten, anderzijds moet het begrijpen, dat het feitelijk onmogelijk *en ook niet gewenst is* (cursief - dk) deze veiligheidsklep geheel te sluiten", is ook hier van belang.

Romijn geeft aan (noot 9) dat het Militair Gezag aanvankelijk niet anders kon dan vrij baan geven aan een gedeeltelijk georganiseerde, gedeeltelijk spontane arrestatie- en zuiveringswoede. Hij kan daar begrip voor opbrengen. Dit sluit aan bij zijn bovengenoemde ideologische attitude.

De gedachte die Romijn in Westerbork formuleerde (7 februari 2009, themadag *Fout?*), dat de arrestaties van de collaborateurs bedoeld waren om een bijltjesdag te voorkomen, is onzinnig, zo niet onzindelijk, wetende dat de regering in Londen al besloten had tot confiscatie van boedels en woningen (en het onderbrengen van oorlogsslachtoffers in die woningen) van de betrokkenen.

Immers, dat betekende dat het niet de bedoeling was dat de collaborateurs zouden terugkeren naar hun woonplaatsen. Het was een onderdeel van wraak en marteling. In Londen onder de autoritaire druk van koningin Wilhelmina had men geen enkele humane bedoeling met de op handen zijnde afrekening met de collaborateurs. Romijn neemt hier geen kritische afstand. Hij noemt de berechting en strafvoltrekking "modern en humaan" (noot 10), ondanks het gegeven dat hij van mening is dat zuivering en bijzondere rechtspleging op een voor het publiek erg ondoorzichtige manier is afgehandeld (noot 11).

Romijn schetst onder meer de overgang van Militair Gezag (van september 1944 tot voorjaar 1946) naar terugkeer van democratische verhoudingen. Een en ander zal dan (na april 1946) gaan leiden tot een versnelde vrijlating van lichtere gevallen. De visie van directeur Le Poole, begeleider van Romijns manuscript, van de bijna gelijktijdig opgerichte Stichting Toezicht Politieke Delinquenten (maatschappelijk werk ten behoeve van de geregleerde terugkeer van politieke delinquenten in de samenleving) is duidelijk: "mensen als Van der Vaart Smit hadden hun straf echter meer dan verdiend. Ze hadden het leed dat over hen en hun lotgenoten was gekomen zelf uitgelokt" (noot 12). We vinden dergelijke uitspraken nu onaanvaardbaar. Het is dan ook indicatief dat Romijn deze uitspraak van Le Poole ongereflekt opneemt. Een goede strafrechtsafhandeling gaat niet gepaard aan 'eigen richting' van de kant van de cipiers.

De statistische behandeling van het materiaal van de Bijzondere Rechtspleging is bij Romijn zwak. Er worden enkele aantallen genoemd (noot 13), maar zij zijn niet inhoudelijk gerelateerd. We komen dus niet te weten of het daarbij gaat om voorwaardelijke strafoplegging of om vrijspraak. Aangenomen mag worden dat de collaborateurs die slechts lid waren van de NSB en die niet anderszins veroordeeld werden wegens delicten of schendingen van mensenrechten, allen (voorwaardelijk) vrijgesproken zijn. Wel hadden zij een voorarrest, onder slechte omstandigheden, van ten minste een jaar te verduren (noot 14).

Er zijn ook opmerkelijke *afwezigheden* in deze studie. De kwestie van de vrijlatingen van 'lichte gevallen' breng ik hier als voorbeeld naar voren. Eerst voer ik een aantal gegevens van Romijn op. Deze gegevens worden vergeleken met die van Belinfante en De Jong. Vervolgens werk ik dit voorbeeld verder uit. Het resulteert in een aantal *vragen* en *conclusies*.

Romijn geeft (noot 15) aan dat in de periode april 1946 tot juli 1946 ongeveer 11.000 geïnterneerden vervoegd als licht geval werden vrijgelaten. Deze vrijlatingen waren het gevolg van het inwerking treden van het Besluit Politieke Delinquenten na het aantreden van de nieuwe regering. Dit besluit hield onder meer in dat met ingang van 1 april 1946 grotere aantallen procureurs-fiscaal konden worden aangesteld. Na juli 1946 zouden steeds meer lichte gevallen worden vrijgelaten.

Volgens de gegevens die Romijn verstrekt was in het najaar van 1945 nog nauwelijks sprake van grote aantallen van vrijlatingen. Tijdens de zomer 1945 kwam het aantal geïnterneerden op ongeveer 125.000 personen (mannen, vrouwen en kinderen). Romijn geeft voor de peildatum april 1946 ongeveer 75.000 geïnterneerden. In de periode van het eind van de zomer 1945 tot april 1946 verlieten ongeveer 50.000 mensen de kampen.

Het totaal aantal vrijlatingen in de vijf landelijke ressorten voor de Bijzondere Rechtspleging tot de peildatum april 1946 wordt echter gesteld op 8.725 (ik neem

aan over de periode 5 mei 1945 tot 31 december 1945; zo'n acht maanden - dk). Dat wil zeggen 5.575 in Den Haag en 3.150 in de vier andere ressorten (noot 16). Als resultante hebben we hier van doen met een restgroep van meer dan 40.000 mensen die uit de kampen verdwenen. Deze restgroep wordt niet beschreven als vrijlatingen.

Uitdrukkelijk wordt ook tegengesproken (noot 17) dat er in de periode zomer 1945 tot april 1946 veel mensen vrijgekomen zouden zijn. Een grotere invrijheidsstelling in het zuiden van het land (dat in september 1944 bevrijd was, en waar het probleem met interneringskampen al eerder ontstond), was niet aan de orde omdat het instituut van de Bijzondere Rechtspleging pas in mei 1945 werd ingesteld. Van de bevoegdheid die de kampcommandanten hadden via het Militair Gezag om mensen op vrije voeten te stellen, werd weinig gebruik gemaakt vanwege de belangenverstrengeling met Verzet en Binnenlandse Strijdkrachten, die verklaarde tegenstanders van vrijlating van lichte gevallen waren.

De behoefte aan een snelle berechting kwam in regering en parlement formeel pas aan de orde na het tot stand komen van het Besluit Politieke Delinquenten in oktober/november 1945, dat pas in werking trad na het beëindigen van het Militair Gezag in het voorjaar van 1946. Pas vanaf de zomer van 1946 kwamen de vrijlatingen op gang (noot 18).

Het is volgens al deze gegevens onwaarschijnlijk dat in de periode zomer 1945 tot april 1946 er al even grote aantallen geïnterneerden vrijkwamen als na april 1946. We zitten dan met een probleem. Waar zijn die meer dan 40.000 mensen gebleven? Waarom heeft Romijn dit niet opgemerkt?

Om een en ander nog wat uit te diepen heb ik Belinfante (1978) geraadpleegd. In dit verband is met name interessant diens hoofdstuk V *Het probleem van de massale arrestaties*. Ook Belinfante verschaft ons het nodige cijfermateriaal ten aanzien van de Bijzondere Rechtspleging. Daaraan ontleen ik het volgende: op 15 oktober 1945 waren behalve enkele tribunalen in het zuiden nog geen rechterlijke colleges in werking (noot 19). Pas na 1 januari 1946, toen het Directoraat Generaal voor de Bijzondere Rechtspleging begon te werken op grond van het Besluit Politieke Delinquenten van oktober/november 1945, kwam de bijzondere rechtsstructuur als geheel van de grond. Het Bijzonder Gerechtshof in Den Haag hield overigens haar eerste zitting eind juli 1945. Deze vroege zittingen hadden uitsluitend betrekking op de veroordeling van leidende personen uit collaboratie en NSB. Er waren op dat moment weinig procureurs-fiscaal, en bijvoorbeeld mr. Sikkel, toen een gezaghebbende referentiepersoon, was een verklaard tegenstander van het vroegtijdig vrijlaten van gearresteerden (noot 20). Krachtens het Besluit Politieke Delinquenten konden pas na 1 april 1946 meer procureurs-fiscaal en officieren-fiscaal aangesteld worden (na beëindiging van het Militair Gezag) voor de scheiding tussen zware en lichte gevallen.

In de periode september 1944 (bevrijding van het zuiden van Nederland) tot in het najaar van 1945 vonden er zeer veel arrestaties plaats. De eerste schatting van het aantal gearresteerden dateert van juni 1945 (noot 21): het Militair Gezag spreekt dan van "ruw 123.000" mensen.

De eerste echte telling dateert volgens Belinfante van 15 oktober 1945: 96.044 mensen. Hij stelt: "Er werden echter voortdurend door het Militair Gezag mensen in vrijheid gesteld, omdat zij ziek waren, omdat hun geval licht was, omdat hun arrestatie op een vergissing berustte" (noot 22). Belinfante geeft hiervoor geen

bron en geen aantallen of verwijzing naar beschikkingen. Zoals dat bij Romijn al vastgesteld werd, geldt voor Belinfante eveneens dat onder het Militair Gezag geen grote groepen mensen werden vrijgelaten. De nieuw aangetreden regering (die haar gezag tot het voorjaar 1946 aan het Militair Gezag had overgedragen) begon vanaf mei 1945 (in het zuiden waren de arrestaties al min of meer voltooid) te pleiten voor een vervroegde vrijlating van de lichte gevallen. Deze vrijlatingscampagne (toen het Militair Gezag nog van kracht was) is uiteindelijk de mist ingegaan, stelt Belinfante (noot 23).

Het probleem was de bevoegdheid tot buitenvervolginstelling. Lag dat bij het Militair Gezag of lag dat bij de regering? Vooral het Verzet was sterk gekant tegen vervroegde vrijlatingen en via het Militair Gezag kon het zijn eisen naar voren brengen. Het opzetten van nieuw beleid (het vrijlaten van de lichte gevallen) door de regering werd blijkens de uiteenzettingen van Belinfante onmogelijk gemaakt door opzettelijk bureaucratische en communicatieve vertragingen (noot 24).

Pas na 26 juli 1946 bereikten de dossiers van alle gedetineerden die niet onder de omschrijving van zware gevallen vielen, de interneringskampen (p. 148). Voorafgaand aan die tijd ontbrak van het merendeel van de arrestanten de gegevens.

Evenals Romijn verwondert het Belinfante niet dat een groep mensen van ongeveer 48.000 mensen vrijgelaten zou zijn (123.000 in 1945 minus 75.000 in april 1946), zonder dat daarover ook maar een minimum aan gegevens bekend is. Gaan we uit van een totaal van ongeveer 120.000 arrestanten in juni 1945 (schatting van generaal Kruls; Belinfante (1978) p. 111), dan blijft er nog een groep van ongeveer 45.000 zoek. Zouden er, volgens de gegevens van Belinfante, tussen de 45.000 en 48.000 arrestanten vrijgelaten zijn door kampeidingen onder het Militair Gezag? Onwaarschijnlijk, gezien de door Romijn en Belinfante aangegeven voorwaarden en attituden.

Wat zegt De Jong (*Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (noot 25) over dit specifieke onderwerp? Uiteraard spreekt De Jong over dezelfde periode en over dezelfde feiten die deze periode hebben gekarakteriseerd. De Jong geeft ook het nodige materiaal om opnieuw te beschouwen.

De Jong zet uiteen (noot 26) hoeveel mensen in het bevrijde zuiden werden gearresteerd. We weten daarvan niets met zekerheid, stelt hij. Voor het Militair Gezag moest proces-verbaal worden opgemaakt in zesvoud. Daarvan kwam in de praktijk vrijwel niets terecht. Van de kampen waar de arrestanten zich bevonden, ontbraken vaak alle gegevens.

Schattingen van aantallen arrestanten in het zuiden van het land (winter 1944-1945) liepen uiteen van 15.000 tot 20.000. De Jong rekent daarbij de spoedig vrijgelaten gevallen niet mee. Het Militair Gezag wist van vier van de vijf arrestanten niet hoe zij heetten en waar zij zich bevonden, laat staan waarom ze waren opgepakt. Generaal Kruls meende dat veertig procent van de arrestanten zonder enige grond was opgepakt. Kruls verordonneerde op 18 oktober 1944 dat degenen die ten onrechte waren gearresteerd direct moesten worden vrijgelaten. Vrouwen (tenzij gearresteerd op grond van strafrechtelijke feiten) en kinderen mochten al helemaal niet worden gearresteerd. Dit bevel van Kruls had maar een heel beperkt effect, stelt De Jong.

In januari 1945 gaf het Militair Gezag opnieuw de opdracht om lichte gevallen vrij te laten. Ook dit bleek moeilijk. In maart 1945 waren er nog velen gedetineerd op onvoldoende gronden. De eerste zitting van een zuidelijk tribunaal

vond pas plaats eind juli 1945 en had vermoedelijk nog geen betrekking op de massa van de arrestanten, maar op leidende personen.

Voor het overige zijn de door De Jong gegeven cijfers niet anders dan die we bij Belinfante en Romijn aantreffen. Wel stelt De Jong dat het totale aantal gearresteerden in juni 1945 vermoedelijk dicht bij de 150.000 lag. We mogen aannemen dat ook hier de spoedig vrijgelaten gevallen niet zijn meegerekend.

Het cijfermateriaal van Belinfante, De Jong en Romijn (in volgorde 1978, 1980/88 en 1989) levert een aantal vragen en veronderstellingen op. Opmerkelijk zijn de volgende zaken: het totale aantal mensen dat na september 1944 en mei 1945 werd geïnterneerd ligt bij de genoemde auteurs gemiddeld rond de 125.000. Het aantal officiële vrijlatingen lag op 8.725 (ik neem aan over de periode mei 1945 tot 31 december 1945). Romijn geeft voor de peildatum 1 april 1946 ongeveer 75.000 geïnterneerden. Er was een restgroep van meer dan 40.000 geïnterneerden niet meer aanwezig in de kampen. Gezien het afwijzende sociaal-culturele klimaat rond de vrijlating van zelfs lichte gevallen is het onwaarschijnlijk dat deze meer dan 40.000 geïnterneerden zomaar naar huis gestuurd zijn.

Zelfs al nemen we de officiële telling van 15 oktober 1945 (96.044) voor juist aan, dan is er met de peildatum 1 april 1946 (75.000; Romijn) toch een verschil van meer dan 20.000 personen, waarop we de officiële vrijlatingen in mindering kunnen brengen. Dit resulteert in een aantal onbekende verdwijningen uit interneringskampen van meer dan 10.000 personen.

De door mij geconstateerde restgroep omvat op basis van de *schattingen* van juni 1945 en van de gegevens van Romijn meer dan 40.000 mensen. Op basis van de aantallen bij Belinfante lopen mijn schattingen voor zo'n restgroep uiteen van 45.000 tot 48.000. Door zijn schatting van het totale aantal arrestanten op ongeveer 150.000 ligt bij De Jong deze restgroep nog weer hoger. Romijn is de jongste van de drie onderzoekers. Hij publiceerde als laatste. We mogen ervan uitgaan dat hij kennis had van de eerdere schattingen. Op gezaghebbende gronden mogen we aannemen dat er een restgroep was van meer dan 40.000 mensen, als we ons baseren op de schattingen van juni 1945. Dit betreft schattingen die ook in de parlementaire enquête aan het eind van de jaren 1940 uitdrukkelijk genoemd werden.

Als we ons baseren op de officiële *tellingen* en vrijlatingen van oktober 1945 en van april 1946 (Romijn) dan is het aantal van de restgroep teruggebracht naar ongeveer 10.000 personen, zoals hierboven al werd berekend. Hoe er ook gerekend wordt, er blijft een restgroep waarvan aangenomen moet worden dat hij in de interneringskampen niet meer aantoonbaar was.

De karakteristieken van deze restgroep zijn:

- 1 Niemand weet over wie het gaat.
- 2 Over deze periode zijn geen beschikkingen (Belinfante).
- 3 De dossiers van deze mensen konden nog niet aanwezig zijn (Belinfante).
- 4 We weten niet waar deze mensen vandaan kwamen.
- 5 We weten niet waar deze mensen naartoe zijn gegaan, omdat ze immers geen woonplaats meer hadden.
- 6 Er is geen sprake van massale vrijlating.
- 7 Er is geen sprake van massale vlucht (noot 27).

Dit levert een aantal vragen op. Waarom hebben Belinfante, De Jong en Romijn zich niet verwonderd over dit aspect van de zaak? Is het misschien een fictieve groep?

De minister van oorlog mr. J. Meynen spreekt op 10 juli 1945 over 90.000 mensen, die op dat moment geïnterneerd zouden zijn, en over 70.000 die nog moesten komen (bv. Nederlandse wapendragers die uit Duitsland werden teruggebracht; en op Dinsdag uit Nederland naar Duitsland gevluchte NSB'ers), een totaal van 160.000 mensen. Generaal Kruls (Militair Gezag) spreekt dit cijfer tegen: naar zijn mening zal het totaal niet hoger zijn dan 120.000 (zie Belinfante p. 111). De schattingen blijven altijd schattingen. Maar van de tellingen mogen we aannemen dat ze correct zijn. Op basis hiervan omvat de restgroep circa 10.000 personen. Deze feiten zijn onweerlegbaar. Laat ik daar mee verder werken.

De getelde restgroep had een omvang van circa 10.000 personen. Deze groep is zeker geen fictieve groep, als we bovenstaande inschattingen van de Nederlandse regering en van het Militair Gezag, van Romijn, en vooral de tellingen aanvaarden. Deze mensen zouden door kampeidingen die erom bekend stonden dat ze onwillig waren mensen vrij te laten, vrijgelaten zijn? Onwaarschijnlijk. Vergelijk in dit verband de eerdere afwijzende oordelen over vrijlating (de al eerder genoemde procureur-fiscaal mr. Sikkel stelde nog op 1 januari 1946 geen lichte gevallen te kennen (noot 28)).

De genoemde circa 10.000 geïnterneerden vallen zeker niet samen met de door generaal Kruls genoemde veertig procent, die zonder enige rechtsgrond waren opgepakt. Immers de tellingen dateren op zijn vroegst van oktober 1945, en de genoemde veertig procent had betrekking op geïnterneerden in de periode september 1944 tot mei 1945 in het zuiden des lands.

Mag aangenomen worden, wat door geen geschiedschrijver wordt genoemd, dat een groot deel van deze mensen door de buitengewoon slechte omstandigheden in de kampen is omgekomen door honger, ziekte of ouderdom? Misschien lag het sterftecijfer hoger dan in normale omstandigheden? Groen (2009) spreekt slechts van 1200 à 1500 sterfgevallen. Betreft de hier veronderstelde groep een dwarsdoorsnede van de totale kampbevolking, met een nadruk op ouderen die verzwakt door het laatste oorlogsjaar (NSB'ers genoten in het algemeen geen voedselvoordelen, zoals vaak is aangenomen), en verder verzwakt door het slechte kampvoedsel het slachtoffer werden van tyfus, tbc enzovoort? Werd zo iets dan niet bekend in de omgeving van de kampen?

Zoals aangegeven was van het merendeel van deze mensen niets bekend. Familie kon niet op de hoogte worden gebracht. Ook werden, zoals dat bij Kooy (1964) is aangegeven, arrestanten soms naar andere kampen overgeplaatst.

Een andere optie is dat in de periode mei 1945 (schatting van de kampbevolking op 125.000) tot oktober 1945 (eerste telling van de kampbewoners circa 96.000) een intensieve zuivering van de kampbevolking plaatsvond. Alleen de Nederlandse nationaal-socialisten bleven over. Allen die niet tot deze categorie behoorden, zouden zonder officiële procedure vrijgelaten zijn. Een uitspraak van Belinfante kan in dit verband verklarend zijn. "De 'foute' politiemensen die vervolgd zijn, zijn degenen, die lid waren van de N.S.B. De anderen mogen, zoals de Bijzondere Raad van Cassatie (...) zei, zwak geweest zijn, zij hadden geen daden verricht, die van positieve medewerking met de Duitse terreurmaatregelen blijk gaven" (noot 29). Als zo'n zuivering heeft plaatsgevonden, is in ieder geval duidelijk dat dit geen openbaar beleid was. Geen van de geschiedschrijvers beschrijft dit.

Van belang is op te merken, dat ik niet vaststel dat de restgroep van circa 10.000 mensen door honger of ziekte is overleden, of door zuivering aan de goede kant van het hek terecht kwam. Echter, op basis van de gegevens die de drie onderzoekers leveren, mag aangenomen worden dat deze categorie werkelijk bestaan heeft. Ik vraag slechts wat er van deze categorie geworden is.

Het is zeer waarschijnlijk dat de ideologische positie van geschiedschrijvers als Belinfante, De Jong en Romijn hen niet tot het type vragen en veronderstellingen heeft gebracht, dat we bij Eefting aantreffen. Eefting vermeldt in *De Bijzondere Rechtspleging 1944-1952* bijvoorbeeld een tyfus-epidemie in het kamp Ommen, waardoor honderden mensen gestorven zouden zijn (noot 30). Romijn stelt, in een recensie van het boek van H. Eefting onder meer: "Eefting geeft geen nieuwe feiten" (noot 31). Opmerkelijk is dat bij De Jong, Belinfante en Romijn deze feiten niet onder de noemer 'schending van mensenrechten' wordt gebracht. We stuiten hier op een mogelijk verschil in kennisbelang. Het is niet uitgesloten dat de genoemde restgroep het slachtoffer werd van dergelijke ernstige ziekten. Belinfante, De Jong en Romijn verbaasden zich niet en stelden geen vragen.

De onderzoeksattituden en uitgangsmoedellen in de onderzoeken van De Jong, Belinfante en Romijn hebben bijgedragen aan een specifiek beeld van de omstandigheden waaronder de Bijzondere Rechtspleging plaatsvond. Deze drie auteurs hadden een duidelijk verminderde interesse in de NSB'ers als groep *mensen*. Ook Romijn behoort bij degenen die de "ban van goed en fout" (door De Jong geïnstitutionaliseerd) in stand hebben gehouden. Hij heeft eraan bijgedragen dat het karakter van schendingen van mensenrechten voor deze groep mensen, en hun kinderen, 75 jaar na de Tweede Wereldoorlog nog steeds niet is onderkend en erkend.

De geschiedschrijving over de Bijzondere Rechtspleging van Romijn kent geen kritisch uitgangspunt. De onderzoeker sluit aan bij de oordelen en vooroordelen die in de naoorlogse periode ontstaan zijn over het object van de Bijzondere Rechtspleging, onder meer de Nederlandse nationaal-socialisten. Dit ontbreken van een kritisch uitgangspunt heeft ertoe geleid, dat fundamentele vragen over het hoofd zijn gezien. Deze kennisonrechtvaardigheid heeft geleid tot een sociaal-cultureel klimaat waarin ongunstige stereotypering post kon vatten en kon blijven bestaan.

Het voorafgaande is een indicatie van maatschappelijke structuren die door Romijn en de andere genoemde auteurs zijn toegedeekt, of die voor hen nog niet zichtbaar waren. Ik probeer hier woorden te vinden voor het aanduiden van vormen van getuigende en hermeneutische kennisonrechtvaardigheid in de Nederlandse meerderheidsopvattingen over Nederlandse nationaal-socialisten. De sociale categorie geïnterneerden in de periode september 1944 tot januari 1947 heeft naast een betrekkelijke desinteresse voor hun existentiële status, ernstig te lijden gehad onder het sociaal-cultureel klimaat van dat moment. Een klimaat dat, als cultureel systeem, aangemerkt kan worden als ongunstige stereotypering. Het betreft een complex van vooroordelen dat vanaf september 1944 tot op heden onveranderd is gebleven.

noten:

1 Romijn (1989) p. 7

- 2 idem p. 246
- 3 idem p. 167
- 4 idem p. 250
- 5 idem p. 237
- 6 idem bijv. p. 9, 19, 53, 175, 238
- 7 zie ook hoofdstuk 8 over Belinfante
- 8 Romijn (1989) p. 50
- 9 idem p. 268
- 10 idem p. 270
- 11 idem p. 274
- 12 idem p. 229
- 13 idem p. 171
- 14 zie hoofdstuk 1 gegevens 6 en 8 en hoofdstuk 8 over Belinfante
- 15 Romijn (1989) p. 204
- 16 idem p. 201
- 17 idem pps 201 tot 203
- 18 idem p. 212
- 19 Belinfante (1978) p. 111; Belinfante noemt geen bron
- 20 idem p. 141
- 21 bron: Parlementaire Enquete Commissie, 1949
- 22 Belinfante (1978) p. 111
- 23 idem p. 115
- 24 idem p. 145, de rol van mr. Sikkel
- 25 De Jong deel 10a tweede helft (1980); deel 12 eerste helft (1988)
- 26 idem p. 789 (deel 10a/2)
- 27 Belinfante (1978) p. 312
- 28 Romijn (1989) p. 200
- 29 idem p. 379
- 31 idem p. 267 e.v.
- 32 Openbaar Bestuur; januari 2008; p. 34

10 P. Romijn. *Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen onder Duitse bezetting* (2006)

Romijn bedrijft een type institutionele geschiedschrijving, die al eerder in *Snel, streng en rechtvaardig* (1989) aan de orde is geweest. Dat betekent dat voornamelijk personen en gebeurtenissen beschreven worden voor zover zij functioneren in instituties. Een en ander betekent ook dat veel inhoudelijke invulling van gebeurtenissen plaats vindt in de vorm van interpretatie-uitspraken over wat zich achter en rond die gebeurtenissen heeft voltrokken.

Ik richt mij hier met name op de manier waarop Romijn over de WA (Weerafdeling van de NSB) schrijft, en op de manier waarop hij zich dan weer wel, dan weer niet, uitlaat over de 'vleugels' (fracties) binnen de NSB, en de verbinding daarvan met het NSB-burgemeesterschap.

De foto op het omslag van dit boek is buitengewoon goed gekozen: vooral de lichaamstaal van rijkscommissaris Seyss-Inquart, burgemeester Blom van Bergen op Zoom en van secretaris-generaal Frederiks spreekt boekdelen. De afwezigheid van vertegenwoordigers van de inheemse politieke groepering NSB, maakt misschien hier al duidelijk dat deze groepering slechts lokaal van belang is geweest. Romijn gaat op dit aspect uitgebreid in, maar zoals we zullen zien, leidt dat tot conclusies die niet steeds gefundeerd lijken te zijn.

In het algemeen laat Romijn zich in neutrale, analyserende bewoording uit over bezetter, NSB, WA en SS. Echter, Romijn maakt melding van "giftige debatjes" (noot 1) in de Amsterdamse gemeenteraad en in de vergadering van de Noord-Hollandse Staten over de verantwoordelijkheid van de autoriteiten voor de internering van NSB'ers (en kennelijk zoals we lezen ook van CPN'ers) aan het begin van de Duitse inval in mei 1940. De toenmalige burgemeester De Vlugt van Amsterdam achtte zich niet interpellabel door de raad terzake van politiebeleid. Hoewel ook de CPN'er David Wijnkoop preventief opgepakt was, steunde de CPN-fractie de burgemeester in de afwijzing van de NSB-interpellatie (noot 2). Merkwaardig is hier dat op dit moment de CPN nog collaborateur van Hitler genoemd kon worden krachtens het Ribbentrop-Molotov-pakt (noot 3), terwijl dat voor de NSB op dat moment feitelijk nog niet aan de orde was. De verhouding tussen NSB en CPN voltrok zich dus kennelijk niet op een politiek-inhoudelijk terrein, maar op een terrein dat eerder als sociaalpsychologisch en met verborgen bedoeling is te karakteriseren.

Romijn stelt dat in de vergadering van Provinciale Staten van 18 juni 1940 de leider van de NSB-fractie veel meer "tumult" maakte, met steun van een publieke tribune vol sympathisanten over dezelfde aangelegenheid. Het is voor de lezer moeilijk na te gaan of dit soort terminologie in de schriftelijke verslaglegging werd gebruikt. Desalniettemin kunnen we hier in de geschiedschrijving van Romijn al een begin aantreffen van een specifieke manier van aanduiden van het gedrag van de NSB.

De titel van het boek (*Burgemeesters in oorlogstijd - Besturen onder Duitse bezetting*), waarin zowel oorlog als bezetting genoemd worden, geeft een volgend probleem van het boek aan: in de periode 1940-1945 waren er verschillen van mening tussen de bezettende Duitsers en het college van secretarissen-generaal die aangebleven waren na de vlucht van de Nederlandse regering en het staatshoofd, over de vraag of Nederland in staat van oorlog of in staat van bezetting was. Een en

ander hangt samen met de internationaalrechtelijke mogelijkheden voor het voeren van beleid. Romijn duidt deze verschillende mogelijkheden wel aan, maar hij maakt geen keus op basis van juridische afweging, ter bepaling van de daadwerkelijke juridische toestand waarin Nederland zich in deze periode bevond. Ik ben geneigd te denken dat de oorlog in juni 1940 afgelopen was en dat er sprake was van duurzame bezetting.

We treffen (noot 4) een uitgebreide passage aan over de toepassing van het Duitse begrip 'eidesstattlich' in verband met een door Nederlandse ambtenaren onder ede af te leggen verklaring dat ze de aanwijzingen van het Duitse bestuur stipt zouden opvolgen en zich zouden onthouden van elke handeling gericht tegen het Duitse Rijk of de Duitse Wehrmacht. De Zuid-Hollandse commissaris Van Karnebeek stelde dat het Landoorlogreglement (LOR) bedoeld was voor een militair bestuur, terwijl er nu volgens Van Karnebeek sprake was van een civiel bezettingsbestuur. Deze redenering van Van Karnebeek noemt Romijn 'solistisch'. Van Dale verklaart solistisch als 'spitsvondig, vals redeneren'. Hier is echter niet zozeer sprake van vals redeneren, als wel van een verschil van mening over de staatsrechtelijke positie waarin men zich bevond: geen oorlog maar bezetting.

De behandeling van het optreden van de WA speelt een belangrijke rol in de uiteenzettingen van Romijn. Hij stelt (noot 5): "marcheerden de weerafdelingen van de NSB (de WA) provocatief op straat", en "uit het hele land (kwamen er) steeds meer berichten over opstootjes rond publieke manifestaties van de NSB en andere nationaal-socialistische groepen". Bronvermelding zijn hier de notulen van het college van secretarissen-generaal.

Romijn laat in de beschrijving van dit optreden van de WA achterwege om te vermelden om hoeveel mensen het hier ging. Zoals we elders in hoofdstuk 7 over De Jong zagen, was dit aantal onbekend en was er in het algemeen omtrent deze sociale groepering weinig getalsmatig bekend. Romijn bedrijft hier een vorm van niet getalsmatige pseudo-statistiek: een poging om op basis van de veronderstelling "marcheerden de weerafdelingen" te komen tot ruimtelijke grootheden, die niet door bronnen gestaafd worden. Als er had gestaan "marcheerden soms" was er geen probleem met zo'n uitspraak geweest.

Omdat, zoals al gesteld, over de daadwerkelijke betrokkenheid van de WA bij 'straatgevechten' en 'ordeverstoringen' weinig concreets bekend is, neem ik aan dat een groot deel van de uitspraken van Romijn op dit terrein sterk speculatief van karakter is.

De Duitse Generalkommissar Schmidt (noot 6) moedigde 'de' NSB aan om zich op straat te vertonen, stelt Romijn. Hoe precies de bevels- en communicatielijnen liepen is aan Romijn kennelijk niet duidelijk.

Romijn stelt (noot 7) dat "Mussert, die in Utrecht woonde, (een ordeverstoring in Utrecht) tegenover de hoofdcommissaris 'ontzettend beroerd' had genoemd". Ik mag hieruit afleiden dat Mussert in het algemeen niet veel op had met straatgevechten en ordeverstoringen. Misschien probeerde de leiding van de NSB een *demonstratief* optreden te stimuleren, waarbij we er niet van uit moeten gaan dat dit demonstreren per definitie provocatief genoemd moet worden.

De kans is klein dat Schmidt toestemming voor dit marcheren via de top van de NSB stuurde, maar dat de toestemming van Schmidt liep via plaatselijke Wehrmacht-commandanten in de richting van plaatselijke NSB-kringleiders die geselecteerd werden op Duitsgeoriënteerdheid.

Dit aspect van institutionele geschiedschrijving is geen onderwerp van het onderzoek van Romijn. Van belang is te benadrukken dat het klaarblijkelijk de bezetter was, die deze ruimte voor NSB'ers, groepen NSB'ers en WA-ers creëerde.

Romijn doet het voorkomen (noot 8) alsof het optreden van de WA een enorme cluster van opstootjes tot gevolg had. Hij geeft aan dat zowel van de kant van het college van secretarissen-generaal als van de kant van de top van de NSB bij de Duitse top aangedrongen werd op ordehandhaving. Van de kant van de NSB betrof dit verzoeken in de richting van bescherming tegen geweldoproeppende reacties van bijvoorbeeld de Nederlandse Unie tegen WA-marsen. Van de kant van secretaris-generaal Frederiks kwam het verzoek aan de Duitse top om gebruik van wapens in dit kader te verbieden. Dit verzoek werd gehonoreerd (noot 9). Romijn beschikt opnieuw niet over voldoende materiaal om te kunnen onderzoeken hoe de bewuste opstootjes tot stand kwamen, en met name wie verantwoordelijk waren voor een eerste optreden. Romijn gaat er voorbarig van uit dat NSB en WA steeds hierin het voortouw hadden.

Door de hernieuwde nadruk op ordehandhaving kunnen we ervan uitgaan dat zeker na mei 1941 dit type demonstratief optreden in mindere mate aanleiding gaf tot gewelddadigheden. Een en ander blijkt uit nog op te voeren cijfers van de kant van Romijn.

Romijn stelt (noot 10): "Zodra de bezetting een feit was, begonnen Nederlandse nazi's met geweldpleging tegen joden". Op dit punt geeft Romijn geen specificatie van welke groepen, welke personen en welke activiteiten met betrekking tot discriminatie, geweldpleging, segregatie en (later) deportatie toegeschreven kunnen worden aan Nederlandse "nazi's". Het gebruik van de term 'nazi's' in dit verband is ook misleidend. In het algemeen kiest Romijn in het geval van Nederlandse personen of groepen, voor de termen NSB, WA of nationaal-socialisten. In dit specifieke verband gebruikt Romijn de term nazi's, terwijl dat in het algemeen een term is die voorbehouden is aan Duitse nationaal-socialisten.

Romijn stelt vervolgens: "dat de speelruimte voor de Nederlandse kant opeens sterk werd ingeperkt zodra Duitsers erbij betrokken waren". Romijn maakt opnieuw niet duidelijk in het geval van: "mogelijke betrokkenheid van Duitsers", en "toen de WA en soortgelijke organisaties op eigen houtje bordjes 'voor joden verboden' plaatsten of vernielingen aanrichtten in synagogen en winkels", om wie het nu precies gaat, wat de details zijn van de gewelddadigheden, of ze door Nederlanders en Duitsers tegelijkertijd, of alleen door Nederlanders, of alleen door Duitsers werden uitgevoerd. De oorzaak hiervan is dat er ook op dit punt niet voldoende bronmateriaal is om tot dit soort veralgemeniserende uitspraken te komen. Zoals ik zal aantonen betreft de getalsmatige deelname van NSB en WA aan dit type ongeregelde heden niet meer dan enkele promilles van de totale NSB/WA-populatie. Romijn onderzoekt niet de specifieke lijn-staf-relaties, hij onderzoekt niet de reëel in te schatten aantallen mensen die betrokken waren.

Romijn blaast, door een specifieke weergave, voorbeelden van Nederlands nationaal-socialistisch geweld op. Dit levert bij Romijn de suggestie op dat het gevaar van de kant van de NSB heel groot was. Dat geldt ook voor De Jong (zie hoofdstuk 7) en voor Damsma en Schumacher (2009, 2010) (zie hoofdstuk 17). Romijn stelt (noot 11): "Eenheden 'zwarte soldaten' traden overal in het land op tegen overtreding van (de bepaling dat portretten van het koninklijk huis verwijderd moesten worden - dk). Ze drongen overheidsgebouwen en horeca-bedrijven binnen om foto's weg te halen en rukten mensen op straat speldjes van

de koningin of de Nederlandse Unie van de kleren. Dit leidde tot een golf van vechtpartijen".

Deze passage vindt zijn bron in niet meer dan twee brieven die secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken Frederiks en de secretaris-generaal van de NSB, C.J. Huygens, met elkaar wisselden. Concreet cijfermateriaal over de massaliteit van dit optreden van de WA is niet aanwezig. Uit de voorbeelden die Romijn geeft kunnen we hoogstens afleiden dat het een vijftal gebeurtenissen betrof.

Ook in nog volgende pagina's waarin Romijn uiteenzettingen geeft over het optreden van de WA (noot 12) zien we dezelfde interpretatie optreden. Romijn stelt: "Uit het hele land kwamen berichten over vechtpartijen op straat tussen Nederlandse nationaal-socialisten en de politie en tussen NSB'ers en aanhangers van de Nederlandse Unie" en hij spreekt van "de golf van onlusten". Echter, ook hier ontbreken stelselmatig de vereiste cijfers.

Meldingen van ordeverstoringen, besproken in het college van procureurs-generaal, met specificaties voor zover na te gaan [NIOD 216 k Not. Coll, pg's]

MAAND, JAAR	TOTAAL AANTAL MELDINGEN	WAARVAN: STRAATREL ROND	BETROKKENHEID NAT-SOC. GROEP	SABOTAGE, DU. MIL
	VERZET			
jun. 40	7	5	1	
jul. 40	6	5		
aug. 40	9	8	1	
sep. 40	geen opgave			
okt. 40	15	12		3
nov. 40	24	16	1	1
dec. 40	36	26	6	3
jan. 41	36	17	9	3
feb. 41	39	21	6	7
mrt. 41	12	7	4	
apr. 41	28	19		4
mei 41	25	15	2	6

Romijn voert (noot 13) tenslotte cijfermateriaal op (zie figuur). Hij stelt dat "Een telling van het aantal gevallen (...) tot en met oktober 1940 maximaal 15 meldingen van ongeregeldeheden per maand (toont)".

In de tabel die hij (noot 14) opvoert zijn aan de orde "Meldingen van ordeverstoringen, besproken in het college van procureurs-generaal, met specificaties voor zover na te gaan". Op zich is dit al een formulering die Romijn tot aarzeling had moeten aanzetten. Immers, van het 'Totaal aantal meldingen verzet' (dit betreft een eerste kolom; wat dit dan ook moge betekenen; ik stel mij voor: verzet tegen de politie in het algemeen), wordt maar een minimaal aantal in een derde

kolom toegeschreven aan 'Betrokkenheid nat.soc groep' en een nog kleiner aantal in een vierde kolom aan 'Sabotage. Du.mil'. Als voorbeeld neem ik de gegevens van rij 8 (januari 1941): (kolom 1: Totaal aantal meldingen verzet) 36; (kolom 2: Waarvan straatrel rond (? - dk)) 17; (kolom 3: Betrokkenheid nat-soc. groep) 9; (kolom 4: Sabotage Du.mil) 3.

Dit wil zeggen dat betrokkenheid van (vermoedelijk) Nederlandse, nationaal-socialistische groepen in januari 1941 ongeveer 25 procent van het totale aantal meldingen betrof. Dat is een tamelijk hoog cijfer. Maar, over de totale periode juni 1940 tot en met mei 1941 lees ik uit deze tabel een betrokkenheid van Nederlandse, nationaal-socialistische groepen in dertig gevallen (over een heel jaar) tegenover een totaal aantal meldingen van andere aard van 207 (dwz. 237 minus de genoemde 30) gevallen. Dit betreft dus een landelijk percentage van circa vijftien procent.

Dit betekent, bij vijftig weken per jaar, betrokkenheid van één Nederlandse, nationaal-socialistische groep ongeveer eens per twee weken. We komen tot het beeld, dat in (verondersteld) een tiental plaatsen in Nederland in een heel jaar per plaats zich drie gevallen van verzet van dit type hebben voorgedaan. Dit zijn cijfers die loodrecht staan op de hypothetische uitspraken van Romijn. Hier tonen de cijfers aan dat demonstratief optreden van de WA, dat tot gewelddadigheden aanleiding gaf, vermoedelijk beperkt bleef tot een gering promillage van de totale NSB-populatie.

Romijn vermeldt (noot 15) het relaas van de dood van WA-man Peter Ton in Den Haag op 7 september 1940. De Duitse politiechef Rauter benoemde in reactie hierop twee NSB'ers als hoofdcommissaris en als procureur-generaal. Romijn stelt, dat secretaris-generaal van justitie Tenkink de nieuw benoemden uitnodigde voor een gesprek: "(Tenkink) vroeg hun wie ze bij tegenstrijdige instructies zouden gehoorzamen: Mussert of Tenkink. Het antwoord was niet wat hij verwachtte: "U, mijnheer de secretaris-generaal!".

Deze uitspraak van Tenkink is van na 1945 (noot 16). Het geeft een omdraaiing van perspectief aan: niet de benoemingsverantwoordelijke Rauter of diens meerdere Seyss-Inquart (de directe machtsverantwoordelijke onder Hitler in Nederland) wordt door Tenkink verwacht, maar Mussert, waarvan bekend is dat hij tijdens de bezetting nooit werkelijke macht verworven heeft. Romijn plaatst echter bij deze passage geen kanttekeningen.

Romijn suggereert dat de NSB als nationaal-socialistische organisatie antisemitisch van karakter was en dat de leden van die organisatie allen ook per definitie antisemieten waren. Romijn citeert daarvoor weinig bronnen. Hij baseert zich op activiteiten van de WA, waaruit zou blijken dat de WA betrokken was bij aanvallen in joodse wijken en op het plaatsen van jodenverboden in openbare gelegenheden. Ook hier ontbreken weer concrete cijfers. Zoals ik boven al heb aangegeven, is ook hier de kans groot dat de betrokkenheid van WA-leden bij dit type incidenten getalsmatig zeer laag moet worden ingeschat. Ik denk ook hier aan een minimaal promillage van de totale populatie van Nederlandse nationaal-socialisten.

Romijn geeft aan dat de NSB met ingang van 1941 een cursus organiseerde voor toekomstige nationaal-socialistische burgemeesters (noot 17). De cursisten kregen staatsrecht, gemeentefinanciën en gemeenteadministratie gedoceerd. Een

en ander werd aangevuld met een nationaal-socialistische visie op het openbaar bestuur en in het bijzonder op de persoon van de bestuurder.

Romijn schrijft dat 'de' nationaal-socialistische visie werd onderwezen (noot 18). We moeten er echter niet van uitgaan dat de Nederlandse nationaal-socialistische visie noodzakelijk samenviel met de Duitse, zoals mag blijken uit de opvattingen van R.O. Paxton (*The anatomy of fascism*; 2004), ten aanzien van de verschillen tussen vormen van fascisme en nationaal-socialisme in Europa.

In de cursusweek 21-26 juli 1941 werd onder meer een lezing over 'Bevordering van den gemeenschapszin onder de burgerij' gehouden door een met name genoemde inleider (noot 19) die onder meer stelde: "De rassengedachte van het nationaal-socialisme is maar niet een bijkomstigheid, maar een alles beslissende werkelijkheid. Niet iedereen behoort tot een volk als gevolg van de historische ontwikkeling. Zou dit juist zijn, dan zou de jood behooren tot het Nederlandsche volk. De jood behoort echter niet tot het Nederlandsche volk. Wel heeft de historische ontwikkeling er toe geleid dat hij Nederlandsch staatsburger werd". De opvattingen van de inleider zouden opgevat kunnen worden als een verwijzing naar apartheid. Echter, hij verwijst daar niet expliciet naar. Ook verwijst de inleider hier niet naar verwijdering van joden uit Nederland. Hij spreekt ook niet over vernietiging. Hij stelt onomwonden dat joden Nederlands staatsburger waren.

Romijn formuleert hier als samenvatting van de tekst van de inleider: "Joden konden nooit tot het Nederlandse volk behoren, zelfs al hadden zij in de Nederlandse geschiedenis het staatsburgerschap verworven" (noot 20). Romijn geeft een interpretatie-uitspraak, het betreft geen feit-uitspraak (zie hoofdstuk 1 Theoretisch kader). Romijn geeft de redenering van de inleider door toevoeging van het bijwoord 'zelfs' een wending die niet noodzakelijk uit deze tekst gelezen hoeft te worden. De inleider stelt zich op het standpunt van een Nederlands nationaal-socialistische rassentheorie (zie hoofdstuk 29), en, stelt hij, de joden waren staatsburgers. Het betreft een juxtapositie, een naast elkaar plaatsen. Hij benadrukt de staatsrechtelijke positie van joden. Die werd door de Duitsers juist ontkend..

We weten niet of deze inleider permanent betrokken is gebleven bij de burgemeesterscursus. We weten niet hoeveel kandidaat-NSB-burgemeesters in deze stijl zijn opgeleid, en daadwerkelijk burgemeester zijn geworden (die werden door de bezetter aangesteld). We hebben hier van doen met tamelijk geïsoleerde data, die bij Romijn aanleiding geven tot veralgemenisering, namelijk dat de NSB een antisemitische organisatie was.

Het gaat mij erom uit de voorhanden teksten af te leiden, hoe de opvattingen in de NSB op dit terrein gelezen en begrepen kunnen worden. Romijn geeft een interpretatie-uitspraak die niet overeenkomt met de feit-uitspraak.

Tenslotte verwijs ik nog naar hoofdstuk 1 (gegevenheid 1) en naar mijn conclusies in hoofdstuk 2 (Croes/Tammes (2004)): de achterban van de NSB was niet structureel gericht op deportatie van joden; uitspraken van individuele NSB'ers op het gebied van de deportatie van joden uit Nederland moeten als structureel afwijkend van de normale verdeling worden opgevat. Het versterkt mijn mening over de mogelijkheid van een juxtapositie in de uitspraak van de inleider.

Romijn maakt ook melding van verschillende aspecten van het NSB-burgemeesterschap; hij stelt (noot 21): "Zo nu en dan kwam de vraag op of een NSB-burgemeester ondanks zijn politieke binding misschien toch een goede vent was of goede dingen deed. Verrassend vaak, zo blijkt uit de stukken, waren mensen bereid formeel dat oordeel te geven".

Romijn vult dit aspect nog aan met het gegeven dat er twee categorieën NSB-burgemeesters waren, namelijk de overtuigde nationaal-socialisten en een tweede categorie die zich vooral op het ambt richtten. Men kan hier denken aan vleugels of fracties binnen de NSB. Echter, zoals op veel plaatsen ontbreekt bij Romijn ook hier cijfermatig materiaal. Aan deze opdeling van de burgemeestersgroepering in twee categorieën, worden er geen conclusies verbonden op het punt van het vervolgingsbeleid in het algemeen.

Dit is eigenlijk voor het eerst in de studie van Romijn dat hij even ingaat op de interne micropolitieke verhoudingen binnen de NSB. Als we dit gegeven in verbinding brengen met het bovenopgevoerde onderscheid in categorieën burgemeesters, is het niet uitgesloten dat diezelfde fractievorming zich uiteindelijk toch ook heeft voortgezet in de richting van de burgemeestersbenoeming.

Maar ook in specifieke kwesties, bijvoorbeeld in het geval van stakingen, verbindt Romijn geen conclusies aan zijn eerdergenoemde opdeling van NSB-burgemeesters in twee categorieën. Romijn stelt (noot 22) dat "een belangrijk deel van de NSB-aanhang groot bezwaar had tegen (de Duitse maatregelen tegen de april/mei staking van 1943; onder meer standrecht)". Dit bezwaar betrof een landelijk fenomeen, stelt Romijn. In Duitse informatie wordt ten aanzien van deze reactie van de NSB gesteld: "...wees ook de leiding van de beweging (de NSB dus) de maatregel af".

Romijn stelt (noot 23): "Nationaal-socialistische ambtenaren zagen inschakeling bij de vervolging als uitvloeisel van hun wereldbeschouwing. Er zijn ook in deze groep enkele voorbeelden van een tijdelijke rolwisseling, van burgemeesters die tegen de eigen politieke richting in individuele joden de hand boven het hoofd hielden, mensen waarschuwend die op de nominatie stonden gedeporteerd te worden, of die zich terughoudend opstelden bij de jacht op joodse onderduikers in hun gemeente. Zulke rolwisselingen waren tijdens de bezetting ook op andere bestuursterreinen voortdurend aan de orde. Ze behoorden tot de strategie die burgemeesters en andere ambtenaren in het bezettingsbestuur hanteerden om zelf mentaal en ambtelijk te kunnen overleven".

Romijn bouwt drie elementen van twijfel in, waarvan men zich af kan vragen hoe die door het aangevoerde materiaal worden ondersteund: de houding van (1) 'enkele' NSB-burgemeesters werd gekenmerkt door (2) 'tijdelijkheid' en door (3) 'rolwisseling'. De term 'enkele' verhindert ons kennis te nemen van het cijfermatig voorkomen van een dergelijk verschijnsel. De term 'tijdelijk' gaat ervan uit dat er misschien pragmatische redenen waren om enige tijd anti en enige tijd pro te handelen, zonder specificatie van de kant van Romijn. De term 'rolwisseling' versterkt het element van de tijdelijkheid nog weer, doordat niet alleen in pragmatisch opzicht, maar ook in de inhoudelijke, politieke visie van deze enkelen een (voortdurend?) wijzigen van visie optreedt.

Deze veronderstellingen van Romijn zijn congruent, met het algemene beeld dat ten aanzien van NSB'ers na de Tweede Wereldoorlog is gehanteerd: het betreft een ongunstige stereotypering. NSB'ers worden gekenschetst als 'opportunisten'. De gegeven feiten echter ondersteunen zo'n ongunstige stereotypering slechts heel beperkt. Het betreft voornamelijk interpretatie-uitspraken.

Romijn voegt aan zijn voorgaande tekst nog toe: "Daarmee pleitten (zulke rolwisselingen) hen niet zonder meer vrij van feitelijke betrokkenheid bij de vervolging" (noot 24). Ik zou met deze laatste toevoeging kunnen instemmen, als Romijn een dergelijke uitspraak ook zou doen voor de nog zittende, vooroorlogse burgemeesters, omdat ook die vervolging voltrokken.

Romijn echter is op dit punt van mening dat er verschil bestaat in de intenties en dus ook in de resultanten. Maar dat lijkt mij op dit terrein onjuist, omdat er geen feitelijk verschil aanwijsbaar is tussen aantallen gedeporteerde joden per gemeente waar een nationaal-socialistische of een niet nationaal-socialistische burgemeester stond (ik kom hierop in de volgende alinea nog terug; zie ook hoofdstuk 2).

Romijn stelt (noot 25): "Er waren ook burgemeesters die niet tot de NSB behoorden, maar zich niet al te heldhaftig opstelden, of met de bezetter collaboreerden". Ook hier zien we dat de nietgetalsmatige pseudostatistiek die Romijn bedrijft bijdraagt aan het scheppen van buitengewoon onscherpe beelden van wat in de Tweede Wereldoorlog plaats vond. Om hoeveel burgemeesters ging het hier, en wat voor gevolgen had dit voor het landelijke beeld van het beleid? En welke gevolgen had dit voor de uitspraak van Romijn (noot 26): "NSB-burgemeesters kregen (...) de ruimte om de Nederlandse politie te gebruiken voor repressie en vervolging. Voor niet-NSB'ers werden de feitelijke bevoegdheden om naar eigen inzicht te sturen sterk gelimiteerd".

Ik kan mij niet onttrekken aan de indruk dat Romijn de NSB-burgemeesters meer schuld aan de jodenvervolging wil toekennen dan het geval zou zijn bij niet-nationaal-socialistische burgemeesters. Dit laatste is uit het materiaal niet af te leiden.

Romijn komt (noot 27) tot een eindconclusie over dit onderwerp. Hij baseert zich daarbij ook op het onderzoek van Croes en Tammes (2004) (zie ook hoofdstuk 2). Dit gaat uit van de veronderstelling dat de NSB-burgemeesters op de hoogte waren van het einddoel van de jodenvervolging: genocide. Romijn vat samen: "Tammes heeft geprobeerd aan de hand van objectieve gegevens de vraag te beantwoorden of het voor het resultaat van de jodenvervolging uitmaakte of er al dan niet een nationaal-socialistische burgemeester aan het hoofd van een gemeente stond. Inderdaad meent hij op grond van statistische bewerking van gegevens dat de kans dat 'joden de oorlog overleefden onder een nationaal-socialistisch gezinde burgemeester kleiner (was) dan onder een niet-nationaal-socialistisch gezinde burgemeester'".

Romijn heeft vooraf al geformuleerd: "Het algemene beeld van de betrokkenheid van burgemeesters bij de jodenvervolging blijft globaal, omdat veel 'afwijkend gedrag' verborgen is gebleven" (noot 28). Hij stelt dan ook terecht: "Deze conclusie (van Croes en Tammes - dk) zeggen echter meer over de uitkomst dan over het bestuurlijk proces rond de deportaties". Met 'uitkomst' bedoelt hij hier, mogen we aannemen: genocide.

Ik vind dat de kanttekeningen van Romijn in dit geval niet ver genoeg gaan: hij produceert in zijn studie geen bewijs dat de NSB-burgemeesters op de hoogte waren van het einddoel van de jodendeportaties. Dit geldt ook voor het onderzoek van Croes en Tammes. Daarmee zijn de statistische bewerkingen van Croes en Tammes ongeldig en versterken onjuiste beeldvorming.

De toevoeging van de opvattingen van Croes en Tammes bij Romijn is daarom eveneens ongeldig en versterken onjuiste beeldvorming. Alleen op die plaatsen waar feitelijke verschillen aantoonbaar zijn, zou een onderscheid gemaakt mogen worden tussen NSB-burgemeesters (en daarbinnen nog weer verschillende typen: gewaardeerd; principieel gericht; op het ambt gericht; rolwisselend), niet-NSB-burgemeesters die collaboreerden, en niet-NSB-burgemeesters die niet collaboreerden.

Romijn levert dergelijke feiten slechts in een enkel geval aan (noot 29): "F.D.G. Klinkenberg, de nationaal-socialistische burgemeester van het naburige Putten, joeg ook op Harderwijks grondgebied regelmatig op joden en onderduikers en probeerde de plaatselijke politie dan ook bevelen te geven". Het staat op zich, want Romijn geeft op dit punt geen verder materiaal.

Uit de bovenstaande citaten en toevoegingen van mijn kant, kan afgeleid worden, dat geen zekerheid bestaat over de omvang van het antisemitisme onder de totale NSB-populatie, noch onder de NSB-burgemeesters, hoewel de kans groot is, dat onder die laatste populatie het structurele percentage antisemitisme hoger geweest is. En daar is een reden voor: de NSB-burgemeesters werden door de bezetter benoemd. Een en ander staat los van de burgemeesterscursus die hierboven genoemd werd. Daar ging het om leden die misschien in aanmerking zouden kunnen komen voor het burgemeesterschap. De recrutering lag voor een deel misschien wel aan NSB-zijde, maar selectie en benoeming vond uitsluitend plaats op basis van criteria die door de bezetter waren gesteld. Dit wil zeggen dat door selectie en benoeming van de kant van de bezetter, er een statistisch scheve representatie in de burgemeestersgroep kan zijn ontstaan in vergelijking met de normale distributie van politieke opvattingen in de totale NSB-populatie. Al dit soort aspecten zijn echter geen onderdeel van de studie van Romijn.

De uiteenzetting over de burgemeesters in oorlogstijd van Romijn, geeft in het algemeen een breed overzicht van de verhoudingen op landelijk (college van secretarissen-generaal) en lokaal (burgemeesters) niveau in de Tweede Wereldoorlog. Echter, het onderscheid dat Romijn maakt tussen niet-nationaal-socialistische burgemeesters die niet collaboreerden, niet-nationaal-socialistische burgemeesters die wel collaboreerden en nationaal-socialistische burgemeesters (die weer opgesplitst kunnen worden naar verschillende typen), wordt door Romijn niet voor analytische doeleinden gebruikt.

Het was het college van secretarissen-generaal (onder leiding van Frederiks) dat de ariërverklaring opstelde. Het zijn alle Nederlandse ambtenaren (inclusief de burgemeesters), een enkele uitzondering daargelaten, die deze verklaring ondertekenden. Vanuit het onderscheid tussen nationaal-socialistische en niet-nationaal-socialistische burgemeesters kunnen geen verschillen aangetoond worden voor de regionale omvang van de deportatie van joden.

Zoals we al gezien hebben kunnen de stellingen van Croes en Tammes (hoofdstuk 2) op dit punt verworpen worden. Ik ben dan ook van mening dat het onderscheid tussen niet-nationaal-socialistische en nationaal-socialistische burgemeesters geen valide verklarend kader biedt voor de structurele verhoudingen in de Tweede Wereldoorlog. Dat onderscheid loopt echter wel als tweedeling structureel door het onderzoek van Romijn.

Romijn (2006) draagt bij aan vooroordelen en ongunstige stereotypering ten aanzien van de totale NSB-populatie. Het betreft hermeneutische kennisonrechtvaardigheid die tot uitdrukking komt in interpretatie-uitspraken die slechts beperkt worden gesteund door feitenmateriaal.

noten:

1 Romijn (2006) p. 123

2 idem p. 123

3 Het niet-aanvalsverdrag tussen Stalin en Hitler in 1939

- 4 Romijn (1989) p. 125
- 5 idem p. 160
- 6 Generalkommissar zur besonderen Verwendung, onder Seyss-Inquart
- 7 Romijn (1989) p. 174
- 8 idem pps 172/3/4
- 9 idem p. 174
- 10 idem p. 178
- 11 idem p. 200
- 12 idem bv. p. 218
- 13 idem pps. 222/3
- 14 idem p. 223
- 15 idem pps. 168/9
- 16 Parlementaire Enquete 1948 7c; p. 582
- 17 Romijn (1989) p. 363 e.v.
- 18 idem p. 364
- 19 in: Voordrachten burgemeesterscursus 124; NIOD
- 20 Romijn (1989) p. 364/5
- 21 idem p. 383
- 22 idem pps. 480/1
- 23 idem pps. 444/5
- 24 idem p. 445
- 25 idem p. 385
- 26 idem p. 439
- 27 idem p. 463
- 28 idem p. 463
- 29 idem zoals op p. 437

11 Davies (2004), Warmbrunn (1963), Sannes (1946)

Over collaboratie in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog is ook in het Engels gepubliceerd. In omgekeerd historische volgorde betreft dit hier in de eerste plaats P. Davies, *Dangerous Liaisons: Collaboration and World War II* (2004). Dit is in de Angelsaksische wereld een recent, algemeen historisch werk over collaboratie in Europa (waaronder Nederland) tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Davies geeft een tamelijk algemeen beeld van collaboratie in Europa. Bij Davies is collaboratie per definitie 'verraad'. Staatsmacht over de onderdanen blijft het uitgangspunt van analyse. Hij hanteert bij benadering het onderscheid: collaboratie (samenwerking) en accommodatie (aanpassing), ter aanduiding van de graad van de samenwerking met de vijand. Voor de Nederlandse collaboratie baseert Davies zich op G. Hirschfeld; *Nazi Rule and Dutch Collaboration: The Netherlands under German Occupation, 1940-1945* (1988) (Engelstalig). Davies neemt in zijn genoemde werk een ongeveer vergelijkbaar standpunt in als Hirschfeld. Verder verwijst Davies naar W. Warmbrunn; *The Dutch under German Occupation 1940-1945*; Stanford; 1963 (Engelstalig).

Davies beschouwt alle collaborateurs in de Tweede Wereldoorlog als 'agents of the holocaust' (vergelijk deze opvatting met de gegevens 3-5 in hoofdstuk 1). De visie die uit het werk van Davies naar voren komt, is dat collaboratie (ook in Nederland) gericht was op genocide. Davies voert echter geen bronnen aan waaruit onomstotelijk afgeleid kan worden dat de Nederlandse nationaal-socialisten betrokken waren bij, of op de hoogte waren van de genocide door de Duitse bezetter. Op dit punt is de visie van Davies onjuist. Hij beschrijft de naoorlogse internering van de Nederlandse collaborateurs niet.

Davies en Hirschfeld verwijzen beide naar Warmbrunn (1963). Vermoedelijk was dit tot 1988 (Hirschfeld) de enige Engelstalige bron betreffende dit onderwerp. Een premisse van het boek van Warmbrunn is: "any collaboration with the absolute evil represented by National Socialist principles, policies and institutions backed by the police power of the totalitarian state was bound to corrode the good intentions of all collaborating individuals and groups" (noot 1).

Deze premisse geeft aan, dat Warmbrunn op dit punt geen onderzoek heeft gepleegd, maar een vooraf ingenomen standpunt huldigt. Warmbrunn stelt (noot 2): "After the invasion, the NSB became openly anti-Semitic. It applauded, and its members assisted, the persecution of the Jews".

Er worden geen bronnen aangevoerd die deze specifieke mening van Warmbrunn staven. Als algemene bron vermeldt Warmbrunn, op zijn beurt: H.W.J. Sannes; *Onze Joden en Duitschland's greep naar de wereldmacht* (1946; Nederlandstalig). Warmbrunn levert een type geschiedschrijving dat precisie en gezaghebbendheid probeert uit te stralen. Echter op statistisch vlak stelt deze geschiedschrijving niet veel voor. Vooral een ongespecificeerde verwijzing naar "the members... of the NSB" geeft aan dat Warmbrunn zich niet in dit onderwerp verdiept heeft, maar dat hij zijn bron (Sannes) als gezaghebbend aanneemt en onkritisch hanteert.

Wat we aantreffen is dus een verwijzing van Davies en Hirschfeld naar Warmbrunn, die zich vervolgens baseert op Sannes. Kennelijk geeft het boek van Sannes de oorsprong aan van het beeld dat in het buitenland kan bestaan van

Nederlandse collaboratie. H.W.J. Sannes (1890-1956; notaris te Hoorn) was een marxistisch georiënteerde sociaaldemocraat, die zich het lot van de Nederlandse joden aantrok. Hij publiceerde in 1947 *Onze Joden en Duitsland's greep naar de wereldmacht*.

Naast een uitgebreide beschrijving van de activiteiten van de Duitse bezetter in Nederland, geeft Sannes (1946) ook een beschrijving van de rol van de NSB en zijn leiders. Hij stelt (noot 3): "Het ambt van slavendrijvers hebben deze lieden (leden van de Nationaal Socialistische Beweging in Nederland) niet zomaar van den listigen overwinnaar toegewezen gekregen: ze hebben er om gesoebat, zij hebben er om gebedeld, zij hebben zich tot het uiterste beijverd om hunne begeerte om op het eigen volk los te trekken te demonstreeren". De geschiedenis van deze beweging (NSB): " is (...) die van een lang voorbereid verraad aan het Nederlandse volk". Hij gaat verder: "Schuldiger dan de Duitscher staat de Nederlander, die tegen de Joden gepleegde misdaden mede voor zijn rekening neemt, ertoe aanspoort, ze uitvoert".

In deze opvattingen van Sannes is sprake van een omdraaiing van perspectief omdat we er van uit mogen gaan dat de bezetter gevaarlijker voor de Nederlandse samenleving was dan de inheemse NSB. Ook zien we hier het deelvoor-het-geheel verschijnsel optreden: de misdaden van kleine groepen die zoals we elders zien (zie de hoofdstukken over Hofman (20) en *Kopgeld* van Van Liempt (13)) niet in een lijn-stafverhouding aan de NSB verbonden waren, worden aangevoerd als algemeen beleid van de NSB. Dat is een onjuiste visie.

Sannes Stelt (noot 4): "Vóór de komst der Duitschers deelde (de NSB) hunne opvattingen ter zake van het Jodenvraagstuk niet. Zij was er een beslist, een uitgesproken tegenstander van. Zij verwierp ze. Zij wilde niets weten van de rassenseer, niets van vervolging of van uitwijzing der Joden".

Hij gaat verder: "de tegen de Joden gepleegde wandaden, die, als zij in de jaren 1933 tot en met 1938 in Duitschland worden gepleegd, (worden door de NSB) scherp afgewezen". In 1938 stelt Sannes, maakte de NSB toch een ommezwaai naar het rassensstandpunt. Maar dat Mussert kritiek had op Kristallnacht, vermeldt hij niet. Het is hier van belang erop te wijzen dat uit niets kan worden afgeleid dat de NSB een voorstander van genocide was. Antisemitisme en apartheid zijn andere sociale verschijnselen dan genocide. Er was gedurende de bezetting in de Nederlandse samenleving sprake van antisemitisme en van apartheid. Het begin daarvan kan al aangetroffen worden in de ondertekening van de ariërverklaring door het totale Nederlandse ambtenarenapparaat. Van de door Sannes veronderstelde deelname van de NSB aan deportaties en genocide worden geen valide bronnen aangetroffen. Vooral de anti-SS houding onder de meerderheid van de Nederlandse nationaal-socialisten (zie de opvatting van De Jong daarover; 5/1 p. 173) kan hiervan een indicatie zijn. De oordelen van Sannes zijn op dit punt ongunstige stereotypering.

Sannes baseert zich (noot 5) op uitspraken van Mussert die hem ervan overtuigen dat Mussert in 1939 volledig op de hoogte was van de komende Duitse inval in Nederland. Dat Mussert en de NSB in complot met Hitler op de hoogte was van wat allemaal zou komen, wordt in de huidige geschiedschrijving niet meer aanvaard (noot 6).

Vanaf pagina 253 gaat Sannes uitgebreid in op een rol die de NSB gespeeld zou hebben in de wegvoering van joden. Maar vooraf stelt hij nog: "Van hetgeen in Nederland tegen de Joden is misdreven heeft het publiek zéér gedeeltelijk kennis kunnen nemen. De wettelijke voorschriften zijn niet meer dan een onderdeel van

hetgeen plaats grijpt (...). De eigenlijke vervolging geschiedt in het geheim". Sannes suggereert dat de NSB er wel precies van op de hoogte was. Maar bronnen daarvoor voert hij niet aan, noch voor het eerste, noch voor het laatste.

Over de verwijdering van joden uit het Nederlandse bedrijfsleven stelt Sannes dat op 13 maart 1941 joodse ondernemers onder toezicht van bewindvoerders werden gesteld. Hij schrijft (noot 7): "Deze (bewindvoerders) komen in grooten getale opdagen (...), en worden hoofdzakelijk gerecruteerd uit leden der NSB, of met haar sympathiserenden, alsmede uit Duitschers, die sedert jaren gastvrijheid in Nederland hebben genoten". Zoals zo vaak in de historische beschrijving van dit onderwerp is een specificering van personen en van aantallen mensen afwezig.

Volgens Sannes (noot 8) maakten de Duitsers gebruik van de pers van de Nederlandse nationaal-socialisten (*Volk en Vaderland; De Misthoorn*) als gangmakers voor de vervolgingen (zie in dit verband hoofdstuk 12). *De Misthoorn* was overigens een anti-NSB-blad van de Nederlandse SS dat de NSB een 'burgerlijke' partij achtte. Of deze berichtgeving daadwerkelijk tot gangmaken aanleiding gaf wordt door Sannes niet onderzocht noch bewezen. Ook hier treffen we bij Sannes geen verwijzing naar de ondertekening van de ariërverklaring, die het begin vormde van de segregatie van joden in Nederland.

Een conclusie van Sannes (noot 9) luidt: "Wie de redevoeringen van een Van Geelkerken, Voorhoeve (vooraanstaande leden van de NSB - dk) en anderen heeft gevolgd, weet dat zij zijn afgestemd op het ééne doel: de uitmoording van de Joodsche bevolking". Hij fundeert zijn conclusie op de uitspraak van Van Geelkerken: "Wij beschouwen het Jodenprobleem hier te lande pas dan als opgelost, wanneer de laatste Jood ons land verlaten heeft". Sannes voert geen bronnen aan waaruit afgeleid kan worden dat Van Geelkerken wist dat joden die ons land verlieten, gedood zouden worden.

De eindconclusie van Sannes luidt: "Bijgestaan door Nederlandsche verraders, heeft de bezetter het bestaan meer dan honderdduizend Joden uit het vaderland weg te voeren" (noot 10). Echter, het vooraf geschetste beeld van de NSB, als organisatie van nationaal-socialisten, die voor wegvoering en uitmoording verantwoordelijk zou zijn, is ongefundeerd. Degenen die verraad en misdaden tegen de menselijkheid hebben gepleegd, omvatten een zeer klein deel van onder meer de Nederlandse nationaal-socialistische populatie. Deze minderheid is niet beeldbepalend voor de meerderheid. De organisatorische betrokkenheid van de NSB bij deze criminele minderheden, is niet aangetoond. Het staat vast dat meer dan negentig procent van de NSB'ers bij dit soort handelingen niet betrokken was. Degenen die daadwerkelijk betrokken waren bij verraad en misdaden tegen de menselijkheid omvatten vermoedelijk een zeer gering promillage van de populatie van Nederlandse nationaal-socialisten dat niet uitgaat boven een normaal criminaliteitscijfer.

Het bovenstaande geeft ons een beeld van de manier waarop (Engelstalig) in het buitenland over de Nederlandse collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog kan worden nagedacht. Er is sprake van onwetenschappelijkheid, van foutieve geschiedschrijving, van kritiekloze recursieve verwijzing, van getuigende en hermeneutische kennisonrechtvaardigheid en van ongunstige stereotypering.

noten:

- 1 Warmbrunn (1963) p. VIII
- 2 idem p. 87
- 3 Sannes (1946) p. 231
- 4 idem p. 232
- 5 idem p. 246
- 6 De Jong (1953) p. 249
- 7 Sannes (1946) p. 262
- 8 idem p. 280
- 9 idem in een voetnoot op pagina 281
- 10 idem p. 298

12 M. Croes. *De jodenvervolging in Utrecht* (2001)

Dit artikel van Croes is opgenomen in de bundel *Wat toeval leek te zijn maar niet was - de organisatie van de jodenvervolging in Nederland*, H. Flap & M. Croes (red); Amsterdam; 2001 (noot 1). Ik ga elders nog in op *De NSB als een massa agressief tuig?* van Ultee, Luijkx (2001) (ook in: *Wat toeval leek te zijn maar niet was*).

Ik maak hier, na een korte uiteenzetting over zijn bijdrage, een aantal opmerkingen naar aanleiding van de foto op de omslag van het boek.

In *Wat toeval leek te zijn maar niet was* wordt uitsluitend gesproken over "overlevingskansen" van joden in Nederland in de Tweede Wereldoorlog. Ik vraag me af of hier sprake is van juiste terminologie. Genocide was geen verklaard doel van de bezetter (zie hoofdstuk 1 gegevens 3-5). In Nederland, als geografische locatie, werd geen genocide voltrokken. We kunnen er dus niet van uitgaan dat, structureel gezien, de actoren die het deportatiebeleid van de bezetter moesten voltrekken genocide tot doel van handeling hadden. Er kan dus vanuit de Nederlandse situatie ook geen direct causaal verband aangenomen worden tussen deportatiedoel en genocidedoel. In plaats van "overlevingskans" kan in dit verband in Nederland beter gesproken worden in termen van deportatiekans.

Croes stelt (noot 2) over de situatie in stad en provincie Utrecht: "De (...) omgevingsfactoren in de stad Utrecht lijken ongunstig te zijn geweest voor de overlevingskansen van de daar woonachtige joden. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat deze -mede- verantwoordelijk zijn voor het verschil in overlevingskansen tussen de joden uit de Domstad en die uit de rest van de provincie. Vanwege een gebrek aan gegevens zal de toetsing van deze hypothese vooralsnog op zich moeten laten wachten".

Het verschil in "overlevingskans" tussen de stad Utrecht en provincie Utrecht zou, aldus Croes, bepaald worden door het gegeven dat de stad "hoofdstad van het Nederlandse nazisme was." (noot 3), hoofdkwartier van de NSB dus. De relatieve versterking van het NSB-element in de politie van de stad Utrecht en tenslotte het optreden van de Utrechtse Joodse Raad, waren andere mogelijk bepalende factoren. Omdat Croes stelt: "De (...) omgevingsfactoren lijken ongunstig te zijn geweest", mogen we er van uitgaan dat hij zijn hypothesen niet als onomstotelijk statistisch verband opvat. Croes toetst zijn hypothesen namelijk niet. Van deze hypothese gaat dus alleen een tendentieuze werking uit die naast overige statistische beweringen, geen bewijs oplevert.

Alle medewerkers aan *Wat toeval leek te zijn maar niet was* gaan uit van de vooronderstelling dat de specifieke manier waarop in Nederland joden zijn gedeporteerd zodanig afwijkt van de situatie in bijvoorbeeld Frankrijk dat dit niet alleen verklaard kan worden uit het optreden van de bezetter, maar dat er ook andere specifieke factoren een rol moeten spelen. Dat er in Nederland door de bezetter veel macht uitgeoefend is om het gestelde doel te bereiken, is bij alle geschiedschrijvers over de Tweede Wereldoorlog aan de orde.

De gedachte dat bijvoorbeeld de rol van de NSB in deze cruciaal zou zijn, staat bij Flap, Croes c.s. centraal. Zoals ik in de hoofdstukken over Ultee, Luykx

(hoofdstuk 3) en Croes, Tammes (hoofdstuk 2) aanton, hebben ook Flap, Croes c.s. het op dit punt niet bij het juiste eind. Ook in *De jodenvervolging in Utrecht* van Croes kunnen definitieve bewijzen voor de rol van deze "omgevingsfactoren" niet geleverd worden.

Opmerkelijk in dit verband is de foto op de omslag van *Wat toeval leek te zijn maar niet was*. Het betreft een afbeelding van een bord bij een toegangsweg tot de gemeente De Bilt (provincie Utrecht) waarop staat "Joden niet gewenscht".

Van zo'n foto gaat een sterk suggestieve werking uit. Het is een indicatie van de door Croes genoemde omgevingsfactoren. Croes stelt: "Het ligt voor de hand te veronderstellen dat deze -mede- verantwoordelijk zijn voor het verschil in overlevingskansen tussen de joden uit de Domstad en die uit de rest van de provincie" (p. 61).

Er worden geen cijfers opgevoerd inzake de specifieke aantallen deportaties uit stad en provincie per gemeente. De gemeente De Bilt wordt in dit verband niet genoemd. Croes stelt echter ook: "dat de provincie Utrecht een voor joden betrekkelijk veilige provincie binnen Nederland was". Ik mag er daarom van uitgaan dat de deportatiecijfers van De Bilt niet een van het gemiddelde afwijkende hoogte hebben bereikt, maar in overeenstemming zullen zijn met de overige gemiddelde provinciale gegevens.

Een en ander leidt mij naar de volgende vraag: hoe relevant is het om deze foto op de omslag op te nemen? Immers, Croes kan in *Wat toeval leek te zijn maar niet was* geen bewijs leveren voor de rol van omgevingsfactoren.

Misschien moet de conclusie luiden dat de specifieke verschillen tussen stad en provincie door andere factoren, misschien zelfs wel door toeval, bepaald werden. De behoefte van Flap, Croes om op het omslag een foto op te nemen van omgevingsfactoren vloeit misschien wel voort uit hun behoefte toch iets te willen suggereren nadat het bewijs ervan niet mogelijk was gebleken. De foto op het omslag moet dan ook opgevat worden als een niet plausibele interpretatie-uitspraak.

Er is weliswaar sprake van antisemitisme, maar er is geen aantoonbaar verband met deportaties zoals voltrokken door de bezetter en niet met genocide.

De niet plausibele interpretatie-uitspraak 'foto' is een indicatie van onwetenschappelijkheid en van hermeneutische kennisonrechtvaardigheid. Het draagt, door de verbinding met Utrecht als 'hoofdstad van het Nederlandse nazisme', bij aan een ongunstige stereotypering van NSB, NSB'ers en het Nederlands nationaal-socialisme in het algemeen.

noten:

1 Flap en Croes (2001) pps. 39-69

2 Croes (2001) p. 61

3 idem p. 58

13 A. van Liempt. *Kopgeld* - Nederlandse premiejagers op zoek naar joden 1943 (2002)

In het kader van mijn onderzoek kan een behandeling van *Kopgeld* van A. van Liempt niet ontbreken. Ik beschouw *Kopgeld* als een buitengewoon complexe compilatie van feit- en interpretatieuitspraken. Het betreft een als transparant vooronderstelde geschiedschrijving over een onderdeel van de gebeurtenissen uit de periode 1940-1945. Het geeft een statistisch scheve beeldvorming van de toenmalige totale nationaal-socialistische bevolkingsgroep. Joodse daders op het terrein van verraad en "jodenjacht" worden in het werk van Van Liempt weliswaar behandeld, maar hij schrijft hun daden voornamelijk toe aan "zware druk" van de kant van de bezetter en politie (zie daarvoor ook hoofdstuk 23).

De bij Van Liempt behandelde groep mensen betreft een door de Duitse bezetter in het leven geroepen pseudopolitie, die formeel of informeel (daarover is weinig bekend) tot taak kreeg joodse onderduikers op te sporen en ze bij de Nederlandse politie of de Duitse Sicherheitsdienst af te leveren. Van Liempt spreekt (noot 1) van een 'boedelplundermachine' die door de bezetter in Nederland werd ingezet om de eigendommen van joden te confisceren. "Daarvoor is een keten van organisaties aan elkaar geklonken" (noot 2). De "roofbank" Lippmann-Rosenthal & Co speelde hierin een grote rol (noot 3). Er wordt gesproken over een afdeling 'Hausraterfassung', die de inventarisatie van joodse inboedels voor zijn rekening nam (noot 4). Onder welke instantie deze afdeling ressorteerde wordt uit het boek van Van Liempt niet goed duidelijk. Misschien was het onderdeel van de genoemde bank, maar het kan ook zijn dat deze afdeling opgenomen is in het lijnstafmodel van de Zentralstelle für jüdische Auswanderung, dus onderdeel van de Duitse politiemacht. Later wordt duidelijk dat W. Lages, de hoogste man van de Zentralstelle, zich bezig kon houden met interne zaken van de afdeling Hausraterfassung (noot 5).

De leden van deze pseudopolitie worden in het werk van Van Liempt jodenjagers en premiejagers genoemd. De keuze van deze termen is alleen begrijpelijk als we de jodendeportatie helemaal losmaken van de Duitse arbeidsinzet in het algemeen. Ten aanzien van het ophalen van niet-joodse onderduikers kan hier de Landwacht genoemd worden, een instelling die direct onder leiding van de bezetter stond.

Ik ben geneigd termen als jodenjager en premiejager niet te gebruiken omdat ze door hun formulering een analyse vrijwel onmogelijk maken. De groep mensen waarom het in dit geval gaat, betreft een onderafdeling van de afdeling Hausraterfassung, de Colonne Henneicke, aangeduid met de naam van de leider. Ik begrijp deze groep als werknemers van deze Colonne. Ik zal ook de term Colonne-leden niet overnemen omdat dit suggereert dat er een soort vrijwillig dienstverband bestond. Ik noem ze hier: *werknemers*, of *werknemers van Hausraterfassung*.

Zoals in dit onderzoek steeds aan de orde is, ga ik niet meer dan nodig in op de inhoudelijkheid van het boek van Van Liempt, maar probeer ik aan te geven hoe ook in zijn werk de beeldvorming van NSB en NSB'ers gestalte kreeg. Omdat de studie van Van Liempt voornamelijk gericht is op gevalsbeschrijvingen van werknemers van de afdeling Hausraterfassung, lijkt het gebied van de beeldvorming

minder uitgebreid als in andere al behandelde voorbeelden. Toch is er ook in *Kopgeld* sprake van beeldvorming en daarop richt ik mij dan ook.

Een start daarvoor treffen we al op het eerste binnenblad, waar Van Liempt spreekt over "Nederlandse nazi's die in 1943 premies kregen voor elke gearresteerde jood". In de eerste plaats is al opmerkelijk dat hier zonder terughoudendheid over premies gesproken wordt, terwijl de studie aangeeft dat over de feitelijkheid van deze premies weinig concreet bewijs bestaat. Ik kom hierop nog terug.

Daarnaast is opmerkelijk dat hier het woord nazi gebruikt wordt. De groep mensen waarover Van Liempt schrijft, betrof volgens zijn gegevens circa 85 procent NSB'ers (ook op de binding aan de NSB van de werknemers van Hausraterhaltung kom ik nog terug). Het is niet gebruikelijk dat Nederlandse nationaal-socialisten als nazi's aangemerkt worden, omdat die terminologie in het algemeen voorbehouden is aan Duitse nationaal-socialisten. Het betreft hier uiteraard een keuze van termen waarover te strijden valt, maar opmerkelijk blijft het wel, omdat het daarmee kennelijk maar een kleine stap is om de zeker meer dan negentig procent NSB'ers die niet betrokken was bij enige vorm van misdaden tegen de menselijkheid in de periode 1940-1945, ook te benoemen als nazi's.

Een heel algemeen bezwaar tegen deze studie van Van Liempt is, zoals al gesteld, dat er weinig verband gelegd wordt tussen arbeidsinzet en jodendeportatie. Uiteraard weten wij nu dat dat verband minimaal was. Maar in de periode waarover wij spreken was het voor velen in Nederland wel een aannemelijk verband, omdat het deportatiebeleid voorgesteld werd als een vorm van arbeidsinzet. Van Liempt citeert in dit verband (noot 6) de Duitser Aus der Fünten die sprak van "polizeilicher Arbeitseinsatz".

Van Liempt stelt dat 26% van de werknemers van Hausraterfassung na opheffing van deze pseudopolitie terecht kwam bij kaderafdelingen van organisaties zoals Arbeidsfront en Landwacht. Van Liempt neemt hier te gemakkelijk aan dat het daarbij gaat om "kaderafdelingen van de NSB" (noot 7). We moeten ons er kennelijk voordurend van bewust zijn dat Van Liempt geen onderscheid maakt tussen NSB en instituties van de bezetter. Een en ander betekent dat veertien (van de 54) werknemers niet zozeer kaderfuncties kregen, maar "terecht kwamen bij kaderafdelingen". Wat hier nu precies bedoeld wordt, blijft onduidelijk. Ten eerste zijn 'Arbeidsfront en vergelijkbare organisaties' geen NSB-afdelingen, maar betreffen het door de bezetter in het leven geroepen (of van de NSB overgenomen) instituties, zoals de Landwacht. Ten tweede is hier niet duidelijk, om wie het ging, wat diegenen gingen doen en wie verantwoordelijk was voor hun aanstelling.

Een volgend algemeen bezwaar is dat de omvang van de groep werknemers van Hausraterfassung (circa 54 mensen (noot 8)) niet gerelateerd wordt aan de omvang van de totale populatie van de Nederlandse nationaal-socialisten. Die omvatte, zoals na mei 1945 duidelijk werd, circa 100.000 mensen. De groep werknemers van Hausraterfassung waarover Van Liempt spreekt omvat minder dan één promille van deze totale populatie. Dit neemt de ernst van hun daden niet weg, maar het geeft aan dat er vanuit de groep werknemers niet noodzakelijk algemene conclusies getrokken kunnen worden over de totale populatie. Van Liempt geeft op dit punt geen kritische overwegingen.

Een volgend belangrijk aspect is het lidmaatschap van de NSB van de werknemers van Hausraterfassung. Van Liempt komt (noot 9) met psychiater J. Hofman (*De Collaborateur. Een sociaal-psychologisch onderzoek naar misdadig gedrag in dienst van de Duitse bezetter*; Meppel; 1981; zie ook hoofdstuk 20) tot de conclusie, dat "het vrijwel onmogelijk is om groepskenmerken aan te wijzen die beslissend zijn voor het wangedrag van deze categorie". Van Liempt gaat verder: "Maar Hofmans conclusie is uiteindelijk dat de oorzaken veel meer in het nazisme en de organisatie van het nazi-rijk moeten worden gezocht dan in specifieke kenmerken van de daders zelf". Van Liempt concludeert: "Voor de Colonne Henneicke kan die conclusie in dezelfde lijn liggen. De mannen van Henneicke waren in feite *ordinary men*, heel gewone mannen, uit heel gewone milieus en heel gewone beroepsgroepen. Door de ellende van de crisistijd ontwikkelden ze zich tot de losers die vatbaar waren voor de idealen van de NSB, en geschikt voor de uitvoering van het hoofddoel van de nazi's vanaf 1942: de deportatie van de joden uit Nederland".

Van belang hier is, dat Van Liempt in 2002 nog geen kennis kon hebben van de studie van Damsma en Schumacher (zie hoofdstuk 17). De algemeen gehanteerde 'losers'-hypothese wordt door die onderzoekers genuanceerd. Maar het is belangrijker te constateren dat de werknemers van de afdeling Hausraterfassung vrijwel allen pas kort voor hun indiensttreding lid van de NSB werden. Slechts enkele werknemers - de studie van Van Liempt geeft op dit punt geen nauwkeurigheid; in *Kopgeld* worden niet de gegevens van alle 54 werknemers gepresenteerd - waren al oude leden van de NSB. Vervolgens was vijftien procent niet-lid van de NSB. De vormende rol van NSB-lidmaatschap, nazisme en de organisatie van het nazi-rijk, kan hier geen doorslaggevende rol gespeeld hebben. Kennelijk moeten we het doen met het eerste deel van de conclusie van Hofman: het is vrijwel onmogelijk groepskenmerken aan te wijzen die beslissend zijn voor het wangedrag van deze categorie. De verbinding die Van Liempt hier aanbrengt tussen NSB en het Duitse nazisme is ook betwifelbaar, omdat Van Liempt geen onderzoek doet naar die verbinding, maar hem als gegeven door andere auteurs aanneemt.

Een uitspraak (noot 10) als: "Het is niet aannemelijk dat het dagelijks werk op het bureau van de Colonne Henneicke (...) wordt gekenmerkt door ideologische of politieke discussies. Het is vooral ook niet nodig, want er heerst aanzienlijke eenstemmigheid: zo goed als alle leden van de Colonne zijn lid van de NSB, en van de paar mannen die dat niet zijn, is geen oppositioneel geluid te verwachten", is in het licht van de vorige alinea een onjuiste uitspraak.

Uitspraken over de mogelijkheden van de werknemers om vrijelijk ontslag te kunnen nemen van Hausraterfassung (noot 11) zijn hier niet relevant: er heerst op dit punt een dreigende sfeer, die het zeer moeilijk maakte ontslag te nemen. Alleen degenen die ziek werden liepen kans ontslagen te worden. Maar dit bracht de werknemers terug in een financiële steun-positie, waarop men vermoedelijk niet zat te wachten.

In dit kader vind ik de uitspraak "Toch zijn er, voor wie echt niet wil, mogelijkheden om zich aan het arresteren van joden te onttrekken" (noot 12) te eenvoudig geformuleerd. Daarbij blijft de vraag aan de orde of het toenmalige hierboven al geschetste, klimaat van "arbeidsinzet" door de werknemers van de afdeling Hausraterfassung als misdadigheid ervaren werd. De door Van Liempt beschreven attitudes en gedragingen van de werknemers zijn slecht tot zeer slecht. In

de Bijzondere Rechtspleging na de beëindiging van de bezetting, zijn die attitudes en gedragingen echter beoordeeld in het licht van het definitieve lot dat de arrestanten zouden ondergaan (genocide), dat op het moment van hun optreden nog niet bekend was.

In hoofdstuk 4 *Verraad*, citeert Van Liempt uitspraken van joodse onderduikers en helpers. In die uitspraken wordt het NSB-lidmaatschap van de werknemers van Hausraterfassung benadrukt (noot 13). Van Liempt gaat hier niet in op de vraag hoe de beleidslijnen liepen. Ook dit betreft een omdraaiing van perspectief. Het was de Duitse bezetter die de deportaties initieerde en machtvol ondersteunde. Het is niet uit het materiaal afleidbaar dat de NSB als organisatie hierbij betrokken was. Het gegeven dat Van Liempt geen kanttekeningen bij deze citaten plaats, is indicatief voor de kennisonrechtvaardigheid die hier aan de orde is.

Een volgend punt betreft de voorstelling van zaken op het gebied van de Bijzondere Rechtspleging (noot 14). Van Liempt stelt dat er 450.000 (noot 15) dossiers zijn aangelegd ("rijp en groen"). Hij stelt dat het achteraf een wonder is dat er uiteindelijk 50.000 mensen voor de tribunalen verschenen en 16.000 voor de Bijzondere Gerechtshoven. En, stelt Van Liempt, het is geen wonder dat de opsporende en berechtende instanties flink wat tijd nodig hadden om het kaf van het koren te scheiden en enige lijn te ontdekken in de misdrijven gepleegd door Nederlanders in Duitse dienst, of op Duits bevel. Echter, dat vanaf de zomer van 1946 meer dan negentig procent van de geïnterneerde Nederlanders als licht geval, al of niet veroordeeld voor de tijd van het voorarrest, op vrije voeten gesteld werd (zie hoofdstuk 1 gegevenheid 9), wordt hier door Van Liempt niet genoemd. Van Liempt draagt daarmee opnieuw bij aan onjuiste beeldvorming over de voormalige NSB en NSB'ers.

Van Liempt stelt (noot 16): "In het voordeel van elke verdachte (de werknemers van Hausraterfassung in de Bijzonder Rechtspleging) speelt mee dat er geen overtuigende bewijzen op papier bestaan (dat ze een premie voor een opgebrachte arrestant ontvingen). Als eind 1947 de administratie van de afdeling Hausraterfassung gedeeltelijk opduikt, blijkt wel dat er premies zijn betaald en dat er kwitanties zijn, maar daarop staat de naam van Henneicke als degene die voor ontvangst tekent. Dat hij het geld (al dan niet gedeeltelijk) aan zijn ondergeschikten uitbetaalt, is daar niet mee te bewijzen". Van Liempt voegt nog toe: "Voor het Openbaar Ministerie komt er al vrij spoedig in 1948 een goede reden om de zaak van de premies in de rechtszaal te laten rusten. Ook zonder het bewijs van het 'kopgeld' (...) vallen er doodstraffen. Grote aantallen weerloze joden onder de macht brengen van hun bitterste vijanden, zoals de aanklacht in veel gevallen luidt, is volgens het Bijzonder Gerechtshof voldoende voor de zwaarste straf" (noot 17).

Mijn kanttekening hierbij is dat de kennis na 1945 zodanig anders was dan de kennis in 1942/3 dat de afwezigheid van bewijsmateriaal op het punt van het kopgeld, evenals het in opdracht ophalen en afleveren van onderduikers, zeker niet tot doodstraf, noch tot levenslang had mogen leiden. Mijn argument daarvoor is dat de volledig causale reeks niet transparant was in 1942/3, noch voor de slachtoffers, noch voor de werknemers.

Het afwezige bewijs uit de vorige alinea geeft Van Liempt aanleiding om deze causale reeks uit te breiden naar een volledige transparantie tijdens de bezettings-

tijd. Hij stelt: "Blijft over de vraag of er buiten de rechtszaal voldoende bewijs is te leveren voor de stelling dat de leden van de Colonne Henneicke geld kregen voor elke jood die ze bij de Hollandse Schouwburg inleverden." (noot 18). Van Liempt meent dat hij zich terecht kan baseren op "een hele serie getuigenverklaringen" die enkele rechercheurs na de bezetting hebben verzameld. Het betreft voornamelijk verklaringen van de kant van joden, die na de bezetting zijn uitgesproken. Van Liempt meent dat ze "wel de nodige overtuigingskracht hebben, maar er is ook enige twijfel mogelijk omdat het om mensen gaat die zonder uitzondering diep geschokt moeten zijn door de gevolgen van wat ze onder hun ogen hebben zien gebeuren" (noot 19).

Van Liempt voert nog meer materiaal aan op basis van uitspraken die door de werknemers van de afdeling Hausraterfassung zelf tijdens hun processen zijn gedaan. Zijn conclusie luidt dus beschuldigend en bevestigend op het punt van het kopgeld. Echter, de tekst van Van Liempt kan zoals we zien nog steeds vragen oproepen. De conclusies van Van Liempt bevatten nauwelijks de mogelijkheid van dergelijke twijfel.

Van Liempt stelt: "In een later verhoor verklaart (een werknemer van Hausraterfassung) niet op de hoogte te zijn geweest van het lot dat de joden wachtte. Dat is niets bijzonders, iedere verdachte verklaart dat, al was het maar uit lijfsbehoud. Maar bij (deze werknemer) is het wel onwaarschijnlijk. Ten eerste was hij vrachtrijder voor het NSKK aan het Oostfront, en daar moet hij bijna wel over het lot van de joden hebben gehoord. Bovendien werkte hij geruime tijd in Westerbork, en volgens de nieuwste inzichten waren degenen die daar een job hadden wel degelijk op de hoogte van de massavernietiging, omdat daarover berichten waren meegekomen met de begeleiders van de treinen (noot 21). Of dat voor (deze werknemer) geldt is onmogelijk vast te stellen". De kennis van deze werknemer acht van Liempt waarschijnlijk, en tegelijk stelt hij dat deze kennis onmogelijk is vast te stellen. Mijns inziens is deze conclusie ook onmogelijk te trekken: het Oostfront betrof een zeer groot gebied. Dat personen aan het Oostfront noodzakelijk op de hoogte geweest moeten zijn van wat op andere plaatsen aan de orde was, is niet vanzelfsprekend.

In hoofdstuk 18: *Wat wisten de jodenjagers?*, breidt Van Liempt zijn opvatting over wat de werknemers van Hausraterfassung wisten van de jodenvernietiging in Polen verder uit. Zijn bronnen betreffen echter steeds verhalen uit de tweede hand (noot 22). Op grond daarvan beweert Van Liempt (noot 23): "Al deze uitspraken en getuigenissen dragen bij aan het beeld dat een deel van de Colonne Henneicke heel goed wist wat er met joden gebeuren zou. Dat beeld wordt nog weer versterkt door het feit dat een opmerkelijk deel (ongeveer vijftien procent) van de ondergeschikten van Henneicke (...) lid is geweest van het NSKK, het *Nationalsozialistische Kraftfahrer Korps*, het nazi-gilde van vrachtwagenchauffeurs (...) maar het is algemeen bekend dat NSKK'ers meer dan wie ook wisten van de massa-executies, die in Oost-Europa door de *Sonderkommando's* werden uitgevoerd (...). En zo raakten, behalve slachtoffers en daders, ook gewone Nederlanders langzamerhand op de hoogte van wat zich duizend kilometers oostelijker afspeelde".

Zonder verdere specificatie van personen, tijdstippen en inhoudelijkheid beschouw ik dit als een typisch voorbeeld van voorbarige generalisatie.

Op pagina 290 doet Van Liempt hetzelfde wat we elders bij de behandeling van De Jong aantreffen, en wat ik in het voorafgaande al eerder heb gesteld: het doen voorkomen dat de NSB samenviel met een aantal door de Duitse bezetter ingestelde instituties: Nederlands Arbeidsfront, Landwacht, Nationaal Arbeidsfront,. Bij de behandeling van een andere werknemer van Hausraterfassung stelt Van Liempt dan ook: "in feite dus een kaderlid van de Beweging (Van Liempt bedoelt, neem ik aan, de NSB)", terwijl die kaderfunctie niet beschreven wordt. Dit is, opnieuw, een poging om de verbinding tussen jodenjagers en de NSB als organisatie bij afwezigheid van feiten te veronderstellen.

Mijn eindconclusie luidt dan ook dat het boek van Van Liempt een complex van recursieve redeneringen betreft die op grond van beperkte waarnemingen (minder dan een promille van de NSB-populatie), en een voorbarige generalisering, ons duidelijk probeert te maken dat jodenjagers en de NSB als organisatie samenvielen, en dat nationaal-socialisten in Nederland op de hoogte waren van de vernietiging van joden. Iedere twijfel wordt weggezuiverd uit dit onkritische totaalbeeld. Als zodanig betreft het boek van Van Liempt een voorbeeld van hermeneutische kennisonrechtvaardigheid. Het draagt bij aan een ongunstig stereotyperende beeldvorming van NSB'ers en NSB.

noten:

1 Van Liempt (2002) p. 36

2 idem p. 36

3 idem p. 35

4 idem p. 37

5 idem p. 38

6 idem p. 28

7 idem p. 337

8 idem; p. 47

9 idem p. 332

10 idem p. 55

11 idem pps. 58/9

12 idem p. 59

13 idem pps. 77, 82, 85

14 idem p. 49

15 Van deze 450.000 dossiers is niet bekend of ze ook op 450.000 personen betrekking hebben. Het is heel goed mogelijk dat er meerdere dossiers per persoon bestaan.

16 Van Liempt (2002) p. 92

17 idem p. 93

18 idem p. 93

19 idem p. 95

20 idem p. 216 (hoofdstuk 14)

21 een noot in het citaat verwijst naar een uitspraak van J. Houwink ten Cate in Ad van Liempt (red.), *Albert Konrad Gemmeker*, 2000 in het televisieprogramma *Andere Tijden*, Amsterdam, 2000

22 Van Liempt (2002) p. 271

23 idem p. 272

14 E. Gans. *Iedereen een beetje slachtoffer, iedereen een beetje dader* (2009)

De Groene Amsterdammer van 28 januari 2010 bevat een essay van de hand van de bijzonder hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam E. Gans, vakgebied geschiedenis. Het betreft een analyse van de opvattingen van de historicus/journalist Chr. van der Heijden, die in *De Groene Amsterdammer* van 27 november 2009 ook een essay had gepubliceerd onder de titel *Het proces-Demjanjuk*. Gans voert veel citaten aan uit het totale werk van Van der Heijden die duidelijk moeten maken dat deze aan 'nivelleringsdrift' lijdt ten aanzien van het onderscheid goed/fout, wat aanleiding geeft tot een 'secundair antisemitisme'. Ik beperk mij tot het essay van Gans en enkele literatuurverwijzingen.

De literatuurlijst van Gans was te downloaden van de website van *De Groene Amsterdammer*. De literatuurverwijzing "nr. 51 F.C. Beijen, *Antisemitisme in de NSB in de jaren dertig. Een onderzoek naar het antisemitisme binnen de Nationaal Socialistische Beweging in Nederland in de periode 1933-1940* (ongepubliceerde masterscriptie)" was niet bij de auteur en ook niet bij de redactie van *De Groene Amsterdammer* opvraagbaar. Deze verwijzing speelt een rol in het essay van Gans.

Sinds 1945, het eind van de Tweede Wereldoorlog, bestaat er (in het Westen) geen door staatsmacht ondersteund antisemitisme meer. Het bekend worden van de wreedheden tijdens de Tweede Wereldoorlog en de vestiging van de staat Israël hebben bijgedragen aan het laten verdwijnen van structureel antisemitisme.

Het werd vervangen door een nieuw vertoog: een mogelijkheid tot het uiten van kritiek op handelingspatronen van joden zonder dat dit antisemitisme betrof. Ik wil de mogelijkheid van relativering of ontkenning van het joodse slachtofferschap als incidenteel verschijnsel niet uitsluiten, maar structureel echter lijkt die mogelijkheid mij in de openbare politieke geschiedenis en journalistiek van 1945 tot op heden afwezig.

De verwijzing van Gans naar Adorno en Horkheimer, voor het onderscheid tussen een primair en secundair antisemitisme, lijkt mij dan ook een verwijzing naar op dit punt verouderde literatuur. Maar Gans baseert zich niet alleen op verouderde literatuur. Zij probeert Van der Heijden onder meer te kritiseren omdat hij de NSB in de vroege jaren 1930 nog geen antisemitisme wil aanwrijven. Volgens Gans is dit onjuist. Zij baseert zich onder meer op de afwezige bron van G.C. Beijen.

Naast deze niet opvraagbare bron verwijst Gans in eerste instantie naar *De NSB* van R. Te Slaa en E. Klijn (2009) om aan te geven, dat uitspraken van Van der Heijden over de langdurige afwezigheid van antisemitisme in de NSB, gedurende de jaren 1930, niet juist zouden zijn. Overigens beperkt het onderzoek van Te Slaa en Klein zich tot de jaren 1931-1935. Voor 1933 tot 1940 verwijst Gans dus ook naar F.C. Beijen zonder dat we dat nu kunnen naslaan. Het boek van Te Slaa en Klijn wordt in mijn volgende hoofdstuk besproken (in mijn oorspronkelijk uitgave van 2011 werden Te Slaa/Klijn hier binnen het hoofdstuk over Gans besproken).

Het hoofddoel van Gans in haar essay was het ongedaan maken van de relativering van het joodse slachtofferschap voorzover die door de pogingen van C. van der Heijden toegenomen zou zijn. Zoals we kunnen zien baseert Gans zich op

verouderde, afwezige en niet-valide literatuur. Het essay van Gans wordt ten aanzien van de NSB gekenmerkt door vooroordeel en ongunstige stereotypering.

Uit de botsing van ideeën in de essays van Van der Heijden en Gans blijkt, dat er gesproken kan worden van naast elkaar bestaande paradigma's ten aanzien van de geschiedschrijving over (ondermeer de collaboratie in) de Tweede Wereldoorlog. Van der Heijden neemt daarin (tot een bepaalde hoogte; zie hoofdstuk 21) een kritische positie in. Op grond van nieuwe interpretaties van bronnen komt hij tot een deconstructie van veel opvattingen over de Tweede Wereldoorlog.

Er bestond een oud, niet-relativerend, paradigma, dat, misschien, na de uitspraken van (historicus en ex-directeur RIOD/NIOD) J.C.H. Blom inzake: "de ban van goed en fout" in de jaren 1980 aanleiding gaf tot geleidelijke vernieuwing. Toch laat het oude paradigma zich niet eenvoudig verdringen. De ideeën van Gans zijn daar een voorbeeld van.

Zoals ik in mijn voorliggende onderzoek probeer aan te tonen, is de geconstateerde vernieuwing nog heel beperkt. Bijvoorbeeld: de constatering dat meer dan negentig procent van de NSB'ers niet betrokken was bij ernstige deleicten, en dat verder van de overigen hun schuld door straf vergolden is, kan nog steeds geen ingang vinden in het openbare geschiedbesef, in het onderwijs, in de therapeutische sector (zoals de Werkgroep Herkenning) enzovoort.

Dat wil zeggen dat de bovengenoemde paradigma's als vage, cultureel/politieke ideeëncomplexen sociaal naast elkaar blijven zweven, en soms met elkaar in contact komen. Die contacten worden dan gekenmerkt door een zekere heftigheid, die vermoedelijk te maken heeft met het voortbestaan van onverwerkte, schrijnende en traumatische ervaringen in en na de Tweede Wereldoorlog.

Het in stand houden van deze paradigma's kan verklaard worden uit recursieve verwijzingsprocedures naar als waar veronderstelde uitgangspunten en hypothesen, die door de werking van het Thomas-theorema (noot 1), een concreet maatschappelijke rol krijgen. Deze recursieve verwijzingsprocedures worden gekenmerkt door afwezigheid van rationaliteit en door geslotenheid voor de waarneming van nieuw materiaal en nieuwe interpretaties.

noot:

1 "If men define situations as real, they are real in their consequences", Social Theory and social structure, R.K.Merton, New York, 1967; p. 421

15 R. Te Slaa/E. Klijn, *De NSB* (2009)

In mijn oorspronkelijk uitgave van 2011 werd Te Slaa/Klijn binnen het hoofdstuk over Gans besproken. Zie hoofdstuk 14.

Het boek van Te Slaa en Klijn lijkt een uitgebreid en minutieus onderzoek naar de organisatie-aspecten en idee-ontwikkeling in de NSB in de genoemde periode. De start van het onderzoek maakt een objectieve indruk door verwijzing naar niet alleen het politiek kritiseerbare wat zich hier aan het ontwikkelen was (het fascisme in het algemeen), maar ook naar het revolutionaire elan van vooral het Italiaanse fascisme. Te Slaa en Klein stellen bijvoorbeeld: "Het beoordelen van de oorspronkelijke aantrekkingskracht van de vroege NSB is vaak vertroebeld door waardeoordelen achteraf" (noot 1).

Echter, gedurende de beschrijving van de geschiedenis van de NSB bij Te Slaa en Klein, begint zich heel geleidelijk een aanzienlijk minder waardevrij type terminologie te ontwikkelen. Ik denk hierbij aan termen als "geslepen", waar het iemands persoonlijkheid betreft (noot 2), "mythologiserend" (noot 3) en "mythe" (noot 4) als het gaat om de eigen geschiedschrijving van de NSB, "de opportunistische Mussert" als uit niets afgeleid kan worden dat het anders betreft dan politieke voorzichtigheid (noot 5), "schandaaltjes" als het gaat om politieke en organisatorische onervarenheid (noot 6), "slinks" als het gaat om gewone politieke uitbreiding van het eigen systeem (noot 7), "de verschillende nazistische partijtjes waren behept met een uitzonderlijk talent om zichzelf in diskrediet te brengen" (noot 8) als bedoeld is dat mensen soms heel ingewikkeld met elkaar omgaan (overigens vermelden Te Slaa en Klein hier niet tevens dat dit ook geldt voor kleine linkse partijen; dat vermelden ze pas aanzienlijk later (noot 9); sterker nog ze hadden ook kunnen stellen dat dit een aspect is dat aan heel veel menselijke organisatievormen kleeft), "slimme intrigant" (noot 10) om personen te beschrijven, "Volk en Vaderland schreeuwde ogenblikkelijk moord en brand" (noot 11) als het om berichtgeving ging, "Op verongelijkte toon klaagde" (noot 12) waar bedoeld is dat iemand een politieke uitspraak deed, "Kennelijk vertolkte het NSB-blad hiermee de mening van een groot deel van de achterban" (noot 13), terwijl zo'n statistische uitspraak kennelijk op niets gebaseerd is, "Het 'volkse' drijven van Van Houten" (noot 14) waar bedoeld is de 'volkse' politiek van die persoon, "Van Houten en trawanten" waar bedoeld is politieke medestanders (noot 15), "Met leuzen (probeerde men) in te spelen op de gevoelens van onvrede" (noot 16), waar bedoeld is: met specifieke argumenten werd geprobeerd de doelgroep te winnen voor de eigen politieke lijn, "met smaakvolle titels" (noot 17) is een cynische verwoording van Te Slaa en Klein, die ook terzijde had kunnen blijven.

Waar Te Slaa en Klein (noot 18) spreken van zich uitbreidend antisemitisme gebruiken de auteurs klaarblijkelijk geen statistische methoden om aan te geven in welke mate dit verschijnsel zich voordeed. De al veel eerder uitgesproken conclusie van Te Slaa en Klein: "De fundamenteen voor de antisemitische, nationaal-socialistische partij die de NSB aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog was, werden al in 1933 gelegd" (noot 19) is op dezelfde gronden een voorbarig geformuleerde interpretatie-uitspraak, die niet statistisch waargemaakt kan worden.

In het algemeen kunnen bij het gebruik van statistische methoden overigens veel kanttekeningen gemaakt worden. Maar waar onderzoekers, zoals Te Slaa en Klein, door de gekozen terminologie suggereren een evidentie te kunnen leveren,

mag zonder meer kritiek op methodologie geleverd worden. Zoals we gezien hebben bij Croes/Tammes (gegevenheid 1 in hoofdstuk 1 en hoofdstuk 2) zijn de conclusies van Te Slaa en Klein op dit punt onjuist.

Niet alleen de toon van de bovenaangehaalde citaten geeft aan dat de studie van Te Slaa en Klein als zwak beoordeeld moet worden. Dit geldt vooral voor de afwezigheid van valide statistisch cijfermateriaal. De auteurs maken gebruik van een anecdotisch-incidentele geschiedschrijving die uiteindelijk toch gestuurd blijkt te worden door dezelfde sentimenten die van 1945 tot op heden het goed-fout perspectief hebben bepaald.

noten:

- 1 Te Slaa/Klijn (2009) p. 31)
- 2 idem p. 134
- 3 idem p. 140
- 4 idem p. 149
- 5 idem p. 146
- 6 idem p. 354
- 7 idem p. 354 en 614
- 8 idem p. 284
- 9 idem p. 427
- 10 idem p. 540
- 11 idem p. 711
- 12 idem p. 712
- 13 idem p. 714
- 14 idem p. 718
- 15 idem p. 718
- 16 idem p. 718
- 17 idem p. 727
- 18 idem p. 708
- 19 idem p. 256

16 I. Tames. *Besmette jeugd, de kinderen van NSB'ers na de oorlog* (2009)

De geschiedenis van de nakomelingen van collaborateurs kan een onbekend en onverwacht licht werpen op de Nederlandse verwerking van het oorlogsverleden, stelt Tames (noot 1). Haar boek geeft echter geen representatief beeld van al die "duizenden kinderen" (noot 2). De materiaalbehandeling is wat dit betreft casuïstisch van karakter. Het onderzoek gaat in de marge over de herinneringen van een tamelijk klein aantal 'kinderen van "foute" ouders' (in de afkorting van Tames KFO) en het beeld van hun jeugd.

Gezien de titel van het boek doet Tames het voorkomen alsof ze zich voornamelijk bezighoudt met die herinneringen. In feite pleegt zij geschiedschrijving, vanuit een personalistisch-institutioneel perspectief, van het naoorlogse Maatschappelijk Werk onder meer in de vorm van een drietal vrouwengeschiedenissen (de 'inspectrices' van het Militair Gezag). Tames schetst de bedoelingen van deze inspectrices. Zij hebben de schendingen van de rechten van de betrokken NSB-kinderen in de naoorlogse behandeling van NSB'ers (zie hoofdstuk 1 gegevenheden 6 en 8) niet voorkomen. Dit was geen uitgangspunt voor de inspectrices (zie hoofdstuk 22, waarin K. Groen deze schendingen van mensenrechten aantoonst, maar verder ook van mening is dat ze de eigen schuld van de geïnterneerden waren).

Ook Tames houdt zich niet bezig met de schendingen van mensenrechten. Op dit punt is er een sterke overeenstemming met de geschiedschrijving van P. Romijn (1989) (zie hoofdstuk 9).

Ondanks het gegeven dat het boek van Tames handelt over de periode na de Tweede Wereldoorlog, neemt zij op de omslag een foto op uit de oorlog: Mussert met een NSB-kind.

Tames stelt: "Dat na enkele jaren vrijwel alle ex-NSB'ers alweer op vrije voeten waren"(noot 3). Het gebruik van de term *alweer* geeft aan dat Tames zich nauwelijks een beeld heeft gevormd wat een verblijf in een interneringskamp van anderhalf tot vier jaar onder slechte omstandigheden voor gevolgen op de betrokkenen heeft gehad.

Tames hanteert de term 'landverrader' aan het begin van haar boek (noot 4). Hij zal nog vele malen volgen. Deze term heeft hier zowel een juridische als een ongunstig stereotyperende connotatie. Zij overweegt niet de mogelijkheid dat politiek georiënteerde personen zich kritisch zouden kunnen opstellen tegenover de staatsvorm of de economische vorm van hun eigen land, om van daaruit te kiezen voor een andere (elitaire) overheersing. Tames doet geen poging op dit terrein de kern van haar onderwerp te analyseren of te problematiseren. In haar visie zijn aan de kant van de Nederlandse regering geen steken gevallen

Tames kiest voor het opvoeren van na 1945 gehanteerde, vaak ongunstig stereotyperende denkbelden ten aanzien van de onderzochten en hun ouders. Aan het begin van het boek lijkt het er nog op dat zij alleen maar citeert. Naarmate het boek vordert blijkt dat Tames deze opvattingen ook deelt: zonder enige terughouding is Tames van mening dat alle collaborateurs landverraders waren en dat zij allen verantwoordelijk waren voor de door de bezetter gepleegde deportaties en genocide. Zij stelt op (noot 5), sprekend over de NSB: "waar bovendien een

genocide had plaatsgevonden, met hulp en steun van een deel van de eigen bevolking".

Uit Romijn (2006) komt duidelijk naar voren, dat dit 'deel' zich ook uitstreckte over het niet-nationaal-socialistische deel van de samenleving. Het is opnieuw van belang om te benadrukken dat in Nederland, als geografische locatie, geen genocide heeft plaatsgevonden en dat genocide ook geen verklaard doel van de bezetter was (zie hoofdstuk 1 Theoretisch kader, gegevenheid 3-5). Belangrijk is hier om te benadrukken dat de bezetter macht en organisatie combineerde om genocide buiten Nederland te laten plaatsvinden, en dat de NSB als organisatie daar niet bij betrokken was.

Tames is van mening (noot 6) dat in de autobiografieën van kinderen van NSB'ers en andere collaborateurs de scheidslijnen tussen slachtoffer, dader en toeschouwer (en daarmee tussen goed en fout) diffuus worden. Zij bedoelt daarmee dat de kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten vanwege een mogelijk loyaliteitsconflict, niet in staat zouden zijn om zich een goed beeld te vormen van de maatschappelijke positie die hun ouders in de Tweede Wereldoorlog hadden. Ook de opvattingen in door Tames geciteerde egodocumenten van kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten worden later op deze manier gekarakteriseerd. Tames interpreteert deze egodocumenten vanuit het kader van de institutionele structuur van het Militair Gezag en later vanuit de herstelde Nederlandse democratie.

Zij ontwikkelt ook hier geen kritische theorie van waaruit de posities van overwinnaars, collaborateurs en hun kinderen wordt bestudeerd. Ook doet zij geen poging vanuit de uitgangspunten van deze egodocumenten te redeneren.

Tames veronderstelt dat er sprake is van een plaatsvervangende idee bij de kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten, namelijk "Sinds eind jaren zeventig en in toenemende mate sinds de vroege jaren tachtig (...) vond er in het denken over de oorlog een paradigmawisseling plaats, waarin de aandacht kwam te liggen op slachtofferschap, een slachtofferschap dat zich allereerst liet zien in psychische klachten (...). In de plaats van verantwoordelijkheid en schuld van hen die op een of andere wijze hadden gecollaboreerd, kwam het verhaal van het onschuldige, lijdende kind" (noot 7). Tames verwijst hier naar: J. Withuis; *Erkenning - Van oorlogstrauma naar klaagcultuur*; Amsterdam (2002).

Men zou bij Tames nog kunnen veronderstellen, dat het hier om een goede paradigmawisseling ging; bijvoorbeeld, het accent kwam te liggen bij degenen die geleden hadden onder de naoorlogse schendingen van mensenrechten. Echter, vooral de verwijzing naar Withuis, die dergelijk 'geklaag' afwijst, geeft aan dat Tames tot een afwijzing komt van de gedachte dat kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten geleden zouden hebben.

Er is niet alleen sprake van een ongunstige stereotypering van de ouders, ook de kinderen komen daar bij Tames onder te vallen. Zij stelt overigens wel dat de verhalen van kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten ondergesneeuwd raakten onder de koepel van verhalen van kinderen van de oorlog in het algemeen. Het is dan ook de bedoeling van haar onderzoek dit onderwerp meer op de voorgrond te krijgen. Zij is daarin echter niet geslaagd. Dit is het gevolg van de overheersing van de ongeproblematiseerde slechtheid van de ouders, en van de ongeproblematiseerde correctheid van de naoorlogse elites en instituties.

In haar eerste hoofdstuk (noot 8) schetst Tames de voorgeschiedenis van de na-oorlogse ervaringen van de kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten:

onder meer, de vlucht voor een veronderstelde bijtjesdag in september 1944. Na hun terugkeer na de afloop van de Tweede Wereldoorlog werden zij niet als vluchteling ontvangen, stelt Tames. De leuze "We hangen jullie aan de hoogste boom", zou volgens Tames de overheersende gedachte geweest zijn bij de Nederlandse bevolking na de bevrijding. Naar het beeld dat Tames daarmee geeft van opvattingen van 'de' Nederlandse bevolking tegenover de collaborateurs gedurende de Tweede Wereldoorlog, vindt geen (statistisch) onderzoek plaats (voor zover dat nu nog mogelijk zou zijn).

Uit het gegeven dat mr. Zaaijer, een procureur-fiscaal in de Bijzondere Rechtspleging (noot 9), verbijsterd was over de omvang van de collaboratie gedurende de Tweede Wereldoorlog (die zich niet alleen tot de NSB'ers beperkte; denk aan ariërvrklaring en economische collaboratie), kan afgeleid worden dat het beeld dat Tames in navolging van Romijn e.a. hanteert op zijn minst twijfelachtig is.

Het was de snelle naoorlogse elitewisseling (van bezetting, via Militair Gezag, naar terugkeer van democratie) die een abrupte politiek culturele wisseling tot gevolg heeft gehad. Tames biedt op dit punt geen goed onderbouwd beeld van het onderscheid tussen elites, institutionele apparaten en de positie van een ondergeschikte bevolking.

Tames beschrijft (noot 10) de geschiedenis van de overgang van de inspectrices van het Militair Gezag naar maatschappelijk werk in de periode 1945-1947.

De inspectrices hebben niet voorkomen dat de in beslag genomen woningen en boedels van de gearresteerde collaborateurs werden herverdeeld onder oud-illegalen, joden en andere oorlogsslachtoffers. Zij wisten niet te voorkomen, dat kinderen (al vanaf september 1944 in het eerder bevrijde zuiden van Nederland) in interneringskampen werden geplaatst en dat van de overigen veel van hun ouders gescheiden werden. Cijfers zijn hierover niet beschikbaar in het gebruikte materiaal.

Pas op 1 januari 1946 is er sprake van een geleidelijke overgang van deze groep geïnterneerden naar kindertehuizen. Er wordt melding gemaakt van een zekere emotionele betrokkenheid van de inspectrices bij de kinderen die 'onschuldig' waren (noot 11). Nergens valt echter de gedachte te traceren, dat het voor de kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten om rechtelijk en staatsrechtelijk veroordeelbare handelingen van het Koninkrijk der Nederlanden ging.

Tames interpreteert de positie en ideeënwereld van de kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten in de periode vlak na de Tweede Wereldoorlog. Hier speelt bijvoorbeeld een rol het "zwijgen" in maatschappelijke omgevingen (school; werk) en vooral ook het zwijgen later thuis over de dingen die gebeurd waren. Tames neemt dit gegeven echter direct weer op in een institutionele benadering: namelijk die van de aanpak van de "jeugdverwilderling" (noot 12).

Ze beschrijft hier de manieren waarop de Nederlandse elites met de jeugd wilden omgaan. Voor de kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten was een speciaal instituut beschikbaar om onder anderen voor hun heropvoeding te zorgen: Bureau Bijzondere Jeugdzorg. Het doel daarvan was te voorkomen dat deze kinderen door onbegrip van de situatie (over de internering van hun ouders) wraakgevoelens zouden gaan koesteren ten aanzien van de maatschappij (noot 13). Behalve van de slechtheid van het nationaal-socialisme dienden de kinderen

doordrongen te raken van wat de juiste idealen waren (noot 14). Tames analyseert de naoorlogse moraliteit op dit punt niet.

In hoofdstuk 5 (noot 15) gaat Tames nogmaals in op het "veelzeggend zwijgen" van de naoorlogse collaborateursgezinnen. Dat dit zwijgen een juridisch ongewenste situatie betekende en in feite een voortzetting van straf was, komt in de opvattingen van Tames niet aan de orde. Dit zwijgen kwam immers voort uit angst voor ontdekking en uitsluiting. Er is geen beleid ontwikkeld ter voorkoming van dit patroon van stilzwijgende bedreiging, die uiteindelijk bepalend is geweest voor de psychische problematiek waarmee ex-collaborateurs en hun kinderen zijn geconfronteerd. Ondanks het feit dat Tames haar best doet om deze verschijnselen vorm te geven in het hoofdstuk over het "veelzeggend zwijgen", blijft haar onderzoek (ook door het casuïstieke karakter) onduidelijk over de statistische gevolgen voor de totale sociale categorie als zodanig die in 1950 zo'n 300.000 à 400.000 mensen omvatte (zie hoofdstuk 1, gegevenheid 6).

Tames stelt dat kinderen van NSB'ers en andere collaborateurs "soms" last hadden van de groeps effecten tengevolge van dit veelzeggend zwijgen (noot 16). Tames baseert dit 'soms' op een niet-representatieve steekproef uit een onbekende populatie. We hebben hier dus van doen met een conclusie die gebaseerd is op een beperkte casus-methode, die geen basis kan zijn voor generaliserende uitspraken. Zelfs geeft Tames geen verwijzing naar Vorst-Thijssen en de Boer (1993) "Daar praat je niet over. Kinderen van foute ouders en de hulpverlening", waarin wordt aangetoond dat specifieke hulpverlening tot ver in de jaren 1980 is onthouden aan deze categorie mensen.

In tegenstelling tot de opvattingen van Tames kan aangenomen worden dat alle collaborateurs en hun kinderen de nadelen hebben ervaren van de gevolgen van de na-oorlogse schendingen van mensenrechten.

Tames geeft (noot 17) een overzicht van de veroordelingen van Nederlandse nationaal-socialisten. De opgevoerde cijfers voor veroordelingen worden niet gerelateerd aan de ernst van de misdrijven. Zij stelt: "In totaal werd dus een minderheid van het aantal geïnterneerden daadwerkelijk veroordeeld". De manier waarop Tames hier cijfers opvoert geeft echter geen minderheid aan: het totaal aantal veroordeelden bedraagt bij haar circa 65.000 van de totale 125.000 geïnterneerden. Zij geeft echter niet aan dat het grootste deel van deze veroordelingen (de 'lichte' gevallen onder de veroordeelden; zie hoofdstuk 1 gegevenheid 9) plaats vond op grond van: colporteren van NSB-kranten; lagere kaderfuncties (blokleiders bijvoorbeeld); Winterhulpcollectes. De NSB kende veel kaderfuncties (noot 18), zodat het niet moeilijk was grote aantallen mensen op deze grond te veroordelen. Tames geeft niet aan dat meer dan negentig procent van de NSB'ers niet bij ernstige delicten betrokken waren. Op dit punt geeft de informatie van Tames een vertekend beeld van de 'misdadigheid' van de NSB'ers.

De terugkeer van deze sociale categorie en hun kinderen in de maatschappij werd niet met mediale middelen begeleid om aan te geven dat door straf hun schuld gedelgd was. Een en ander geeft aan dat regering en de begeleidende instituties de bestraffing voor het leven zoals die structureel voor foute ouders en ook voor kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten tot uitdrukking kwam, niet onmogelijk hebben gemaakt. Een en ander wordt ook bevestigd door de volgende uitspraak van Tames: "Wanneer er door medewerkers van de STPD (Stichting Toezicht Politieke Delinquenten) of door gevangenisdirecteuren gesproken werd over schuld, dan ging dat doorgaans niet over schuld voor

bepaalde daden" (p. 133). Het ging dan om attituden en denkbeelden aan de kant van de foute Nederlanders: het tekortgeschoten zijn in het tonen van een "waarlijk nationaal gevoel" (noot 19). Zelfs de kinderen werden op dit type attituden aangesproken. Sterker nog er werd zelfs gedacht in termen van "erfelijke belasting" (noot 20). Dat de NSB in de jaren 1930 een grondwettelijk gefundeerde politieke partij was, blijft bij Tames onbenoemd.

Tames stelt dat in 1943 joden uit de Amsterdamse Rivierenbuurt werden weggehaald en dat er NSB'ers in de vrijgekomen huizen kwamen (bron: één egodocument van een kind van Nederlandse nationaal-socialisten - noot 21). Zij houdt zich niet bezig met de vraag of er uitsluitend NSB'ers in die huizen kwamen wonen, en hoe de procedure daaromtrent was.

Hier treffen we een problematisch geschiedkundig oordeel op basis van de gedachte van een volledige transparantie van een samenleving. Het hoeft niet noodzakelijk bekend te zijn aan nieuwe bewoners van een (ik neem aan) huurwoning wie de vorige bewoners waren. In een grote stedelijke omgeving als Amsterdam was dat vermoedelijk vaak niet bekend. We mogen er van uitgaan dat in die tijd mensen ook nog wel gewoon verhuisden. Tames beschrijft dit type gevallen, zonder daar kanttekeningen bij te maken. Ze creëert daarmee het beeld van mensen die als vanzelfsprekend meewerkten aan deportaties. Dit is een onjuist geschiedkundig beeld.

Ook heeft Tames een schattende wijze van schrijven, die als problematisch aangemerkt kan worden. Zij stelt bijvoorbeeld dat het "vaker" voorkwam dat het mislukken van hun politieke droom leidde tot een poging aan de kant van de foute ouders om hun schuld bij anderen te leggen (noot 22). Het is een voorbeeld van een nietkwantificeerbare grootheid. Deze terminologie draagt bij aan het onweerlegbaar maken van de geconstateerde stereotyperingen. Het materiaal waarop Tames haar veronderstellingen baseert staat dergelijke generalisaties niet toe.

Andere elementen die niet meer onder goede geschiedschrijving vallen zijn vermeldingen als: "Soms vonden de kinderen ook brochures en pamfletten waarin de situatie in de interneringskampen gehekelde werden. Zij lazen bijvoorbeeld de beruchte brochure van de NSB-dominee H.W. van der Vaart Smit (noot 23)(noot 24)".

Opmerkelijk in dit verband is dat De Jong, Belinfante en Romijn een tamelijk nauwkeurige beschrijving geven van de mishandelingen in de interneringskampen voor collaborateurs (zie hoofdstuk 1 gegevenheid 8). Deze beschrijvingen ondersteunen feitelijk de beweringen van H.W. van der Vaart Smit. Tames spreekt slechts over een beruchte brochure. Het is deze brochure die bijgedragen heeft tot het begin van een begrip over wat de interneringskampen na de Tweede Wereldoorlog werkelijk te betekenen hadden (noot 25).

Tames bekritiseert sommige kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten die van mening zijn dat hun ouders geen kwaad gedaan zouden hebben, of, dat bedoelingen van deze ouders goed geweest zouden zijn en dat zij ten onrechte zijn gestraft (noot 26).

Er zijn heel wat redenen om aan te nemen dat de latere collaborateurs al in de jaren 1930 van de twintigste eeuw zelf terecht meenden te moeten kiezen voor een fascistisch perspectief: de liberale democratie van die tijd had daadwerkelijk geen mogelijkheid om (bijvoorbeeld) de beurskrach van 1929 te voorkomen; democratie was in die tijd, sterker dan nu het geval is, een elitaire aangelegenheid; de socialistische en communistische voorstellen in die tijd, waren voor mensen met

een wat conservatiever blik op het reilen en zeilen van de toen vigerende maatschappijen geen aantrekkelijke alternatieven. Op dit punt biedt het boek van Tames onvoldoende analyse van wat in het verleden heeft plaatsgevonden.

Tames stelt (noot 27): "Zo werden in de eerste jaren na de oorlog de interneringskampen voor politieke delinquenten door henzelf en hun families vaak 'concentratiekampen' genoemd. De emotionele boodschap komt zo overtuigend over, terwijl inhoudelijke aspecten zoals omstandigheden en causaliteiten door de luisteraar zelf ingevuld of bijgestuurd kunnen worden". Tames duidt dit verschijnsel aan als "intergenerationeel heroïseren en victimiseren". Deze verklaring vloeit voort uit Tames' idee dat er geen fouten zijn gemaakt aan de kant van de Nederlandse regering.

De kern van het betoog van Tames is dan ook dat de schuld van de collaborateurs onbetwist kan blijven. Ook straf leidt bij Tames kennelijk niet tot delging van schuld. De vraag die Tames stelt (noot 28: "Maar viel er voor de ex-collaborateurs en hun gezinnen in deze tijd te ontsnappen aan het verleden?", kan op grond van het bovenstaande dan ook eenvoudig negatief beantwoord worden. Tames geeft (noot 29) antwoorden op haar vraag. Zij stelt bijvoorbeeld: "Wat zo graag vergeten wilde worden (het verraad), werd tegelijkertijd steeds weer opgerakeld, alsof door het 'foute' iedere keer opnieuw te benoemen het kwaad bezworen en uit de gemeenschap weggezuiverd kon worden". Die antwoorden zijn geformuleerd in de voltooid verleden tijd, alsof het een afgesloten verleden betreft. Zoals ik in dit onderzoek vaststel is dat een onjuist beeld: de stereotypering van NSB, NSB'ers en hun kinderen behoort helaas nog steeds tot het heden.

Tames heeft, zoals al gesteld, voornamelijk de institutionele aanpak van de gevolgen van de bijzondere positie van de kinderen van nationaal-socialisten behandelt. Zij koos daarin een legalistische weg en voor de algemeen maatschappelijk ontwikkelde beeldvorming, die in de periode 1945-1950 ontstaan is.

Een kritische benadering had problemen kunnen openleggen. De afwezigheid van zo'n kritische benadering werkt daarmee mee aan het tot stand brengen van een hermeneutische kennisonrechtvaardigheid, die een ongunstig stereotyperende beeldvorming van de kinderen en van hun nationaal-socialistische ouders tot gevolg heeft.

noten:

- 1 Tames (2009) p. 18
- 2 idem p. 19)
- 3 idem p. 14
- 4 idem voor het eerst op p. 16
- 5 idem p. 233
- 6 idem p. 20 e.v.
- 7 idem pp. 20 en 21
- 8 idem p. 25 e.v.
- 9 zie ook hoofdstuk 9 over Romijn (1989)
- 10 Tames (2009) p. 51 e.v.
- 11 idem p. 74 e.v.
- 12 idem p. 90 e.v.
- 13 idem p. 103

- 14 idem p. 106
- 15 idem p. 162 e.v.
- 16 idem p. 170
- 17 idem p. 141
- 18 zie Damsma en Schumacher (2010) p. 66 e.v.
- 19 Tames (2009) p. 134
- 20 idem p. 75
- 21 idem p. 173; zie ook p. 184
- 22 idem p. 178
- 23 H.W.van der Vaart Smit; Kamptoestanden 1944-'45-'48; Haarlem; 1949
- 24 Tames (2009) p. 182
- 25 zie ook Van den Broek (2010)
- 26 Tames (2009) p. 182/3
- 27 idem p. 185
- 28 idem p. 191
- 29 idem p. 196

17 Damsma en Schumacher, *De strijd om Amsterdam - Een nieuwe benadering in het onderzoek naar de NSB* (2009)

en *Hier woont een NSB'er - Nationaal-socialisten in bezet Amsterdam* (2010)

In het voorjaar van 2010 kwam het boek *Hier woont een NSB'er. Nationaal-socialisten in bezet Amsterdam* uit. Een jaar eerder hadden de auteurs al een artikel *De strijd om Amsterdam. Een nieuwe benadering in het onderzoek naar de NSB* gepubliceerd (noot 1). Ik duid dit artikel verder aan als: het artikel; het boek als: het boek. Het artikel behelst hetzelfde onderwerp als *Hier woont een NSB'er* maar het is beperkter in omvang en wetenschappelijker van opzet.

Het artikel van Damsma en Schumacher bevat de resultaten van eigen onderzoek. Zij menen materiaal te kunnen aanboren dat de isolementsthese en het rancune-argument ten aanzien van NSB'ers nuanceert.

De isolementsthese wil zeggen dat alle NSB'ers in de Tweede Wereldoorlog geïsoleerd waren van deelname aan de maatschappij. Zij zouden volstrekt uitgestoten zijn geweest, en hoefden noch aan het begin van de Tweede Wereldoorlog, noch aan het einde te rekenen op sympathie vanuit hun directe en indirecte sociale omgeving.

Het rancune-argument wil zeggen, dat NSB'ers voornamelijk maatschappelijke wrok als uitgangspunt kenden voor hun politieke keuze. Het artikel is vermoedelijk de eerste publicatie die nuancering aangeeft ten aanzien van een stereotype beeld van NSB'ers.

Het artikel bevat het specifieke onderzoek van Damsma en Schumacher naar opportunisme, sociale activiteit en isolement onder de leden van de NSB in de gemeente Amsterdam. Damsma en Schumacher vatten hun werkwijze op als een nieuwe benadering (noot 2). Zij verwijzen daarbij naar "sociologie van de aanhang" (noot 1), waarin de ideologie van die aanhangers serieus genomen wordt. Damsma en Schumacher menen dat zo'n verlegging van focus tot nieuwe inzichten kan leiden in de bijzondere omstandigheden van de Duitse bezetting van Nederland.

De onderzoekers baseren zich op artikelen uit de oorlogsjaargangen van *De Daad*, de interne NSB-krant van de regio Amsterdam (noot 4). Om tekortkomingen te ondervangen werden 45 persoonsdossiers van Amsterdamse NSB'ers geraadpleegd. Het betreft door een openbaar aanklager samengestelde dossiers uit belastende documenten, brieven en getuigenissen van de verdachten, afkomstig van het CABR en de STPD.

Of deze bronnen voldoende materiaal opleveren om een statistisch significant resultaat te krijgen, vermelden de onderzoekers niet.

Het is in ieder geval duidelijk dat dit materiaal niet betrekking heeft op meer dan 90% van Nederlandse nationaal-socialisten die niet veroordeeld werden of die bestraft werden voor de tijd van het voorarrest.

Er kunnen dus geen werkelijk structurele conclusies aan het artikel verbonden worden. Maar het betreft wel een interessante aanzet.

Wat betreft de meer inhoudelijke, globale plaatsbepaling van het soort Nederlands fascisme of nationaal-socialisme, baseren Damsma en Schumacher zich op A.

Kallis (noot 2). Daarin speelt het gedrag van binnenlandse fascistten in de door Duitsers bezette gebieden een bepalende rol: Kallis stelt dat plaatselijke fascistten altijd actief deelnamen aan jodenvervolgning; zij gebruikten geweld tegen tegenstanders; meldten zich als vrijwilliger bij de politie; zij vervulden functies in het lokale bestuur.

In het artikel wordt door Damsma en Schumacher geen onderscheid gemaakt tussen fascisme en nationaal-socialisme. Dat er op het gebied van antisemitisme en jodenvervolgning verschillen te constateren zijn tussen verschillende fascistische of nationaal-socialistische maatschappijordeningen (Spanje en Portugal niet; Italië deels; Duitsland vergaand (noot 3)) komt in deze benadering niet aan de orde. Damsma en Schumacher stellen in het artikel dat in Nederland "een deel" van de NSB'ers zich medeschuldig maakten aan de deportatie van joden en politieke tegenstanders (noot 7). Het betreft een nietkwantificeerbare grootheid. In vergelijking met hun uiteenzetting over A. Kallis, is dit een nuancering. De omvang van dit deel wordt echter niet aangegeven. Ik heb elders al aangetoond dat dit deel slechts een gering promillage omvat van de totale Nederlandse nationaal-socialistische populatie (zie hoofdstuk 1 gegevenheid 11).

Over opportunisme of idealisme aan de kant van de leden van de NSB concluderen Damsma en Schumacher dat in 1944 ondanks de kerende krijgskansen een groot deel (omvang is weer niet aangegeven) van de leden door bleef strijden. Zij stellen dat dit kan duiden op idealisme.

Ook constateren Damsma en Schumacher veel sociale activiteiten in de NSB (zonder dit te kwantificeren). Kennelijk is het uitgangspunt lang geweest dat NSB'ers eigenlijk geen sociale mensen waren. Met Damsma en Schumacher zou dit beeld enigszins bijgesteld kunnen worden.

Vervolgens wordt de isolementsthese aan de orde gesteld. Vooral De Jong verdedigde de stelling, dat NSB'ers politiek en sociaal volstrekt geïsoleerd waren. Uit het onderzoek van Damsma en Schumacher blijkt dat deze stelling in veel gevallen (hoeveelheid wordt niet aangegeven) niet juist is. Daaruit zou blijken dat het traditionele beeld van de Nederlandse nationaal-socialist te eendimensionaal was. Het is overigens niet zeker dat het Amsterdamse beeld ook representatief is voor het totale Nederlandse beeld. Tot zover het artikel van Damsma en Schumacher.

Als Damsma en Schumacher het gelaten hadden bij hun wetenschappelijke artikel was hun bijdrage van groot belang geweest. Echter de toevoeging van het boek van 2010 over de NSB als totaliteit doet afbreuk aan de wetenschappelijkheid. Het geeft een ander, minder genuanceerd beeld.

De kern van de historische uiteenzetting van Damsma en Schumacher op basis van eigen onderzoek (isolementsthese; rancune-argument) komen we in het boek opnieuw tegen. Echter, deze elementen zijn in deze publicatie opgenomen in een bredere context: Damsma en Schumacher hebben het boek aangevuld met een uitgebreide behandeling van thema's die een geheel politiek en organisationeel kader van de NSB en zijn leden beschrijven, en die ze (noot 8) zelf karakteriseren als een "populairwetenschappelijke aanpak". Om hun tekst dit populair-wetenschappelijke karakter te geven gebruiken Damsma en Schumacher veel materiaal uit bronnen anders dan hun eigen onderzoek. Materiaal van anderen wordt voornamelijk ongereflekt geciteerd (zoals Te Slaa/Klijn: De NSB (2009) waarop ik al kritisch ingegaan ben (zie hoofdstuk 15)).

Damsma en Schumacher nemen ook veel ongetoetste interpretatie-uitspraken in hun tekst op. De uitspraak "Hun felle antisemitisme onderscheidde de NSB'ers van de andere medeplichtigen (van de jodenvervolging)" (p. 90) is er een voorbeeld van. Deze uitspraak bevat geen structureel juist oordeel. Vooral het gebruik van het bepalende lidwoord 'de' (in 'de NSB'er') is in dit verband kenmerkend voor de stijl van het boek. Er bestaat geen materiaal waaruit zonder meer afgeleid kan worden dat het lidmaatschap van de NSB structureel samenviel met antisemitisme (zie hoofdstuk 1 gegevenheid 1 en hoofdstuk 2).

De foto op de omslag verleent het boek al meteen een specifieke betekenis die de rest van de tekst blijft beheersen. We zien een groep marcherende mannen van de Weerbaarheidsafdeling (WA), waarbij vermeldt wordt (noot 9): "Afbeelding omslag: WA'ers marcheren langs de Schreierstoren, Amsterdam, 9 november 1940". De Weerbaarheidsafdeling van de NSB blijkt in de vervolgttekst een zeer belangrijke rol te gaan spelen.

Damsma en Schumacher interpreteren de termen 'strijd' en 'strijd om Amsterdam' van de plaatselijke NSB uitsluitend als daadwerkelijke, gewelddadige strijd. Zij lichten hun standpunt toe door te verwijzen naar voor het fascisme gebruikelijk vijanddenken (noot 10). "Geweld was voor de NSB zowel ideaal als praktijk", stellen zij (noot 11). Zij interpreteren de term strijd voor de Nederlandse en Amsterdamse NSB niet als metaforisch taalgebruik, dat in de politieke praktijk de vorm van demonstraties en colportage kon krijgen.

Zoals we bij De Jong (zie hoofdstuk 7) en Romijn (2006) (zie hoofdstuk 10) zagen, is er (zowel in de jaren 1930 als in de bezettingstijd) weinig bekend over de omvang van mogelijke gewelddadige uitspraken van de NSB en de WA. De Jong doet wel hypothetische, ongunstige uitspraken over deze omvang, die ik in hoofdstuk 4 heb bekritiseerd. Omdat Damsma en Schumacher zich onder meer weer op De Jong beroepen als bron zien we hier een recursief effect van interpretatieve uitspraken en bronnen die zelf ook weer interpretatieve uitspraken zijn. Ook de bronverwijzing voor de uitspraak "De Amsterdamse afdeling maakte naam als een van de meest gewelddadige van het land" (noot 12) lijkt mij een te geringe basis voor een historisch-structurele uitspraak die de totale organisatie en de totale periode 1931-1945 bestrijkt.

Overigens geeft dit detail misschien inzicht in de verhouding top-basis van de NSB. Zoals in hoofdstuk 10 over Romijn (2006) al werd gesteld was de top van de NSB niet op geweld gesteld.

De rol van de WA wordt in het boek op basis van uiterst beperkt materiaal in verband gebracht met straatgevechten in de jaren 1930 en met aanvallen op joden in de Amsterdamse jodenwijken. De foto op de omslag past in dit beeld van de WA: "WA'ers marcheren langs de Schreierstoren" (noot 13). Mijn eerste indruk was: geüniformeerde mannen passeren de Amsterdamse Schreierstoren op weg naar jodenbuurten. Een betere bestudering van de foto echter kan tot de conclusie leiden dat er geen sprake is van een tocht naar jodenbuurten. Deze mensen (hun aantal op de foto omvat misschien 25) lopen in de richting van het Amsterdamse Centraal Station. Hun pakken zijn smetteloos. Ze keren niet terug van een gevechtssituatie.

Hoofdstuk 2 van het boek bevat in tegenstelling tot het artikel een dubieuze manier van geschiedschrijving. De secties onder de subkoppen *De strijd om de straat* en *De WA slaat er op los*, zijn een mengsel van bronnen en van eigen hypothesen van de kant van Damsma en Schumacher. Een voorbeeld: we lezen (noot 14): "Op 9 november (1940) marcheerden vierduizend WA'ers uit het hele land voor Mussert door Amsterdam" (noot 15), "De politie kon ternauwernood voorkomen dat de demonstratie in rellen eindigde" (noot 16). Damsma en Schumacher gaan verder: "Maar het waren niet de officiële partijaangelegenheden waarmee de WA haar naam vestigde. WA'ers maakten zich vooral berucht door in hun zwarte uniformen in groepjes de straat op te gaan, op zoek naar een aanleiding om hun koppelriem te gebruiken".

Deze uitspraken zijn kenmerkend voor de stijl van het boek van Damsma en Schumacher. Eerst vermelden zij gezaghebbende bronnen. Dan volgt een uitspraak die slechts waargemaakt kan worden aan de hand van enkele voorvallen, maar die in het kader van de beschrijving ingebed zijn in de uitstraling van het eerdergenoemde aantal "vierduizend". Voor het optreden in groepjes worden geen aantallen gegeven.

Tenslotte voeren Damsma en Schumacher (noot 17) De Jong (noot 18) weer aan om duidelijk te maken hoe groot het aandeel van de WA was in straatterreur: "in de periode 1935-1936 waren er 102 kleinere opstootjes en dertig gevallen van straatterreur waarbij NSB'ers betrokken waren".

Het is niet duidelijk wat de periode 1935-1936 precies aanduidt: betreft het een of twee jaar? Betreft het één jaar dan kunnen we daar misschien uit afleiden dat het om gevechten (?) ging die zich ongeveer driemaal per week voltrokken.

Als we het aantal steden waarop een en ander betrekking heeft op tien veronderstellen, dan zou het per locatie neerkomen op een "opstootje" eens in de vijf weken, of een geval van "straatterreur" eens per kwartaal.

In hoofdstuk 16 over Romijn (2006), heb ik kanttekeningen geplaatst bij soortgelijke cijfers van de kant van het college van secretarissen-generaal in de periode mei 1940 - mei 1941. Die cijfers zijn verklarend: de daadwerkelijke betrokkenheid van WA'ers bij 'opstootjes' en 'straatterreur' was niet groter dan een laag promillage van de totale NSB-populatie.

Verder weten we van deze gebeurtenissen weinig tot niets af. We weten niet welke mensen erbij betrokken waren. We weten niet hoeveel mensen erbij betrokken waren. We weten niet wie de aanstichters (behoudens in enkele afzonderlijke gevallen) van geweld en terreur waren. Het is niet uitgesloten dat het in al deze gevallen of in het merendeel van de gevallen om steeds dezelfde beperkte groepen mensen ging.

Ook de feit-uitspraken bij Damsma en Schumacher geven aan dat de uiteindelijk gewelddadige betrokkenheid van WA-ers berekend kan worden op een laag promillage van de totale Nederlandse nationaal-socialistische populatie.

De voorstelling van zaken van Damsma en Schumacher betreft een deel-geheel conversie. De enorme aandacht die Damsma en Schumacher besteden aan geweld en terreur in de jaren '30 en in de bezettingstijd, dragen bij aan een onjuist beeld van NSB en WA als maatschappelijke organisaties.

Damsma en Schumacher leggen bij het citeren van andere bronnen ook een direct verband tussen NSB en antisemitisme. Het betreft hier niet hun eigen theorievorming. Zij baseren zich hier voor een belangrijk deel op Te Slaa en Klijn

(2009). Zij gaan niet in op het gegeven dat het antisemitisme genuanceerd gespreid lag over verschillende typen fascistische maatschappij-ordering.

De theorie van Te Slaa/Klein geeft op dit punt een statistisch ongeldig oordeel over de rol en inhoudelijke positie van de NSB. Op het punt van de verwijzing naar de antisemitische publicaties van *De Daad*, het interne mededelingenblad van de afdeling Amsterdam van de NSB, geven Damsma en Schumacher één citaat (noot 19). Er is geen sprake van een duidelijk cijfermatig overzicht op dit terrein.

De door Damsma en Schuhmacher gesuggereerde massaliteit is niet aantoonbaar. In het artikel (noot 20) stellen Damsma en Schumacher over het ledenblad *De Daad*, dat het doel daarvan was: "om de leden op de hoogte te brengen van elkaars activiteiten.(...) Voor naar buiten gerichte propaganda was dan ook geen plaats". Dit geeft de geringe mediale omvang aan van dit blad. Het geschetste beeld van het brede antisemitisme van de NSB is ongefundeerd (zie ook hoofdstukken 11 en 14).

Op plaatsen waar cijfermateriaal gewenst zou zijn, hanteren Damsma en Schuhmacher (in het boek) termen als 'veel', 'veelal', 'in het merendeel', enzovoort. Enkele voorbeelden zijn: "In de hoofdstad woonde *relatief veel* NSB'ers"(noot 21); "onstonden *veel* opstootjes" (noot 22); "dat ideaal werd (...) *voortdurend* op straat in de praktijk gebracht" (noot 23); "de *meeste* mensen" (noot 24); "moesten de *meeste* Amsterdammers niets hebben van de NSB" (noot 25).

Mijn telling van het aantal keer dat Damsma en Schumacher zich op deze manier uitlaten komt uit op ongeveer 33. In al die gevallen betekent dit dat Damsma en Schumacher vermoedelijk geen idee hebben van het exacte aantal, en daarom schattingen maken. In combinatie met mijn uitspraken over de bronnen van het artikel, levert een en ander een tamelijk onzeker resultaat op. Ook hebben Damsma en Schumacher een sterke voorkeur voor het citeren uit dagboeken. Dat betreft illustratief materiaal. Het is in het algemeen ontdaan van statistische waarde.

Op het moment dat Damsma en Schumacher over werkelijk concrete cijfers beschikken, krijgt dit dan ook meteen een bewijzende kracht die uitstraalt over andere detailgegevens. Bijvoorbeeld wordt, zoals al eerder gesteld, gesproken over (noot 26) "vierduizend" WA-ers die uit het gehele land in Amsterdam demonstreerden. Dat is een behoorlijk aantal. Vervolgens wordt een "mooi" beeld gegeven van de manier waarop de "voortdurende relletjes" ontstonden waar Amsterdamse WA-ers verschenen (noot 27). Deze uitspraak is gebaseerd op een enkel proces-verbaal dat aangetroffen werd in het strafdossier van één WA-man.

Damsma en Schumacher stellen overigens: "Toch is er reden om niet iedere anekdote uit deze periode te geloven" (noot 28), en daar wil ik graag in meegaan.

Het probleem dat ik de voorafgaande alinea signaleer, duid ik aan als het probleem van de *niet-kwantificeerbare grootheden*. Dit verschijnsel zien we optreden in alle geschiedschrijving over de NSB. De eerste generatie geschiedschrijving, bijvoorbeeld De Jong, kent dit type grootheden al, maar in de specifieke manier van aanduiden verdwijnt het problematische karakter ervan. Desalniettemin verschaft de niet-kwantificeerbare grootheid geschiedschrijving een onzekerheidsaspect. Cumulatie van niet-kwantificeerbare grootheden in tweede generatie geschiedschrijving (Romijn (1989) bijvoorbeeld) levert al grotere onzekerheid op. Het boek van Damsma en Schumacher kan aangemerkt worden als een derde generatie

geschrift. We zien hier de gevolgen van het optellen van steeds meer voorafgaande systemen. Deze somming leidt tot een steeds verdergaande onzekerheid.

Zodra het eigen onderzoek van Damsma en Schumacher in het boek weer aan de orde is, wordt de tekst direct overzichtelijker. Bijvoorbeeld in de paragraaf *De redenen voor aanmelding* (bij de NSB - dk)" (noot 29) gaan Damsma en Schumacher uitgebreid in op de vraag of NSB'ers uit maatschappelijke rancune lid zijn geworden, zoals in de standaard-stereotypie van NSB'ers aan de orde is. Wrok over de eigen situatie blijkt maar in een enkel bestudeerd dossier naar voren te komen. Slechts een enkeling voldeed aan het vigerende standaardbeeld van de gefrustreerde kleine man die slechts op het eigen gewin uit was, aldus Damsma en Schumacher.

De deelname van NSB'ers aan de activiteiten van de bezetter (Hoofdstuk 4 is getiteld *In dienst van de bezetter*) worden door Damsma en Schumacher niet geplaatst in een lijn-stafmodel (zie ook hoofdstuk 7), dat een indicatie zou kunnen geven van de bevelslijnen.

Damsma en Schumacher gaan er op grond van een eendimensionaal beeld van de verhoudingen tijdens de Tweede Wereldoorlog van uit dat de NSB direct medeplichtig was aan jodenvervolging, massadeportatie, confiscatie van eigendommen van joden en jodenjacht.

Zij stellen dat NSB'ers oververtegenwoordigd waren in alle apparaten die de bezetter in het leven riep voor het bereiken van deze doelen. Damsma en Schumacher gaan daarmee voorbij aan de getalsmatige verhouding van bijvoorbeeld daadwerkelijke dadergroepen ten opzichte van de totale populatie Nederlandse nationaal-socialisten. Ze gaan voorbij aan de richtingstrijd in de NSB (Mussert versus Rost van Tonningen). Ze gaan voorbij aan het gebruik dat de bezetter maakte van de verhoudingen in de NSB en ze gaan voorbij aan de positie van de WA en de Nederlandse SS.

Zij stellen weliswaar: "De Nederlandse SS was een organisatie die officieel onder de NSB viel. Tijdens de bezetting groeiden de Nederlandse SS en de NSB echter ver uit elkaar" (noot 30). Maar in hun analyses maken zij geen gebruik van dit inzicht.

Damsma en Schumacher blijven daardoor de inheemse NSB verwarren met organisaties die door de bezetter in het leven waren geroepen (zie ook hoofdstuk 7 en 10). Zoals we elders kunnen zien waren arbeidselectie, recrutering en kaderselectie in het algemeen direct en totaal in handen van de bezetter.

De aantallen mensen die zowel NSB-lid waren en betrokken waren bij jodenvervolging, arrestaties en mensenjacht, omvatte net als in de eerder genoemde gevallen van gewelddadige WA-activiteit, vermoedelijk slechts een minimaal promillage van de totale NSB-populatie (zie hoofdstukken 7, 13 en 20), dat optrad in dienst van de bezetter. De NSB als organisatie gaf hier geen opdrachten..

Eenzelfde argumentatie kan gevolgd worden ten aanzien van de inzet van de oostfrontvrijwilligers. Het gegeven dat "een kleine 25.000" (noot 31) oostfrontvrijwilligers voor minder dan vijftig procent lid van de NSB was (noot 32). De Jong spreekt van circa 23.000 vrijwilligers waarvan 4 tot 6000 zijn gesneuveld), geeft al aan dat het verband tussen politieke attitude, lidmaatschap van politieke organisaties, en de keus voor een militaire loopbaan tijdens de Tweede

Wereldoorlog van andere factoren afhankelijk waren dan van de machtsuitoefening van de NSB.

Mussert beschikte niet over macht. Ik ben mij goed bewust van het voorstel van Mussert aan Hitler om te komen tot het Nederlandse Legioen. Ik vat het op als een mislukte poging tot interorganisatorische ruiltransactie. De realisering van dit legioen kwam de bezetter goed uit. Musserts' voorstel om 'regent' te worden werd afgewezen. Hij mocht instemmen met besluiten van de bezetter. De instemming als zodanig was echter van symbolische aard. Dit is een gegeven dat bij zowel bij De Jong als Romijn (2006) vastgesteld wordt.

Een voorbeeld van een ongetoetste interpretatie-uitspraak van Damsma en Schumacher (noot 33): "Als straatvechters, Jodenjagers en verraders waren de Amsterdamse NSB'ers de schrik van hun stadgenoten". Hier treffen we opnieuw een deel-geheel conversie, die alle nuancering die door het eigen onderzoek van Damsma en Schumacher was bereikt, ongedaan maakt. Het boek is op dit punt in het algemeen een voortzetting van het stereotype standaardbeeld zoals dat in Nederland van de NSB en de NSB'ers overheerst. I

Het onderscheid tussen het artikel en het boek van Damsma en Schumacher is tamelijk groot. Het artikel gaf aanleiding tot nuancering. Het boek plaatst die nuancering tussen een proloog van WA-geweld en een epiloog van jodenjacht en oorlogscriminaliteit. De voorstelling van het WA-geweld bij Damsma en Schumacher geeft een onjuist beeld van het verleden. Ook wat betreft jodenjacht en overige oorlogscriminaliteit is deze voorstelling een omdraaiing van perspectief: de rol van de bezetter wordt op de NSB geprojecteerd. Het boek van Damsma en Schumacher is een voorbeeld van getuigende en hermeneutische kennisonrechtvaardigheid. De onderzoekers sluiten aan bij en versterken veel bestaande vooroordelen en ongunstige stereotyperingen ten aanzien van de totale populatie van Nederlandse nationaal-socialisten. Cumulatie van niet-kwantificeerbare grootheden leidt tot steeds verdergaande onzekerheid in geschiedschrijving. Het boek van Damsma en Schumacher is een opeenhoping van dergelijke nietkwantificeerbare grootheden.

noten:

Damsma en Schumacher (2009) duidt ik aan als "artikel"

Damsma en Schumacher (2010) duidt ik aan als "boek"

1 in *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*; deel 124-3; 2009 (p. 329-348)

2 artikel p. 331

3 M. Mann; *Fascists*; Cambridge, 2004

4 artikel p. 333

5 A. Kallis; *Genocide and Fascism*; New York; 2009

6 vgl. Paxton (2004)

7 artikel p. 333

8 idem p. 12

9 boek p. 4

10 idem p. 19

11 idem p. 20

- 12 idem NIOD, Archief NSB, 399, brief van Algemeen Propaganda-Leider (van de NSB, neem ik aan - dk) aan de redactie van *De Daad* (intern mededelingenblad van de NSB, afd. Amsterdam), 9 oktober 1933,
- 13 boek p. 4
- 14 idem p. 37
- 15 Verwijzing naar De Jong, Het Koninkrijk enz., deel 4, 827
- 16 Verwijzing naar B.A. Sijes, De Februaristaking, 25-26 februari 1941; Den Haag; 1954
- 17 boek p. 21
- 18 De Jong deel I; p. 370
- 19 boek p. 95
- 20 idem p. 333
- 21 idem p.10
- 22 idem p. 21
- 23 idem p. 23
- 24 idem p. 29
- 25 idem p. 50
- 26 idem p. 37
- 27 idem p. 38
- 28 idem p. 41
- 29 idem p. 26 e.v.
- 30 idem p. 10
- 31 idem p. 110
- 32 De Jong deel 12; p.560;
- 33 boek p. 117

18 J.Withuis. *Weest manlijk, zijt sterk. Pim Boellaard (1903-2001), (2010)*

De publicatie van deze sociologische biografie past in het streven van NIOD-directeur M. Schwegman om te komen tot hernieuwde aandacht voor verzetshelden en -heldinnen, die niet hagiografisch, maar analytisch van karakter zou moeten zijn (noot 1).

De studie over W.A.H.C. Boellaard geeft weliswaar verwijzing naar het 'verzet'-aspect in het leven van Boellaard maar het gaat niet gepaard aan een uiteenzetting van zijn verzetsdaden. Withuis vermeldt summier (noot 2): "vormen van verzet: sabotage, smokkel van wapens, spionage, vervalsing van papieren, overvallen, liquidaties, de aanleg van illegale telefoonverbindingen en wat dies meer zij". Een uiteenzetting van precieze feiten blijft echter achterwege. Withuis verwijst naar een proefschrift van J.W.M. Schultens uit 1998 waarin al geprobeerd is het negatieve beeld dat na de Tweede Wereldoorlog is ontstaan van de OD (de Orde Dienst, een verzetsorganisatie die Boellaard mede had helpen opzetten) bij te stellen met verzetsfeiten. Hier worden ze niet meer vermeld.

Boellaard heeft bijgedragen aan het opzetten op 8 augustus 1940 van de OD, die op hoog kaderniveau voornamelijk opgebouwd was uit oranjegezinde, conservatieve officieren uit het voormalige Nederlandse leger. Het primaire doel was de maatschappelijke orde te herstellen na een mogelijke bevrijding. Boellaard zelf was reserve-officier en vriend van prins Bernhard en de toenmalige prinses Juliana. Boellaard werd voor de OD stadscommandant van Utrecht en later Gewestelijk Commandant Utrecht.

Boellaard wist op 28 augustus 1941 aan rechercheurs in Duitse dienst te ontsnappen. Vanaf die tijd was Boellaard ondergedoken. Voorafgaand hieraan was hij directeur van een verzekeringsmaatschappij in Utrecht. Men betaalde zijn salaris door. Tijdens deze onderduikperiode maakte Boellaard nog een schaatstocht met vrouw en zoon in Noord-Holland. Hij nam deel aan een eendenjacht in oktober 1941. Hij kocht op 2 mei 1942 nog postzegels in Amsterdam voor de verzameling van zijn zoon en een das voor zijn onderduikgever. Maar er is hier geen uiteenzetting over verzetsdaden die in die periode werden voltrokken. Communicaties met andere kaderleden voltrokken zich via koeriers. Boellaard werd op 5 mei 1942 gearresteerd, in 'Einzelfhaft' genomen en later in Natzweiler en Dachau geïnterneerd.

Het boek van Withuis is, ondanks de oproep van Schwegman, niet analytisch van karakter, omdat het geen sociologische analyse levert van een van de belangrijkste bijdragen van Boellaard: het (met anderen) tot stand brengen van een beeldbepalend klimaat ten aanzien van de voormalige Nederlandse nationaal-socialisten na de Tweede Wereldoorlog. Withuis stelt immers over Boellaard: "dé grote man op de achtergrond van onze naoorlogse oorlogsgeschiedenis" (noot 3). Maar nog belangrijker: een analytische opzet zou betekend hebben, dat alle specifieke (verzets)daden van Boellaard zouden zijn onderzocht en beoordeeld aan de hand van van te voren vastgestelde criteria. Dit element is afwezig.

In een paragraaf onder het kopje *Verraad* (noot 4) geeft Withuis een weergave van de opmerkelijke manier waarop Boellaard eigen richting bedreef: het gegeven dat hij was opgepakt door de bezetter, was niet het gevolg van eigen

onvoorzichtigheid (zoals bijvoorbeeld "dat ene onveilige telefoontje" met een van de andere verzetslieden) maar het gevolg van verondersteld verraad. Boellaard trachtte, tijdens zijn gevangenschap in Nederland (mei 1942 tot oktober 1943), te achterhalen waar het fout gegaan was. Hij concludeerde dat zijn koerier hem had verraden (noot 5).

Door Boellaard zelf (!) uitgevoerde verhoren van hoge Duitse betrokkenen na de oorlog, "bewees de juistheid van zijn reconstructie". We lezen over deze verhoren (noot 6): "Verder was (Boellaard) belast met het opsporen en ondervragen van voormalige nazi's, en speciaal diegenen die bij de OD-processen betrokken waren geweest. Direct na zijn (...) terugkeer uit Dachau werd Boellaard door (prins) Bernhard in de gelegenheid gesteld SS-Sturmbannführer Joseph Schreieder te verhoren (...). Het moet een enerverend moment zijn geweest toen Boellaard in het bewaringskamp Wezep (...) in 1946 Bartels (zijn Duitse Sachbearbeiter) weer tegenkwam – de rollen omgekeerd (...) (Boellaard) ondervroeg Bartels en Schreieder beiden over het verraad van de koerier en diens medewerker (...). (Boellaards) reconstructie bleek juist; beiden waren V-mannen (dat wil zeggen verraders in dienst van de bezetter) geweest".

Zijn verraad is Boellaards koerier duur komen te staan, stelt Withuis (noot 7). Boellaard wist aan zijn vrouw, die hem in augustus 1942 in de gevangenis bezocht, de naam van de koerier door te geven. Op 11 januari 1943 werd de koerier geliquideerd en in een wak in een Amsterdamse gracht gedeponneerd.

Ik reconstrueer: (1) Boellaard heeft het idee dat zijn koerier hem verraden had; (2) via sluipwegen geeft hij dit vermoeden door aan de OD; (3) de koerier wordt geliquideerd; (4) na de oorlog ziet Boellaard, met toestemming van zijn vriend prins Bernhard, in door hem zelf verrichte verhoren bevestigd dat zijn koerier verrader was, en dat achteraf dus gerechtvaardigd kon worden dat Boellaard bijdroeg aan zijn dood. De uitspraken over deze gebeurtenis vormen een cirkelredenering, die op geen enkele manier voor toetsing in aanmerking komt.

Aanvullend in dit verband is misschien ook de volgende uitspraak van Withuis in verband met de latere hofkwestie rond Greet Hofman: "onder hofvrienden spande Boellaard zich in om het gemor te doen bedaren. Vermeend gevaar voor de monarchie deed Boellaard zelfs geweld overwegen: "Een oplossing ware Juffr. H. door de Secret Service de nek om te laten draaien" (noot 8).

Een verdere aanvulling kan de volgende uitspraak van Withuis zijn: "Zelf had Boellaard bij een sollicitatie een oud KP'er (lid van een knokploeg) moeten afwijzen. Niet omdat die een liquidatie had uitgevoerd, integendeel, maar (...)" (noot 9). Liquidaties waren voor Boellaard kennelijk geen zwaarwegende gebeurtenissen.

De bovenvermelde voorbeelden voer ik hier op, omdat het duidelijk maakt hoe de positie van mogelijke verraders na de Tweede Wereldoorlog sociaal geconstrueerd is. Het betreft in dit geval nog niet zozeer oordelen ten aanzien van NSB of NSB'ers (de inzet immers van dit onderzoek), maar het betreft een wat ruimere context: oordelen over vermeende verraders in het algemeen. Socioloog Withuis had hier kanttekeningen kunnen maken, maar dat laat ze achterwege.

De bewuste passages tonen aan dat het "onkreukbare karakter (van Boellaard)" (noot 10), dat "Boellaard (...) naar voren kwam als een echte held" (noot 11) en later nogmaals "toch was Pim Boellaard (...) een held en een voorbeeld" (noot 12), en dat "Boellaard (...) een toonbeeld van beschaving en integriteit" genoemd kan worden (noot 13), voorbarige generalisaties zijn.

Over NSB of NSB'ers treffen we in dit boek slechts enkele uitspraken aan. Withuis stelt (noot 14): "Toen burgemeester Ter Pelkwijk (Utrecht) in 1942 werd vervangen door een NSB-burgemeester nam (de plaatsvervangend gemeente-secretaris en hoofd van de afdeling Maatschappelijke Aangelegenheden en Statistiek mr.dr. Marie Anne) Tellegen ontslag, waarna ze een van onze voornaamste verzetsvrouwen werd, een vertrouweling ook van de tien jaar jongere (Boellaard)".

Withuis ziet geen aanleiding om te onderzoeken of het benoemen van een NSB-burgemeester zo'n beslissing van Tellegen wettigde. De beeldvorming over NSB en NSB'ers had bij Tellegen al plaatsgevonden en de beeldvorming heeft kennelijk ook al voor Withuis plaatsgevonden: ongunstig dus.

In de alinea over Boellaard's waarnemerstaak bij de volksstemming over de nationaliteit van het Saarland in 1935 (noot 15) wordt melding gemaakt van de opvattingen van een collega van Boellaard, burgemeester Gerrevink van Oegstgeest, die stelde dat de Nederlandse pers "te anti-Duits was en onvoldoende beseft dat het 'Duitse volk bezig was tot een regeneratie te komen, om zich te bevrijden van de marxistische infectiebacillen'". Boellaard had in deze tijd wel het *Horst Wessellied* in het hoofd als hij zijn bed indook. In 1936 bezocht Boellaard met vrouw en zoon nog de Olympische Spelen in Berlijn. Echter, in 1955 stelde Boellaard vast hoe weinig hij in de jaren 1930 had voorzien wat zou gaan gebeuren en naast het (vermoedelijke) krantenstukje van Gerrevink noteerde Boellaard zelf in de jaren 1950, dat Gerrevink tijdens de bezetting een 'NSB-verrader' geworden was en na 1945 een lange gevangenisstraf had moeten uitzitten (noot 16).

Het kader waarbinnen de activiteiten van Boellaard zich voltrokken tijdens de bezetting werd voornamelijk bepaald door de aanwezigheid van NSB en NSB'ers, die a priori als verraders konden worden opgevat.

Opmerkelijk in dit verband is de volgende passage (noot 17): "Bijna geen van de mannen van het eerste uur overleefde de oorlog. Een van de oorzaken van dit hoge aantal gevallen (alleen al voor de Utrechtse OD ruim honderd) was hun onervarenheid met het systeem van V-mannen: betaalde verraders die zich de illegaliteit binnen werkten. De nieuwbakken illegalen hadden naïevelijk gedacht dat de bezetter voor dit werk NSB'ers zou benutten, maar die werden zelden ingezet".

Een en ander geeft aan dat al heel vroeg tijdens de bezetting, althans bij verzetsmensen, een heel specifiek beeld ontstond van NSB en NSB'ers. Ook de waarneming van het tegendeel heeft kennelijk, noch tijdens, noch na de bezetting aanleiding gegeven tot een wijziging van opvattingen. De beeldvorming aan de kant van deze verzetsmensen kan op zijn minst als star aangeduid worden.

Al snel na de oorlog schreef Boellaard een verslag over zijn verhoor door Himmler in het latere Tweede-Kamergebouw aan het Binnenhof op 14 mei 1942 (noot 18). Hij stelt daarin onomwonden "Het was fout de NSB te paard te helpen, daar zij algemeen als landverraders werden veracht" (noot 19). Ook hier weer blijkt, dat Boellaard kennelijk niet op de hoogte was van de verhoudingen. De NSB was weliswaar de enig toegestane politieke groepering, maar er was toch geen sprake van (door de bezetter) aan de macht helpen, integendeel. Op dit punt is iemand als Boellaard een door vooringenomen standpunten bepaalde persoonlijkheid, die niet in staat, misschien zelfs niet bereid was zijn opvattingen te herzien.

Withuis stelt (noot 20): "Een andere reünie die Boellaard voorjaar 1946 organiseerde betrof zijn batterij (veldgeschut) (...). De mannen werd gevraagd te melden wie van de troep er fout waren geweest, want die waren in de batterij niet

meer welkom. Boellaard wilde niet worden gewezen op 'geruchten' maar op 'zekere feiten', en niet op 'kleinigheden', maar op SS'ers, NSB'ers, Landwachters en 'soortgelijke individuen'".

Op dit punt is het zonder meer duidelijk dat Boellaard zich niet wenste neer te leggen bij rechterlijke uitspraken omtrent bijvoorbeeld NSB'ers die zonder veroordeling na hun langdurig voorarrest terugkeerden in de samenleving. Ook legde hij zich niet neer bij het gegeven dat de overige nationaal-socialisten gestraft werden, en daarna weer in de samenleving terug konden keren.

Boellaard's behoefte om eigen rechter te spelen hebben we in het voorafgaande al eerder signaleerd. Ook hier is dat weer aan de orde. Het betreft een aspect van de geschiedenis van Nederland na 1945 dat tot op heden niet of nauwelijks behandeld is.

Iets soortgelijks geldt (noot 21) waar Withuis stelt: "Vervolgens ontdekte Boellaard dat de organisatie van de verzekeringsmaatschappij (waarvoor hij werkte niet goed liep en tot overmaat van ramp bleken er in de top ex-NSB'ers te zitten". Deze uitspraak is voor Withuis geen aanleiding tot kritische noten.

Uit de alinea *Old Boys' Network* (noot 22) blijkt hoe sterk de coöpterende rol was van het vroegere verzet bij het tot stand komen van machtvolle naoorlogse netwerken. Ook dit sociologische gegeven wordt door Withuis slechts beschreven zonder daar de maatschappelijke consequenties van te beschouwen. Deze stand van zaken zou wel eens bepalend genoemd kunnen worden voor de duurzaamheid van de stereotypering ten aanzien van de vroegere nationaal-socialisten in Nederland.

Op basis van het boek van Withuis kan ook worden vermoed waarom de Werkgroep Herkenning (de zelfhulpgroep van kinderen van 'foute' ouders) nooit gebruik heeft kunnen maken van diensten van het Informatie- en Coördinatie-orgaan Dienstverlening Oorlogsgetroffenen (ICODO): Boellaard was er voorzitter van.

Het werk van Withuis maakt duidelijk welke achtergrond voor ongunstige stereotypering er na mei 1945 ontstaan is op het gebied van ideevorming omtrent verraad. Vanuit een specifiek beeld over verraad lopen er directe lijnen in de richting van ongunstige stereotypering van de NSB.

noten:

1 Withuis (2010) p. 349

2 idem p. 102

3 idem p. 10

4 idem p. 131

5 idem p. 131

6 idem p. 219 (e.v.)

7 idem p. 131

8 idem p. 259

9 idem p. 302

10 idem p. 345

11 idem p. 332

12 idem p. 332

13 idem p. 331

- 14 idem p. 80
- 15 idem p. 81 e.v.
- 16 idem p. 86
- 17 idem p. 104
- 18 idem p. 116 e.v.
- 19 idem p. 119
- 20 idem p. 207
- 21 idem p. 243
- 22 idem p. 250 e.v.

19 Vestdijk en Badings (2005-2007)

In oktober 2007 vond in de Doelen in Rotterdam een driedaags festival plaats onder de titel "Licht op Badings". *NRC/Handelsblad* van 22 oktober 2007 kopte "Henk Badings is nog steeds sterk omstreden". De recensie zet heel omstandig en genuanceerd uiteen wat in het oorlogsverleden de problemen waren. Men had al op 15 oktober 2007 in dezelfde krant over Badings geschreven: "(Badings) sympathiseerde niet openlijk met de bezetter, maar maakte wel dankbaar gebruik van compositieopdrachten en carrièremogelijkheden die hem werden geboden".

Vestdijk en Badings waren in veel opzichten vergelijkbare personen in de periode 1930-1950. Beiden hadden een universitaire opleiding voltooid, en beiden kozen ze voor het kunstenaarschap: Vestdijk als arts/schrijver, Badings als componist. Beiden maakten de Tweede Wereldoorlog mee. Van Vestdijk werd door sommigen beweerd dat hij een laffe houding had aangenomen tegenover de bezetter, er werd zelfs gesproken van collaboratie (zie: *Vestdijk een biografie*; Hazeu, W. (2005)). Badings heeft intensievere contacten met de bezetter onderhouden.

In de biografie van Vestdijk (1898-1971) van W. Hazeu worden een aantal momenten uit het leven van Vestdijk belicht die een beeld geven van zijn opstelling in de oorlog en de receptie daarvan na de oorlog.

Hazeu stelt (noot 1): "De NSB'er Jef Populier, die verantwoordelijk was voor de afdeling 'Boekbespreking en voordracht' bij de Nederlandse Omroep, leegde zijn vitrioolvat van de haat in de NSB-krant Het Nationale Dagblad over Vestdijk. En George Kettmann luchtte zijn frustratie in het blad De Waag (noot 2): Meneer Vissers's Hellevaart was 'een voos boek: Wien het ernst is te arbeiden voor een nieuwe volksche werkelijkheid, zal schrijvers van het "ancien régime", gelijk Vestdijk hebben dood te zwijgen, zooals wij jarenlang zijn doodgezwegen".

Het is duidelijk dat in het populistisch conservatisme van het nationaal-socialistische denken, de vrijzinnige publicatie van Vestdijk (Meneer Visser's Hellevaart; 1932) niet goed lag. Hazeu laat zich in tamelijk stereotyperende bewoordingen uit over de attituden van de genoemde NSB'ers: "vitrioolvat van de haat, (...) frustratie".

Op dezelfde pagina geeft Hazeu ook een voorbeeld van een dubbele agenda aan de kant van Vestdijk: D.A.M. Binnendijk had hem in Groot Nederland (noot 3) van een 'perverse verbeelding' beticht. Er ontstond een briefwisseling tussen Binnendijk en Vestdijk, waarin de laatste vroeg zijn naam uit de pers te houden. Binnendijk verontschuldigde zich. Vestdijk verontschuldigde zich op zijn beurt voor zijn kleinzerigheid en stelde voor na de oorlog een briefwisseling in essays te beginnen. Aan Theun de Vries (verzet; communist) schreef Vestdijk vervolgens: "Ik heb dezen gek onmiddellijk geschreven, dat hij voortaan zijn smoel over mij kan houden, in lovenden of lakenden zin, en hij heeft "beloofd", dat hij dat zou doen. Frissche jongens. Ik heb Binnendijk volkomen door, maar kan niets "bewijzen"". Hazeu voegt toe: "Het wantrouwen was groot, de verdachtmaking in dit geval ongegrond". De terminologie van Vestdijk wordt bij Hazeu nu anders omschreven dan die ten aanzien van de eerdergenoemde NSB'ers.

Een volgende episode uit het leven van Vestdijk (noot 4) betreft een gijzeling in St.Michielsgestel bij Vught in de periode 1942-1943. Er werd een groot aantal Nederlandse cultuurdragers, zoals Vestdijk, geïnterneerd. Tijdens de gijzeling

werden enkele van hen gefusilleerd. In november 1942 werden 250 gijzelaars vrijgelaten. Dit gold niet voor Vestdijk. Vestdijk ging activiteiten ontplooiën om vrijgelaten te worden. Hij meldde zijn commandant dat hij een bekende schrijver was die in het Duits vertaald was, en die ook op dit moment nog veel werd verkocht in Duitsland. Hij stelde dat hij daarom niet als 'deutsch-feindlich' aangemerkt kon worden. Hij wees niet op zijn activiteiten voor het Comité van Waakzaamheid (noot 5).

Vestdijk zette alle zeilen bij om de bezetter om de tuin te leiden. Zijn Tsjechisch-Duitse uitgever stelde dat zijn niet-aanmelding voor de Kultuurkamer vrijlating in de weg kon staan. Vestdijk schreef daarop: "dat ik *zuiver persoonlijk* geen redenen heb om mij aan de bedoelde aanmeldingsplicht te onttrekken. Ik beschouw dit als een formele aangelegenheid, waarover niet zo veel drukte gemaakt zou moeten worden. Maar men zou het mij, hier en elders, zeer kwalijk nemen, indien ik mij aanmelde *met het doel* om in de tegenwoordige toestand verandering te brengen" (noot 6). Vriendin Ans Koster meldde Vestdijk per brief, dat directe vrienden, zoals Martinus Nijhoff, in dit geval geen bezwaar zouden hebben tegen een aanmelding voor de Kultuurkamer.

Vestdijk meldt aan de commandant van het gijzelingskamp: "Es ist festzustellen, dass er (dat wil zeggen Vestdijk) *von sich aus* sich dieser Meldepflicht nicht entziehen würde, doch aus naheliegenden Gründen nicht gerne möchte, dass es im Lager noch während seines Aufenthaltes bekannt wird, dass er sich zwecks seiner Entlassung gemeldet hat und damit ein Vorteil ausgenutzt hat das andere nicht besitzen... Er bittet um Geheimhaltung" (noot 7).

Hazeu stelt: Vestdijk had zijn knieval gemaakt. Vestdijk werd in maart 1943 vrijgelaten.

Venema en Wadman hebben later gesproken van het slappe of laffe gedrag van Vestdijk; van collaboratie (Venema) en van actieve accommodatie (Willem Huberts), stelt Hazeu (noot 8). Anderen echter meenden dat Vestdijk een 'krijgslist' had toegepast.

Hazeu neemt er ongeveer vijf pagina's voor om in dit kader te verklaren dat Vestdijk niet als collaborateur kan worden aangemerkt. Hij verwijst in dit verband ook naar andere goede voorbeelden: J.P. Sartre, A.M. De Jong, Johan Huizinga, Stols en De Nève (noot 9).

Vervolgens vult Hazeu een en ander aan met verzetswerkzaamheden van Vestdijk (gezondheidsattesten). Deze gijzelingsaffaire heeft Vestdijk veel goed gedaan: hij kwam met veel cultuurdragers in Nederland in contact en hij kon eigenlijk niet meer fout doen.

Maar Hazeu meldt toch ook nog heel andere zaken over Vestdijk: deze was nog in 1941 bereid om een Duitse vertaling te maken van *De Bruine Vriend* (Verhalen van Vestdijk zelf; 1935), samen met Wolfgang Cordan (pseudoniem van Heinrich Wolfgang Horn 1908-1966). Vestdijk was bereid de "half-Joodsche afkomst van de hoofdpersoon, de homo-erotiek van het geval" weg te werken (noot 10). Hazeu stelt, dat Wolfgang Cordan tijdens de bezetting lid was van de Duitse Kulturkammer en van de NSDAP. Hij publiceerde bij nazi-uitgeverij Holle & Co. Hij was lid van de Sicherheitsdienst en er was sprake van verraad in België. In september 1944 ging Cordan in het verzet, aldus Hazeu. Kennelijk kon dat gewoon.

Na de oorlog werd hij officier in het Nederlandse leger. Hij onderhield contacten met prins Bernhard. Later vestigde hij zich in Zwitserland (noot 11). Hazeu

stelt: Voorwaar een schilderachtige figuur. Ook hier is weer opmerkelijk dat Hazeu geen noodzaak ziet om Cordan ongunstig te stereotyperen, waar hij dat eerder bij NSB'ers wel deed.

Hazeu stelt over de periode na de Tweede Wereldoorlog, juni 1946: Vestdijk was bezig met zijn roman *Pastorale* 1943. Theun de Vries ergerde zich aan deze ontluistering van het verzet door Vestdijk (noot 12). De Ereraad voor Letterkunde, onder voorzitterschap van F. Bordewijk, die moest zorgen dat collaborerende auteurs werden gestraft en 'gezuiverd', ging aan de zaak-Vestdijk voorbij (noot 13).

Voor de roman *Bevrijdingsfeest* (1947), die opgedragen was aan Theun de Vries (waar deze niet blij mee was vanwege de kritiek op de 'illegaliteitspsychose'), liet Vestdijk zich tot in detail (door Wolfgang Cordan, zie boven) informeren "over het lot van NSB'ers in de 'vrouwenloods' op de Levantkade in Amsterdam, waartoe alleen mensen die in het bezit waren van een kaart van de Politieke Opsporings Dienst of het Bureau Nationale Veiligheid toegang hadden" (noot 14).

Deze details van de kant van Hazeu geven toch een heel merkwaardig beeld van Vestdijk. Hij vertaalde tijdens de oorlog nog in het Duits, was bereid in te schikken voor de populistisch conservatieve opvattingen van de nazi's. Hij had omgang met een Duitser op cultuurgebied die eigenlijk veel verder ging dan lidmaatschap van de Kultuurkamer. Zijn ontslag uit het gijzelingskamp vond plaats op een manier, waarvoor hij zelf om geheimhouding vraagt. Men noemt dit 'krijgslisten'. Hij is niet als fout beoordeeld, behalve door een paar scherpslijpers.

Vestdijk is na de Tweede Wereldoorlog nooit iets ten laste gelegd. Vind ik dat dat gemoeien had? Nee. Vestdijk heeft geen oorlogsmisdaden of misdaden tegen de menselijkheid begaan. Hij had contacten met andere mensen, die op de rand van collaboratie lagen, of al over die rand heen waren. Maar nee, mijn grens ligt op een juridisch vlak: degene die geen strafrechtelijk delict heeft begaan, kan niet daarnaast nog eens aangezien worden op foute denkbeelden. Dus zelfs de door Frits Abrahams vermelde meubelpassage van Vestdijk (*NRC/Handelsblad* 10 januari 2008): "Wanneer ik in Doorn zit te werken, is Ans *lucht* voor mij, -een zich bewegend meubel, en als het meubel te veel lawaai maakt, zeg ik: stil, en het meubel *is* stil", zou Vestdijk (zoals al gesteld: juridisch) niet fout kunnen krijgen.

Wat was er nu fundamenteel anders in de openbare, politieke of intellectuele houding van Badings (1907-1987) in vergelijking met die van Vestdijk?

Ik las een publicatie van Badings uit 1936 (*De Hedendaagsche Nederlandsche Muziek*, uitgave Bigot en van Rossum, Amsterdam) vanuit dezelfde interesse voor pre-Tweede Wereldoorlog- en precollaboratieverschijnselen, als dat heeft gegolden voor mijn lezing van Vestdijk. Uiteraard was ik erg geïnteresseerd in de vooroorlogse houding van Badings ten opzichte van bijvoorbeeld joden. De publicatie van Badings zou misschien iets kunnen verhelderen. Maar met die publicatie van Badings is niets mis. Badings verwees met lof ("zijn voortreffelijk werk"; p. 10) naar en citeerde veel uit *Het Muziekleven In Nederland sinds 1880* van Sem Dresden (de componist).

Hoewel het niet Badings bedoeling was om een vergelijking met buitenlandse componisten te maken, was het hier en daar toch nodig om buitenlanders te noemen. Badings gebruikte zelf niet de compositorische methode van de twaalftoons-techniek (A.Schönberg), maar er is in dit hele geschrift geen sprake van een negatieve, ressentimentele manier van schrijven over joodse componisten of

hun methoden. Er is geen sprake van een interpretatie in termen van entartete Kunst. Badings zelf hanteerde bi- en pluritonaliteit (zoals Strawinsky en Hindemith in die tijd) als compositorisch uitgangspunt. Waar het gaat over de toepassing van het supergrote orkest, verwijst Badings naar Mahler en Schönberg: "(waar het gaat om harmonieën in diverse kleurtinten, en om de toepassing van slaginstrumenten) ... het rijkst denkbaar geschakeerde orkest in de practisch nog te verwezenlijken sterkste bezetting met massaal koor en solisten wordt gebruikt als in de 8e symphonie van Mahler, welke wat de middelen betreft nog is overtroffen door de Gurrelieder van Schönberg" (noot 15).

In zijn hoofdstuk over De Jongere Generatie, schrijft Badings (noot 16): "Max Vredenburg (geb. 1904) (...) Ook is hij in woord en geschrift opgekomen voor de joodsche muziek. (...). Hij schreef voornamelijk kleinere werken (...), muziek bij het Zionistische leekenspel "Die einzige Lösung", joodsche liederen en dansen, muziek bij Joris Ivens' film "De Branding" en een voorspel voor Kamerorkest voor het Hebreeuwsche gezelschap Habimah".

Uit niets in dit geschrift kan afgeleid worden dat Badings apartheidsgrenzen trok tussen godsdienstige denominaties. Als Badings in de vooroorlogse periode al belangstelling had voor het Duitse nazisme, dan wordt dat door *De Hedendaagsche Nederlandsche Muziek* in ieder geval niet bevestigd. Integendeel, Badings spreekt met veel respect over joodse collega's.

Bij Vestdijk bijvoorbeeld was het vaak, ook ver na de Tweede Wereldoorlog, nog zo dat in zijn boeken iemand een bibliotheek ingaat, die daar aan de administratieve balie een 'joodse' dame ziet zitten. Waarom die iemand die dame als joods herkent is nooit duidelijk. Vestdijk toont in een aantal boeken een impliciet antisemitisme. Maar bij H. Badings is dat in 1936 niet aanwijsbaar.

Wat was er mis met H. Badings? De Jong meldt over Badings eigenlijk alleen dat hij lid van de Kultuurraad, adviesorgaan van de Kultuurkamer, geweest is. (noot 17). In december 1941 echter (dat wil zeggen minder dan een jaar na het begin van de bezetting) bedankte Badings al als gildeleider, stelt De Jong.

Het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (ING) schrijft dat Badings slechts enkele maanden lid is geweest van de Kultuurraad. De Jong meldt tot twee keer toe dat Badings 'fout' was, zonder verder toe te lichten wat hij daarmee bedoelt. Het ING schrijft: "Dat (Badings) in 1941 tot directeur van het toenmalig Rijksconservatorium in Den Haag werd benoemd – zijn voorganger, Sem Dresden, was als jood door de overheid afgezet – was op zichzelf niet aanvechtbaar, te minder omdat hij in die functie Dresden en zijn vrouw voor deportatie heeft kunnen vrijwaren en vele studenten aan tewerkstelling in Duitsland heeft weten te onttrekken: (noot 18).

Op grond van deze aanstelling werd Badings na 1945 tot 10 jaar uitsluiting veroordeeld door een ereraad. Deze straf werd later door de Centrale Ereraad voor de Kunst ingekort tot 5 november 1947 (aldus ING).

Het maakt natuurlijk wel enig verschil of men aangeeft dat men "...zuiver persoonlijk..." geen redenen heeft om zich aan de aanmeldingsplicht voor de Kultuurkamer te onttrekken of dat men enige maanden lid is geweest van de Kultuurraad. Ik ken de overwegingen van Badings niet op grond waarvan hij zich uit de Kultuurraad heeft teruggetrokken. Wat weten wij eigenlijk precies omtrent

dat verleden? En hoe makkelijk wordt besloten tot de *NRC/Handelsblad*-kop "Henk Badings is nog steeds sterk omstreden". Hoe 'fout' was deze man nu?

Het is een indicatie van ongunstige stereotypering dat iemand met een duidelijk morele standaard (getuige zijn steun aan Sem Dresden), die waarschijnlijk niet over andere mensen spreekt in termen van "meubel, die voldoende was om de losse zool van zijn pantoffel te repareren" (Vestdijk over een van zijn vrouwen, aldus Hazeu), zelfs na zijn dood nog achtervolgd wordt als 'omstreden'.

In *NRC/Handelsblad* van 22 oktober 2007 wordt Frits Zwart, directeur van het Nederlands Muziekinstituut geciteerd die onder meer stelde dat Badings "lid van de Kultuurkamer (was), een kunstprijz van de bezetter aanvaardde, de ontslagen jood Sem Dresden opvolgde, maar hem behoeftte voor verder leed", dus een rol had die vol "keuzes waren die niet voor hem pleitten". Desalniettemin riep Frits Zwart op hier een streep onder te zetten en Badings' muziek los van zijn verleden te beschouwen.

Historicus J.C.H. Blom, oud-directeur van het NIOD, was het daar niet helemaal mee eens, stelt de bijdrage in *NRC/Handelsblad*. Volgens Blom moeten we juist via beschouwing van de historische omstandigheden tot een reëler begrip blijven proberen te komen. Wat Blom hier bedoelt wordt misschien duidelijk in zijn voorwoord op Diederichs (2006) over de omgang van Nederlandse meisjes met Duitse militairen: "Omdat de vaders Duitse militairen waren, werden de moeders zonder aarzeling in de publieke beeldvorming bovendien op een hoop gegooid met de landverraderlijke NSB'ers en andere Duitsgezinde collaborateurs". De kans is groot dat hij Badings ook als 'landverrader' zou kunnen benoemen, hoewel deze geen lid was van de NSB.

Deze zaken kunnen sociologisch begrepen worden. Het gaat om ongunstige stereotyperingen die door referentiepersonen geïnstitutionaliseerd zijn in normen-en-waarden-patronen. Dit wil zeggen dat het gaat om vrijwel non-reflectieve momenten in het menselijk bestaan. We krijgen dat soort beelden aangeboden in onze opvoeding en opleiding, die in het algemeen niet reflectief van karakter zijn, en die voor een belangrijk deel van de deelnemers aan de samenleving bestaan uit niet-rationele inhouden. De media verspreiden en bevestigen dergelijke beelden.

Kennelijk gaat het dus om beelden, die de maatschappelijke samenhang van meerderheden in de samenleving bepalen en versterken.

In termen van M. Fricker betreft het in het geval van Badings kennison-rechtvaardigheid en ongunstige stereotypering.

noten:

1 Hazeu (2005) p. 313

2 Een algemeen politiek en economisch tijdschrift dat in de Tweede Wereldoorlog nationaal-socialistisch georiënteerd was.

3 Belangrijk letterkundig tijdschrift; tijdens de Tweede Wereldoorlog nationaal-socialistisch van karakter

4 Hazeu (2005) p. 328 e.v.

5 Een voor de Tweede Wereldoorlog actieve antifascistische organisatie

6 Hazeu (2005) p. 367

7 idem p. 368

8 idem pp. 388 en 400

- 9 idem p. 400
- 10 idem p. 448
- 11 idem p. 449
- 12 idem p. 455
- 13 idem p. 456
- 14 idem p. 502
- 15 Badings (1936) p. 32
- 16 idem p. 86
- 17 De Jong deel 5; p. 279
- 18 Zie: <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn4/badings> - 11-04-2007

20 Hofman, J. *De collaborateur. Een sociaal-psychologisch onderzoek naar misdadig gedrag in dienst van de Duitse bezetter* (1981)

Hofman (1981) wordt regelmatig genoemd in studies over collaboratie (noot 1). Dat is een reden om Hofman's onderzoek hier in de beschouwing op te nemen. Het betreft een studie met een onduidelijke opzet: de onderzoeker is zenuwachtig; er passeert psychiatrische terminologie, maar in de titel spreekt de auteur van een sociaalpsychologisch onderzoek. Het onderzoek is noch medisch, noch psychiatrisch, noch psychologisch, noch sociologisch. Het gebruik van de term sociaalpsychologisch lijkt hier eerder een verbinding van macro- en microgegevens, een verbinding die op zich geen sociaalpsychologische theorie hoeft op te leveren. Eerder lijkt het werk mij een theoretische beschouwing van uiteenlopende theorieën op basis van beperkt onderzoeksmateriaal. Het is niet duidelijk of de auteur zelf betrokken was bij het behandelde, empirische onderzoek.

Het gebruik van het lidwoord 'de' in de titel (de collaborateur) suggereert dat de onderzoeker een breed onderzoek instelt naar misdadig gedrag in dienst van de Duitse bezetter. Echter, het empirisch materiaal waarop Hofman zich baseert omvat zestig personen, waarvan acht vrouwen. Bij Hofman ligt de nadruk op de beschouwing van de mannen (94 pagina's tekst; vrouwen beslaan 1 pagina). Deze personen zijn in de periode 1949-1964 psychiatrisch geobserveerd in (wat nu heet) het Pieter Baan Centrum. Hofman is van mening dat dit materiaal "een bijdrage kan leveren tot nader inzicht in de wijze waarop iemand medeplichtig kon worden aan het misdadige nazi-regime" (noot 2),. De auteur stelt dat dit materiaal geen basis biedt voor vergaande generalisaties (noot 3). Zoals we zullen zien levert deze tegenstelling problemen op voor het uiteindelijke resultaat van het onderzoek van Hofman.

Enerzijds baseert Hofman zich op breed theoretisch onderzoek, dat hij met een zekere regelmaat relateert, anderzijds baseert hij zich op onderzoek onder een minuscuul promillage van de totale collaboratie-populatie. Een voorbeeld van het theoretische onderzoek treffen we (noot 4) waar Hofman opvattingen samenvat van theoretici als Wilhelm Reich, Erich Fromm en Theodor Adorno. Hofman's centrale vraag is "worden nazi's en handlangers van het nazisme gekenmerkt door bepaalde psychologische eigenschappen?" (noot 5). Hofman stelt (noot 6), in de nabeschuiving op dit hoofdstuk, dat deze auteurs "wisselend scherp omlijnd, het beeld trachten te schetsen van wat hun inziens een typische fascist is. Tevens kan worden vastgesteld dat hun opvattingen in deze een vrij grote mate van overeenstemming vertonen. Zij laten echter in het vage wie zij tot de fascistie rekenen. Deze vaagheid vormt een ernstig methodologisch probleem (...)"

Men kan zich hier afvragen of het opvoeren van deze theoretische aspecten enig nut gehad heeft in het kader van het onderzoek dat Hofman instelt. Ik denk dat het antwoord ontkennend moet zijn, omdat ook Hofman een eigen definitie van fascisme en een kwantitatieve definitie van de terreur van de Duitse bezetter achterwege laat.

De studie van Hofman heeft zich in de jaren 1970 van de vorige eeuw voltrokken en is in 2011 als verouderd te beschouwen. De auteur verwijst regelmatig naar een isolementsthese (NSB'ers waren maatschappelijk geïsoleerde mensen (noot 7)) en een rancunethese (NSB'ers waren maatschappelijk teleurgestelden of bedreigden en gerekend naar hun ambities mislukte of ondergewaardeerde lieden (noot 8)). Deze thesen worden anno 2011 op zijn minst enigszins (noot 9), en in een enkel geval verdergaand genuanceerd (noot 10).

Opmerkelijk is dat Hofman bij het behandelen van de studie van Kooy (1964) over de NSB in Winterswijk echter weer stelt dat enkele door Kooy (1964) geformuleerde hypothesen op het terrein van isolement en rancune niet houdbaar zijn gebleken. Die verwerping betreft onder meer de visie dat minder ontwikkelden en zij die ernstig gefaald hadden in de verwerkelijking van hun maatschappelijke levensplan, zich in sterke mate aangetrokken zouden voelen tot het nazisme. We treffen daarmee in de opvattingen van Hofman een voortdurend heen en weer gaan tussen elkaar ontkennende standpunten, zonder dat Hofman zich daarvan zelf kennelijk bewust is.

Daarnaast kent ook Hofman, naast zijn vele nuancerende en sceptische uitspraken, uitdrukkelijk normatieve uitspraken. Deze kunnen echter bij afwezigheid van bewijsmateriaal, niet hard gemaakt worden. Een voorbeeld is de uitspraak: "de NSB, die door haar tactisch en verhullend optreden de indruk wist te vestigen een fatsoenlijke partij te zijn en aldus voor velen voor tenminste korte tijd de illusie van een zinvol politiek alternatief kon vervullen" (noot 11). Hofman gaat niet uit van de gedachte dat de NSB als een weliswaar anti-democratische, maar in de periode voorafgaand aan 1940 desalniettemin gewone grondwettelijk gelegitimeerde politieke groepering was, die in het Nederlandse parlement was vertegenwoordigd. De NSB was ook tijdens de bezettingsperiode een politieke organisatie die in feite zijn grondwettelijke positie behield. Tactiek en verhulling kunnen politieke middelen zijn. Maar ik heb niet de indruk dat ze kenmerkende aspecten van de NSB-politiek waren.

Hofmans uitgangspunt dat fascisme per definitie criminogeen van karakter is, wordt tegenwoordig niet meer algemeen gehuldigd (noot 12). Op dit punt bevestigt Hofman een maatschappelijk vooroordeel over de NSB. Deze opvatting van Hofman wordt nog versterkt door de uitspraak: "Welke rol de individuele NSB'ers, in hoeverre bewust, ook gespeeld mogen hebben, feit is dat de NSB naast haar landverraderlijke karakter als zodanig, vooral haar kwalijke invloed heeft doen gelden door voor velen te fungeren als entree tot een uiterst bedenkelijke en veelal misdadige carrière ten dienste van het Derde Rijk" (noot 13).

De in mijn Inleiding opgevoerde gegevenheid 9 (meer dan 90% van de na de oorlog geïnterneerden hadden geen misdaden gepleegd in de Tweede Wereldoorlog) geeft aan dat Hofman's uitspraak "door voor velen te fungeren als entree tot een uiterst bedenkelijke en veelal misdadige carrière" als onjuist en vooroordeel bevestigend moet worden opgevat. Hofman stelt (noot 14) overigens op basis van de studie van Kooy (1964): "Voor zover aan de Winterswijkse situatie een voor het gehele land geldende betekenis mag worden toegekend, moet klaarblijkelijk worden aangenomen dat de modale NSB'er onrecht wordt aangedaan, wanneer hij als crimineel wordt aangemerkt". Hij voegt toe: "Geheel anders ligt het met een minderheid van NSB-leden, die, naar het zich laat aanzien, onafhankelijk van de datum van toetreding, zich hebben schuldig gemaakt aan daden welke gerekend naar de

normen van een normale samenleving niet anders dan misdadig kunnen worden genoemd".

Hofman geeft aan dat van de 52 onderzochte mannen slechts vijf lid van de NSB waren (noot 15). Het merkwaardige verschijnsel dat zich hier voordoet is, dat Hofman door zijn manier van beschouwen de NSB als een organisatie opvat die door zijn ongunstige uitspraken een stereotiep crimineel karakter krijgt. We treffen hier ook een deel-geheel conversie en een omdraaiing van perspectief. De ongunstige oordelen over een misdadige minderheid (die overigens niet door de NSB maar door de bezetter aangestuurd werd) straalt bij Hofman uit over de gehele NSB.

De kern van het onderzoek van Hofman betreft de poging om de misdadigheid tijdens de nazistische bezetting te beschouwen vanuit psychologische of sociaalpsychologische verklaringsgronden. Hij slaagt daarin tenslotte niet. Dit inzicht beschouwt hij zelfs als de uitkomst van zijn onderzoek. Daarnaast wil Hofman ook een "beoordeling van de schuldvraag" (noot 16) aan de orde stellen. Het is voor Hofman kennelijk niet voldoende dat na de Tweede Wereldoorlog ook in Nederland een bijzonder recht is toegepast, op grond waarvan mensen ter dood zijn gebracht en langdurig geïnterneerd en bestraft. Hij wil in 1981 nog steeds aandacht aan die schuld besteden: "Bij de beoordeling van de schuldvraag moet men zich niet blind staren op de directe bedrivers van deze misdadige praktijken alleen. Zij maakten immers deel uit van een systeem waarin zij de laatste schakel waren in een keten van instigatoren en organisatoren" (noot 17).

Hofman neemt een, van individuen losgemaakt, structureel geformuleerd standpunt in. Dat hij probeert inzicht te krijgen in het optreden van criminele elementen kan uiteraard van belang zijn. Hij concludeert, dat de daden van enkelingen alleen begrijpbaar zijn tegen de achtergrond van het (fascistische of nazistische) systeem waarbinnen ze zich bevinden. Ondanks zijn structureel geformuleerde schuldstandpunt, tref ik bij Hofman echter geen kritiek op het opleggen van individuele straffen.

Bij zijn theoretisch onderzoek naar de rol van het fascisme/nazisme in het tot stand komen van misdadigheid, maakt Hofman ook een uitstapje naar de theorie over de autoritaire persoonlijkheid (Adorno). Hofman noemt een hoge F-(fascistoïde)-score suggestief voor de conclusie dat fascisme en criminaliteit hand in hand gaan (noot 18). Hij hanteert de opvatting omtrent de autoritaire persoonlijkheid, maar hij verbindt daar ook verwerpende conclusies aan: "Over de betekenis van de hoge F-score als bindende factor is derhalve nog weinig met zekerheid te zeggen", en "dat het weinig zin heeft de door de nazi's gepleegde misdaden gedurende de oorlogs- en bezettingsjaren als graadmeter te gebruiken. De bijzondere omstandigheden van deze jaren en de bijzondere positie van de nazi's zowel in Duitsland als in de bezette landen maken het immers waarschijnlijk dat de gepleegde misdaden in belangrijke mate samenhangen met andere factoren dan de ideologische achtergronden van de plegers" (noot 19).

Op zich is deze verzwakkende werking van het betoog van Hofman interessant. Echter, het weerhoudt hem er niet van (noot 20) te stellen: "komen de kenmerken van de autoritaire persoonlijkheid in de groep van politiefunctionarissen opvallend veel voor, terwijl dit bij de overige onderzochten in het algemeen zeker niet het geval is". Het methodologische instrument kan dus enerzijds niet als graadmeter gebruikt worden, anderzijds doet hij dit wel.

Hofman laat zich weliswaar voortdurend kritisch uit over het begrippenapparaat van andere onderzoekers, maar hij stelt daar niet een nieuw begrippenapparaat voor in de plaats. In zijn concluderende notities echter herneemt hij de gekritiseerde terminologie die dan feitelijk geen nieuwe inhoud heeft gekregen. Op dit punt betreft Hofman's onderzoek een inconsistent betoog.

Hofman stelt (noot 21) onder de kop *Nazi-misdaden als resultante van menselijke strevingen en bijzondere omstandigheden*: "Uit het voorgaande is reeds gebleken dat er geen duidelijke aanwijzingen zijn dat er een verband bestaat tussen een fascistische gezindheid en de geneigdheid tot crimineel gedrag. Onomstotelijk staat vast dat er ernstige misdrijven zijn bedreven door zich fascist of nationaal-socialist noemende lieden. Er zijn echter ook misdaden bedreven door personen van geheel andere politieke signatuur. Een samengaan van grootheden impliceert nog geen onderlinge afhankelijkheid". Dit klinkt als een heel ter zake doende uitspraak, hoewel Hofman de ernst en de kwantiteit van deze delicten niet noemt.

Hofman meent vast te kunnen stellen dat de SS-misdaden in Duitse concentratiekampen vermoedelijk veroorzaakt werden door aanwijsbare elementaire strevingen en behoeften, zoals driftmatige impulsen, prestige en macht, veiligheid en geborgenheid en (zelf)rechtvaardiging). Echter, hij stelt voorbij te willen gaan aan de vraag wat nu precies elementaire menselijke strevingen en behoeften zijn (noot 22). Toch kan hij (noot 23) concluderen: "Voor zover men aan nazi-misdaden een specifiek karakter wil toeschrijven, moet worden overwogen of dit niet vooral moet worden gezocht in het organisatorisch kader en de overige omstandigheden waarbinnen zij plaatsvonden, en minder in de psychologie van de bedrijver".

Het gaat aldus Hofman om de bijzondere geaardheid van het systeem waar de misdadigers deel van uitmaakten (noot 24). Het is merkwaardig dat Hofman dit verband blijft volhouden ondanks zijn, al eerder geciteerde, uitspraak: "Er zijn echter ook misdaden bedreven door personen van geheel andere politieke signatuur" (noot 25).

Ook hier tref ik weer de wankelheid van het systeem van Hofman. Hij bevestigt dit overigens zelf (noot 26): "Overeenkomstig de opzet van het onderzoek (descriptief-exploratief) en de aard van het onderzoeksmateriaal (heterogeen en aspect-rijk) zijn de uitkomsten van het onderzoek veelomvattend en derhalve moeilijk samen te vatten". Dat brengt hem uiteindelijk tot de conclusie: "Desondanks is het van belang te vermelden dat er bij de onderzochten veelvuldig eigenschappen werden aangetroffen waarvan mag worden verondersteld dat zij zullen predisponeren tot collaboratie en politieke delinkwentie" (noot 27). Ten overvloede stelt hij nog: "In welke mate de onderzochten (52 mannen - dk) reeds voor de oorlog waren behept met een nazistische of pro-Duitse gezindheid valt moeilijk te beoordelen. Het feit echter dat slechts vijf hunner voor mei 1940 lid waren geweest van de NSB wettigt het vermoeden dat dit in het algemeen zeker niet het geval is geweest" (noot 28).

De conclusie van Hofman luidt (noot 29): " dat niet zozeer hun persoonlijke geaardheid, maar veel meer het perfide nazi-regime de voorwaarden tot hun misdadig gedrag schiep vanaf het moment dat zij van dit regime, door welke omstandigheden of uit welke motieven dan ook, deel waren uit gaan maken".

In zijn slotopmerkingen bij dit hoofdstuk *Misdaden in dienst van het nazisme*, stelt Hofman: "Geweldpleging aan weerlozen is immers bepaald geen uitzonderlijk ver-

schijnsel. Met het noemen van de politionele acties in het voormalige Nederlands-Indië en de oorlog in Vietnam doet men niet anders dan het geven van enkele voorbeelden uit een eindeloze reeks van niet op enig zelfbehoud gericht gewelddadig gedrag, dat klaarblijkelijk een obligaat ingrediënt van de menselijke geschiedenis vormt." (noot 30).

De conclusie geeft echter niet aan waarom de overige meer dan 90% 'handlangers' (noot 31) (zie hoofdstuk 1 gegevenheid 9) niet tot misdadig gedrag zijn gekomen. Hofman onderzoekt dit complicerend aspect niet. Hier komt een hermeneutisch kennisonrecht naar voren. Namelijk, *de* collaborateur is het gestereotypeerde individu dat via de NSB "een uiterst bedenkelijke en veelal misdadige carrière doorloopt".

Hofman doet ook uitspraken over de informatie die tijdens de Tweede Wereldoorlog beschikbaar was over de door Duitsland gepleegde genocide. Hij stelt: "Het moet dan ook niet onwaarschijnlijk worden geacht, dat in het na de oorlog veel gehoorde excuus 'Wir haben es nicht gewusst', niet zo zeer een gebrek aan informatie, doch veel meer een onvermogen om de eigen houding te onderkennen tot uitdrukking werd gebracht." (noot 32). Hofman suggereert dat er op dit punt geen gebrek aan informatie was. Dat is een niet door bronnen te bevestigen stelling. Ook op dit punt versterkt Hofman de bestaande ongunstige stereotypering ten aanzien van de inhoud en de omvang van de rol van Nederlandse nationaal-socialisten.

In het onderzoek van Hofman is eigenlijk alles mogelijk. Misschien is dat dan ook de reden waarom dit verouderde onderzoek anno 2011 nog wordt geciteerd. Een van de belangrijkste stereotypen in deze studie van Hofman is de voortdurende benadrukking van *de* collaboratie, terwijl hij zich uitsluitend baseert op de 52 onderzochte mannen uit zijn onderzoek. Deze brengt hij niet, maar toch ook weer wel, in verband met het situationele patroon van de Tweede Wereldoorlog.

Deze 52 mannen vormen minder dan één promille van de totale nationaal-socialistische populatie in Nederland in de periode 1940-1945. De meer dan negentig procent van deze laatstgenoemde populatie die niet betrokken was bij misdaden tegen de menselijkheid, wordt door dit type stereotypering (vooordeel) in een ongunstig daglicht geplaatst. Het uitgangspunt van Hofman's descriptief-exploratief onderzoek is daarmee ook een deel-geheel conversie. Het deel (de onderzochten) staat model voor het geheel (de collaborateur). Het betreft ongunstige stereotypering.

noten:

1 onder meer bij Van der Heijden (2001), Van Liempt (2002); Tames (2009)

2 Hofman (1981) p. 271

3 idem pp. 159, 188, 270, 271, 276

4 idem p. 66 e.v.

5 idem p. 66

6 idem p. 91

7 idem p. 47

8 idem p. 97

9 Van der Heijden (2001)

10 Damsma/Schumacher (2009; 2010)

11 Hofman (1981) p. 99

- 12 vgl. R.O.Paxton; 2004
- 13 Hofman (1981) p. 47
- 14 idem pp. 112 en 113
- 15 idem p. 272
- 16 idem p. 107
- 17 idem p. 107
- 18 idem p. 111
- 19 idem p. 111
- 20 idem p. 273 (Conclusies en nabeschouwingen)
- 21 idem p. 113 e.v.
- 22 idem p. 117
- 23 idem p. 131
- 24 idem p. 285
- 25 idem p. 113 en 114
- 26 idem p. 283
- 27 idem p. 283
- 28 idem p. 272
- 29 idem p. 274
- 30 idem p. 131
- 31 zie voor het gebruik van de term handlanger ook Presser (1965, 1977) en Romijn (1989)
- 32 Hofman (1981) p. 122

21 Chr. van der Heijden. *Grijs Verleden* (2001)

Deze studie uit 2001 geeft een deconstructie van wat Van der Heijden de mythe van de Tweede Wereldoorlog noemt. De mythe ontstond na de Tweede Wereldoorlog en de geschiedschrijving van De Jong speelt daarin volgens Van der Heijden een centrale rol.

Twee elementen in de tekst van Van der Heijden betreffende NSB en Holocaust zijn van belang:

Het eerste betreft de systematische afwezigheid van de levenservaringen van de kinderen van 'foute' ouders. Ik meen dat zij één keer, zonder uitwijding, in de tekst worden genoemd. *Grijs Verleden* rept niet over de pogingen van de Werkgroep Herkenning (zelfhulpgroep van deze categorie kinderen) om tot begripsvorming te komen over de vermeende of mogelijke schuld van hun ouders. De afwezigheid van dit element heeft misschien te maken met het macro-aspect van *Grijs verleden* (noot 1).

Ten tweede acht Van der Heijden de sociale categorie van de nationaal-socialistische ouders als totaliteit schuldig aan deportaties en genocide in de Tweede Wereldoorlog (noot 2). Deze mening is gebaseerd op de opvattingen van A. J. Herzberg (Kroniek der jodenvervolging, 1940-1945) (noot 3). Kenmerkend hiervoor is een uitspraak van Herzberg die in *Grijs Verleden* geciteerd wordt, namelijk dat de Nederlandse samenleving een eigen, zelfstandige schuld had aan de moord op de joodse gemeenschap in de Tweede Wereldoorlog. Herzberg ontmaskert, stelt Van der Heijden, de Nederlandse beschaving als een dun vlies over een rudimentaire kern. Zie in dit verband ook de publicatie van Van der Heijden *Joodse NSB'ers* (2006) (noot 4).

Deze opvatting bij Van der Heijden is mijns inziens verbonden met holistische ideeën over 'het kwaad', dat maatschappelijke schuldvragen in verbinding brengt met religieuze aspecten. Deze holistische ideeën komen ook tot uitdrukking in de keuze van termen als *holocaust* en *shoa* (beide begrippen staan voor brandoffer).

De opvattingen van Van der Heijden tegelijkertijd lijken ook de positie van de (Nederlandse) nationaal-socialisten te relativieren. Maar het is vooral de combinatie van relativering, zonder getalsmatige aanwijzing van schuld of schuldigen, en de breed uitgesproken schuldverklaring van Herzberg die het werk van Van der Heijden problematisch maken. Het lijkt me in dit verband beter om concreter te zijn over specifieke dadergroepen. Het is niet de NSB als organisatie die betrokken is geweest bij de deportaties, wat overigens wel algemeen wordt aangenomen. De vermelding, dat er slechts enkelen van de 12.646 Haagse en 24.946 Amsterdamse ambtenaren weigerden de *ariërverklaring* (noot 5) te tekenen, is in dit verband interessant en exact cijfermateriaal. Maar de landelijke ondertekening van de ariërverklaring door meer dan 225.000 Nederlandse ambtenaren (waarvan slechts een tiental zou hebben geweigerd) ontbreekt bij Van der Heijden en staat wel aan het begin van segregatie en latere deportatie.

Grijs Verleden is knap in zijn gedetailleerde nuancering van de mythe van de Tweede Wereldoorlog, ongenueanceerd in zijn niet-gespecificeerde schuldverklaring. Daarnaast is *Grijs Verleden* een tamelijk journalistiek werk, dat vooral nuancering tot stand wil brengen door verwijzing naar niet-structurele bronnen, dagboeken

bijvoorbeeld, of het naoorlogse werk van secretaris-generaal Binnenlandse Zaken Frederiks (noot 6).

Dit levert nietgetalsmatige pseudostatistiek op die de algemene inhoudelijke positie van Van der Heijden aangeeft. Hij schetst als het ware een normale distributie van gebeurtenissen, met in het midden een groot (grijs) gebied van gemiddelden, die hij plaatst tegenover de, ook onjuiste, voorstelling van De Jong en andere vroegere schrijvers over de Tweede Wereldoorlog, die een statistisch scheve distributie veronderstellen.

Van der Heijden beschikt desalniettemin ook over interessant kwantitatief statistisch materiaal. Hoe aanvechtbaar cijfers in sommige gevallen ook mogen zijn, de conclusie lijkt onvermijdelijk: de situatie was in de eerste jaren van de oorlog veel minder ongunstig dan gewoonlijk wordt voorgesteld (noot 7).

Er is een duidelijke inconsistentie in de behandeling van de ideologie van de NSB (noot 8). Enerzijds beweert Van der Heijden dat de NSB-ideologie aansloot bij het Duitse nationaal-socialisme, anderzijds zijn er kennelijk inherente verbanden met het Italiaanse fascisme (dat in het algemeen als minder virulent werd bestempeld). Het boek geeft geen duidelijkheid over de specifieke inhoud van het Nederlandse nationaal-socialisme. Er wordt ook geen aandacht geschonken aan de fractievorming binnen de NSB.

Van der Heijden hanteert het begrip collaboratie daarmee op een merkwaardige wijze. Hij stelt (noot 9) "Evenals Hirschfeld en Frederiks meende Boot (een Nederlandse burgemeester) dat aanblijven (van ambtenaren) het minste van de twee kwaden was, maar aanblijven betekende wel dat hij met de Duitsers en soms zelfs met de NSB moest samenwerken".

De formulering "soms zelfs" is niet van Van der Heijden, maar het betreft wel een omdraaiing van perspectief, waar Van der Heijden een kanttekening bij geplaatst zou moeten hebben. Ook hier immers wordt de NSB als een groter kwaad voorgesteld dan de bezettende Duitsers. Van der Heijden constateert deze omdraaiing van perspectief niet. Het is een bevestiging van de gedachte die we elders ook bij de socioloog Lammers (1994) aantreffen. Deze wil de NSB niet als een eigenstandige inheemse (Nederlandse) organisatie opvatten, maar slechts als een uitsluitend aan de bezetter loyale organisatie.

Van der Heijden stelt (noot 10): "Iedere collaborateur is een ander geval. Al die gevallen hebben er samen toe bijgedragen dat het Duitse systeem in Nederland succesvol kon zijn". Uit de tekst kan niet opgemaakt worden of dit de mening is van Van der Heijden, of dat hij hier de spreekbuis is van andere opinies. Deze opvatting staat loodrecht op de opvattingen in zijn hoofdstuk 6 *'k Dobber en blijf drijven*, waarin hij het beeld schetst van een als totaal met de bezetter samenwerkende Nederlandse bevolking. Op dit punt is *Grijs Verleden* geen consistente structurele analyse.

In het werk van Van der Heijden is hier en daar sprake van stereotypering. In hoofdstuk 9 *Ondenkbare gedachten*, over het wegvoeren van joden uit de gemeente Oss, stelt Van der Heijden (noot 11): "dat de keuring zou geschieden door een arts van het Gewestelijk Arbeidsbureau, een NSB'er".

Is het NSB-lidmaatschap van deze arts relevant in dit verband? Als Van der Heijden er van uitgaat dat alle NSB'ers medeverantwoordelijk zijn aan deportatie en genocide van joden, dan is de bewuste aanduiding kennelijk van belang. Maar de

in mijn hoofdstuk 1 geconstateerde negentig procent-gegevenheid (gegevenheid 9) geeft aan dat het lidmaatschap van de NSB niet noodzakelijk verbonden was met criminaliteit of onmenselijkheid. De toevoeging "een NSB'er" is hier dus niet relevant, tenzij nauwkeuriger gespecificeerd. Als men ervan uitgaat dat de bezetter per definitie crimineel en onmenselijk was, had Van der Heijden hier beter kunnen toevoegen: "een door de bezetter aangestelde arts". Immers, het werkelijke doel van de deportatie: genocide, was niet openbaar verklaard (zie hoofdstuk 1 gegevens 3-5). Van der Heijden heeft niet onderzocht of de bewuste arts van genocide op de hoogte was. Het is een ongunstige stereotypering van de kant van Van der Heijden dat hij, ongespecificeerd naar persoonlijke opvatting van de bewuste arts, diens politieke keus toevoegt.

Van der Heijden stelt (noot 12): "Voor allen die 'fout' waren geweest, plus hun geliefden, kinderen, ouders, vaak zelfs voor hun broers en zusters, begon met de bevrijding een sombere tijd". Dat er sprake was van schendingen van mensenrechten in de interneringskampen voor collaborateurs na de Tweede Wereldoorlog tref ik bij Van der Heijden niet aan. Kennelijk is dat geen onderdeel van de algemene grijze middenervaringen die voor Van der Heijden van groot belang zijn.

Concluderend meen ik te kunnen aangeven dat *Grijs Verleden* een bevestiging is van een algemeen bestaand beeld dat alle Nederlandse nationaal-socialisten schuldig waren aan deportatie en genocide. Ik beschouw dit als een ongunstige stereotypering, die juiste analyse en begrip van de verhoudingen in de Tweede Wereldoorlog onmogelijk maken.

noten:

1 (een en ander is enigszins weggenomen door de publicatie van *Kinderen van foute ouders - hun verhaal*; 2014)

2 Van der Heijden; Joodse NSB'ers (2006) p. 24

3 Van der Heijden (2001) p. 234

4 idem p. 140

5 een door de bezetter in 1940 verlangde en door het college van secretarissen-generaal aanvaarde verklaring waarin onderscheid werd gemaakt tussen joodse en niet-joodse Nederlanders

6 tijdens de Tweede Wereldoorlog secretaris-generaal van de departement van Binnenlandse Zaken

7 Van der Heijden (2001) p. 155

8 idem pp. 76 en 80

9 idem p. 144

10 idem p. 211

11 idem p. 223

12 idem p. 347

22 K.Groen.

Landverraders - wat deden we met ze? (1974)

Landverraad - de berechting van collaborateurs in Nederland (1984)

en

Fout en niet goed - de vervolging van collaboratie en verraad na de Tweede Wereldoorlog (2009)

Groen heeft een drietal boeken geschreven over de naoorlogse interneringskampen voor Nederlandse nationaal-socialisten. Ik leg hier het accent op zijn uitgave van 2009 (*Fout en niet goed*). Ik begin met enkele uitspraken over de uitgaven van 1974 en 1984:

Groen stelt in *Landverraders; wat deden we met ze?* (1974), in het inleidende *The Day after the Night before* (noot 1): "En om maar direkt misverstanden te voorkomen over de aard van dit boek: er zal geconstateerd worden, dat er na de bevrijding vreemde dingen zijn gebeurd bij de behandeling van de 'verkeerde' Nederlanders, maar vast staat, dat de behandeling van de politieke misdadigers na de oorlog en die van hun slachtoffers in de oorlog, zich tot elkaar verhouden als een flinke schram tot een slagaderlijke bloeding". We treffen hier een oordeelsvorming bij Groen die kenmerkend lijkt te zijn: datgene wat de 'landverraders' na de oorlog is overkomen stelt niet veel voor en ze hebben het aan zichzelf te danken.

In: *Landverraad. De berechting van collaborateurs in Nederland* (1984) stelt Groen in het hoofdstuk *Dachau in Nederland* (noot 2): "Een groot bezwaar tegen de brochure van Van der Vaart Smit is de toon ervan. Het is het geluid van iemand die niets geleerd heeft, die de schram die de politieke delinquenten hebben opgelopen, erger vindt dan het abbatoir dat diezelfde nationaal-socialisten hebben gebouwd en gebruikt voor hun tegenstanders."

Groen verwijst vervolgens kennelijk met instemming naar de Handelingen Tweede Kamer direct na de Tweede Wereldoorlog: "De jammerklachten van hen die wijzen op de naar Nederlandse maatstaven slechte behandeling van de delinquenten zouden aan zeggingskracht winnen als steeds herinnerd werd aan het feit dat verreweg het grootste deel van hen die in kampen zitten zelf de oorzaak is van de ellende die over hen is gekomen". Ook hier treffen we eenzelfde oordeel als boven werd gegeven. De in interneringskampen opgenomen Nederlandse nationaal-socialisten hadden, in de beeldvorming van Groen, als totaliteit een 'abattoir' gebouwd en gebruikt voor hun tegenstanders. Zoals ik elders aantoon is dit een ongunstig, stereotiep oordeel dat aangemerkt kan worden als kennisonrechtvaardigheid, omdat de 'meer-dan-90%-gegevenheid' (zie hoofdstuk 1 gegeven 9) overtuigend aangeeft dat deze visie onjuist is.

Ik richt mij verder uitsluitend op het meest recente boek van Groen *Fout en niet goed. De vervolging van collaboratie en verraad na de Tweede Wereldoorlog* (2009). In dit boek behandelt Groen schendingen van mensenrechten in de naoorlogse interneringskampen voor collaborateurs. Maar Groen vermindert hun juridische betekenis op dezelfde manier als in de uitgaven van 1974 en 1984: eigen schuld, dikke bult; men heeft de wreedheden die in de interneringskampen aan de

orde waren zelf uitgelokt. Hij geeft overigens veel beschrijvingen van wreedheden die zich zowel voorafgaand aan de internering, als in de kampen voor collaborateurs hebben voltrokken. Als zodanig zijn deze boeken van belang. Maar door de specifieke betekenisverlening blijft het erop neerkomen dat Groen accepteert dat deze wreedheden in Nederland mochten voorkomen.

Groen stelt (noot 3) "Als de bezetter is verdwenen, komt de rechtsstaat weer terug. Dat was tenminste beloofd. Het heeft toch wel even geduurd voor het zover was. In december 1948 legden de Verenigde Naties de rechten van de mens vast. Nederland heeft die datzelfde jaar geratificeerd. Gelegd langs die meetlat deugt er van de afrekening met de collaborateurs niet veel. Het bijzonder recht is op essentiële punten strijdig met de rechten van de mens: *Geen enkele straf mag worden opgelegd voor een feit dat op het tijdstip van begaan niet strafbaar was; *Geen hogere straf mag worden opgelegd dan die welke ten tijde van het begaan van het feit was bedreigd; *Zolang geen rechterlijke beslissing is gevallen, wordt de beschuldigde voor onschuldig gehouden en mogen er geen strafmaatregelen (denk aan de confiscatie van woningen en boedels van de geïnterneerden - dk) tegen hem worden genomen...".

De strekking is in het algemeen duidelijk, de mensenrechten van de geïnterneerden zijn geschonden. In vergelijking met de eerdere boeken van Groen lijkt dit een nieuw element. Zoals al gesteld blijven er overigens toch nog passages waar Groen uitspraken doet die lijken op een vergoelijking. Ten aanzien van 'schendingen van mensenrechten' verwijst Groen niet naar het eerdere Verdrag van Moskou (1943), waarin gesproken wordt van: wreedheden (atrocities) die tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn bedreven. In de juridische aanzet naar de veroordelingen in 1947 in Duitsland werd de term 'misdaden tegen de menselijkheid' al gebruikt. De misdaden in de aanvang van de Nederlandse kampen vallen daar ook onder.

Over verklikkers van onderduikers en joden in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog, stelt Groen (noot 4) dat er meer gewone Nederlanders waren die dit deden dan NSB'ers. Desalniettemin had Nederland gelijk de NSB'ers na de oorlog te straffen, stelt Groen (noot 5). Hij vermeldt dat ook het Nederlandse parlement in 1947 deze straffen als gerechtvaardigd geaccepteerd heeft. Groen gaat voorbij aan de vraag of een parlement misschien ook mensenrechtenschendende beslissingen kan nemen. Dit punt is in strijd met eerdere uitspraken van Groen waarin hij juist uitdrukkelijk stelt dat het om schendingen van mensenrechten ging.

Groen stelt (noot 6): "Gezien de deplorabele toestand waarin diezelfde massa (van het Nederlandse volk - dk) echter psychisch en fysiek verkeerde, met de kans op de hongerdood nog maar net achter de rug, lijkt het echter uitgesloten dat het ooit tot een bijtjesdag had kunnen komen". Het geeft aan dat de schendingen van mensenrechten van de collaborateurs niet een 'volksaangelegenheid' was, maar een op midden- en hoger niveau georganiseerd karakter had.

Op het punt van aantallen vroegtijdig vrijgelaten, aanvankelijk geïnterneerde Nederlanders, stelt Groen (noot 7): "In Boxtel zijn in de eerste dagen van de bevrijding (2 oktober 1944) 186 personen gearresteerd. Daarvan zijn 50 vrijwel direct in vrijheid gesteld. Daarna werden nog eens 100 geïnterneerden vrij gelaten. Zeg maar 60 procent. In Havelte zijn de cijfers 87 tegen 39. Dat is bijna de helft. In Rotterdam 12.000 arrestaties; 5000 vrijgelaten. Dus 40 procent. Almelo 400 minus 100, dat is iets minder dan een derde. Grofweg genomen is het aannemelijk dat tussen de 30 en 50 procent naar huis is gestuurd".

Net als bij andere onderzoekers zijn over deze gegevens bij Groen geen bronnen, noch exacte gegevens bekend. De gegevens worden tegengesproken door

De Jong, die aangeeft dat in het totaal aantal geïnterneerden dat hij geeft (150.000) de 'vrijgelaten gevallen' niet zijn meegerekend (noot 8). Als we de schatting van Groen extrapoleren komen we op een totaal aantal geïnterneerden van 150.000 + (bijvoorbeeld) 30% = circa 200.000 geïnterneerden. Dit laatste getal is strijdig met alle gegeven schattingen op dit terrein (zie hoofdstuk 9). Het geeft aan dat deze schattingen van Groen niet in overeenstemming zijn met andere gezaghebbende bronnen.

Groen spreekt verder van een aantal geïnterneerden van 145.000 (noot 9). Hij geeft (noot 10) echter weer het getal 90.000, zonder verwijzing naar de eerdere waarde. Ook deze cijfers bij Groen kunnen aanleiding geven tot de gedachte dat berekeningen van aantallen geïnterneerden aangeven dat er een (uit de interneringskampen verdwenen) restgroep bestaat waar de historici geen duidelijkheid over kunnen geven (zie ook hiervoor hoofdstuk 9). Groen geeft (noot 11) officiële sterftecijfers uit Vlaardingen. Deze cijfers zijn laag, zeker als we ze zetten naast mijn veronderstelling van een in de interneringskampen niet traceerbare restgroep (waarvan we zullen zien, dat daarover eigenlijk nauwelijks iets bekend is) van ongeveer 10.000 mensen.

Over het aantal sterfgevallen in interneringskampen geeft Groen (noot 12) uiteenlopende aantallen op basis van officiële gegevens, maar later stelt hij zelf vast dat de sterfgevallen toch wel tussen de 1200 tot 1500 gelegen zullen hebben. Dat hij zich hier evenmin als De Jong, Belinfante en Romijn het hoofd gebroken heeft over grove afwezigheid van overeenstemming tussen schattingen en tellingen, geeft te denken (zie hoofdstuk 9).

Groen stelt (noot 13): "De haat tegen de NSB'ers is groot en ongenueanceerd. Wat men precies tegen die NSB heeft, is overigens niet zo helder. De Stichting voor Statistiek stelt die vraag in juli 1945 aan de inwoners van de westelijke provincies. Voor zeer velen blijkt de felle haat en de verbittering meer een kwestie van gevoel dan van verstand. Men weet niet wat de NSB wilde en wat de grondbeginselen van het nationaal-socialisme waren. Volgens een grove rubricering blijkt 40 procent van de bevolking de NSB te veroordelen wegens landverraad en het steunen van de vijand, 18 procent noemt de hulp aan de dictatuur en terreur, en 7 procent vindt het antigodsdienstige karakter de belangrijkste reden. Voor 6 procent is de rassentheorie en het daaruit voortvloeiende antisemitisme het meest verwerpelijke van de NSB. (...) Gedrag of wangedrag van individuele NSB'ers is slechts voor 5 procent van de bewoners van de Randstad reden om de NSB af te wijzen(!). Vooral dat laatste geeft te denken".

De verschillen in houdingen en opvattingen onder de bevolking konden kennelijk heel groot zijn, voorafgaand aan en na mei 1945. Ik denk dat er op dit punt weinig rekening wordt gehouden met de ingrijpende paradigmawisseling in politieke zin, die na het beëindigen van de bezetting optrad.

Ten aanzien van de geschriften van Van der Vaart Smit (1949) stelt Groen (noot 14): "Wat is er van de gruwelverhalen van de dominee waar? Te veel. Zowel in de Eerste als in de Tweede Kamer worden in het voorjaar van 1949 vragen gesteld. Het Openbaar Ministerie maakt overuren. Veel blijkt bekend te zijn, zonder dat er iets mee gedaan is. Veel is in essentie waar, maar hier en daar (zeer) sterk overdreven. Vrij veel is bepaald onjuist; vooral van de mishandeling van vrouwen blijkt weinig te kloppen".

Groen meldt (noot 15) dat uit het indertijd ingestelde regeringsonderzoek blijkt dat geïnterneerden zelf verder geen klachten hebben aangegeven. Werden ze

in de positie gesteld om dit soort gegevens naar buiten te brengen? Onbekend. Groen voert uitspraken aan van ministerpresident Drees en enkele andere woordvoerders van de regering die aangeven dat Van der Vaart Smit het bij het verkeerde eind had. Groen gaat door "Gezien het voorafgaande is het duidelijk dat hier weliswaar geen leugens verteld worden (door de regeringswoordvoerders, neem ik aan - dk), maar dat van een serieuze behandeling van een aantal van de zwartste bladzijden uit de recente geschiedenis niet kan worden gesproken". Zie in dit verband Belinfante (noot 16): "Het archief van het directoraat-generaal voor de bijzondere rechtspleging is, zo ver nog aanwezig, in het Rijksarchief ondergebracht. Het is geïnventariseerd. Echter is veel vernietigd. Van de afdelingen, die de zaken van de kampen en de opsporing behandelen, is niets meer te vinden"

Groen stelt (noot 17): "Op 9 oktober 1950 krijgt de (parlementaire) enquête-commissie een voorlopig rapport. Het is met name toegespitst op de situatie in De Harskamp, waar zesduizend Nederlandse Waffen-SS'ers zijn geïnterneerd. Wat Van der Vaart Smit daarover heeft geschreven, klopt wel degelijk".

Groen gaat verder (noot 18), ik citeer opnieuw: "De verdienste van de brochure van Van der Vaart Smit is dat ze veel heeft losgemaakt, het bezwaar is de toon ervan. Het is het geluid van iemand die niets geleerd heeft, die de lelijke schram die de politieke delinquenten hebben opgelopen, erger vindt dan het abattoir dat diezelfde nationaal-socialisten hebben gebouwd en gebruikt voor hun tegenstanders".

Groen bedoelt hier kennelijk, dat als je rechten geschonden worden, dit afhankelijk is van de toon waarop je spreekt, of afhankelijk is van de daden die je gepleegd hebt. Hij suggereert opnieuw dat de betrokkenen hun slechte behandeling zelf hebben uitgelokt.

Over de slechte behandeling die Rost van Tonningen ondergaan zou hebben na zijn arrestatie in mei 1945 en die tot zijn zelfmoord aanleiding zou hebben gegeven, stelt Groen (noot 19) "Maar de dagenlange vernederingen en mishandelingen die hem in uiterste nood gebracht zouden hebben, waardoor hij zelfmoord heeft gepleegd, zijn aantoonbaar onjuist". Op welke bronnen Groen zich hier baseert is onduidelijk.

Groen stelt op (noot 20): "Het is wel opvallend dat in 1950, als voor de derde keer de

gebeurtenissen in de King's Prison (Scheveningen) onderzocht worden, de mishandelingen een bijna apocalyptische omvang hebben aangenomen. Verhoord wordt dan onder meer mr. Arie Zondervan, voormalig commandant van de Landwacht: (...) Dit is allemaal iets te veel van het slechte. Volstrekt ongeloofwaardig, te bedacht, te veel effect. Het is onbegrijpelijk dat De Jong dit voor zoete koek slikt. (*Het Koninkrijk*, deel 12, 511 e.v.) (...) Het verhoor van Zondervan is een direct gevolg van de publiciteit die de brochure van Van der Vaart Smit over de mishandelingen in de kampen heeft losgemaakt. Zondervan is begin 1949 tot twintig jaar veroordeeld. Hij is op 28 november 1949 verhoord; zijn zaak is dan in behandeling bij de Bijzondere Raad van Cassatie. Die verwijst op 12 december 1949 zijn zaak terug voor een nader onderzoek naar de mishandelingen die hij heeft ondergaan. Zondervan heeft er dus alle belang bij gehad wat hem was overkomen zo zwart mogelijk te schilderen. Dat Zondervan vernederd, verhongerd en mishandeld is, daar is geen twijfel over mogelijk. Zijn verhaal, dat ook in de latere drukken van de brochure van Van der Vaart is opgenomen, is echter evenzeer zeer zwaar overtrokken".

Groen oordeelt in al dit soort kwesties alsof hij er zelf bij geweest is. Er is uiteraard geen enkele bezwaar tegen sceptische uitspraken. Maar Groen heeft hier niet voldoende bronnen om tot zo'n sceptisch oordeel te komen. Hij had moeten zeggen 'dit zijn de bronnen; ik kan er geen oordeel over vellen'.

Mijn algemene oordeel over vooral het laatste boek van Groen is uiteindelijk toch niet anders dan mijn oordeel over de eerdere publicaties. De opvattingen van Groen tenderen in de richting van een veroordeling van de internering als zodanig. Groen toont schendingen van mensenrechten aan in de interneringskampen na de Tweede Wereldoorlog.

In al zijn boeken over dit onderwerp blijft hij echter volhouden, dat deze schendingen van mensenrechten tegelijkertijd de eigen schuld waren van de geïnterneerden. Groen kan er niet toe besluiten te stellen dat er op zich schendingen van mensenrechten hebben plaatsgevonden. Schendingen van mensenrechten zijn altijd veroordeelbaar. De oordelen van Groen schieten op dit punt tekort.

Zijn boeken kunnen geraadpleegd worden over bijvoorbeeld misstanden in de interneringskampen. Maar of hij uiteindelijk meer materiaal naar voren brengt dan De Jong, Belinfante of Romijn is zeer de vraag. Van allen, inclusief Groen kan gesteld worden, dat ze niet uit zijn op een veroordeling van de Nederlandse regering in deze.

Vooraf met deze laatste punten, en met het 'eigen schuld dikke bult'-argument, draagt Groen bij aan een cultureel klimaat dat als ongunstige stereotypering van de collaboratiegroeperingen moet worden aangemerkt.

noten:

- 1 Groen (1974) p. 6
- 2 Groen (1984) p. 78
- 3 Groen (2009) p. 16
- 4 idem p. 36
- 5 idem p. 57
- 6 idem p. 145
- 7 idem p. 150
- 8 De Jong 10a/2; p. 789
- 9 Groen (2009) p. 13
- 10 idem p. 170
- 11 idem p. 172t
- 12 idem pp. 280 tot 282
- 13 idem p. 173
- 14 idem pp. 206 en 207
- 15 idem p. 207
- 16 Belinfante (1978, 2006) p. 14
- 17 Groen (2009) p. 214
- 18 idem p. 218
- 19 idem p. 261
- 20 idem pp. 265 tot 271

ONDERZOEK II

23 LIEMPT, A. VAN, J. H. KOMPAGNIE (RED.); JODENJACHT - DE ONTHUTSENDE ROL VAN DE NEDERLANDSE POLITIE IN DE TWEEDE WERELDOORLOG; 2011- 2012 (vierde druk)

Inleiding

Het boek betreft een compilatie van onderzoeken waaraan 10 personen hebben meegewerkt. Er zijn 7 hoofdstukken onder de volgende titels met vermelding van de auteurs:

Voorwoord - A. van Liempt;

Jodenjacht - Jan H. Kompagnie en Ad van Liempt; p. 11-30

Organisatie - Marie-Cécile van Hintum en Anne-Marie Mreijen; p. 31-52

Verraad - Margot van Kooten; p. 53-116

Geweld - Liesbeth Sparks; p. 117-150

Geld - Elias van der Plicht; p. 151-190

Drijfveren - Marie-Cécile van Hintum en Anne-Marie Mreijen; p. 191-276

Berechting - Caroline Willers. p. 277- 328

Het onderzoek kan opgevat worden als een vervolg op *Kopgeld - Nederlandse premiejagers op zoek naar joden 1943*; A. van Liempt; 2002. Het onderzoek *Kopgeld* is in mijn hoofdstuk 13 geanalyseerd op stereotyperende aspecten. De eindconclusie daarvan luidde:

"...dat het boek van Van Liempt een complex van recursieve redeneringen betreft die op grond van beperkte waarnemingen (minder dan een promille van de NSB-populatie), en een voorbarige generalisering, ons duidelijk probeert te maken dat jodenjagers en de NSB als organisatie samenvielen, en dat nationaal-socialisten in Nederland op de hoogte waren van de vernietiging van joden. Iedere twijfel wordt weggezuiverd uit dit onkritische totaalbeeld. Als zodanig betreft het boek van Van Liempt een voorbeeld van hermeneutische kennisonrechtvaardigheid. Het draagt bij aan een ongunstig stereotyperende beeldvorming van NSB'ers en NSB".

Hier wordt onderzocht of in de nieuwe uitgave *Jodenjacht* opnieuw ongunstige beeldvorming aan de orde is.

Titel

De titel van het boek lijkt duidelijk, maar is in feite verhullend.

[Analyse: de onderzoekers willen voornamelijk aantonen dat de mensen die "jodenjacht" bedreven nationaal-socialisten waren. Onder deze jodenjagers waren ook niet-nationaal-socialisten actief. Omdat de door Van Liempt c.s. gekozen dossiers maar een beperkte keus is uit de 500.000 beschikbare CABR-dossiers worden de getalsverhoudingen nooit echt duidelijk.]

Verwijzingen

Het lemma “Mussert, Anton” in het Register (p. 349) geeft de volgende verwijzingen:

p. 83: “...een rapport waarin meerdere mogelijke verraders worden genoemd, onder wie zelfs de nicht van Anton Mussert”.

p. 166: “Uit Utrecht zijn in de Tweede Wereldoorlog ongeveer 1300 joden gedeporteerd, de meeste vanaf het Maliebaanstation, ten oosten van de binnenstad - waar tegenwoordig het Spoorwegmuseum is gevestigd. De treinen reden bijna door de achtertuin van Musserts hoofdkwartier aan de Maliebaan”.

p. 218: “Maar (...) de gevreesde opperwachtmeester en overtuigde nazi Piet Gerrits (...) was ook hevig teleurgesteld in Mussert, die hem niet steunde in zijn opvattingen over corruptie in de beweging”.

p. 270: “Direct na zijn aantreding begon De Bouter met zijn nationaal-socialistische propaganda. In iedere kamer werden naziposters opgehangen, overal in het politiebureau lagen leesportefeuilles met nazilectuur en de voor het voltallige personeel verplichte dienstbesprekingen vulde De Bouter met het voorlezen van artikelen uit Volk en Vaderland en redevoeringen van Hitler, Goebbels, Goering, Mussert, Van Geelkerken, Rost van Tonningen en andere nazikopstukken”.

[Analyse: Het betreft steeds verwijzingen naar de naam Mussert in de beschrijving van specifieke politiemensen. In slechts één geval is er een directe verwijzing naar Mussert, of diens specifieke opvattingen. De verwijzingen naar de pp. 83 en 166 wijken af: het betreft verwijzingen die op geen enkele manier bijdragen aan inzicht in de activiteiten van Mussert.]

[Analyse: Het gebruik van het woord “nazi's” (zie ook het hoofdstuk over het proefschrift van Damsma) is in het algemeen voorbehouden aan de bezetter, of aan de SS. De Nederlandse SS was een organisatie van de bezetter, die zonder werkelijke instemming van Mussert, aan de NSB werd toegevoegd, met als doel van de bezetter om de organisatie uit te hollen en over te nemen (vgl. Kromhout 2012).]

[Analyse: De verwijzing op p. 270 naar “redevoeringen” geeft op geen enkele manier verschillen aan tussen de opvattingen van de verschillende mannen aan de top.]

Vormen van stereotypering

Op de pp. 12, 13 en 14 (Hoofdstuk 1 *Jodenjacht*) treffen we samengepakt in een kort tekstverband

(1) een “huwelijksgedicht” voor een *hulpagent*;

- (2) een verwijzing naar gebruiken binnen de NSB (bv. spreken over *bloemaand* in plaats van *mei*);
- (3) de uitspraak: “*Met inzet van alle middelen probeerden de nazi’s de joden uit Nederland te verwijderen*”;
- (4) een uitspraak over “*De mannen van Henneicke (...) zonder enige twijfel een criminele organisatie, die (...) ongeveer 8500 joden arresteerde en aan de bezetter uitleverde*”.

[Analyse: Dit is een indicatie van de manier waarop de onderzoekers beeldvorming tot stand brengen: “nazi’s” zijn voor hen alle nationaal-socialisten die tijdens de bezetting in Nederland actief waren. De ongenueanceerde bloemlezing zoals die in het bovenaangehaalde citaat aan de orde komt, is een algemeen kenmerk van dit boek. Deze tekst suggereert, dat hulpagenten, de mannen van Henneicke, nazi’s, NSB of NSB’ers tot een gelijke categorie behoren. Het is van belang te vermelden dat de hulpagenten en de colonne Henneicke politieonderdelen waren die direct onder bevel van de Duitse bezetter stonden (vgl. L. de Jong *Het Koninkrijk*). Hier is sprake van een onjuiste voorstelling van zaken, die bijdraagt aan een stereotyperend beeld van de NSB. De beeldvormende mechanismen zijn hier: deel-geheel-conversie en omdraaiing van perspectief.]

Op p. 27 (onder het subhoofd *Criminele organisaties*) treffen we de volgende passage:

“Ook bij de Colonne (Henneicke) was meer dan 80 procent lid van de NSB. Dat leidt tot een onontkoombare conclusie. De NSB had als organisatie geen specifieke rol in de jodenvervolging: de bezetter gaf de NSB het liefst helemaal geen rol, vond het een slappe, onbetrouwbare partner. Maar dat goldt niet voor de individuele NSB’ers. Die kwamen de bezetter juist heel goed van pas. In de NSB-gelederen waren de trouwste handlangers te vinden, de fanatiekste antisemieten, de hardvochtigste jodenjagers. Individuele NSB’ers vormden in feite de ruggengraat van de operatie om de joden van Nederland te elimineren. Het is moeilijk hard te maken dat de jodenvervolging in Nederland zonder NSB’ers niet gelukt zou zijn, maar het staat vast dat de Duitse bezetter het dan veel moeilijker zou hebben gehad om 107.000 joden op te pakken en te deporteren en daarmee een van de efficiëntste operaties uit te voeren die op het Europese continent hebben plaatsgevonden”.

[Analyse: het getal 107.000 dat hier wordt opgevoerd, slaat niet op de arrestatiecijfers van de hier behandelde politiemensen. Die laatste arrestatiecijfers zijn niet bekend. De politiemensen hielden zich bezig met het arresteren van onderduikers na de structurele deportatie van joden. De combinatie van het getal 107.000 met de “...NSB-gelederen...” suggereren een statistisch verband dat in strijd is met beschikbaar bronmateriaal.]

[Analyse: De onderzoekers gaan hier overigens niet in op de lijnstafverhoudingen in de Tweede Wereldoorlog. Van het subhoofd van deze passage (*Criminele Organisaties*) gaat de werking uit dat de NSB een criminele organisatie was, die in direct verband stond met de Colonne Henneicke en de hulppolitie. Echter, de

politie viel niet onder de NSB, maar was direct ondergeschikt aan de Duitse politiechef Rauter, die in dit verband niet genoemd wordt. De NSB was niet betrokken bij selectie en benoeming van politiemensen.]

Op p. 16 treffen we een in dit verband belangrijke toelichting:

“Veel agenten legitimeerden zich ook met pasjes van de SD (Sicherheit Dienst) - het was in de meeste gevallen volstrekt onduidelijk of ze nu in dienst van de SD of van de plaatselijke politie waren”.

[Analyse: De onderzoekers hadden het aantal nationaal-socialistische politiemensen in verhouding kunnen brengen tot het totaal aantal leden van de NSB. Op p. 9 wordt gesproken over “...ongeveer 280 dossiers van daders”, die in dit verband relevant werden geacht. Zoals uit dit onderzoek blijkt was slechts een deel van deze mensen nationaal-socialist. Echter, ook niet-nationaal-socialisten waren betrokken bij “jodenjacht”. Het aantal leden van de NSB gedurende de Tweede Wereldoorlog liep op tot ongeveer 100.000. Misschien enkele honderden van de totale populatie van Nederlandse nationaal-socialisten waren betrokken bij “jodenjacht”. Bovendien waren veel van deze personen nog maar kort lid van de NSB (zie hoofdstuk 13). De organisatie was niet in handen van de NSB.]

[Analyse: De manier van voorstellen door de onderzoekers van *Jodenjacht*, die aangeduid kan worden als pseudostatistiek, geeft de indruk alsof 80% van de NSB'ers betrokken was bij jodenjacht. Deze beeldvorming is kenmerkend voor dit onderzoek. Het betreft pseudostatistiek die direct gekoppeld wordt aan ongunstige beeldvorming. De onderzoekers voeren ontlastend materiaal aan ten aanzien van de NSB (*“De NSB had als organisatie geen specifieke rol in de Jodenvervolgning”*), maar die ontkrachten zij direct in een bijzin (*“...slappe, onbetrouwbare partner...”*).]

Op p. 16 stellen de onderzoekers:

“...op steeds meer vitale posten kwamen Duitsgezinde politieofficieren te zitten, vaak door de nazi's opgeleid, en altijd lid van de NSB, van de aan de NSB-gelieerde organisatie Rechtsfront (...), of van de Germaanse SS. Daardoor liepen de opvattingen van de SD en de plaatselijke politie steeds meer parallel. In feite werd de Nederlandse politie steeds meer een werktuig van de bezetter”.

[Analyse: De terminologie “...steeds meer...” is een niet-kwantificeerbare grootheid. Er wordt hier niet onderzocht *hoeveel meer* de opvattingen van de SD en de plaatselijke politie parallel gingen lopen. De onderzoekers gaan hier niet in op fractievorming binnen de NSB (Mussert-meerderheidsfractie en Nederlandse (Germaanse) SS), en op de vraag uit welke fractie politiemensen werden gerecruteerd.]

[Analyse: Op dit punt zien we ook weer de tekortkomingen in deze geschiedschrijving: er worden hier geen cijfers genoemd. Er wordt niet aangegeven om hoeveel leden van de NSB, Nederlandse (Germaanse) SS enz. het ging. De Nederlandse SS vormde (inclusief sympathiserende leden) circa 8% van de

Nederlandse nationaal-socialisten (Kromhout 2012). Mussert had tot het laatst toe bezwaren tegen de Nederlandse-SS.]

[Analyse: Er wordt gesuggereerd dat het de activiteit van de NSB was die hier doorslaggevend was, terwijl in Onderzoek I op basis van gangbare geschiedschrijving (L. de Jong; Romijn; enz.) uiteengezet is dat de rol van de bezetter hier doorslaggevend was.]

Over het uitbetalen en innen van premies voor jodenjagers is in *Kampman (2011)* al voldoende materiaal aangevoerd. De onderzoekers stellen hier:

“Het juridische bewijs mag dan niet geleverd zijn, het historische bewijs is overweldigend” (p. 20).

[Analyse: Het verschil tussen deze vormen van bewijs ligt voornamelijk op het terrein van zeker weten en vermoeden. Geschiedkundig heeft dit type vermoeden geen serieuze bewijskracht.]

Op p. 194 e.v. ontwikkelen de onderzoekers een “*groepsportret*” van de “...*gemiddelde jodenjager...*”. Algemene kenmerken zijn “...*niet gemakkelijk...*” vast te stellen, geven zij aan. De verschillen tussen meelopers, losers, profiteurs en echte fanatiekelingen zijn soms klein. De onderzoekers baseren zich hier op het onderzoek van J. Hofman *De Collaborateur* (1981).

[Analyse: In hoofdstuk 20 is aangegeven, dat het onverantwoord is te verwijzen naar het onderzoek van Hofman. Deze trekt conclusies op basis van uitspraken over 52 personen, die niet representatief waren voor de NSB als totaliteit, dat wil zeggen een populatie van circa 100.000 mensen (de Nederlandse nationaal-socialisten). Op basis van dit beperkte aantal is het niet mogelijk algemene kenmerken of karaktertrekken aan te geven.]

[Analyse: Politie mensen kregen opdracht joden (of degenen die zich aan Arbeitseinsatz onttrokken) te arresteren. In een aantal gevallen ging men crimineel gedrag vertonen. De arrestatie als zodanig kan daar niet onder begrepen worden. De betrokkenen vatten dit type opdrachten vermoedelijk op als een onderdeel van hun werk. Binnen het rechtsklimaat dat de bezetter in de periode 1940-1945 vestigde kon een en ander als legitiem worden aangemerkt (wat niet wil zeggen dat volkenrechtelijk of naar vooroorlogs Nederlands recht een en ander verantwoord was).]

[Analyse: In het naoorlogse rechtsgevoel kwam dat ook op een merkwaardige manier tot uitdrukking: de processen tegen niet-nationaal-socialistische politie mensen werden veelal geseponneerd (Belinfante; 1978). Van de nationaal-socialistisch georiënteerde politie mensen werd kennelijk a priori aangenomen dat zij zich schuldig maakten aan dergelijke misdrijven. Mishandeling of beroving konden (soms) wel als crimineel worden aangemerkt, zoals we zullen zien in de voorlaatste paragraaf “fracties in de NSB”.]

[Analyse: Van Liempt/Kompagnie c.s. hebben niet onderzocht in hoeveel gevallen er sprake was van politiemensen die wel arresteerden maar die niet tot overige criminaliteit overgingen. De voortdurende koppeling aan politieke mening (NSB of Nederlandse-SS) is geen goed kenmerk voor het bestuderen van het verschijnsel "jodenjacht".]

Niet-kwantificeerbare grootheden

Het gebruik van niet-kwantificeerbare grootheden is in dit onderzoek regelmatig aan de orde. Enkele voorbeelden:

p. 16 :

"...steeds meer vitale posten...(en nog een keer - dk) ...steeds meer..."

[Analyse: om hoeveel vitale posten gaat het hier?]

p. 23:

"In de speciale eenheden (hulppolitie; colonnes - dk) komen we opvallend veel leden van de SS tegen,..."

[Analyse: hoeveel zijn dat er?]

p. 35:

"...een paar honderd Nederlandse agenten..."

[Analyse: hoeveel zijn dat er?]

p. 36:

"Overal waren bazen en baasjes actief..."

[Analyse: hoeveel?, waar?]

Frakties in de NSB

Een voorbeeld van wat door een NSB-kopstuk tijdens de bezetting als te veroordelen misdadigheid aangemerkt werd treffen we in het subhoofdstukje over de hoofdcommissaris van Apeldoorn (p. 198 e.v.).

"Commissaris (...) stond in Apeldoorn bekend als een felle antisemiet, die zijn ondergeschikten, allen geestverwanten, een vrij mandaat gaf om joden te vangen. (...) Zo verdedigt hij de in april 1942 aangestelde NSB'er en Schalkhaarder (...) fel, nadat deze na een NSB-partijbijeenkomst met een groepje SS'ers en NSB'ers een grote partij levensmiddelen uit de woning van een zekere (joods persoon) ontvreemd heeft" (p. 202/3).

De genoemde benadeelde beklaagde zich bij de burgemeester van Apeldoorn (een NSB-er), die:

“(hoofdcommissaris) daarop verwijtend aanspreekt”.

De onderzoekers vermelden het oordeel van de hoofdcommissaris over de burgemeester. Hij spreekt over de burgemeester als:

“een formidabele mislukking”.

[Analyse: De onderzoekers doen geen moeite om dit voorbeeld aan te grijpen om mogelijke ideologische verschillen in Mussert-fractie en Nederlandse SS-fractie (waar de hoofdcommissaris lid van was) aan de orde te stellen. De door de onderzoekers gekozen term *“...verwijtend...”* geeft niet het eigenlijke karakter aan van de tegenstellingen. Ook wordt in dit hoofdstuk niet aangegeven, dat de burgemeester in deze fase van de bezetting geen hoofd van de politie was. De hoofdcommissaris (Nederlands SS-er dus) was direct ondergeschikt aan de bezettingsmacht, Rauter. Dat de burgemeester (misschien behorend tot de Mussert-meerderheidsfractie) bezwaar maakte tegen het optreden van de politie was een voorbeeld van moed. Van Liempt c.s. baseren zich op CABR 76310. Bij raadpleging van dit CABR-dossier komt daaruit een genuanceerder beeld naar voren dan de onderzoekers suggereren.]

Het CABR-dossier 76310 bevat een rapport van de hoofdcommissaris dd. 31 juli 1942. Dit rapport noemt enkele

“...feiten...”

ten aanzien van het conflict met de burgemeester.

Hoofdcommissaris stelt:

“Als burgemeester voor onze tijd is hij een formidabele mislukking”;

“Hij is geen regeerder, geen leider; hij kan geen -althans moeilijk- besluiten nemen”;

“...de anti's in het college saboteren...”;

“...stappen om het college te zuiveren worden zoo goed als niet ondernomen...”;

“...de burgemeester ondermijnt mijn gezag door het oor te luisteren te leggen bij gluiperige anti-inspecteurs...”;

“...tegen dien inspecteur tref ik disciplinaire maatregelen...”;

“(burgemeester) vervreemdt zich van zijn kameraden door: hoofdzakelijk contact te zoeken met anti’s en steunpilaar te zijn van allerlei minder gunstige elementen enjoden”;

“De breuk tusschen burgemeester en beweging in Apeldoorn is volkomen; deze toestand is onhoudbaar”;

“Hoe eerder (burgemeester) wordt “wegbevorderd” des te beter is het voor Apeldoorn en voor de beweging. Groote spoed is zéér gewenst”.

Vervolgens geeft hoofdcommissaris het voorbeeld dat ook in het onderzoek van Van Liempt c.s. aan de orde is:

“Kameraden hebben vermeende hamsterwaar bij een jood in beslag genomen en onder arme gezinnen verdeeld. De jood deed aangifte bij den burgemeester; niet bij mij. De burgemeester woedend op zijn kameraden; sprak zelfs van diefstal, schunnige diefstal, tegenover de anti-inspecteurs en agenten; gelastte een nauwkeurig onderzoek, mij in de wielen rijdend, die deze zaak tot op de juiste proportie had weten terug te brengen. De geslepen anti-inspecteur (...) trachtte dit on-nationaalsocialistische standpunt van den burgemeester uit te spelen bij de S.D. Met grote moeite heb ik de zaak voor de kameraden en de beweging weten te redden”.

De hoofdcommissaris vermeldt vervolgens nog een tweede kwestie:

“De huiszoeking -nota-bene- op ons kringhuis door de burgemeester persoonlijk, met een inspecteur van politie -niet-kameraad- naar verborgen fietsen, die volgens een hetze-gerucht zich daar zouden bevinden, is een grove belediging voor de Beweging”.

[Analyse: Het onderzoek van Van Liempt c.s. heeft niet de bedoeling gehad om interne verhoudingen binnen de NSB te onderzoeken, terwijl dat gezien het aangevoerde bronmateriaal wel wenselijk was geweest. Uit het bovenstaande uitgebreidere citaat uit het dossier van de hoofdcommissaris blijkt dat binnen de NSB kennelijk toch andere morele maatstaven konden bestaan, dan die door Van Liempt/Kompagnie c.s. in het algemeen aan de NSB worden toegeschreven.]

Conclusies

De onderzoekers geven geen overzicht van het aantal gearresteerden in verhouding tot de arresterende politiemensen. Er wordt niet onderzocht welke politiemensen wel betrokken waren bij arrestaties maar geen misdaden pleegden.

De onderzoekers brengen een niet uitsluitend op feiten gebaseerd, maar veelal hypothetisch geformuleerd verklarend kader aan waarin NSB, NSB'ers, Mussert, enz., in het algemeen een ongunstige rol krijgen toegewezen. Door de verwijzing naar literatuur zoals J. Hofman (*De Collaborateur*) krijgt deze geschiedschrijving een schijn van objectiviteit.

Zoals uit de citering van het CABR 76310 naar voren komt, moet er rekening worden gehouden met de door de bezetter veroorzaakte fractievorming binnen de NSB (Mussert-fractie tegenover de Nederlandse-SS) en daarmee samenhangende verschillen in normering binnen de totale categorie Nederlandse nationaal-socialisten. Bij de onderzoekers is dit aspect niet aan de orde.

Dit onderzoek naar de rol van de Nederlandse politie is een problematische bijdrage aan de discussie over dit onderwerp. Het geeft veel voorbeelden van kennisonrechtvaardigheid en het zet al bestaande kennisonrechtvaardigheid voort. Dit type onderzoek kan alleen maar bijdragen aan een verdere bevestiging van ingesleten stereotypen.

24 POLLMANN, T.; MUSSERT & CO ; DE NSB-LEIDER EN ZIJN VERTROUWELINGEN; 2012

Dit hoofdstuk bevat de volgende onderdelen: Inleiding; Het politieke programma van de NSB; Beeldvorming ten aanzien van Mussert; Financiën; Morele kwesties; Suggestieve verbanden; De Co van Mussert; De lijfwacht van Mussert; Niet-kwantificeerbare grootheden; Conclusies.

Inleiding

Het boek bevat 12 hoofdstukken:

Inleiding p. 9-12

1. De NSB, een lege huls? p. 13-27
 2. Mussert als waterstaatsingenieur, 1920-1934 p. 28-50
 3. Rie Mussert-Witlam p. 51-65
 4. Het geld van Mussert p. 66-101
 5. Het echtpaar Mussert en familie p. 102-109
 6. Mussert en Kees van Geelkerken p. 110-142
 7. Musserts beste man p. 143-164
 8. De lijfwachten p. 165-191
 9. Van Vessem, raadsman en zaakwaarnemer p. 192-217
 10. 'Gebroken niet gebogen' Gerrit Jan van Deventer p. 218-223
 11. Het vermogen van de NSB (mmv Paul E. de Hen) p. 224-229
 12. Mussert en de Indische NSB p. 230-245
- Nawoord p. 246-248

De hoofdstukken zijn oorspronkelijk losse artikelen. Waarschijnlijk zijn ze niet in de huidige volgorde geschreven. Pollmann stelt dat in principe alle hoofdstukken apart gelezen kunnen worden (p. 9), maar het komt voor dat informatie die relevant zou zijn in een bepaald hoofdstuk niet daarin opgenomen is. Dat kan nadelige gevolgen hebben. Over het politieke programma van de NSB bijvoorbeeld staat iets in hoofdstuk 1, terwijl hoogst relevante informatie pas in hoofdstuk 6 staat.

De vraagstelling van Pollmann's onderzoek luidt : *“Hoe kon deze politieke beweging met een schokkend crimineel karakter in de verbeelding van Nederland inkrimpen tot een marginale club van mensen die het spoor wat bijster was”* (Inleiding, p. 9). Pollmann gaat uit van een *“...schokkend crimineel karakter...”*. Omdat dit in het boek nog bewezen moet worden, is er hier sprake van een cirkelredenering: wat bewezen moet worden staat van te voren al vast. Pollmann geeft geen overzicht van de gekozen methodologie.

Het politieke programma van de NSB

In hoofdstuk 1 stelt Pollmann

“...Langemeijer sprak zich uit tegen het vervlakken van het besef dat de politieke collaboratie in schokkende criminaliteit was geresulteerd...” (p. 22)

Dit was een uitspraak, al snel na de Tweede Wereldoorlog, van hoogleraar in de rechtsfilosofie en procureur-generaal bij de Hoge Raad, mr. G.E. Langemeijer. Ook I. de Haan en P. Romijn hebben zich nog in 2009 in dergelijke termen uitgelaten (p. 20).

[Analyse: Er worden geen aantallen of percentages genoemd van het aantal mensen dat daadwerkelijk betrokken was bij deze “*schokkende criminaliteit*”. Dat wil zeggen dat de opgevoerde uitspraken hier het karakter van niet-kwantificeerbare grootheden heeft. In Onderzoek I is aangetoond dat misdaden tegen de menselijkheid slechts toevallen aan een zeer gering promillage van de Nederlandse nationaal-socialisten. Zie ook hoofdstuk 1 gegevenheden 8 tot 12.]

Pollmann gaat verder:

“Langemeijer (...) wees er op dat het eerste programma van de NSB was ontleend aan Das Programm der NSDAP und seine Weltanschauliche Grundgedanken van de antisemiet dr. ing. Gottfried Feder” (p. 22).

Later herstelt Pollmann deze uitspraak (hfdst. 6, p. 123), zij geeft dan aan dat Mussert zijn programma “...ten dele...” ontleende aan dit werk.

[Analyse: Welk deel, geeft zij niet aan. Het kan bijna niet anders dan dat onze eerste indruk bij het lezen van dit boek moet zijn dat het oorspronkelijke programma van de NSB ook nog schokkend antisemitisch van karakter was. Uit het gegeven dat het programma van de NSB programmapunten ontleende aan Feder kan echter zonder specifieke verwijzing niet noodzakelijk afgeleid worden dat het programma van de NSB of de NSB als organisatie, structureel antisemitisch was. Pollmann volstaat hier met deze uitspraken en laat dit gegeven als een ijle wolk van beschuldiging boven Mussert en de NSB hangen. Zij is van mening dat de volgende hoofdstukken in haar boek voldoende bewijsmateriaal leveren om deze stelling te rechtvaardigen. Zoals zal worden aangetoond heeft ze het daarbij in het algemeen niet bij het rechte eind.]

[Analyse: De politieke keus van de NSB voor een fascistisch of nationaal-socialistisch programma wordt bij Pollmann niet geplaatst tegen de achtergrond van de internationale politieke en economische situatie in de jaren 1920 en 1930 van de vorige eeuw. Zij verwijst naar vroege liberale opvattingen aan de kant van Mussert. De Russische revolutie en de brede maatschappelijke ontwrichting veroorzaakt door de beurskrach van 1929 worden op geen enkele manier aan de orde gesteld. Pollmann bedrijft ook geen aanvullende geschiedschrijving van instituties. Zij schetst een groep personen (Mussert & Co), die zij niet plaatst tegen een structurele achtergrond. Als voorbeeld kan hier gelden de uitgebreide beschrijving van politieke en huiselijke handel en wandel van Mussert en Van Geelkerken en hun naasten. In het geval van de vrouw van Van Geelkerken worden we zelfs opgezadeld met tabloid-geneuzel: heeft de lezer er echt belang bij dat deze vrouw op een bepaald moment voor 430 gulden aan parfu-merie, kammen, poeder

enzovoorts, en voor 502 gulden hoeden had besteld of die had laten vermaken (p. 132)? Dit type schrijven heeft tot doel andere feiten in een sfeer van algemene ongunstigheid te plaatsen. Er wordt geen poging gedaan om, in dit geval, het parfumerie-gebruik van een NSB-vrouw te vergelijken met een soortgelijke consumptie in andere gefortuneerde groeperingen in de samenleving.]

Beeldvorming ten aanzien van Mussert

Pollmann behandelt de beeldvorming ten aanzien van Mussert en van de NSB die in de periode na de Tweede Wereldoorlog ontstaan zou zijn. Zij spreekt in dit verband van “*mildheid*” (p. 20). Omdat de NSB als “*criminele*” groepering niet goed te begrijpen zou zijn tegen de achtergrond van een “*goed*” Nederland, zou er de behoefte ontstaan zijn om van Mussert een beeld te schetsen van een kleinburgerlijke, zelfs wat onnozele man; en ook zijn achterban zou met dit type mildheid bejegend zijn.

[Analyse: Pollmann voert als bronnen indertijd prominente Nederlanders aan (Pompe, Langemeijer). Dit wil echter niet zeggen dat Pollmann dit thema uitgebreid onderzoekt en een breed overzicht geeft van opvattingen op dit terrein. Het beeld van “*mildheid*” dat Pollmann schetst is onjuist (zie Onderzoek I): Er is in de naoorlogse literatuur over de collaboratie in de Tweede Wereldoorlog een brede ongunstige stereotypering van de NSB aanwijsbaar. Mildheid ontbreekt volledig. Achter de stereotypering van de NSB duikt in het algemeen een onjuist beeld van het verleden op. Zoals dat gebruikelijk is in nietgetalsmatige pseudostatistiek voert ook Pollmann geen nauwkeurige cijfers ten aanzien van dit gebied op. Zij kan (p. 26) dan ook spreken van “*het*” radicalisme en “*de*” georganiseerde criminaliteit die kenmerkend geweest zouden zijn voor “*de*” NSB tijdens de bezetting. Dat misdaden tegen de menselijkheid voor de totale populatie van Nederlandse nationaal-socialisten slechts een zeer gering promillage betrof, is bij Pollmann niet aan de orde.]

Pollmann geeft een uitgebreide beschrijving van de persoon Anton Mussert. Mussert stapte bijvoorbeeld van de ene baan over naar de andere, omdat de nieuwe baan beter betaalde (p. 30).

[Analyse: Sinds wanneer is dat slecht?]

Mussert zou iemand geweest zijn die moeilijk anderen boven zich duldde.

[Analyse: Was dat toen, en nu, zo'n heel afwijkend gedrag?]

Mussert was een

“*zelfbewuste, retorisch hoogbegaafde en temperamentvolle vechtjas*” (p. 33),

stelt Pollmann. Zij gebruikt dit materiaal om duidelijk te maken dat Mussert niet het doetje was dat L. de Jong van hem gemaakt zou hebben (pp. 16, 25).

[Analyse: Is het relevant om in dit verband te spreken van “*half liegen*” (p. 34), en op de achterflap zelfs van “*jokken*”? Mussert werd in een conflictsituatie door zijn meerderen in het gelijk gesteld (p. 37). Dit kan opgevat worden als een positieve uitkomst van zijn daden. Toch wordt dit verschijnsel bij Pollmann ongunstig begrepen.]

[Analyse: Op zondagochtend 1 april 2012 werd in het programma *Boeken* van de VPRO deze publicatie van Pollmann aan de orde gesteld. De interviewer liet een filmpje over een vroege politieke voordracht van Mussert zien. Mussert maakte niet een fanatieke indruk. Hij stak op een niet-onbeschaafde manier zijn verhaal af. Dit was dus niet zo'n goed voorbeeld van wat Pollmann ons te melden heeft. Dat we Mussert's gedrag in zijn ambtelijke werkkringen “...*in de context van zijn fascistische opvattingen kunnen (...) uitleggen als minachting voor het politieke establishment dat uit de democratie was voortgekomen*” (p. 40), geeft gezien Pollmann's beschrijvingen en de indruk van het genoemde filmpje, een verkeerde interpretatie. Mussert stond in jaren 30 niet alleen in zijn democratiekritiek.]

[Analyse: Naar de vraag hoe Mussert zich gedurende de jaren 30 en 40 binnen de NSB kon handhaven en wat zijn wat gematigder politieke lijn inhield (bijvoorbeeld tegenover Rost van Tonningen, die merkwaardig genoeg bij Pollmann helemaal niet aan de orde is, en Feldmeijer) doet Pollmann geen onderzoek.]

Financiën

Hoofdstuk 4 handelt over het geld van Mussert. Hij nam ontslag als ambtenaar na het ambtenarenverbod voor onder meer de NSB door de Nederlandse regering. Hij moest nu zelf in zijn levensonderhoud voorzien. Hij was al politiek actief in de NSB, maar als bron van inkomsten zocht hij die in het drukkers- en uitgeversvak.

Al in de periode 1930-1940 brengt Pollmann het handelen van Mussert in verband met belastingontduiking, aanschaf van goederen uit door de bezetter geconfisqueerd joods bezit en pressie op mensen die niet wilden verkopen (p. 67).

[Analyse: Deze uitspraken van Pollmann zijn onjuist, omdat het hier in ieder geval handelingen betreft die pas tijdens de Tweede Wereldoorlog gespeeld kunnen hebben. Het houdt verband met de sfeer die Pollmann wil schetsen: Mussert zou altijd al een onbetrouwbare, tot het criminele neigende persoon zijn geweest, die in de jaren 1930 zich op onbehoorlijke wijze verrijkt zou hebben. Maar dat is, gezien het materiaal dat hier wordt aangereikt, een onjuiste visie. In de periode voorafgaand aan 1940 opereerde Mussert, als een niet onslimme, zich opwerkende, kapitalistisch georiënteerde ondernemer, die op een daarbij voor die tijd niet onaannemelijke manier een drukkers/uitgeversconcern (Nenasu) opbouwde. Het vermogen van Mussert wordt direct voorafgaand aan 1940 al geschat op € 1.250.000,- (euro's!) (p. 79). Dus Mussert was toen al miljonair. Maar dat had niet met criminaliteit in termen van de toen geldende economische verhoudingen van doen.]

Pollmann stelt:

“Al voor 1940 (...) maakte de Nenasu behoorlijke winsten, en de daaruit vloeiende gelden gingen deels naar het NSB-reservefonds” (p. 70).

[Analyse: Welk deel wordt niet aangegeven. Het betreft een niet-kwantificeerbare grootheid.]

[Analyse: Toen Nederland door de Duitsers bezet werd, was Mussert dus al een zeer vermogend man. Omdat hij een leidersrol had binnen de NSB, kon dat geld kennelijk ook voor consumptieve of productieve doeleinden voor de Nederlandse nationaal-socialistische beweging worden ingezet. Dat gebeurde dan ook in de bezettingsperiode.]

De bezetter liet op 4 februari 1941 een verschijningsverbod voor het krantenconcern De Maasbode ingaan. De aandelen daalden op de beurs, die kennelijk nog functioneerde. Mussert kocht in juli 1941 die aandelen voor een achtste van de “werkelijke waarde” (p. 71), en hij kon profiteren van subsidie.

[Analyse: Pollmann doet het voorkomen alsof er een causaal verband bestaat tussen het verschijningsverbod en de overname door Mussert. Vooral de formulering: *“De eerste stap naar de overname was het verschijningsverbod...”* (p. 72) suggereert zo'n verband. Pollmann geeft echter ook aan dat de NSB steeds de mindere bleef van de bezetter. De NSB kreeg geen invloed (p. 72). Dus de kans dat Mussert/NSB op dat moment over de strategische macht beschikt om een *“...eerst stap...”* te doen, was zeer klein. Pollmann neemt hier een te grote transparantie en causaliteit aan.]

[Analyse: Deze werkwijze onderscheidt zich (behoudens het verschijningsverbod van de kant van de bezetter, maar zelfs daarvoor zouden analogieën gevonden kunnen worden) niet fundamenteel van de werkwijzen van de huidige “hegdefunds”. Voor wat betreft het economische deel van deze transactie, binnen het kader van de toen geldende economische normen en waarden, is hier aan de kant van Mussert geen sprake van misdadigheid. Desalniettemin verdient dit economisch handelen, in termen van ons huidige politiek-sociale denken, geen schoonheidsprijs.]

[Analyse: Als Pollmann echter deze daden niet als verwerpelijk had beschreven, was het veel moeilijker voor haar geweest om duidelijk te maken dat ook de overname van het drukkersconcern Bosch onaanvaardbaar was (p. 76 e.v.). Daar immers betrof het joods eigendom. Het wordt nu ook duidelijk waarom Pollmann het economisch handelen van Mussert al in de periode 1930-1940 moet verwerpen: Mussert zou altijd al slecht geweest zijn, en hij zou altijd al een rabiate antisemiet geweest zijn. Uit het materiaal echter is dit niet afleidbaar. Mussert had het Bosch-concern in mei 1940 al willen overnemen, stelt Pollmann. Zij maakt niet duidelijk of Mussert het Bosch-concern wilde bezitten omdat het joods eigendom was.]

In het geval van het Bosch-drukkerij-concern voltrok zich dezelfde economische cyclus die ook voor De Maasbode gegolden had: verbod door de bezetter; aandelen daalden in waarde; er kon goedkoop gekocht worden. Pollmann stelt:

“Dat Mussert rechtstreeks achter het verbod (op het Bosch-concern) zat, is niet te bewijzen;...” (p. 77).

[Analyse: Uit het gegeven dat Mussert zich niet tot joods eigendom beperkte kunnen we misschien afleiden, dat het joodse aspect hem minder interesseerde. Bij Pollmann kan zo'n mogelijkheid niet aan de orde zijn: Mussert moet antisemit zijn of worden. Ook dit economisch handelen verdient, in termen van ons huidige politiek-sociale denken, geen schoonheidsprijs. Maar, de veronderstelling dat het hier om antisemitisme zou gaan, is een onjuiste causaliteitsredenering.]

Pollmann voegt toe:

“Bosch was nu een NSB-onderneming geworden” (p. 78).

[Analyse: dit betreft een feitelijke onjuistheid, omdat al op p. 77 gesteld wordt dat het bedrijf eigendom van Mussert zelf werd. De verbindingen tussen Mussert en de NSB waren weliswaar diffuus, maar het is niet verstandig om op deze manier te redeneren. Het werkt gebrekkige analyse in de hand.]

[Analyse: Het geval van de aankoop van het Bosch-concern wordt Mussert zoals we gezien hebben, onterecht, door Pollmann als een antisemitische handeling aangerekend. De weg is nu vrij bij Pollmann om Mussert & Co andere criminele handelingen ten laste te leggen. In het navolgende wordt ook geen onderscheid meer gemaakt tussen het vermogen van Mussert en van de NSB bij de aankopen van bijvoorbeeld gebouwen en panden door de NSB. We krijgen van Pollmann niet te horen waar dat geld nu precies vandaan kwam. In dit verband is het ook van belang om er op te wijzen dat de bezetter er kennelijk belang bij had de NSB aanzienlijk te ondersteunen: *“Na een paar maanden gaf de bezetter in Nederland de NSB een maandelijks subsidie van f 300.000”* (hfdst. 6, p.121) en *“Financieel was het mogelijk sinds de bezetter (vanaf 1941) maandelijks f300.000 in de kas van de NSB stortte”* (hfdst 8, p.165). Het in de NSB beschikbare geld was dus niet uitsluitend het vermogen van Mussert, zoals Pollmann het in het hoofdstuk *“Het geld van Mussert”* doet voorkomen.]

Morele kwesties

Er werden door de NSB 66 panden aangeschaft, waarvan 61 uit door de bezetter geconfisqueerd joods bezit (p. 227). In slechts enkele gevallen worden hier ook bedragen genoemd die per pand betaald werden: f 37.500,- (p. 86) en f 40.000,- (p. 92) (guldens dus - dk).

[Analyse: Deze panden werden dus niet voor een appel en een ei verkocht. Het betreft hier voor die tijd aanzienlijke bedragen. De circa 100.000 gedeporteerden (1942-1943) lieten circa 19.000 eigen woningen en/of behuizingen achter. Volgens

een rapport van de Centrale Accountants Dienst uit 1955 werden tijdens de Tweede Wereldoorlog minstens 9007 van de door de bezetter geconfisqueerde woningen/behuizingen verkocht (Veraart, W. Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van de bezetting en wederopbouw; proefschrift Erasmus Universiteit Rotterdam; 2005). De kopers betaalden 110% van de marktwaarde. Onder de grote investeerders in door de bezetter geconfisqueerd bezit waren veel zogenoemde bunkerbouwers (Historisch Nieuwsblad; nr. 9/ 2008; bijdrage van E. Slot). De 61 woningen of behuizingen die de NSB aankocht uit door de bezetter geconfisqueerd bezit, zoals na de Tweede Wereldoorlog is vastgesteld, vormden dus minder dan 1% van het verkochte, door de bezetter geconfisqueerde woningbezit, of circa 3 promille van het totaal aantal geconfisqueerde woningen/behuizingen.]

[Analyse: Het betreft hier een afgeleide morele kwestie. Door de handelingen van de bezetter (deportaties, confiscaties), die hier als primaire morele kwestie aangemerkt kunnen worden, ontstond een afgeleide morele kwestie. Kennelijk kwam er in 1943 op de woningmarkt een extra aanbod van woningen of behuizingen, die tegen een bedrag van meer dan de marktwaarde werden verkocht. Misschien was de afkomst uit confiscatie door de bezetter bekend (zie Pollmann p. 204), maar misschien niet altijd. Ook in de periode 1940-1945 was de Nederlandse samenleving al een massasamenleving, waarin de wetten van de grote getallen, en de afwezigheid van volstrekke transparantie een belangrijke karakteristiek was. Na de beëindiging van de bezetting zijn in de tribunaalrechtspleging veel van dit soort feiten boven tafel gekomen. Of tijdens de bezetting deze bekendheid zo groot was, kan betwijfeld worden. De NSB-leiding echter zal vermoedelijk wel op de hoogte zijn geweest. Er kan in dit verband niet gesproken worden van het profiteren van geconfisqueerd eigendom: de al eerder genoemde gegevens over de bedragen die de NSB betaalde voor de aankoop van panden, leidt niet in de richting van de gedachte van een financieel profiteren.]

[Analyse: Waren het antisemitische drijfveren die de NSB er toe aanzette om in zijn ruimtebehoefte te voorzien? Pollmann is er stellig over. De directe causale samenhang tussen aankoop van deze specifieke woningen en antisemitisme wordt niet aangetoond, maar slechts gesuggereerd. Vooral van belang is hier dat Pollmann suggereert dat de top van de NSB betrokken was bij deportatie en confiscatie. In het algemeen is uit de geschiedschrijving over de collaboratie in de Tweede Wereldoorlog af te leiden dat dit niet het geval was. Het betrof handelingen van de bezetter. Pollmann verzuimt te melden dat het in eerste instantie deze handelingen van de bezetter waren die zedelijk onder de maat waren. Of de uit confiscatie beschikbaar komende goederen daarna op een markt gekocht mochten worden is, ethisch gezien, een kwestie van een andere orde.]

Mussert was, bleek na de bezetting, in het bezit van lichtkronen, die mogelijk, maar ook dat is niet volstrekt zeker, uit synagoges geroofd zouden kunnen zijn (p. 89).

[Analyse: Het moment van aankoop van deze voorwerpen wordt niet aangegeven. Het is niet onmogelijk dat Mussert ze al voor de oorlog had aangeschaft. De gedachte bij Pollmann dat er ook hier goedkope handel bedreven werd (in samenhang met de overnames van De Maasbode en Bosch), wordt door de

aangevoerde gegevens niet ondersteund. Er is Pollmann veel aan gelegen om een interpretatie te kiezen die een duidelijk antisemitisme bij Mussert (& Co) aangeeft. Maar een kritische lezing van het materiaal geeft aan dat er op dit punt voorbarige conclusies worden getrokken, die Pollmann's interpretatie verzwakken of onmogelijk maken.]

[Analyse: De morele, en de daaruit voortvloeiende juridische oordelen over het merendeel van deze kwesties zijn in de periode na de Tweede Wereldoorlog in de vorm van de Bijzondere Rechtspleging al uitgesproken en straffen zijn voltrokken. Schuld is daarmee teniet gedaan. Het voordeel daarvan is ook dat we nu vrij zijn om analytisch onderzoek te doen naar de preciese drijfveren en handelingen die in de bezettingsperiode aan de orde waren.]

Suggestieve verbanden

Een voorbeeld van een suggestief maar afwezig verband is aan de orde in hoofdstuk 5 dat handelt over het echtpaar Mussert en familie. Een zwager van Mussert werd zijn adviseur in onderwijszaken (p. 103), en deze was lid van het Opvoedersgilde, een van de suborganisaties van de NSB. Deze zwager benadrukte “...volksche beginselen...”, dat wil zeggen beginselen gericht op de natuurlijke gemeenschap, op het volk, en het hing samen met het idee van rasverbondenheid (zie in dit verband mijn hoofdstuk 28 over Damsma (2013), en in het bijzonder de toevoegingen over A.A. de Jonge (1968)).

[Analyse: Dat de NSB, voorafgaand aan de Tweede Wereldoorlog, op dit laatste terrein een expliciet onderscheid maakte tussen de in Nederland woonachtige joden, en ingestroomde oost-europese vluchtelingen, wordt door Pollmann in dit verband niet vermeld.]

Pollmann laat de passage over de volkse beginselen direct volgen door de uitspraak: “Joodse kinderen verdwenen dan ook uit de scholen en moesten, voor de korte tijd dat dat mocht duren, naar aparte joodse scholen” (p. 103).

[Analyse: Pollmann brengt deze laatste maatregel hier in verband met gesuggereerd beleid van de NSB. Uit de algemene geschiedschrijving over de collaboratie in de Tweede Wereldoorlog is afleidbaar dat Mussert en de NSB niet betrokken waren bij het algemene bezettingsbeleid. Dat het hier maatregelen van de bezetter betrof wordt echter niet vermeld. Het is een van de mechanismen van stereotypering ten aanzien van de NSB: omdraaiing van perspectief. Pollmann maakt geen onderscheid tussen inheems beleid, en beleid van de bezetter.]

[Analyse: Soortgelijke grensvergavingen zijn aan de orde voorzover het instituten als de Vrijwillige Hulppolitie en de Landwacht betreft. Het betreft in deze gevallen door de bezetter in het leven geroepen instituten, die weliswaar voor de NSB opgericht waren, maar die in een lijnstafmodel direct onder de bezetter gingen ressorteren. Mussert kreeg van de bezetter geen uitvoerende macht toebedeeld (zie Onderzoek I).]

De CO en de lijfwacht van Mussert

Het object van onderzoek (Mussert & Co) waartoe Pollmann zich globaal beperkt, omvat ongeveer 20 personen: Mussert en zijn vrouw; circa 10 familieleden; rond Kees van Geelkerken (plaatsvervanger van Mussert) en Frits Müller (de opvolger van Van Geelkerken) circa 7 personen; Anton J. van Vessem (raadsman en zaakwaarnemer van Mussert) en tenslotte de lijfwacht van Mussert.

[Analyse: De lijfwacht omvatte aanvankelijk circa 10 personen. Volgens een van de manschappen deserteerden er op een bepaald moment 35 lijfwachten tegelijk (hfdst 8, p. 190). Dit betekent dat deze lijfwacht van Mussert op dat moment misschien wel 50 mensen omvat moet hebben. Deze lijfwacht is in de politiek-ideologisch sfeer nauwelijks van belang. De Landwacht (circa 8000 personen) en de Vrijwillige Hulppolitie daarentegen, die ook door Pollmann in dit hoofdstuk aan de orde worden gesteld, bleven feitelijk onder het gezag van de bezetter. De suggesties die van deze laatste voorbeelden uitgaan als “Co” van Mussert, zijn zonder meer onjuist.]

Desalniettemin schrijft Pollmann ten aanzien van de Lijfwacht Mussert, als Co van Mussert, een hoofdstuk van 26 pagina's. Haar doel hier is om aan te tonen dat het ging om mensen van een bedenkelijk allooi, die op alle mogelijke manieren betrokken waren bij misdaden en overige schurkenstreken. De geschiedschrijving van Pollmann is ook op dit terrein zwak tot onjuist.

Zij stelt (p.168) dat de lijfwacht van Mussert in de leer ging bij de SS-opleiding in Avegoor:

“Hier werden voor het aanleggen van een sportterrein joden ingezet, op wie men alle vormen van sadisme losliet”,

[Analyse: Dit gegeven is bekend (L. de Jong; Het Koninkrijk; deel 6.1; p. 224). De relatie met of de aanwezigheid van de lijfwacht bij deze criminaliteit wordt in dit verband niet aangetoond. Het vermelde delict in Avegoor betrof een eenmalige aangelegenheid in het najaar van 1942.]

Betrokkenheid van leden van de lijfwacht bij misdaden tegen de menselijkheid wordt genoemd op de volgende pagina's

“Nummer vier, de groenteman die ook in steenkool handelde (...) werd aangenomen bij de Vrijwillige Hulppolitie die ingezet werd bij razzia's op joden.” (p. 185)

[Analyse: De Vrijwillige Hulppolitie had uiteenlopende taken en ressorteerde onder de bezetter. Slechts een gering deel van de deelnemers was betrokken bij het ophalen van joden. Betrokkenheid van deze groenteman wordt niet aangetoond. Van geval tot geval zou dat toch onderzocht moeten worden. Pollmann overschrijdt de grenzen van betamelijke geschiedschrijving.]

“...bij de nieuwe lichtingen (waren) verraders, ... antisemieten, ... kleine profiteurs en onbeschaamde schurken.” (p. 187)

[Analyse: Pollmann noemt hier geen namen en bronnen.]

“Klaas-Carel Faber (...) behoort volgens het Wiesenthal Centrum als oorlogsmisdadiger alsnog berecht te worden. Hij was vanaf mei 1942 lijfwacht. Begin 1944 ging hij naar Schalkhaar waar hij de opleiding tot politieofficier volgde. Met zijn broer Pieter werd hij wachtmeester van de Staatspolitie, en samen martelden en executeerden ze verzetsmensen.” (p. 188)

[Analyse: Pollmann toont niet aan dat Faber misdaden pleegde als lid van de Lijfwacht Mussert]

“Peter kwam van de beruchte Groep 10 (Jodenvervolging en aanverwante praktijken) van de Rotterdamse Staatspolitie. Hij werd daar in oktober 1942 geplaatst, nagenoeg zeker, zoals zijn persoonskaart van de politie vermeldt, om uit door joden verlaten huizen goederen te registreren en weg te halen. In maart 1943 ging hij naar de Lijfwacht Mussert,...” (p. 189)

en

“Ook van de Groep 10 kwam Wilhelmus, november 1942 tot februari 1943 in dienst van de Lijfwacht Mussert, en daarvoor en daarna in dienst bij de Rotterdamse Staatspolitie. Door zijn verraad als politieman vielen bijna honderd mensen in handen van de bezetter.” (p. 189)

[Analyse: Van de mogelijk 50 lijfwachten noemt Pollmann er feitelijk drie die op basis van bronmateriaal na WOII misdaden of misdaden tegen de menselijkheid kon worden aangerekend. Of de bewuste misdaden al gepleegd waren op het moment dat zij lid werden van de lijfwacht van Mussert, of dat ze nadien plaatsvonden, onderzoekt zij niet. Het is misschien niet meer mogelijk na te gaan wat de toelatingscriteria voor deze lijfwacht waren. Pollmann suggereert afwezigheid van morele maatstaven. Zij maakt dit niet waar.]

[Analyse: Pollmann heeft het in (haar Inleiding, p. 11) over “voetvolk” waarvan zij stelt dat het niet uitgebreid aan de orde zal komen. Maar schrijft zij, er wordt een uitzondering gemaakt voor de Lijfwacht Mussert, een ploeg vechtersbazen, die expliciet beschreven wordt. Bedoelt Pollmann met “voetvolk” alle gewone leden of alleen degene die actief waren in WA, Nederlandse-SS (totaal zo'n 8% van de totale populatie Nederlandse nationaal-socialisten)? Als ze alle gewone leden bedoelt, mag ze het echter niet doen voorkomen of de lijfwacht een representatieve steekproef is van de totale populatie van alle Nederlandse nationaal-socialisten.]

Niet-kwantificeerbare grootheden

De tekst van Pollmann bevat regelmatig niet-kwantificeerbare grootheden. Hier volgen enkele voorbeelden.

P. 165 stelt:

“...veel leden gingen...”,

“...aangevoerd door enkele leden....”;

en p. 170

“Mensen riepen...”,

“Jongens zongen...”,

“Kinderen schreven...”

en meer op de pagina's 171, 187 en 191 en elders.

[Analyse: het gaat steeds om niet in te schatten hoeveelheden.]

Conclusies

De geschiedschrijving van Pollmann ontbeert een kritische wijze van beschouwing. Haar vooronderstellingen zijn niet geëxpliciteerd. Een breder kader voor haar onderwerp ontbreekt. Deze publicatie behelst een vorm van beperkte geschiedschrijving, die in het algemeen tamelijk veroordelend van toon is, en die de mogelijkheid van falsificatie schuwt.

Pollmann vergelijkt het gedrag van personen rond Mussert niet met het gedrag van andere personen of groepen uit die tijd of met het gedrag van de totale NSB-populatie.

Pollmann beperkt zich tot een aantal personen in de top van de NSB. De toevoeging van de Lijfwacht Mussert vergroot de representativiteit van het materiaal niet.

De publicatie van Pollmann bevat onjuistheden, suggestieve ongunstige beeldvormingen, niet-kwantificeerbare grootheden en daaruit voortvloeiende voorbarige generalisaties. Deze vorm van geschiedschrijving wordt gekenmerkt door kennisonrechtvaardigheid. In het algemeen draagt deze publicatie bij aan stereotypering ten aanzien van de NSB en NSB'ers.

25 NEITZEL, S. en H. WELZER; SOLDATEN - OVER VECHTEN DODEN EN STERVEN; 2012

en

DE SWAAN, A.;

COMPARTIMENTEN VAN Vernietiging - Over Genocidale Regimes en hun Daders; 2014

Inleiding

De tekst van het boek van Neitzel/Welzer is na twee prologen en een inleiding verdeeld over drie delen:

- * De wereld van de soldaat p. 45-80
- * Vechten, doden en sterven p. 81- 402
- * Bijlagen p. 403-410

Deze publicatie veronderstelt, getuige de titel, te gaan over vechten, doden en sterven van soldaten. Maar het is een verhullende titel. Het behelst een sociaalpsychologische en geschiedkundige samenvatting van tijdens de Tweede Wereldoorlog door de geallieerden afgeluisterde gesprekken van Duitse krijgsgevangenen in Engeland. Deze samenvatting leidt de auteurs tot de gedachte dat alle Duitse militairen al tijdens de Tweede Wereldoorlog volledig op de hoogte waren van de zich voltrekkende genocide op joden. Het boek behandelt dus in eerste instantie een aspect van deze genocide.

Het onderwerp *Soldaten* valt eigenlijk buiten het object van mijn onderzoek, namelijk dat van de beeldvorming ten aanzien van Nederlandse nationaal-socialisten. De Nederlandse nationaal-socialisten worden in het algemeen verantwoordelijk gehouden voor onderdrukking, antisemitisme en ook van deportaties en genocide. Omdat deze nieuwe publicatie uitdrukkelijk op dit laatste onderwerp ingaat, lijkt het me van belang om dit boek in het onderzoek op te nemen. Het gaat mij vooral om de methodologie van het onderzoek. Het boek is nu in Nederland uitgegeven. Het kan opgevat worden als een mogelijke vervanging van de eerdere sociaalpsychologische studie van J. Hofman: *De Collaborateur - een sociaal-psychologisch onderzoek naar misdadig gedrag in dienst van de Duitse bezetter*; 1981; Boom, Amsterdam. In Onderzoek I ben ik op Hofman ingegaan (hoofdstuk 20). Daar is aangetoond dat Hofman bijdraagt aan stereotypering van het denken over collaboratie en daderschap.

Methodologie

De uitgave *Soldaten* van Neitzel/Welzer lijdt ernstig aan de gevolgen van vergaande sommering van niet-kwantificeerbare grootheden. Dat heeft in de eerste plaats te maken met methodologische aspecten en verder met concluderende aspecten.

[Analyse: Sommering van niet-kwantificeerbare grootheden levert een steeds verdergaande onzekerheid op in recursieve geschiedschrijving. Het is de uiterste consequentie van (niet)getalsmatige pseudostatistiek. Het verschijnsel van niet-kwantificeerbare grootheden is een algemeen verschijnsel dat in geschiedschrijving vaak optreedt, omdat niet alle data uit het verleden bewaard kunnen worden. Het kan aanleiding geven tot onverantwoorde generalisaties.]

Soldaten is een gemengd sociaalpsychologische en geschiedkundige uitgave. Het betreft een onderzoek naar de betekenis van verhalen van Duitse krijgsgevangenen in Amerikaanse en Engelse gevangenissen, die tijdens de Tweede Wereldoorlog in hun cellen werden afgeluisterd. Het betreft aan Engelse zijde 10.191 Duitse krijgsgevangenen (dat wil zeggen minder dan 1 promille van een totaalschatting van 17 miljoen manschappen van de Duitse Wehrmacht gedurende de totale Tweede Wereldoorlog; p. 63). Het af luisteren leverde aan Engelse zijde ongeveer 48.000 bladzijden tekst op. Boven de Engelse rapporten stond: "If further circulation of this report is necessary it must be paraphrased, so that neither the source of the information nor the means by which it has been obtained is apparent" (p. 405). In 1996 is dit materiaal alsnog openbaar gemaakt. Kennelijk werd toen de privacy niet meer nodig geacht.

Neitzel vermeldt dat de lezing van dit materiaal hem "*opwondt*". Hij ging er helemaal in op en hij werd als het ware de wereld van de oorlog binnengezogen. Hij is verrast over de openheid waarmee de krijgsgevangenen spraken (*eerste proloog*; p. 8). In de *tweede proloog* stelt Welzer dat het algemene onderzoek naar de perceptie van geweld en de bereidheid tot doden gebaseerd was op zeer problematische bronnen (p. 9). Aan die bronnen kleefde steeds hetzelfde nadeel: het betrof uitspraken, verslagen en beschrijvingen van de dader die zeer bewust waren gedaan en die daarnaast ook nog tot iemand gericht waren (bijvoorbeeld een officier van justitie), voor wie men om zeer uiteenlopende redenen een eigen beeld van de werkelijkheid wilde schetsen. De nieuwe bron van de afgeluisterde gesprekken geeft ons nu, stelt Welzer, een nieuw, uniek inzicht in de mentaliteit van de Wehrmacht.

[Analyse: Neitzel/Welzer willen in dit boek "*het*" referentiekader van de Wehrmacht reconstrueren en beschrijven, om tot een begrip van de wereld van soldaten te komen. Ook willen ze achterhalen of het een "*nationaalsocialistisch*" referentiekader was. Neitzel/Welzer baseren zich onder meer op het methodologisch problematische boek van D. Goldhagen *Hitler's willing executioners* (1996). Neitzel/Welzer menen op basis van het nu aangeboden materiaal te kunnen bewijzen dat alle Wehrmachtsoldaten hebben deelgenomen aan, of op de hoogte waren van de systematische moord op joden. En, zoals al aangegeven, vormt dit de eigenlijke kern van het boek.]

[Analyse: Het was verstandig geweest als Neitzel/Welzer hun *Bijlage* (op p. 403 e.v.) vooraf hadden laten gaan aan de selectie van verhalen uit de af luister verslagen. Immers, uitspraken als "*Een representatieve doorsnee van de Wehrmacht en de Waffen-SS omvat dit materiaal niet*",

en

“...leden van sommige gevechtseenheden, in het bijzonder onderzeebootopvarenden en piloten van de Luftwaffe, (zijn) sterk oververtegenwoordigd”, zijn methodologisch van groot belang. Dit merendeel van de beschreven handelingen worden toegeschreven aan de Duitse landmacht. Het betreft hier dus een ondergerepresenteerde categorie. Dit geldt in het bijzonder voor de handelingen ten opzichte van joden.]

Neitzel/Welzer voegen nog toe, dat de vraag rijst of de geïnterneerden op de hoogte waren van het af luisteren. Men kan de authenticiteit van de bronnen in twijfel trekken als we aannemen dat de krijgsgevangenen konden vermoeden dat Engelsen en Amerikanen gebruik wilden maken van kennis van deze krijgsgevangenen.

[Analyse: Welke methodologische beperkingen echter ook gelden ten aanzien van het gepresenteerde materiaal, Neitzel/Welzer laten zich niet weerhouden van presentatie van een selectie van het materiaal en van het trekken van, zoals we zullen zien, vergaand generaliserende conclusies.]

[Analyse: ook gegevens als (p. 14) *“In veel van de verhalen wordt (...) overduidelijk overdreven en gepocht...”*, en *“Soms kunnen we vaststellen dat de verhalen niet kloppen...”* geven Neitzel/Welzer geen aanleiding om zich te beperken in hun generalisaties. Sterker nog, dit laatste gegeven van onjuistheden geven de schrijvers slechts aanleiding tot verbazing over de indruk die soldaten soms met hun verhaal wilden maken.]

[Analyse: Dit betreft inschattingen van gedrag die het materiaal niet toestaat, omdat de mate van “pochen”, “overdrijven” en van onjuistheden niet wordt vastgesteld. Desalniettemin geeft dit Neitzel/Welzer direct aanleiding tot generaliserende sociaalpsychologische oordelen over het algemene optreden van soldaten.]

[Analyse: In het algemeen gaat dit boek mank aan een ongeoorloofde verbinding van sociaalpsychologische en globalere (sociologische, geschiedkundige) conclusies. Dit wil zeggen dat het onderzoek tegelijkertijd meerdere doelen dient, wat niet bijdraagt aan de consistentie van de conclusies. Een theoretische uiteenzetting over het “referentiekader” van individuen, dat wil zeggen een sociaalpsychologische uiteenzetting van de functie van zo'n kader in individuen, is op zich van belang. Het is theoretisch niet uitgesloten om vanuit de beschrijving van bepaalde oorlogshandelingen te komen tot uitspraken over mogelijke referentiekaders van de bij die handeling betrokken soldaten. Maar door de methodologische tekorten zijn dergelijke generalisaties hier niet aanvaardbaar.]

Via de aanname van referentiekaders op vier niveau's, veronderstellen Neitzel/Welzer de theoretische mogelijkheid van het verklarend doorstromen van gegevens van referentiekaders *een*, naar *twee*, naar *drie*, naar *vier*. Deze referentiekaders worden benoemd als (p. 18):

(een) “referentiekader als sociohistorische achtergrond van het menselijk gedrag”

(twee) “referentiekader als sociohistorisch kader van een historisch verschijnsel”

(drie) “referentiekader als de concrete context van sociohistorische gebeurtenissen”

(vier) “referentiekader als persoonlijke eigenschappen”

[Analyse: In dit opzicht onderscheidt dit onderzoek zich niet van het bovengenoemde onderzoek van Hofman (1981), waarin op basis van statistisch uiterst beperkt materiaal uitspraken worden gedaan over “De Collaborateur”: het betreft pseudostatistiek.]

Neitzel/Welzer beperken zich tot de referentiekaders twee en drie (“Het gaat ons dus om de wereld van het Derde Rijk”). Hun methodologisch beperkte en niet-representatieve bronmateriaal geeft de onderzoekers aanleiding tot de conclusie:

“Zoals de Holocaust en de nationaalsocialistische vernietigingsoorlog hebben aangetoond, blijkt de overgrote meerderheid van burgers en soldaten - nog afgezien van SS'ers en politieagenten - bereid tot onmenselijk geweld wanneer een situatie daarom vraagt of het zelfs lijkt te eisen” (p. 42),

of de conclusie:

“...waartoe psychisch normale mensen die zichzelf deugdzzaam beschouwen in staat zijn wanneer iets binnen hun referentiekader hun noodzakelijk, zinvol of juist lijkt” (idem).

Ondanks de door de onderzoekers zelf aangegeven methodologische beperking van het materiaal menen Neitzel/Welzer te kunnen stellen:

“De dwarsdoorsnede van de daders kwam nagenoeg helemaal overeen met de dwarsdoorsnede van de normale maatschappij...” (p. 42).

[Analyse: Enkele beperkte verwijzingen naar sociaalpsychologisch onderzoek (M. Hunt; *Das Rätsel der Nächstenliebe* (1988)), naar sociologisch onderzoek (E.A. Shills & M. Janowitz; *The American soldier*) is voor de onderzoekers voldoende om het af luistermateriaal te promoveren tot aantoonend bewijsmateriaal voor de a priori aangenomen stelling dat “het” Derde Rijk, en “de” Wehrmacht in totaliteit zo niet betrokken, maar toch wel volledig op de hoogte waren van wat zich elders aan (voornamelijk) genocide voltrok. Zo'n manier van redeneren is onaanvaardbaar.]

Hun conclusies geven Neitzel/Welzer de rechtvaardiging voor een abstracte theorie over het referentiekader van het Derde Rijk die via niet-kwantificeerbare grootheden (“*velen*”, “*sommigen*”) tot conclusies leidt zoals:

“Hieruit blijkt dat het geen generaties of tientallen jaren hoeft te duren voordat zelfs zeer fundamentele ijkpunten verschuiven” (p. 60).

[Analyse: dit type redeneren is onaanvaardbaar als geen concreet materiaal over tijdsbestek en aantallen mensen ten aanzien van de genoemde generaties beschikbaar is.]

Enkele voorbeelden

Neitzel/Welzer presenteren vanaf p. 81 in 23 hoofdstukken passages uit het afluistermateriaal. De eerder gekozen hierboven samengevatte vorm van presenteren gaat in deze hoofdstukken onverminderd door.

Ter ontkenning van de gedachte dat er sprake zou zijn van gewenning aan grof geweld in het soldatenbestaan (p. 81) stellen Neitzel/Welzer

“Ons materiaal bevat talloze bewijzen van een al op voorhand aanwezige extreme gewelddadigheid” (p. 82)

Het referentiekader van de soldaten voorzag totaal niet in zoiets als empathie, stellen Neitzel/Welzer (p. 139).

[Analyse: Op dezelfde pagina echter stellen de onderzoekers, dat ze het waarheidsgehalte van *“zulke verhalen”* niet hebben kunnen vaststellen.]

Op p. 145 stellen Neitzel/Welzer:

“Maar de gespreksverslagen tonen nog iets zeer opmerkelijks: ze maken duidelijk dat veel soldaten tot in detail op de hoogte waren van het proces van de Jodenvernietiging. In hun verhalen komen zelfs aspecten aan bod die door de wetenschap tot nu toe niet waren ontdekt”.

[Analyse: Slechts 0,2 procent van de gespreksverslagen handelt over het op grote schaal begaan van misdaden tegen joden, stellen Neitzel/Welzer (p. 146).]

Maar (samenvattend - dk), gaan zij verder, niettemin wordt uit de gesprekken duidelijk dat alle Wehrmachtsoldaten wisten, of op zijn minst vermoedden, dat de Joden massaal om het leven werden gebracht (p. 146).

[Analyse: Betreft het nu: weten of vermoeden? Dat is toch wel een wereld van verschil. Bovendien wordt deze conclusie getrokken op basis van 0,2 procent van het totale aantal verslagen (16.960 verslagen van Duitse krijgsgevangenen; p. 405), dus circa 34 verslagen.]

Neitzel/Welzer stellen:

“...verhalen (zijn) per definitie geen natuurgetrouwe weergave van een gebeurtenis, maar nemen (...) steeds een nieuwe gedaante aan” (p. 155).

Zij huldigen de mening (ik vat samen) dat dit variabele karakter van verhalen toch wel kan leiden tot conclusies over wat de vertellers en toehoorders belangrijk vonden (p. 155). Het is verrassend dat deze verhalen maar 0,2 procent van het totaal uitmaken, stellen Neitzel/Welzer, maar de instelling van getto's, executies en massale vergassing komen wel in volle omvang aan de orde (p. 155).

[Analyse: Waar hier sprake is van vergassing, bedoelen de onderzoekers overigens in het algemeen vergassing in Rusland in afgesloten vrachtwagens, zoals dat in het begin van de Tweede Wereldoorlog ook enige tijd aan de orde was in Duitsland zelf ten aanzien van krankzinnigen (Mitscherlich e.a. 1949, 1960). Bij Neitzel/Welzer wordt over Auschwitz en dergelijke kampen niet gesproken. Op dit gegeven gaan Neitzel/Welzer overigens niet in.]

Neitzel/Welzer stellen op p. 156:

“Na de bestudering van ons materiaal menen we te kunnen stellen dat de militairen allemaal op de hoogte waren van het uitroeien van de Joden en eveneens van de manier waarop dat gebeurde”,

[Analyse: het is een conclusie, die niet ondersteund wordt door het hier aangeboden materiaal. Dit geldt ook voor de uitspraak:]

p. 157:

“Veel van wat wordt verhaald is onlangs gebeurd en, belangrijker, nog niet veelvuldig gefilterd door naoorlogse interpretaties. Zodoende spreekt het materiaal een veel duidelijker taal dan de defensieve onderzoeksstukken die worden gekenmerkt door het verlangen de zaken goed te praten en een nog veel duidelijker taal dan alle in druk verschenen memoires”.

[Analyse: Ernstige twijfel bij de betekenis van deze uitspraken is voor de hand liggend. Deze twijfel wordt vooral veroorzaakt door de aangegeven dubbele onderrepresentatie (landmacht is ondervertegenwoordigd; slechts 0,2 % van de verslagen betreft misdaden tegen joden) van juist dit aspect in het beschikbare materiaal. Bovendien is een belangrijk deel van de bronnen voor de hoofdstukken *Uitroeijing* en *Het referentiekader van de uitroeijing* bij Neitzel/Welzer gedateerd aan het eind van 1944 en zelfs in 1945. Dat wil zeggen op momenten waarop een belangrijk deel van Europa al was bevrijd, en er breed gedeelde informatie bestond over de totale genocide.

[Analyse: een belangrijke bron op p. 147 wordt gedateerd op 28 december 1941, terwijl de voetnoot hier 1944 aangeeft, en dit laatste jaartal ook voor overige bronnen ten aanzien van deze citaten wordt aangegeven. De vermoedelijk abusievelijke vermelding 1941 geeft in de tekst een predaterende suggestie.]

[Analyse: Het hoofdstuk *Uitroeijing* (pp. 145-165) vermeldt 6 verhaalcitaten, en levert daarmee het totale materiaal voor dit onderwerp. De al eerder genoemde 0,2 procent (34 verslagen dus) van de verslagen die misdaden tegen joden betreffen,

wordt op deze manier nog eens ingeperkt. Neitzel/Welzer overschatten de bewijskracht van hun materiaal grenzeloos.]

De uiteenzettingen van Neitzel/Welzer in het hoofdstuk *Het referentiekader van de uitroeiing* (pp. 166-183) bevat een concluderende uitspraak:

“de Jodenvernietiging behoorde vermoedelijk niet alleen tot de belevingswereld van de soldaten die erover spraken, maar ook tot die van elke soldaat...” (p. 167).

[Analyse: deze conclusies kunnen door de gekozen methodologie en het beschikbare materiaal niet worden bevestigd. Het zijn hoogstens illustraties bij door Neitzel/Welzer opgestelde hypothesen. Tot bewijs komt dit onderzoek ook op dit punt niet.]

[Analyse: Het hoofdstuk *Meeschieten* (p. 184-191) is slechts gebaseerd op een drietal verhaalfragmenten. Dit onderwerp is verder voornamelijk gebaseerd op het type literatuur die Neitzel/Welzer elders als *naoorlogse interpretaties* benoemen.]

In de concluderende hoofdstukken (*Resumé: Het referentiekader van de oorlog*; en, *Hoe nationaalsocialistisch was de oorlog van de Wehrmacht*), komen zaken aan de orde, die nauwelijks een verband met het geselecteerde materiaal hebben. Het enige wat op dit punt nog van belang is, zijn enkele uitspraken over de irrelevantie van de persoonlijke ideologie van soldaten:

“...is de belangrijkste eigenschap van een soldaat zijn gelatenheid, zijn onverschilligheid ten opzichte van de oorzaken achter de situatie waarin hij zich bevindt” (p. 396).

[Analyse: In hoeverre deze conclusie teruggaat op het geselecteerde materiaal wordt niet duidelijk gemaakt. Hetzelfde geldt voor de uitspraak:]

“Het vertrouwen van de moderne mens in zijn geweldloosheid is illusoir” (p. 402).

[Analyse: Materiaal dat niet statistisch significant is, en dus onvoldoende basis levert voor de daaraan onttrokken conclusies kan geen aanleiding zijn voor dergelijke wijsheden.]

Conclusies

Ik betwijfel de grootschalige moord op joden e.a. tijdens de Tweede Wereldoorlog niet, maar het onderzoek van Neitzel en Welzer is daarvoor niet een bewijsgrond. Uit hun onderzoek kan niet bewezen worden verondersteld dat er algemene kennis bestond van de genocide.

Neitzel/Welzer hebben hun onderzoeksdoel niet bereikt. Een belangrijke rol daarin heeft onder meer het overmatig gebruik van niet-kwantificeerbare

grootheden, en in de conclusies van een bijna onvermijdelijke sommering van niet-kwantificeerbare grootheden.

Het gebruik van deze niet-kwantificeerbare grootheden is het gevolg van het gebruik van niet-representatief materiaal. De statistische conclusies van Neitzel/Welzer behoren tot het terrein van de pseudostatistiek. Het betreft kennisonrechtvaardigheid, die leidt tot stereotyperende conclusies ten aanzien van de Wehrmachtsoldaten in het algemeen.

Mijn indruk is dat de toeschrijving van medeplichtigheid aan deportaties en genocide door Nederlandse nationaal-socialisten op een vergelijkbaar vlak ligt: kennisonrechtvaardigheid en ongunstige stereotypering.

**SWAAN, A. DE;
COMPARTIMENTEN VAN VERNIETIGING - OVER
GENOCIDALE REGIMES EN HUN DADERS;
2014;**

Het boek bevat 9 hoofdstukken:

- 1 Inleiding (p.9-25)
- 2 Gewone daders en de Moderniteit: de situationele context (p. 26-53)
- 3 Uitdijende kringen van identificatie en desidentificatie (p. 54-75)
- 4 De transformatie van het geweld in de loop van de geschiedenis (p. 76-92)
- 5 Rwanda: autodestructieve destructie (p. 93-117)
- 6 Genocidale regimes en de compartimentalisering van de samenleving (p. 118-144)
- 7 De vier vormen van massavernietiging: gevalsbeschrijvingen (p. 145-200)
- 8 Genocidale regimes en de compartimentalisering van de persoonlijkheid (p. 201-247)
- 9 Conclusie (p. 248-264).

Inleiding

Ook voor het onderzoek van De Swaan geldt, dat het eigenlijk buiten het object van mijn onderzoek valt. Echter, omdat de onderzoeksgroep (NSB'ers) tegenwoordig bijna als vanzelfsprekend schuldig worden geacht aan deportatie en genocide, lijkt de sociologische studie van De Swaan hier niet te kunnen ontbreken. Mijn doel is hier opnieuw om te zoeken naar sporen van kennis-onrechtvaardigheid die bij kunnen dragen aan de beeldvorming ten aanzien van de doelgroep.

De Swaan ontwikkelt in dit onderzoek een nieuw model voor het begrip van massavernietiging. Hij behandelt daartoe verschillende gevallen. Vanwege het feit dat de Duitse genocide in de periode 1940-1945 het meest beschreven is, blijft de behandeling daarvan bij De Swaan de overhand houden.

De Swaan verwijst in zijn literatuurlijst naar de hierboven behandelde titel van Neitzel/Welzer (2012). Hij gaat niet in kritische zin in op de methodologie van Neitzel/Welzer. De conclusie is gewettigt dat De Swaan het werk instemmend citeert, terwijl het eerste deel van dit hoofdstuk juist duidelijk aangeeft dat het onderzoek van Neitzel/Welzer pseudostatistiek betreft.

De Swaan zoekt minutieus naar een plausibeler verklaring voor het optreden van genocide dan tot op heden aangeboden is. Het levert hem een model op dat de oorzakelijke factoren schematiseert en aanvult. Deze factoren betreffen, vanuit bestaand onderzoek: context en situatie. De Swaan voegt een voor hem doorslaggevende factor toe: persoonlijke dispositie (p. 45).

De implicatie van dit model is dat de aantallen daders (In Rwanda bijvoorbeeld circa 100.000 mensen; p. 112) en hun percentage ten opzichte van de totale gemeenschap (circa 3% daarvan) duidelijk zou kunnen maken waarom specifiek deze personen "genocidairs" werden. Hieruit zou kunnen volgen dat de daders in ieder geval in hun rekruteringsstraject lokaliseerbaar zouden kunnen worden.

Reductie

De Swaan geeft een kritische beschouwing van het Milgram-experiment. Hij is van mening dat een belangrijk aspect van dit onderzoek verdwenen is uit het algemene resultaatinzicht. Namelijk uit het onderzoek (en zijn herhalingen) is afleidbaar dat, afhankelijk van de mise-en-scène van het experiment, 1/3 tot 4/5 van de totale onderzoekspopulatie weigert om (dodelijke) pseudobestrafingen toe te dienen (pp. 30 en 31). Juist door dit element wordt De Swaan op het spoor gebracht van de rol van "*persoonlijke dispositie*". Hij stelt vervolgens dat het laboratoriumexperiment van Milgram en de concrete genocidale werkelijkheid (bijvoorbeeld in Rwanda) misschien niet goed met elkaar vergelijkbaar zijn. Het experiment betreft immers een "*ernstig spel*". Desalniettemin blijft de uitkomst van het experiment van Milgram een richtlijn in het onderzoek van De Swaan. Tot zover geeft De Swaan een interessante, nieuwe lezing van verleden onderzoek en feiten. De toevoeging "*persoonlijke dispositie*" is een belangrijke bijdrage.

[Analyse: Echter, in de analyserende bewerking van specifieke genocidale praktijken vind een merkwaardige reductie plaats. Waar in het Milgram-experiment nog van een statistische totale populatie gesproken kan worden (die daders en weigeraars omvatte) worden in de werkelijkheids-daderbeschrijvingen bij De Swaan de "*overigen*" uit de samenleving niet in de analyse betrokken. De mogelijkheid van weigering wordt uitsluitend binnen de genocide bedrijvende groepen onderzocht.]

[Analyse: Milgram's onderzoeksgroep staat dus model voor de totale samenleving. De Swaan echter reduceert, in navolging van Browning (1992) en Goldhagen (1996), de onderzoekspopulatie tot de dadersgroepen zelf. Hij onderzoekt niet de totale populatie waaruit die dadersgroepen zijn gerekruteerd. Als we de analogie

Milgram/Werkelijke Genocide willen blijven gebruiken dan moet de Milgram-populatie vergeleken worden met de (bijvoorbeeld) totale Rwandese bevolking.]

[Analyse: Als het “*ernstige spel*” vervangen wordt door werkelijkheid, zijn er aanzienlijk minder mensen betrokken bij genocidale praktijken: we spreken in het geval van Rwanda nog maar van een gering percentage van de bevolking dat aan genocide deelneemt (3%). We weten niet of de overblijvende 97% uitsluitend uit weigeraars bestaat. Maar we weten in ieder geval dat deze categorie niet betrokken is bij de daadwerkelijke genocide.]

[Analyse: In de Europese situatie in de periode 1940-1945 kan dit gecorrigeerde populatie-begrip duidelijk maken wat het verschil is tussen bijvoorbeeld cultureel-antisemitisme en vernietigend antisemitisme. Dit vernietigende antisemitisme is voorbehouden aan vermoedelijk slechts een gering promillage uit de totale bevolking. Dat geldt voor Duitsland, maar dat geldt evenzeer voor de bezette gebieden (waaronder Nederland).]

De overigen

De Swaan is zich vermoedelijk van zijn reductie niet bewust. Op p. 126 spreekt De Swaan over “...*de rest van de bevolking...*”, die kennis gehad moet hebben van de genocidale compartimentering, omdat de vernietigingsoorden van buitenaf zichtbaar en zelfs toegankelijk waren. Hij citeert:

“De onverschilligen zijn zeker niet onschuldig. Zij weten zoveel als zij willen weten, en wat zij niet weten, willen zij niet weten. Maar dat betekent dat zij wel degelijk genoeg weten om te weten dat zij niet meer willen weten (...) zij maken dat zij het niet weten”.

[Analyse: Voor deze uitspraken van Wolfgang Sofsky wordt hier noch bron, noch empirisch onderzoek vermeld (van Sofsky worden in het literatuuroverzicht twee titels genoemd). Het betreft een voornamelijk emotionele hypothese.]

De Swaan gaat verder:

“In veel episodes van massavernietiging volhardt de overige samenleving in haar vreedzame omgangsvormen en de overgrote meerderheid van de burgers behoudt de bescherming van wet, gewoonte en etiquette”.

[Analyse: Zoals vast staat, waren de Duitse genocidepraktijken geheime operaties. Zie in dit verband ook het hoofdstuk 30 over Van der Boom (2012). De Swaan kan zich kennelijk in de gedachte van contemporaine “*vermoedens*” maar “*geen zekere kennis*” omtrent genocide niet vinden. Zonder vorm van bewijs, slechts op basis van een emotionele hypothese, wordt een totale populatie (die op grond van het Milgram-experiment misschien zelfs als weigeraars opgevat zouden kunnen worden) in verband gebracht met de zich voltrekkende genocide. Het gebruik van de term “*volhardt*” is wat dit betreft indicatief.]

[Analyse: Als we dit beeld overzetten naar de Nederlandse situatie 1940-1945, dan zien we dat ondanks het feit dat slechts een zeer gering promillage van de Nederlandse bevolking (waaronder Nederlandse nationaal-socialisten) betrokken was bij de arrestaties (overigens niet in opdracht van de NSB), toch de totale populatie NSB'ers verantwoordelijk gesteld kan worden voor de deportaties en zelfs voor de genocide. Het is zeer waarschijnlijk dat die totale populatie (inclusief de Nederlandse nationaal-socialisten) op dat moment geen weet had van die genocide. De betekenis van de ariërverklaring wordt hier buiten beschouwing gelaten.]

De Swaan onderbouwt zijn model voor wat betreft de “overigen” vooral ook met de onderzoeken van Browning (1992) en Goldhagen (1996). Ten aanzien van Goldhagen stelt De Swaan op p. 205:

“Goldhagen mag dan doorgeschoten zijn in zijn beweringen en staafde zijn stellingen soms met gebrekkige argumenten (...)”.

Desalniettemin citeert De Swaan twee keer (pp. 40 en 218) Goldhagen's idee dat Politiebataljon 101 een

“...getrouwe doorsnee van de resterende Duitse volwassen mannen...”

zou zijn.

[Analyse: Als we op dit punt Goldhagen (1996) nog eens nalezen, treffen we bij hem echter op p. 207 de volgende uitspraken:

“Compared to the German population as a whole, the men of Police Battalion 101 came more from lower middle class and less from the lower class. This imbalance was due mainly to the unit's shortage, on the one hand, of unskilled workers compared to the general population, and its overabundance, on the other, of lower and intermediate employees from business and the government. Within the lower middle strata, the battalion was particularly lacking in farmers (...). Its representatives of the elite, all nine of them, were in virtually identical proportion (3.1 percent) to that existing in the general population”.

Het zal duidelijk zijn dat er hier *geen* sprake is van een getrouwe weergave van de “overige” Duitse bevolking. Uiteraard gaat onder een dergelijke veronderstelling ook nog de niet te verdedigen premisse schuil, dat er op dit terrein een verband zou kunnen bestaan: het is niet bewezen, noch bewijsbaar, dat de “overigen” genocidale opvattingen of intenties hadden. De Swaan legt zich te gemakkelijk neer bij dit type vooronderstellingen. Het betreft kennisonrechtvaardigheid.]

Conclusies

Het kennisonrechtvaardige element in de opvattingen van De Swaan is niet de minutieusheid waarmee hij probeert om “*persoonlijke dispositie*” toe te voegen aan een model van genocide. Kennisonrechtvaardigheid betreft de afwezigheid in zijn

opvattingen de “*overigen*” (waaronder in de Nederlandse situatie, gedurende de bezettingsjaren 1949-1945, de Nederlandse nationaal-socialisten) te erkennen als weigeraars.

De Swaan heeft zijn eigen vooronderstellingen te weinig onderworpen aan analyse. Op deze manier draagt hij bij aan stereotypering van de “*overigen*” in de genocidale samenlevingen. Het werpt ook een speciaal licht op De Swaan's opvatting over de Nederlandse samenleving in de periode 1940-1945, en in het bijzonder op de collaborateurs in die samenleving.

26 TAMES, I.; DOORN IN HET VLEES - FOUTE NEDERLANDERS IN DE JAREN VIJFTIG EN ZESTIG; 2013;

Inleiding

Het boek is een uitgave binnen: "Erfenissen van collaboratie", een samenwerkingsproject van NIOD, UVA en VU Brussel. Het bestaat uit 6 hoofdstukken:

1. Het dagelijks leven na collaboratie en bestraffing p. 27-86
 2. 'Fout' in de politiek: politieke besluitvorming en participatie p. 87-161
 3. Ambtenaren aan de Zwarteweg: de bureaucratie en de voormalige politieke delinquenten p. 162-223
 4. 'Fout' in de schijnwerpers: de media, de oud-collaborateurs en het fascisme p. 224-281
 5. Alte Kameraden: eigen cultuur en geschiedschrijving p. 282-343
- Conclusie p. 344-360

De hoofdtitel van het boek ontleent Tames aan een uitspraak van een oud-SS-er, overtuigd nationaal-socialist:

"(De oud NSB'ers) mochten geen 'doorn' in het 'vlees van de Nederlandse democratie' worden" (p. 344).

[Analyse: Deze uitspraak is oorspronkelijk cynisch of ironisch bedoeld. Men kan zich afvragen of Tames die connotatie begrepen heeft. Voor de nazaten van de foute Nederlanders is dit een onaangename boodschap.]

De inhoud van dit boek van Tames behelst een onderzoek op basis van uiteenlopende vraagstellingen. De achterflap vermeldt daarover: *"Wat gebeurde er na de Tweede Wereldoorlog met de vele tienduizenden Nederlanders en hun directe familieleden, die bestraft werden wegens collaboratie met de Duitse bezetter? Bleven ze een groep verstoten aan de rand van de samenleving of konden ze toch weer een volwaardige plek veroveren? Hoe zat het met de integratie en uitsluiting van 'foute' Nederlanders?"*

P. 17 van de Inleiding stelt:

"In dit onderzoek wil ik bekijken hoe de Nederlandse staat zich opstelde ten aanzien van oud-collaborateurs en of deze zich bijvoorbeeld terugtrok zodra de randvoorwaarden van goed burgerschap vervuld waren".

[Analyse: Het betreft vermoedelijk met elkaar strijdige vraagstellingen. In Onderzoek I hoofdstuk 16) is *'Besmette jeugd'; de kinderen van NSB'ers na de oorlog* van Tames (2009) geanalyseerd . Op het punt van de vraagstelling was ook dat onderzoek ambigu. Het suggereerde te gaan over de kinderen-van-'foute'-ouders maar in hoofdzaak was het een institutionele geschiedschrijving van het maatschappelijk werk na de Tweede Wereldoorlog voor de controle op die sociale categorie kinderen. De kinderen zelf kwamen daar slechts incidenteel aan het

woord. In het geval van het voorliggende boek van Tames is iets soortgelijks aan de hand: via dagboeken en overige bronnen komen slechts enkele oud-NSB'ers c.q. oud-SS-ers, en hun organisaties aan de orde.]

[Analyse: Het onderzoek verwijst weliswaar naar een massaal karakter van de naoorlogse Bijzondere Rechtspleging (“...de vele tienduizenden Nederlanders en hun directe familieleden..”) maar het geeft geen correcte kwantitatieve data omtrent deze personen. Dat het niet om vele tienduizenden maar om 300.000 à 400.000 mensen ging (zie hoofdstuk 1 gegevenheid 6), geeft de indruk dat Tames (een beleidslijn van het NIOD?) de verschijnselen die zij beschrijft probeert te miniseren.]

Hoofdstuk 1 (“*Het dagelijks leven na collaboratie en bestraffing*”) bevat, op basis van uiteenlopende maar beperkte bronnen, een indeling van de Nederlandse nationaal-socialisten in een aantal integratie-typen: *bekeerlingen* dat wil zeggen degenen die in het kerkelijk leven terugkeerden (p. 29 e.v.); *underdogs en ressentimentalisten* (p. 41); *De onaangepasten* (p. 59); de *niet-NSB'ers* die toch met de Bijzondere Rechtspleging in aanraking kwamen (p. 68); de *schaamtevollen* (p. 79).

[Analyse: Uiteraard vult Tames deze typen in. Maar er is geen sprake van structureel onderzoek. Gezien de meer dan zestig jaar afwezigheid van onderzoek op dit terrein is dit nu ook niet meer mogelijk. Tames kan dan ook niet tot veel meer komen dan type-beschrijvingen. Om hoeveel mensen het hier gaat is niet duidelijk. Inschattend kunnen we ook veronderstellen dat het om sociale categorieën gaat van zeer uiteenlopende omvang, en zelfs zou het mogelijk kunnen zijn dat de genoemde typen elkaar niet uitsluiten. Tames kan dan ook niet veel meer doen dan de omvang van al deze typen door middel van niet-kwantificeerbare grootheden in te schatten (“*Veel oud-politieke delinquenten...*”), of ze hanteert casus-beschrijvingen.]

[Analyse: Ook de volgorde-indeling van de hoofdstukken is bepalend voor het karakter van dit onderzoek: hoofdstuk 5 (“*Alte Kameraden: eigen cultuur en geschiedschrijving*”) had wat uitgedund heel goed kunnen functioneren onder het type “*Underdoggevoel en ressentiment*” in hoofdstuk 1. Maar Tames wil met hoofdstuk 5 meer: ze geeft hiermee haar onderzoek een afsluiting die de conclusies een specifieke tendens meegeeft. Vandaar dat ze in dit laatste hoofdstuk meer doet dan de “*Foute Nederlanders*” in de jaren vijftig en zestig beschrijven: ze geeft hier een volledige monografie van zegge en schrijve één oud-SS-er. Het gaat in de beoordeling van dit hoofdstuk om de beeldvorming die Tames wil bereiken met het beschrijven van de geschiedenis van deze ene man. Ik kom hier nog op terug.]

Methodologie

Op p. 9 stelt Tames:

“Omdat dit onderzoek nooit representatief zou kunnen worden uitgevoerd, heb ik gekozen voor een andere benadering; aan de hand van een groot aantal specifieke personen en netwerken probeer ik door te dringen tot de

kern van de problematiek van in- en uitsluiting van voormalige politieke delinquenten”,

“Het boek is een analyse van een aantal cruciale aspecten van in- en uitsluitingspraktijken uit de betreffende periode en dus geen collage van getuigenissen. Omdat het bij in- en uitsluiting doorgaans gaat om praktijken en niet om abstract en formeel geformuleerd beleid, of grootschalige toepassing van beleid, kijk ik naar het handelen van een groep heel verschillende mensen”,

“Zo stel ik het tot dusverre geconstrueerde beeld en de geaccepteerde generalisaties in de geschiedschrijving en in de openbaarheid opnieuw ter discussie”,

“Ik wil analyseren wat mensen uit deze ‘foute’ groep bij hun terugkeer in de samenleving zoal op hun weg vonden”,

en

“Mijn interesse gaat uit naar de dynamiek die deze terugkeer in de jaren vijftig en zestig tot gevolg had: volgde maatschappelijke integratie of uitsluiting? Wie trof welk lot? En was het wel een ‘lot’ of kon iemand wel degelijk invloed uitoefenen? Hoe ging dat?”

[Analyse: De ondertitel van het boek wordt door deze methodologische overwegingen ook wat duidelijker: er wordt niet gesproken over *“De foute Nederlanders”* maar over *“Foute Nederlanders”*. Door het weglaten van de lidwoord wordt de niet-representativiteit van het onderzoek benadrukt. Het gaat immers slechts over enkele foute Nederlanders.]

[Analyse: Tames gebruikt de term *“dynamiek”* ter aanduiding van bepaalde sociale aspecten (zij is historica en politicologe). Wat we daaronder in dit geval moeten verstaan wordt echter niet duidelijk; ze geeft geen definitie. Het betreft een term die op het NIOD kennelijk geliefd is (zie ook het hoofdstuk over Damsma (2013)). We kunnen *“dynamiek”* hier misschien in puur sociologische zin begrijpen: de sociale beweging van mobiliteit en integratie. Voorzover Tames onderzoek doet naar *“dynamiek”* is er een suggestie dat zij uitspraken zal gaan doen over sociale structuren of sociale systemen. Daarbij valt te denken aan bijvoorbeeld de daadwerkelijke omvang van de werkgelegenheid en de omvang van de opwaartse en neerwaartse mobiliteit. Dit aspect komt echter niet aan de orde. Een volgende indicator van deze dynamiek zou, naast werkgelegenheid en mobiliteit, ook de receptie van foute Nederlanders in de psychosociale hulpverlening kunnen zijn. Dit gegeven (zie Vorst-Thijssen, T. en Nico de Boer (1993)) is echter volledig afwezig in het onderzoek van Tames.]

[Analyse: De vraag is dan ook aan de orde of het aangeboden materiaal een structurele suggestie rechtvaardigt. Omdat Tames zelf ook stelt dat het onderzoek nooit representatief kan zijn (p. 9), kan men zich afvragen of die non-representativiteit aanleiding kan zijn tot structurele uitspraken over dynamiek.

Tames heeft een aantal typen ontwikkeld ten aanzien van de foute Nederlanders, typen die misschien hier en daar ook wel problematisch zijn. Een beeld van het massale en structurele karakter van de Bijzondere Rechtspleging en van de gevolgen daarvan, is hier niet aan de orde.]

P. 13 stelt:

“Integratie is in dit onderzoek een analytische categorie, geen normatieve”.

Op p. 16 geeft Tames echter een aantal sociale waarden, die de grenzen aangeven van “...wie er bij hoort en wie niet...”:

“...een vrij constante rij waarden (...): hulpvaardigheid, het vooropstellen van het belang van de gemeenschap en inzet voor het algemeen belang; nuchterheid, een praktische instelling en een zeker pragmatisme; vredelievendheid en beschaafde omgangsvormen; opofferingsgezindheid; betrouwbaarheid, eerlijkheid en kredietwaardigheid; arbeidzaamheid en plichtsgevoel; ernst, ordelijkheid en discipline; matigheid en spaarzaamheid; geneigdheid tot moralisme; gehechtheid aan het gewone, alledaagse, huiselijk en een harmonieus gezinsleven; godsdienstigheid en kerkelijkheid als pijlers van de leefstijl...”.

Ze zouden een aanduiding zijn van wat als gangbaar burgerschap in Nederland verondersteld wordt. Dit gangbare burgerschap zou de toetssteen voor integratie zijn geweest. Globaal samengevat betreft het

“...een gezindheid, een 'gevoel' van gedeelde cultuur...”, (p. 16)

[Analyse: Tames deelt kennelijk zo'n gezindheid. Op dit punt blijkt dat zij een normatief besef laat prevaleren. We hoeven daar geen bezwaar tegen te maken. Maar ze had het beter expliciet kunnen aangeven. Aan objectiviteit is wat dit soort opvattingen betreft altijd een grens. Tames passeert die grens.]

[Analyse: Belangrijk in het voorliggende onderzoek is uiteraard de vraag of een andere gezindheid die, als ze niet tot criminaliteit heeft geleid, bestraft moet worden. Het gegeven dat in het kader van de Bijzondere Rechtspleging meer dan 90% van 100.000 geïnterneerden zonder of met een veroordeling voor de tijd van het voorarrest na anderhalf tot vier jaar voorarrest naar huis gestuurd zijn, zou in het onderzoek van Tames toch ook aan de orde moeten zijn gesteld. Hier stuiten we op een onderwerp dat kennelijk buiten haar analyse en normativiteit valt.]

Niet-kwantificeerbare grootheden

Bij Tames is veelvuldig gebruik van niet-kwantificeerbare grootheden aan de orde. Een aantal voorbeelden:

P. 31:

“Veel NSB’ers en andere politieke delinquenten hadden voor of tijdens de oorlog met hun kerk gebroken of waren eruit gezet. Velen hadden ook nooit tot een van de religieuze zuilen behoord”

[Analyse: Welke hoeveelheid geeft het tot tweemaal gebruikte “veel” hier aan?]

“De herinneringen van voormalige politieke delinquenten of hun kinderen aan representanten van het geloof zijn soms zeer negatief”

[Analyse: Er is hier weliswaar een bronverwijzing (Grevers (2013)), maar er wordt niet aangegeven wat onder “soms” verstaan moet worden, en om hoeveel geïnterneerden het hier gaat.]

“Dit gaf oud-politieke delinquenten of hun kinderen het gevoel geen ruimte te krijgen om de eigen ideeën en ervaringen in te passen in een nieuw wereldbeeld”.

[Analyse: Om wie gaat het hier nu? Zeker als we deze niet-kwantificeerbare grootheid afzetten tegen de later door Tames gehanteerde typeringen (bekeerlingen, ressentimentalisten, onaangepasten, schaamtevollen, enz) is het toch van belang om te weten om hoeveel mensen het gaat en wie wat is.]

“Sommige oud politieke delinquenten vonden inderdaad (opnieuw) onderdak binnen bijvoorbeeld de hervormde kerk”

[Analyse: Afwezigheid van kwantificering, die vermoedelijk het gevolg is van afwezige data, werkt hier vervagend op de mogelijkheid om te komen tot een hoeveelheidsinzicht.]

P. 32:

“De dominees en pastoors die in de kampen hadden gewerkt, bleken vaak een bemiddelende rol te hebben gespeeld tussen overheid en politieke delinquent”

[Analyse: Tames verwijst hier naar een Engelse bron. De verwijzing is vermoedelijk onjuist. Maar al was er een valide verwijzing, dan blijft nog de vraag bestaan hoe vaak “vaak” is.]

P. 44:

“Dergelijke manieren van redeneren zijn niet uitzonderlijk geweest voor mensen met een ‘fout’ verleden of hun naaste familieleden. Zij waren geen neonazi’s of nationaalsocialistische ideologen, maar wensten ook niet te accepteren dat alles aan het nationaalsocialisme verkeerd was geweest”

[Analyse: Om welke “mensen” gaat het hier? In hoeverre waren zij geen neonazi, of, in hoeverre waren zij het wel? Dit betreft opnieuw niet-kwantificeerbare grootheden, die tot oneigenlijke generalisaties leiden.]

P. 55:

“Smis (de naam van één van de ex-NSB'ers die als ressentimentalist aangemerkt wordt) bracht met dergelijke passages een gevoel onder woorden dat breed gedragen was onder oud-politieke delinquenten: zij gaven toe iets fout te hebben gedaan (wat zoals we hiervoor zagen niet de fout hoefde te zijn geweest die anderen hen aanwreven)...”

[Analyse: Hoe breed is “breed” hier? Levert dit type uitspraak inzicht op? Het betreft ongespecificeerde generalisaties.]

P. 64:

“Niet verrassend zit het archief van de Sociale Dienst vol dossiers van laaggeschoolden die een chaotisch en armoedig leven leidden”,

“Voor deze mensen was NSB-lidmaatschap geen tekenende ervaring of uitdrukking van een diepgaande overtuiging”,

“Dit betekent, en dat is van belang voor dit onderzoek, dat er waarschijnlijk een grote groep Nederlanders met een NSB-verleden bestond voor wie deze identiteit nooit erg belangrijk is geweest of een grote breuk betekende”.

[Analyse: Hoe vol zat het archief? Om hoeveel mensen gaat het hier? Hoe groot is “een grote groep”? Hoe belangrijk is “nooit erg belangrijk”?]

P. 79:

“Allerlei verhalen deden de ronde, maar bepaalde thema's bleven buiten beeld”

[Analyse: Tames behandelt hier de bekendheid van thema's als: naoorlogse vernederingen, geweld, opsluiting en behandeling van de geïnterneerden. Maar ook betreft het mogelijke schaamte aan de kant van de oud-geïnterneerden. Omdat over dit type onderwerpen nooit onderzoek is gepleegd, kan Tames met de beste wil van de wereld er geen zinnig woord over zeggen. De berichten van Van der Vaart-Smit (1948) zijn voor zover het gaat om vernedering en mishandeling altijd (ook door Tames (2009)) naar het rijk van de fabelen verwezen. Over dit onderwerp is echter ook gemeld dat het ging om *“...wantoestanden; pesterijen; mishandeling; onder erbarmelijke omstandigheden te zijn opgesloten; mensonterende omstandigheden; chaotische taferelen van mishandelingen en volksgerichten; wraakzucht en willekeur; enz. (bron: De Jong, Belinfante, Romijn, Groen, Diederichs, Eefting, Bothof)”* (zie hoofdstuk 1 gegevenheid 8). De ideologische uitgangspositie van Tames is problematisch. Zolang in de onderzoeksunit van Tames (NIOD) niet op een kwantitatieve en neutrale manier onderzoek wordt gedaan naar de naoorlogse schendingen van mensenrechten (berechting krachtens een discriminatoir, achteraf, speciaal voor deze categorie mensen in het leven geroepen, bijzonder strafrecht) kan op dit terrein geen stap vooruit gezet worden. Het is dan ook om deze reden, dat Tames in deze paragraaf over *“Stilte, angst en schaamte”* alleen kan

spreken over dergelijke attitudes aan de kant van de geïnterneerden. Voor het doen invoeren van de gedachte, dat de Nederlandse samenleving zich op dit punt zou moeten schamen, is bij Tames geen plaats ingeruimd. Het resultaat van haar onderzoek is een legitimering van verkeerd gekozen uitgangspunten.]

P. 83:

“De schaamte van de oudere generatie betrof vaak niet de misdaden van het nationaalsocialisme, maar de schaamte dat ze na de oorlog gearresteerd, mishandeld en veroordeeld waren en daardoor maatschappelijk gedegradeerd”,

“Soms was er ook de schaamte vanwege het onvermogen om uit te leggen waarom de oorlog toch een mooie en belangrijke tijd was geweest”,

“Sommige echtgenotes schaamden zich voor de maatschappelijke mislukking van hun man”,

“Sommigen ervaren dit nog steeds als onrecht en voelen het als een extra straf dat zij niet in staat zijn gesteld om de opleiding te volgen die bij hen hoorde”,

“Sommigen geven hun ouders hiervan de schuld, anderen de samenleving”,

“Menig ouder hield vol niets verkeerd gedaan te hebben en zich nergens voor te hoeven schamen”,

“Sommige kinderen werden kwaad van zulke verhalen, andere namen ze over (...)”.

[Analyse: Een hele pagina vol niet-kwantificeerbare grootheden. Wie heeft Tames hier op het oog? Om welke hoeveelheden mensen gaat het?]

P. 86:

“...waren er ook tallozen voor wie de identiteit van NSB'er nooit erg belangrijk was geweest”

[Analyse: Hoeveel mensen betreffen die “tallozen”?]

P. 162:

“...gedurende de hele jaren vijftig was er een flinke groep mensen die vanwege hun oorlogsverleden nog gevangenzaten, hun kiesrecht kwijt waren, bepaalde beroepen niet mochten uitoefenen...”

[Analyse: hoe groot is een “flinke groep mensen”?]

P. 283:

“Dit hoofdstuk (hoofdstuk 5: Alte Kameraden) gaat over de manier waarop een klein, maar relatief zichtbaar en spraakmakend deel van de voormalige NSB'ers en SS'ers na de oorlog zijn ideeën vormgaf, deels aangepast aan de nieuwe situatie, maar zoveel mogelijk met behoud van de kern van hun overtuiging”

[Analyse: Hoofdstuk 5 betreft een monografie over ex-WaffenSS'er Paul van Tienen. Er worden enkele organisaties genoemd waarbij Van Tienen betrokken was. Maar feitelijk gaat het over Van Tienen zelf. Dit uitgebreide hoofdstuk doet geen goed aan de *“tallozen voor wie de identiteit van NSB'er nooit erg belangrijk was geweest”* (zie mijn opmerkingen bij p. 86 van Tames hierboven). Tames heeft zich geen moeite bespaard om via niet-kwantificeerbare grootheden, of via overtrokken details de naoorlogse positie van de ten onrechte met een langdurig voorarrest bestrafte Nederlandse nationaal-socialisten te beschrijven en vooral te beoordelen.]

P. 284:

“(Van Tienen) raakte een snaar bij zowel ‘gewone’ Nederlanders als nakomelingen van collaborateurs, ook al wezen ze zijn nazistische gedachtengoed af”

[Analyse: *“gewone”* Nederlanders en/of *“nakomelingen van collaborateurs”* blijven ongekwantificeerd.]

P. 346:

“Menig vader of moeder vertelde de kinderen bijvoorbeeld niet expliciet over de nationaalsocialistische ideologie, maar over de strijd voor een ‘nationaler en socialer’ Nederland en dat zij daarvoor gestraft waren met interneringen en verbeurdverklaring van bezit.”

[Analyse: bij afwezigheid van kwantificering (wat hoeveel is *“menig”*?) krijgt deze uitspraak het karakter van niet-kwantificeerbare grootheid als mechanisme van kennisonrechtvaardigheid]

P. 348:

“Menig oud-NSB'er en zeker de kinderen schaamden zich vanwege het oorlogsverleden”.

[Analyse: opnieuw een niet-kwantificeerbare grootheid. Tames heeft naar die schaamte geen valide onderzoek ingesteld.]

Anachronisme

In hoofdstuk 1 (*“Het dagelijks leven na collaboratie en bestraffing”*), in de paragraaf *“Underdoggevoel en ressentiment”* behandelt Tames de herinneringen van een oud-NSB-radiopropagandist en romancier (p. 46 e.v.). Op pagina 57 stelt Tames:

“In zijn manuscript ruimde Smis veel plaats in voor verhalen van anderen, vooral andere politieke delinquenten die spraken over het onrecht en de mishandeling na de oorlog. Hij voerde ook een Amsterdamse onderwereldfiguur op, ene Joop, die tijdens de oorlog voor de SD werkte en met wie hij het klaarblijkelijk goed kon vinden. Joop had overduidelijk de dood van honderden joden op zijn naam, maar daarover liet Smis zich verder niet uit. Joop stond voor hem voor Amsterdamse bluf en vindingrijkheid. Joop was geen slecht mens, maar iemand die de domme en slechte machthebbers te slim af was. Wanneer Smis schreef over SD'ers die na de oorlog de dans ontsprongen door de schuld op anderen te schuiven, had hij het niet over mensen als Joop, terwijl die toch feitelijk hetzelfde deden. Het is een voorbeeld van hoe Smis de mensen die hem goedgezind waren als engelen zag en de mensen die hem schade berokkendden als duivels. Het lukt hem niet zijn eigen positie in perspectief te plaatsen (...)

Het is het denkschema dat talloze keren terugkeert in milieus van politieke delinquenten en dat deels teruggrijpt op de ervaringen van de Bijzondere Rechtspleging, maar ook al daardoor, toen NSB'ers zichzelf en hun marginale beweging stielden als onbegrepen voorhoede voor een betere samenleving. Zij gingen bij de NSB om een betere samenleving te krijgen, zo zeiden zij na de oorlog. (...). Dat er ook slachtoffers vielen, was enerzijds niet meer dan rechtvaardig (de rollen waren eindelijk eens omgedraaid) en anderzijds nooit hun bedoeling, maar gevolg van de oorlog of schuld van anderen. De moord op de joden vormde hierbij telkens het moeilijkste punt(...).”

[Analyse: We treffen in dit fragment drie belangrijke aspecten: (1) een samenvatting van de opvattingen van Smis door Tames; (2) commentaar van de kant van Tames (“Joop had overduidelijk de dood van honderden joden op zijn naam, maar daarover liet Smis zich verder niet uit”); (3) twee keer de vermelding van joden (“de dood van honderden joden”; “de moord op de joden”). Het manuscript van Smis dateerde uit de jaren vijftig (p. 46). We mogen er dus van uitgaan dat Smis op de hoogte was van de genocide tijdens de Tweede Wereldoorlog. Of Smis op de hoogte was van arrestatie of verraad door “Joop” van honderden joden, wordt uit de samenvatting van Tames niet duidelijk.]

[Analyse: Dit fragment is als interpretatie van gebeurtenissen, opvattingen en houdingen buitengewoon complex. Het gaat om een interpretatie door Smis van op dat moment al verleden gebeurtenissen, en vervolgens gaat het om een interpretatie van Tames van de interpretaties van Smis.]

[Analyse: Tames gaat niet in op het gegeven dat tijdens de Tweede Wereldoorlog de kans klein was dat Joop of Smis op de hoogte waren van de zich elders voltrekkende genocide. Er mag in de interpretatie van Tames weliswaar gesproken worden over het nu bekende lot van de joden, maar ze had er voortdurend bij moeten stellen, dat deze kennis in de jaren vijftig wél, maar voorafgaand aan 1945 niet bekend was. Tames voert daarmee in haar interpretatie een anachronisme in. Zij doet het voorkomen alsof Smis en Joop tijdens de Tweede Wereldoorlog op de hoogte waren van de genocide. Dat is vermoedelijk een onjuiste visie. Daarmee

krijgt de interpretatie van Tames een sterk speculatief karakter. Tames breidt haar oordeel nog verder uit over “talloze” geïnterneerden. Echter de kans is groot dat ook voor hen, voorafgaand aan 1945, een andere kennis beschikbaar was.]

In de hoofdstukken 2 en 3 (“*Fout’ in de politiek: politieke besluitvorming en participatie*” en “*Ambtenaren aan de Zwarteweg: de bureaucratie en de voormalige politieke delinquenten*”) behandelt Tames voornamelijk institutionele geschiedschrijving. De paragrafen over de staatlozen (degenen die in vreemde krijgsdienst waren getreden) behandelen overmatig veel informatie over de wetgeving en wetsontwerpen die aan de kant van de Nederlandse regering aan de orde waren.

[Analyse: Een mensenrechtenaspect is hier aan de orde: namelijk de vraag of een Nederlander in zijn door Duitsers bezet land het recht had om zich in vrijheid (want dat was een belangrijk aspect van de voorstellen van Mussert voor het Nederlandse Legioen) onder de nieuwe autoriteit in krijgsdienst te begeven. Tames stelt zich in deze beperkt op. Zij doet het voorkomen alsof de staatsrechtelijke situatie tijdens de bezetting dezelfde was als de staatsrechtelijke situatie vóór en na de Tweede Wereldoorlog. Dat is een visie die na de oorlog weliswaar algemeen is ondersteund, maar het betreft een feitelijk anachronisme.]

Afwezigheid van structureel onderzoek

In hoofdstuk 3 over de bureaucratie is in eerste instantie institutionele geschiedschrijving aan de orde.

[Analyse: De specifieke structurele positie, activiteiten en houdingen van de zich integrerende oud-geïnterneerden zelf komen hier feitelijk niet aan de orde.]

Voor het overige behandelt Tames in deze hoofdstukken casussen (hoofdstuk 2: Wolthuis (p. 103), Galliard (p. 120 e.v.), Adams (p. 134 e.v.); in hoofdstuk 3 volgen enkele summieri casussen: mr. A.J.D. (p. 174), A.V. (p. 181), Henk W. (p. 182), Simon van H. (p. 202), Evert-Jan B. (p. 204), Ernst W. (p. 206)).

[Analyse: zoals al eerder gesteld kunnen deze casussen hoogstens als illustratie en niet als bewijsmateriaal functioneren. Zij geven geen structureel beeld van de politieke positie van de grote massa van de oud-geïnterneerden. Waar Tames structurele suggesties doet betreft dat problematische interpretaties.]

[Analyse: Bij de hoofdstukken over de NESB, de Nederlandse Conservatieve Partij (dat wil zeggen de naoorlogse pogingen tot hergroepering van de NSB) gaat Tames slechts in op de “dynamiek” van deze organisaties. Deze dynamiek vat zij, zoals we al gezien hebben, niet op als een te kwantificeren verschijnsel. Uit hoeveel mensen deze organisaties bestonden is hier dus niet aan de orde. Tames stelt dat er op een bepaald moment in het kader van partijvorming een vergadering van 40 mensen was. Dit geeft al aan dat de getalsmatige verhouding ten opzichte van de al eerder genoemde 100.000 NSB'ers niet evenredig is. Een voorbeeld van non-representativiteit]

Terugkeer in de democratie

In het specifieke geval van de herintrede in de Eerste Kamer van de oud-geïnterneerde Adams (via de Boerenpartij van Boer Koekoek; 1966), schaart Tames zich in de ideologische kleuring van haar interpretatie volledig aan de kant van de door haar beschreven absolute kamermeerderheid. Adams nam geen openbare afstand van zijn verleden. Dit was een reden voor zijn terugtrekking uit de Eerste Kamer (p. 134-148).

[Analyse: op dit punt zien we bij Tames een uitdrukkelijke waardekeuze naar voren komen. Immers, men mag toch veronderstellen dat iemand die bestraft is, en voor wie geen belemmeringen op het punt van actief of passief kiesrecht meer bestaan, niet verhinderd kan worden terug te keren in de “*hoogste politieke gremia*”, als daar een legitieme achterban voor beschikbaar is. Als iemand bestraft is kan geen wet in Nederland iemand opleggen dat opvattingen herzien moeten worden. De opvattingen van Adams tijdens de bezetting waren niet aantrekkelijk (p. 142; PSP-Kamerlid Van der Spek citeerde antisemitische opvattingen van Adams voorafgaand aan 1945). Dat deze feitelijke uitstoting van Adams uit de Eerste Kamer in 1966 plaatsvond, kan gezien de betrekkelijk korte tijdsafstand tot de Tweede Wereldoorlog, en gezien toen spelende zaken zoals het proces Eichmann, begrijpelijk genoemd worden. Maar het is niet aanvaardbaar. Tames had, als politicoloog, op dit punt corrigerende uitspraken moeten doen.]

[Analyse: De opvatting van Tames: “...dat (...) andere personen iets tegenover dat oorlogsverleden konden stellen: bijvoorbeeld dat zij publiekelijk afstand hadden genomen...” is daarom merkwaardig. De aan Adams opgelegde straf op zich werd kennelijk niet voldoende gevonden. Anders uitgedrukt: de Eerste Kamerleden pleegden “eigen richting”. Tames vermeldt niet dat Adams na zijn bestraffing nog antisemitische uitspraken gedaan zou hebben. Zij geeft op p. 133 een korte uiteenzetting van het naoorlogse Tribunaalproces (1947), waaruit blijkt dat Adams “enige tijd” werd geïnterneerd, een groot deel van zijn aanzienlijke vermogen verloor, en voor tien jaar uit de kiesrechten werd gezet. Adams was dus stevig gestraft. Zowel de opvatting van de absolute meerderheid van de Eerste Kamer, als de opvattingen van Tames zijn in strijd met onze democratie en in strijd met onze rechtsorde. Het is er een indicatie van dat integratie van oud-geïnterneerden uiterst beperkt was.]

Confiscaties

Op pps. 199/200 stelt Tames:

“Het BBR (Bureau Bijzondere Rechtspleging) kreeg ieder jaar vele klachten van oud-politieke delinquenten te behandelen. Een groot deel van deze klachten betrof de verbeurdverklaring van bezit (...). Het idee achter deze straf was dat zij tijdens de bezetting hun vermogens hadden opgebouwd of vergroot met hulp van de vijand en ten koste van de andere Nederlanders...”

[Analyse: Tames doet het hier voorkomen alsof de verbeurdverklaring (confiscatie) van eigendommen een onderdeel van de bestraffing was. Zij gaat voorbij aan het

gegeven dat van alle Nederlandse nationaal-socialisten voorafgaand aan hun internering alle eigendommen werden ingenomen en hen hun huisvesting structureel werd afgenomen. Gezien het huidige mensenrecht, dat terugwerkende kracht heeft, behoren dergelijke confiscaties tot het schenden van mensenrechten. De veronderstelling dat alle Nederlandse nationaal-socialisten hun “*vermogen*” hadden vergroot op de bovenaangegeven wijze, had Tames kunnen nuanceren. Dat dergelijke confiscaties zeker hebben gegolden voor de circa 36,5% (op 100.000 geïnterneerden) onberechten staat vast. Dit gegeven toont de feitelijk in deze specifieke situatie mensenrechtenontkennende basishouding van Tames.]

Communicatie

P. 232 stelt:

“Er werd dus (in de media) wel over de collaboratie en de oud-collaborateurs gepraat, en vaak op een nuchtere toon, maar niet met of door hen”

[Analyse: Erger kan het niet. Het is een vorm van uitsluiting. Maar Tames levert geen kritisch commentaar.]

Omvang van schuld

Op de pps. 253 en volgende behandelt Tames uitgebreid het Eichmann-proces. Het onderschrift van de foto van het Eichmann-proces (tegenover p. 256) stelt:

“Het proces tegen Eichmann riep bij velen in Nederland de vraag op of niet veel meer mensen dan alleen de NSB'ers en andere collaborateurs schuld droegen aan de moord op de joden”

[Analyse: opnieuw treffen we hier een anachronisme aan in de redenering over de collaborateurs. Uit de algemene geschiedschrijving over de collaboratie is af te leiden dat van de collaborateurs slechts een zeer gering promillage betrokken was bij arrestaties. Dit type activiteit werd niet verricht in opdracht van de NSB. Van genocide kan in dit geval al helemaal geen sprake zijn, omdat die zich buiten Nederland voltrok. Het onderschrift bij de foto van het Eichmann-proces geeft aan dat Tames, ten onrechte, van mening is dat er verband bestond tussen de NSB en de voltrokken genocide gedurende de Tweede Wereldoorlog.]

P. 274:

“Het antisemitisme van de NSB kreeg bijvoorbeeld geen aandacht (in een door de VPRO gemaakte documentaire over Mussert)”

[Analyse: Tames pleegt zelf geen onderzoek naar het antisemitisme van de NSB. In het algemeen is er weinig onderzoek gedaan naar het antisemitisme van de NSB, zowel in de jaren dertig als in de jaren veertig. Zoals ook elders in dit onderzoek wordt aangetoond (zie hoofdstuk 28 over Damsma (2013)) is er bij de NSB sprake van een gematigd antisemitisme. Het was niet op vernietiging gericht.]

P. 281:

“In de media veranderde de historische figuur van de politieke delinquent in die van oorlogsmisdadiger en fascist, tegelijk schuldig aan de Holocaust en exemplarisch voor de binnenlandse onderdrukkende structuren. Zo werd de oorlog geactualiseerd nog voordat hij echt verleden kon worden”

[Analyse: In de media veranderde de opinie onder invloed van de opvattingen van bijvoorbeeld J. Presser (1965) en L. de Jong (1969-1994). De op het punt van de collaboratie niet-kritische geschiedschrijving ging voorop. Tames stelt dat de oorlog “geactualiseerd” kon worden: dat wil vermoedelijk zeggen: op de voorgrond geplaatst. Het gegeven dat slechts een zeer gering promillage van de Nederlandse nationaal-socialisten (en dezen ook niet in opdracht van de NSB) betrokken waren bij de arrestaties, komt niet in de opvattingen van Tames aan de orde.]

Onjuist ideaaltype

Hoofdstuk 5 (*“Alte Kameraden: eigen cultuur en geschiedschrijving”*) omvat, zoals al gesteld, een monografie van een Nederlander die zowel NSB-lid, Nederlands-SS-lid, als Waffen-SS-er was: Paul van Tienen.

[Analyse: Deze monografie geeft niet voldoende data om een structureel beeld te geven van de oorlogvoering en de mogelijke oorlogsmisdaden van Nederlanders die tijdens de Tweede Wereldoorlog deelnamen aan oorlogshandelingen in Rusland. Tames had deze uiteenzetting beter onder de integratietype-indeling van hoofdstuk 2 op kunnen nemen. Dat zou consistentere geweest zijn. Door de nadruk op de monografie van Van Tienen, lijkt Tames in dit hoofdstuk een hypothetisch model van de gemiddelde Nederlandse nationaal-socialist te schetsen. Een structurele basis daarvoor is afwezig.]

Enkele aspecten van haar uiteenzetting komen nu aan de orde:

Op de pps. 287-291 geeft Tames een samenvatting van frontervaringen op basis van dagboeken van (mogelijke) collega's van Van Tienen. Tames stelt:

“Wat gebeurde er in de zomer van 1941 en daarna, en waar was Van Tienen bij betrokken, zo niet direct dan toch indirect, omdat hij nagenoeg te plaatse was?”,

“Over Tarnopol is bekend dat er niet alleen gevochten werd, maar dat er ook joden, communistische functionarissen (Volkskommissare) en krijgsgevangenen werden vermoord”,

“Het staat niet vast dat Van Tienen bij deze of latere moordpartijen in Tarnopol betrokken was”.

[Analyse: Aan het gehalte van de oorlogvoering in Rusland hoeft niet getwijfeld te worden. Dat zal over en weer zeer slecht geweest zijn. Toch is het type beschrijving van Tames zodanig van vorm, dat het lijkt alsof de activiteiten van Van Tienen zelf hier aan de orde zijn. Door deze beschrijving verschijnt in de tekst ook een hypo-

thetisch model van de oostfrontstrijder. Echter, als er geen feitelijke verdenking ten aanzien van Van Tienen bestaat is het ongepast hem hier op deze manier af te beelden.]

Op p. 293 zien we eigenlijk pas wat het doel van Tames in deze is:

“Van Tienen had zich ontwikkeld tot een nationaalsocialist van de ‘volkse’ stroming. Dat hield in dat hij niet dacht in termen van staten, politieke instituties en staatsburgers maar in begrippen als, ras, volk, bloedzuiverheid, rasbewustzijn en de lotsverbondenheid van de Germaanse volken”

[Analyse: hier completeert Tames haar met Van Tienen gegeven hypothetische model: het gaat om het ideaaltipe van de volkse stroming. Dat er een grote afkeer bestond onder de meerderheid van de Nederlandse nationaal-socialisten (de circa 92% omvattende NSB'ers van de Mussert-meerderheidsfractie) van Nederlandse SS en Waffen-SS, komt bij Tames niet aan de orde. Dat wil zeggen dat Tames met deze beschrijving van Van Tienen als SS-er, haar boek afsluit met een beeld dat wat haar betreft kan gelden voor het totaal van de Nederlandse nationaal-socialisten. En dat is een onjuist beeld. Het is een voorbeeld van non-representativiteit. Op dit terrein zien we dat Tames doende is een stereotyperend beeld van de Nederlandse nationaal-socialisten te doen postvatten.]

Generalisaties

In haar conclusies geeft Tames nog enkele generalisaties, die twijfel oproepen aan de kwaliteit van haar werk:

p. 345:

“Het is opvallend dat oud-NSB'ers die afstand namen van hun politieke verleden en zich conformeerden aan de nieuwe regels (van werk, buurt of kerk) vaak succesvol een nieuw bestaan wisten op te bouwen”

[Analyse: Hoe interessant deze conclusie ook lijkt te zijn, hij wordt niet door voldoende kwantitatief materiaal ondersteund.]

Conclusies van Tames op de pps. 357 en 358 luiden

“Het gevoel ‘anders’ te zijn en niet onvoorwaardelijk deel uit te maken van de Nederlandse samenleving leefde in families met een ‘fout’ verleden door”,

en

“Men voelde zich als het ware een getolereerde minderheid, en uiteindelijk dus een soort tweederangsburgers, óók toen er van een formele afwijkende positie als Nederlands burger allang geen sprake meer was”

[Analyse: Het zijn geen conclusies maar hypothesen van Tames. Het hypothetische karakter heeft zijzelf echter niet onderkend. De non-representativiteit van haar onderzoek maakt deze conclusies ongeldig.]

P. 351:

“Doordat de Nederlandse partijen van links tot rechts een blok vormden tegen de CPN, waren de communisten nauwelijks in staat allianties te sluiten om de oud-politieke delinquenten blijvend te marginaliseren”

[Analyse: Vanaf 1945 tot ver in de jaren tachtig was het vrijwel onmogelijk voor NSB'ers en hun kinderen om (op basis van hun expliciete ervaringen) psychosociale hulp te ontvangen (Vorst-Thijssen/De Boer (1993)). Tames onderkent dit probleem niet. Hieruit kan vermoedelijk geconcludeerd worden dat de (niet getalsmatig onderbouwde) conclusie van Tames dat de oud-geïnterneerden (en hun kinderen) niet gemarginaliseerd zijn, onjuist is.]

Conclusies

Of de oud-NSB'ers een doorn in het vlees van de Nederlandse democratie waren, wordt door Tames in haar onderzoek alleen op een heel indirecte manier beantwoord. Omdat zij besluit tot een (niet bewezen) integratie in de Nederlandse samenleving, suggereert zij dat er geen doorn achterbleef. Echter, haar veronderstelling dat de Nederlandse nationaal-socialisten na de Tweede Wereldoorlog snel geïntegreerd raakten is vermoedelijk onjuist.

Het onderzoek van Tames is op puur methodologische gronden niet-representatief te noemen. Tames komt niet verder dan het schetsen van enkele sociologische typen en kwantitatief onbewijsbare hypothesen.

Het onderzoek van Tames draagt bij aan kennisonrechtvaardigheid en stereotypering ten aanzien van de sociale categorie Nederlandse nationaal-socialisten.

27 GREVERS, HELEN; VAN LANDVERRADERS TOT GOEDE VADERLANDERS - DE OPSLUITING VAN COLLABORATEURS IN NEDERLAND EN BELGIË, 1944- 1950; 2013

Inleiding

Het proefschrift van Grevers (promotoren Peter Romijn (UvA, NIOD) en Machteld De Metsenaere (VU Brussel)) kon gerealiseerd worden dankzij een NWO-subsidie voor het onderzoek *Legacies of Collaboration*. De handelsuitgave bevat 6 hoofdstukken:

hoofdstuk 1 Toenemend isolement p. 27-59

hoofdstuk 2 Opsluiting in oorlogstijd p. 60-129

hoofdstuk 3 Collectieve uitsluiting na de bevrijding p. 130-194

hoofdstuk 4 Ideeën over de 'morele verbetering' p. 195-257

hoofdstuk 5 Verzoening met de natie? p. 258-318

Algemeen besluit p. 319-326

Het onderzoek van Grevers betreft geschiedschrijving van de internering van een als collaborateurs (p. 17/18) gedefiniëerde categorie Belgen en Nederlanders over de periode na de bevrijding van België en zuidelijk Nederland (najaar 1944) tot aan circa 1950. Het onderzoek gaat uit van de gedachte dat het zinvol is om tot een vergelijking te komen van de interneringen in België en Nederland.

[Analyse: Een reden daarvoor wordt niet gegeven. Uit Grevers' geschiedschrijving wordt duidelijk dat de verschillen nogal groot zijn. Bepalend hierin is vooral het ideologische verschil tussen het Nederlandse en Belgische nationaal-socialisme. In België overheerste vooral aan Vlaamse zijde een "anti-Belgische" op afscheiding van het Franse deel gerichte politiek. In Nederland daarentegen was het Nederlandse nationaal-socialisme gericht op Nederlands nationalisme. Ook in de interneringen en vrijlatingen zijn grote verschillen constateerbaar, die vooral tot uitdrukking komen in de manier waarop "heropvoeding" aan de orde kwam: in Nederland via het particuliere initiatief; in België via een overheidsorgaan.]

In het navolgende wordt voornamelijk ingegaan op de Nederlandse aspecten in het werk van Grevers.

Welk nut heeft het gehad om deze twee geschiedschrijvingen ineen te vlechten?

[Analyse: Er gaat een relativerende werking uit van deze ineenvlechting, die vooral tot uitdrukking komt in de legalistische benadering: de "bijzondere" wetgeving van de Nederlandse en de Belgische regeringen-in-Londen ten aanzien van de collaborateurs wordt een normaal staatsrechtelijke afhandeling genoemd. Grevers maakt een vergelijking met de Verenigde Staten waar het normaal geacht werd, dat de Japanse immigranten na de aanval op Pearl Harbour geïnterneerd werden. Voor

Grevers zijn de interneringen in Nederland en België op eenzelfde manier een aanvaardbaar onderdeel van het staatsrecht. De gedachte dat het hierbij zou kunnen gaan om schendingen van mensenrechten is bij Grevers niet aan de orde. Met deze denkwijze zet Grevers een lijn van interpretatie voort die in het algemeen op het NIOD voorhanden is: zowel in het werk van Romijn (de promotor) uit 1989 en 2006 als in het werk van Tames (2009) komt zo'n institutioneel legalistische werkwijze tot uitdrukking. De onderzoekers, en dat geldt hier voor Grevers ook, onderzoeken noch expliciteren hun eigen vooronderstellingen.]

Overigens wil dat niet zeggen dat Grevers geen intensief onderzoek heeft gepleegd. Vooral in hoofdstukken 2 en 3 over de opsluitingen en vrijlatingen komen veel feitelijkheden naar voren.

[Analyse: Door de combinatie van beperkte methodologie en verscholen vooronderstellingen (die nog aan de orde komen) is er sprake van een buitengewoon complexe tekst. Deze institutionele geschiedschrijving vormt een opsommingsschema, dat opgenomen is in een impliciet ideologisch kader. Grevers stelt kritisch gebruik te maken van tot op heden weinig gebruikte bronnen (p. 19). Echter, alles wat gebeurd is, ook onaanvaardbare heftigheden in de naoorlogse kampen, kan slechts als incidenten begrepen worden, en wordt door Grevers opgevat als een normale afhandeling van bezettings- en naoorlogse problemen. Onderzoek naar de wettigheid van het juridische kader, zowel in Nederland als België is afwezig.]

[Analyse: De rol en de periodisering van het Militair Gezag en de herstelde democratische regering in Nederland (vanaf maart 1946) blijven zodanig onduidelijk in het onderzoek van Grevers, dat daardoor over een met deze periodisering samenhangend probleem, namelijk dat van het aantal vrijlatingen uit de interneringskampen, geen duidelijk beeld kan ontstaan.]

[Analyse: Deze vorm van geschiedschrijving lijdt aan pseudostatistiek: er worden enkele grafische statistieken opgevoerd die het belangrijke probleem van de naoorlogse interneringen toedekken. Dit betreft vooral de vrijlatingen in Nederland over de periode september 1944 tot 1 januari 1947.]

De titel is problematisch. Hij geeft *geen* goede samenvatting van de inhoud van het boek. Immers, op p. 325 stelt Grevers:

“Het nationaalsocialisme kon in de directe naoorlogse periode nog steeds op aanhangers rekenen in de Nederlandse en Belgische kampen en gevangenschappen. Velen ervoeren hun opsluiting bovendien als onrechtvaardig. Dat versterkte nog eens hun afkeer van de Nederlandse of Belgische regering. In dit opzicht had opsluiting in de kampen niet de beoogde ‘genezende’ werking. De voorbeelden van de eerbiedige stilte die verschillende Nederlandse gevangenen naar aanleiding van de executie van Mussert wilden houden, laten zien dat deze mensen een jaar na de bevrijding nog achter hun politieke idealen stonden”

[Analyse: De titel stelt dat de “landverraders” getransformeerd werden tot “goede vaderlanders”. Blijkens het bovenstaande citaat is dat laatste kennelijk niet of beperkt het geval geweest. De titel geeft dus niet een onderzoeksopzet of -resultaat aan. Het is een beeldvormende suggestie ten aanzien van de sociale categorie Nederlandse nationaal-socialisten.]

Vooronderstellingen en methodologie

Grevers stelt op p. 16/17 dat recent onderzoek heeft bijgedragen aan een steeds genuanceerder beeld van de bestraffing van de collaboratie in de naoorlogse periode. Er zou echter “...een synthetische studie...” voor België en zeker voor Nederland ontbreken.

[Analyse: Een noodzakelijke reden, zoals al gesteld, voor een dergelijke studie is afwezig. Hoewel Grevers haar onderzoek internationaal maakt (België, Nederland) refereert zij niet aan internationaal recht voor een onderzoek naar de mensenrechten in 1944/45. Zie in dit verband p. 184, waar Grevers citeert: “...dat (eind juli 1945) er nog steeds veel mensen in de kampen zaten zonder proces-verbaal, inbewaringsstelling of interneringsbevel. Een groot aantal mensen was nog altijd niet verhoord.”]

Op p. 21 formuleert Grevers het centrale uitgangspunt voor haar onderzoek:

“Wanneer een staat in een oorlogstoestand tot internering overgaat, hoeft er in het verleden dus geen strafbaar feit te zijn gepleegd. Het gaat juist om de potentiële bedreiging die een groep of individu vormt voor de toekomstige orde en veiligheid”

[Analyse: Omdat Grevers hier niet citeert, kunnen we er van uitgaan, dat dit haar eigen oordeel is en als uitgangspunt functioneert voor het onderzoek. De gedachte dat staten schendingen van mensenrechten zouden kunnen plegen komt niet aan de orde.]

Grevers noemt in dit verband, zoals al gesteld, ook de internering van naar de VS geëmigreerde Japanners na de aanval op Pearl Harbour in 1941. Zij stelt:

“Het feit dat zij van Japanse herkomst waren, was op dat moment reden genoeg hen tijdelijk op te sluiten”

[Analyse: het blijft bij deze constatering. Grevers kan zich er kennelijk in vinden, dat mensen die vaak al jaren in de VS waren geëncultuureerd en daar arbeid verrichtten, op die manier werden behandeld.]

Op p. 23 formuleert Grevers het thema voor haar onderzoek:

“De achterliggende ideeën, organisatie en praktijk van de opsluitingen is het thema van dit boek”.

[Analyse: de titel van het boek vestigt, zoals we al gezien hebben, toch sterk de indruk dat het in dit onderzoek zal gaan om en over collaborateurs als landverraders of goede vaderlanders. Maar het thema van het onderzoek geeft aan dat het niet over deze mensen zal gaan, maar over institutionele aspecten die vanuit de staat op deze categorie mensen van toepassing zijn gemaakt].

Grevers stelt (p. 25):

“In plaats van de horreur (van de misstanden in de kampen - dk) op te sommen, dienen andere vragen te worden gesteld die het geweld eventueel zouden kunnen verklaren”

[Analyse: Grevers wil “onvrede” over de onderzoeksresultaten van de Parlementaire Enquêtecommissie (1949) bij bijvoorbeeld Belinfante over de misstanden in de kampen niet aanvullen met verdere “horreur”. Het gaat haar om “verklaringen” van het optreden van geweld ten aanzien van de geïnterneerden. Het is een indicatie voor de afwezigheid van een humane benadering, en voor de aanwezigheid van een institutioneel, etatistisch kader].

Grevers stelt in haar onderzoek een aantal vragen aan de orde (p. 25):

*“Wat vertellen de bronnen over de context waarin in sommige interneringskampen geweld plaatsvond?
Wie was er betrokken bij dit geweld en zijn er patronen in te ontdekken?
En kwamen er alleen in Nederland incidenten voor, of ook in België?”*

[Analyse: Het gaat hier dus niet meer om het geweld als zodanig. Het betreft de context ervan en patronen daarin. Het geweld betrof *incidenten*, die zoals we in de rest van het onderzoek zullen aantreffen, niet onder de verantwoordelijkheid van de staat (Nederland, België) vallen].

[Analyse: Bij Grevers is geen sprake van een geëxpliciteerde kentheorie. De uitspraak op p. 25: “Wat vertellen de bronnen...” geeft aan, dat Grevers niet werkt vanuit een interpretatie-geschiedschrijving, maar vanuit een realistische geschiedschrijving, die er van uitgaat dat de bronnen objectief zijn, en dat een neutrale geschiedschrijving tot de mogelijkheden behoort. De bronnen hoeven, in de visie van Grevers, slechts blootgelegd te worden.]

Er zijn meerder voorbeelden te noemen van plaatsen waar Grevers de oordelen van of ten aanzien van de collaborateurs vergezeld laat gaan van ongunstige beeldvormende toevoegingen:

“...opsluiting en bestraffing door de staat zouden onrechtmatig zijn geweest. Die voorstelling werd bewust in het leven geroepen door de voormalige Vlaamse collaborateurs zelf” (p. 9),

“...het gecultiveerde slachtofferschap moffelde de herinnering aan de repressieve, nationaalsocialistische collaboratie in Vlaanderen weg...” (p. 10),

“Geestelijken, medewerkers van interneringskampen en journalisten brachten het geweld dat in de kampen zou plaatsvinden voor het voetlicht” (p. 11)

[Analyse: Het gebruik van de woorden “voorstelling”, “zou” en “wegmoffelen” suggereert dat de oordelen van deze collaborateurs en van degenen die hen wilden ondersteunen niet juist zijn. Maar er wordt daarvan geen bewijs geleverd.]

“...sommige kinderen van voormalige collaborateurs (...) gingen echter nog een stap verder en stuurden ook aan op een herevaluatie van het lot van hun ouders. (...) Vanuit deze hoek verschenen populairhistorische verhandelingen om de naoorlogse rechtspleging en opsluitingen te discrediteren. Het onrecht dat hun ouders (en hunzelf) na de oorlog was aangedaan, gold als leidraad in deze publicaties. (...)” (p. 13/14)

“...Vaak worden immers gepubliceerde egodocumenten van voormalige collaborateurs of processen-verbaal, die pas jaren later werden opgesteld, onkritisch overgenomen” (p. 15).

[Analyse: Vooral in het gebruik van de term “discrediteren” komt een ongunstige beeldvorming tot uitdrukking. Dit wordt nog versterkt door het gegeven dat Grevers hier alleen beeldvormend en niet argumentatief op de bewuste tekst (i.c. Eefting (2007)) ingaat.]

De methodologie van Grevers komt vooral tot uitdrukking op p. 19:

“Omdat het parlementair onderzoek naar de mishandelingen vertrok vanuit de verhalen die in 1949 in Kamptoestanden (Van der Vaart Smit (1949) - dk) werden beschreven, loont het om ook andere onderzoeken naar misstanden te bestuderen. Want zowel onder het Militair Gezag als later onder het ministerie van Justitie werden al processen-verbaal opgesteld naar aanleiding van klachten over geweld. Dit zijn echter momentopnames, en slechts een klein deel van de geïnterneerden werd in deze processen-verbaal verhoord.”,

“Toch zijn het, in tegenstelling tot de optekeningen van Van der Vaart Smit en de daarop volgende onderzoeken door de Parlementaire Enquêtecommissie, een (van de weinige beschikbare tijdsdocumenten).”,

“Deze bronnen zijn in het verleden door historici echter gediskwalificeerd omdat ze geen realistisch beeld zouden geven van hetgeen zich destijds in de kampen afspeelde: kampcommandanten wilden niet alles vertellen, gevangenen waren te bang om uit de school te klappen, en de inspecteurs waren er niet op uit om alles te weten te komen. Toch kunnen de inspectierapporten mits kritisch gebruikt wel degelijk inzicht bieden in het hoe en waarom van het geweld in de kampen en gevangenis”

[Analyse: Opmerkelijk is dat Grevers stelt dat de inspectierapporten die in en na de zomer van 1945 op verzoek van de Nederlandse regering door vliegende colonnes van het Militair Gezag werden opgesteld, uitdrukkelijk over geweld spreken (p. 157). Tegelijk verklaarden echter “...de meeste ondervraagden...” nooit iets van mishandelingen gezien of gehoord te hebben (p. 158).]

[Analyse: de formulering “...de meeste ondervraagden...” (p. 158) is een niet-kwantificeerbare grootheid. Het zal vermoedelijk nooit duidelijk worden om hoeveel mensen het hier precies gegaan is.]

Grevers stelt vervolgens op p. 158:

“Binnen een maand tijd konden de getuigenissen een andere toon aannemen. (...) positieve of neutrale verklaringen staan in contrast met de ‘geheime’ rapporten over mishandeling die Felix Guljé uit de (Leidse) Doelenkazerne (...) smokkelde”

[Analyse: Al deze gegevens gebruikt Grevers ter nuancering en minisering van de omvang van het geweld voor en in de naoorlogse interneringskampen. Echter op p. 141 heeft zij al gesteld:

“Net als in de periode van september 1944 tot mei 1945 werden de geïnterneerden binnen het ‘web of detention’ veel overgeplaatst van het ene naar het andere kamp. Het kwam voor dat iemand gedurende elf maanden in zeven verschillende kampen zat (...). Na mei 1945 (...) was er sprake van verplaatsing omdat een kamp van tijdelijke aard was en al snel werd opgeheven. Ook kon de verdachte voor het lopende onderzoek op een andere plek gewenst zijn voor verhoor.”

[Analyse: hier zijn dwarsreferenties bij Grevers afwezig. Dit laatste gegeven van de variabele locaties zou een heel belangrijk element kunnen zijn in de variaties op antwoorden uit de inspecties. Maar Grevers legt dit soort verbanden niet. Ook vraagt zij zich niet af welk belang de kampleidingen hadden bij dergelijke variaties in antwoorden.]

p. 67:

“Het geweld dat tijdens de bevrijding tegen collaborateurs werd gepleegd, kwam niet uit de lucht gevallen. Het vormde een voortzetting van de gewelddadigheden tijdens de bezetting.”

[Analyse: Het betreft een eigen oordeel van Grevers. Zij zegt met zoveel woorden: eigen schuld, dikke bult. Deze redenering vindt zijn analogie in de vroeger veel gehoorde gedachte dat verkrachte vrouwen het er zelf wel naar gemaakt zouden hebben. Dat is een onaanvaardbare redenering. Naar analogie geldt dat ook voor deze geweldsverklaring van Grevers.]

Een toevoeging aan deze interpretatie bij Grevers op p. 75 luidt:

“...de arrestaties in beide landen gebeurden in een uitzonderlijke situatie. Om bijltjesdag, ofwel ‘private justice’, te voorkomen, werden de verdachten opgesloten en werd ‘first-best-justice [...] replaced by second-best-procedures to prevent third-best-outcomes’”.

[Analyse: Grevers moet toch op de hoogte zijn van de verschillende interpretaties die bestaan over de noodzaak tot verwijdering van de collaborateurs uit de samenleving. Er was niet een gesloten beleid over deze zaak. De verschillende posities van Militair Gezag; regering-in-Londen; Wilhelmina; Prins Bernhard, Binnenlandse Strijdkrachten en Verzet zijn bepalend geweest voor de eigenrichting (private justice) die vanaf september 1944 in Nederland (in een bewuste gezagssituatie) plaatsgevonden heeft. De eigenrichting werd zowel in Nederland als in België uitdrukkelijk toegestaan (zie p. 63 en 132). Eerder had Eefting (2007) al aandacht aan dit aspect besteed. Zoals we bij Belinfante zien, was de mogelijkheid dat een bijltjesdag voorkomen zou moeten worden, wel eens in Londen uitgesproken, maar het was nooit onderdeel van beleid geworden.]

Er zijn nog meer methodologische problemen bij Grevers.

[Analyse: de Nederlandse onderzoekbronnen die zij kiest (Romijn; Damsma; Damsma&Schumacher; Te Slaa&Klijn, enz) worden altijd zonder kritische kanttekeningen geciteerd. Het betreft in dit opzicht recursieve geschiedschrijving, die het karakter van een herhaling gaat vertonen.]

Grevers gebruikt tot driemaal toe ongepubliceerde bronnen (p. 32, 115, 167).

Juridisch kader

Grevers pleegt geen onderzoek naar de legitimiteit van de Bijzondere Rechtspleging.

[Analyse: De juistheid van de democratische vaststelling achteraf, dat het beleid van de naar Londen gevluchte regering de wettige mogelijkheden omvatte om een *bijzonder* tuchtrecht te formuleren, is geen onderdeel van onderzoek. De afwezigheid van de Londense-regering buiten het grondgebied van de staat Nederland is geen reden tot overweging dat het hierbij gegaan zou zijn om ongrondwettelijkheid. Dit bijzondere tuchtrecht is grondwettelijk gezien een discriminatoire wetgeving die politieke denkbeelden strafbaar stelt.]

[Analyse: Omdat Grevers de terugwerkende kracht-wetgeving van de Londense-regering accepteert, criminaliseert zij ook de politieke gevangenen van 1944/5. Ze maakt geen kritische kanttekeningen bij het geciteerde gebruik van de termen “*vergrijp*” en “*delinquenten*” (zie bijvoorbeeld p. 267). Het gebruik van de genoemde termen is immers niet relevant voor degenen die alleen vanwege politieke opvattingen werden geïnterneerd.]

Op p. 123 gaat Grevers over naar het gebruik van de term “misdadiger”:

“Hieruit klonk het idee door dat de misdadiger verderfelijk dacht en handelde...”

Het is een onderdeel van een uiteenzettingen over de in Nederland direct na 1945 vigerende visie op delicten en straf.

[Analyse: Het betreft opvattingen, die Grevers op verschillende plaatsen in haar betoog naar voren brengt. Zij geeft hier geen commentaar bij en vestigt de indruk dat het hierbij gaat om aanvaardbare visies over politieke opvattingen. De gedachte aan misdadigheid komt daardoor sterker naar voren dan in enige andere studie over dit onderwerp.]

Grevers stelt (p. 205 e.v.) dat de oprichters van de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten (STPD) een achtergrond hadden in de juridische professie, die de straftheorieën van Lombroso hanteerden:

“De Italiaanse Bio-Antropologische School van Lombroso stond voor het idee dat het belangrijkste doel van de rechtspraak niet vergelding maar bescherming van de samenleving moest zijn. (...) Heropvoeding ging daarmee een groter onderdeel uitmaken van de strafvoltrekking en reclasseringsmedewerkers werden vanaf dat moment ook betrokken bij de uitvoering van de straf. (...) opsluiting (deed) als enige vorm van bestraffing de misdadiger en de maatschappij geen goed...”

[Analyse: Dat voor circa 36,5% van de 100.000 geïnterneerden (dat wil zeggen, degenen die na de zomer van 1946 zonder enige rechtelijke procedure naar huis werden gestuurd) opsluiting gedurende circa anderhalf tot vier jaar de enige maatregel is gebleken, laat Grevers hier verder buiten beschouwing. De criminalisering van de totale categorie Nederlandse nationaal-socialisten (circa 100.000 mensen) is op deze manier niet meer een interpretatie van Grevers, het krijgt in haar betoog het karakter van feitelijkheid. Het is een bijdrage aan de ongunstige beeldvorming van deze categorie mensen.]

P. 214/5

“In Nederland werd al snel een onderscheid tussen twee categorieën gemaakt, namelijk licht en zwaar (...) De STPD omschreef (de lichte gevallen) als ‘meelopers, de brood-NSB’ers, de idealisten, de onevenwichtigen, de kankeraars, de mensen met een minderwaardigheidscomplex, de wereldhervormers in zakformaat, de lafaards, de egoïsten, die met hun allen het legertje volgelingen van Mussert en Blokzijl vormden’. (...) De zware gevallen waren (...) ‘wapendragers, zooals SS-lieden, verraders, leidende functionarissen, zware collaborateurs’. Daarnaast was er ook een groep die als onverbetterlijk werd beschouwd.”

[Analyse: Het is opmerkelijk dat Grevers zich op diverse plaatsen in haar tekst, kan losmaken van de historisch gekozen terminologie. Op deze plaats doet zij dat niet. Kennelijk kan zij zich vinden in deze definiëring. Zij doet ook geen poging om van de verschillende categorieën de omvang vast te stellen.]

Grevers stelt in de eindconclusies van hoofdstuk 5, dat voornamelijk ging over de bestraffingen:

“De Belgische en Nederlandse Overheid hadden de collaborateurs tijdens de bevrijding moeten opsluiten in het belang van politieke normalisering en sociale stabiliteit. Die werden snel bereikt. De naoorlogse opsluiting van collaborateurs heeft daarmee een sterk symbolisch karakter gekregen”

[Analyse: De mogelijkheid van een organisatorisch onvermogen van de regering-in-Londen is bij Grevers niet aan de orde. Het betreft de complexe machtsconstructie van Militair Gezag, Binnenlandse Strijdkrachten en Verzet. Dit organisatorische onvermogen heeft het geweld voor en tijdens de interneringen mogelijk gemaakt.]

p. 324:

“Verwijdering van alle verdachten van collaboratie was vanuit het organicistische perspectief tijdelijk nodig geweest om vervolgens weer in de ‘gezuiverde’ naoorlogse samenleving terug te kunnen keren”

[Analyse: Grevers voert dit gegeven als feit op. Hier had toch op zijn minst een kanttekening bij het begrip “organicistische” geplaatst kunnen worden. Het betreft immers een sociaalwetenschappelijk achterhaalde visie, die sterk fascistoïde trekken vertoont. Het is een kenmerk van het (bevrijde) juridische klimaat in de periode 1944/1945]

Cijfers en statistiek

De periodisering van het functioneren van het Militair Gezag en de nieuwe democratische regering (vanaf maart 1946) wordt bij Grevers gecompliceerd door het moment van uitvaardiging en het daadwerkelijk in werking treden van het Besluit Politieke Delinquenten van 26 oktober 1945.

[Analyse: Grevers doet het voorkomen alsof dit besluit al direct in oktober 1945 aanleiding gaf tot het structureel vrijlaten van geïnterneerde collaborateurs. Dit Besluit echter gaf pas na maart 1946 (bij het weer actief worden van de democratische regering) aanleiding tot het uitbreiden van de bijzondere rechtelijke macht (Belinfante (1978)). Over de mogelijkheid in die periode van de vrijlating van bijvoorbeeld moeders met kinderen beneden zestien jaar, worden bij Belinfante (1978) geen concrete cijfers genoemd. De minister beperkte zich er in de eerste maanden van 1946 dan ook alleen toe de aandacht van de procureurs-fiscaal op dergelijke categorieën van gedetineerden te vestigen (Belinfante p. 141). De weerstand tegen vrijlatingen was bij de zittende procureurs-fiscaal zeer groot, blijkt bij Belinfante. We kunnen er vanuit gaan, dat in de periode oktober 1945 tot april 1946 de afname van het aantal geïnterneerden niet gebaseerd was op structurele vrijlatingen. Romijn (1989) noemt het aantal van 8.725 officiële vrijlatingen in de vijf landelijke ressorten voor de Bijzonder Rechtspleging (t.a.p. p. 201). Dit betreft vermoedelijk de periode tussen mei 1945 en eind december 1945. Dit aantal geeft niet de mogelijkheid om de afname van het aantal geïnterneerden tussen oktober

1945 en april 1946 (circa 20.000 mensen) te verklaren. We hadden van Grevers kunnen verwachten dat over dit gegeven meer duidelijkheid zou komen.]

[Analyse: In mijn hoofdstuk 9 is al aangegeven dat er onduidelijkheden zijn over de aantallen mensen in de naoorlogse kampen. Uit de cijfers is afleidbaar dat in de periode mei 1945 tot april 1946 er circa 10.000 mensen minder in de kampen geteld werden dan door de geschiedschrijvers worden beschreven. Grevers meent dat kampcommandanten gevangenen konden voordragen voor vrijlating (zie p. 263). Maar daar bestaan geen bronnen van.]

[Analyse: Op geen enkele manier komt Grevers tot een verantwoording van aantallen ontslagen gevangenen. Zoals al gesteld: zij kan dat niet bij afwezigheid van data. Echter, dat vormt geen probleem voor Grevers. Belinfante meldde al dat alle dossiers over de kampen zijn verdwenen. Bij Grevers is ook geen humane belangstelling voor dit gegeven.]

Grevers stelt:

“Door het Besluit Politieke Delinquenten werden tienduizenden mensen in vervroegde (on)voorwaardelijke vrijheid gesteld door het Openbaar Ministerie.” (p. 263)

“Om deze druk te verlichten, was het Besluit Politieke Delinquenten in oktober 1945 uitgevaardigd. Hiermee was het in theorie mogelijk geworden tienduizenden ‘lichte’ gevallen van collaboratie in (on)voorwaardelijke vrijlating te stellen.” (p. 260)

[Analyse: De uitspraken die Grevers over dit onderwerp doet zijn hypothetisch of onjuist. Het eerste citaat is een ongefundeerde uitspraak bij van afwezigheid van bronnen. Grevers geeft ten aanzien van dit onderwerp in het algemeen geen verwijzing naar bronnen. Het betreft dus hypothesen die niet waargemaakt kunnen worden. Het tweede citaat geeft meer duidelijkheid over de status van het Besluit: het maakte vrijlating “...in theorie...” mogelijk.]

De pps. 184 en 260 melden dat de Bijzondere Gerechtshoven en de tribunalen evenals de vrijlatingen maar traag op gang kwamen.

[Analyse: Hier komt nog een volgend probleem aan de orde: de tribunalen werden pas structureel actief in 1946. Dat wil zeggen dat van de grote massa van gevangenen tot ver in 1946 onbekend was of zij al dan niet door tribunalen veroordeeld zouden worden. Op dit punt zien we bij Grevers een anachroniserend element naar voren komen. Zonder bronnenbasis laat zij de verschillende perioden waarin de Bijzondere Rechtspleging uiteenviel (zoals Belinfante die aangeeft: traag op gang komen; pas in april 1946 uitbreiding van de bijzondere magistratuur; afwezigheid van dossiers uit de kampen) met elkaar samenvallen. De interpretatie van Grevers levert een (doelbewust?) samenvallen of verwisselen van gebeurtenissen op, die moet suggereren dat het totale verloop van de Bijzondere Rechtspleging normaal en snel (p. 322) verliep. Dit is een speculatieve suggestie. Voor de gevangenen die in de

nazomer en najaar van 1946 zonder een vorm van proces werden vrijgelaten was iedere dag er een te veel.]

Grevers geeft in hoofdstuk 3 en hoofdstuk 5 enkele grafische weergaven van cijfers.

[Analyse: Op grond van het al genoemde ontbreken van cijferbronnen in de periode september 1944 tot oktober 1945, en de grote temporele spreiding van cijferbronnen in de periode oktober 1945 tot januari 1947, zijn de statistieken die Grevers geeft betekenisloos. Het betreft de afbeeldingen op p. 139 (Nominale weergave van het aantal mensen opgesloten op verdenking van collaboratie in Nederland en België), p. 260 (Procentuele verdeling van het totaal aantal mensen dat in bewaring is gesteld en gedetineerden/veroordeelden in Nederland), en p. 264 (Verloop in België en Nederland van het totaal aantal gevangenen in de kampen en gevangenissen). Opmerkelijk is dat de statistieken bij Grevers op de pp. 260 en 264 pas op 1 januari 1947 starten. Deze afbeeldingen geven suggesties die geen enkele bewijskracht hebben. Dit is temeer van belang omdat Grevers er in het voorafgaande van uit gaat dat al tienduizenden mensen vrijgelaten zouden zijn. Wat vermoedelijk niet juist is. Deze aantallen komen dus niet in deze grafieken voor. Pseudostatistiek.]

Algemeen

Op de pp. 33 tot 36 spreekt Grevers over het “vijfde colonne”-gevaar dat in 1940 werd verondersteld en dat gevormd zou worden door de NSB. Grevers vermeldt De Jong (1953), die toch met zoveel woorden zegt dat het daarbij om onzin-verhalen ging. Grevers stelt: *“Van deze geruchten zou achteraf niet veel waar blijken”*.

[Analyse: Er blijft van de woorden van Grevers de suggestie uitgaan, dat er toch wel enigszins sprake van zou kunnen zijn. Dat maakt zij echter niet waar.]

Ten aanzien van de WA stelt Grevers op p. 45

“De WA, de paramilitaire organisatie van de NSB, intimideerde haar tegenstanders op straat”

[Analyse: Deze uitspraak krijgt een algemeenheid die niet door feiten te staven is. Zie mijn hoofdstukken 7 en 10]

P. 45 stelt

“De NSB richtte eind 1943 de Landwacht op om de leden van de NSB tegen verzetsbewegingen te beveiligen. Die werd in het laatste jaar van de bezetting ‘de gesel van de burgerbevolking’”

[Analyse: De Landwacht werd door de bezetter opgericht ten behoeve van de NSB en ging vervolgens over in de machts-hierarchie van de bezetter. Het was feitelijk geen NSB-organisatie meer.]

Op p. 276 vermeld Grevers een aantal van *“90.000 gevangenen midden 1945”*

[Analyse: dit aantal kan niet anders dan onjuist zijn. Onder midden 1945 kan verstaan worden: de maand juni. In die periode bedroeg het aantal gevangenen volgens vrijwel alle geschiedschrijvers circa 120.000 tot 150.000.]

Niet-kwantificeerbare grootheden

p. 135

“...waren veel overgebleven leden van de NSB zich steeds meer met de Duitsers gaan vereenzelvigen en nog radicaler gaan optreden ”

[Analyse: om hoeveel mensen gaat het hier?]

p. 144

“Dat de geïnterneerden in de kampen het minstens even moeilijk hadden als mensen in de vrije samenleving...”,

“...want ook sommige vrije burgers hadden geen schoenen en moesten op blote voeten naar hun werk ”,

“Met een beetje pech moesten de gevangenen, bij gebrek aan stapelbedden, tafels en stoelen, op hun strozak slapen en eten”

[Analyse: Grevers gebruikt hier termen als *“...minstens even moeilijk...”*, *“...sommige...”*, *“...een beetje...”* waarvan niet kan worden nagaan welke omvang bedoeld is.]

p. 158

“...verklaarden de meeste ondervraagden nooit iets van mishandelingen gezien of gehoord te hebben.”

[Analyse: omdat we niet weten hoeveel mensen ondervraagd werden, heeft de toevoeging *“...de meeste...”* hier geen betekenis.]

p. 184

“...dat er nog steeds veel mensen in de kampen zaten zonder proces-verbaal, inbewaringstelling of interneringsbevel”

[Analyse: hoeveel waren dat er?]

p. 215

“Het gros van de collaborateurs werd dus door het gevangenisbestuur (en henzelf) niet op eenzelfde niveau als gewone criminelen beoordeeld . De meeste collaborateurs werden door de 'heropvoeders' niet als een gevaarlijke criminele klasse gezien...”

[Analyse: “gros” en “de meeste” zijn nietkwantificeerbare grootheden. Het gebruik van deze termen is temeer onaanvaardbaar, omdat van de kant van “...het gevangenisbestuur...” dit oordeel geen aanleiding tot vrijlating was. We hebben immers geconstateerd dat Grevers (vermoedelijk onterecht) van mening is dat via het gevangenisbestuur “tienduizenden” gevangenen zouden zijn vrijgelaten.]

p. 226

“Woningen konden in beslag genomen en toegewezen zijn aan dakloze oorlogsslachtoffers”

[Analyse: om hoeveel woningen ging het?]

p. 269

“Het bestaande idee dat de Nederlandse interneringskampen vanaf januari 1946 een stuk beter georganiseerd waren, moet dan ook enigszins worden bijgesteld”

[Analyse: “enigszins”?]

p. 270

“De ‘zware’ gevallen van collaboratie kwamen daarom veel vaker in de strafgevangenis terecht in plaats van in een kamp”

[Analyse: Hoeveel “vaker”?]

p. 275

“In het algemeen kwamen de vrouwen veel eerder vrij dan mannen...”

[Analyse: hoeveel is “veel” hier? Een maand eerder op anderhalf jaar onterechte detentie?]

p. 304/5

“Wij hebben vaak te doen met verstokte lieden die denken dat zij schandalig behandeld zijn. De meesten verscholen zich achter passief zwijgen, anderen bleven achter hun nationaalsocialistische ideeën staan. Zo concludeerde de algemene inspectie van het directoraat in september 1947 dat een grote groep Nederlandse gedetineerden nog nationaalsocialistisch dacht en handelde.”

[Analyse: termen als “vaak”, “de meesten”, “anderen”, “een grote groep” zijn nietkwantificeerbare grootheden die Grevers in haar bronnen aantreft. Zij citeert ze zonder kanttekening.]

p. 306

“Er was ook een groep collaborateurs die zich niet verschool achter het anticommunisme, maar het nationaalsocialisme openlijk bleef steunen.”

[Analyse: Hoe groot was deze groep?]

p. 315

“Toch was er ook een groep voor wie het er allemaal niet zo rooskleurig uitzag.”

[Analyse: Hoe groot was deze groep?]

Conclusies

Grevers geeft geen reden voor een vergelijking van de naoorlogse interneringen in Nederland en België. Deze vergelijking geeft voornamelijk aanleiding tot onterechte relativering. Grevers kiest een internationaal perspectief, maar zij toetst haar waarnemingen niet aan internationaal recht.

Grevers pleegt geen onderzoek naar de wettigheid van de Bijzondere Rechtspleging.

De uitgangspunten van Grevers zijn legalistisch en etatistisch. Zij etiketteert de politieke gevangenen als criminelen.

Het onderzoek van Grevers gaat niet over gevangenen mensen, maar over institutionele verhoudingen.

Op het terrein van de vrijlatingen uit de interneringskampen pleegt zij geen eigen kritisch onderzoek. Haar uitspraken op dit terrein zijn bronloze hypothesen.

De opgevoerde grafische statistieken zijn betekenisloos. Het betreft pseudostatistiek.

Er zijn veel niet-kwantificeerbare grootheden aanwijsbaar.

Er is sprake van kennisonrechtvaardigheid en van stereotypering ten aanzien van de collaborateurs.

28 DAMSMA, J.M.; NAZIS IN THE NETHERLANDS: A SOCIAL HISTORY OF NATIONAL SOCIALIST COLLABORATORS, 1940-1945; 2013

Inleiding

Het betreft een proefschrift aan de Universiteit van Amsterdam (File ID 489991). Als schrijftaal koos Damsma het Engels. Hier wordt in het Engels geciteerd, maar de analyses blijven in het Nederlands.

Dit proefschrift behelst onder meer een onderzoek in CABR-dossiers (Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging) naar de vraag of Nederlandse nationaal-socialisten in de periode 1940-1945 door hun politieke keuze een geïsoleerd bestaan leidden, of dat deze personen ook interacties aangingen met niet-nationaal-socialisten. Het proefschrift omvat 229 pagina's en is opgedeeld in de volgende hoofdstukken:

Introduction p. 5-35

1 Propaganda and consciousness p. 36-74

2 Political organization and participation p. 75-113

3 Phases of violence and public confrontations p. 114-140

4 Patterns of interaction p. 141-176 (het eigenlijke onderzoek - dk)

5 The final stage: disillusion, disintegration and radicalization p. 177-202

6 Concluding remarks p. 203-210

Summary (in Dutch) p. 211-215

Acknowledgements (in Dutch) p. 216-217

Bibliography p. 218

In het subhoofdstuk *Institutional exclusion versus individual interaction* concludeert Damsma “...negative reactions followed when an NSB member terrorized his neighborhood, denounced his colleagues, profited from his membership financially or provoked people surrounding him (...) However, if an NSB member refrained from these behaviors, the testimonies were mostly neutral or positive. NSB membership was not a sufficient reason to detest someone” (p. 175).

Uit het (niet-representatieve) onderzoek blijkt ook: “NSB members were indecent, “horrible” people. For that reason, favorably judged people were described in terms such as “despite their NSB membership, he was still a decent person” ” (p.175).

Aangetoond zal worden dat deze conclusies in methodologische zin niet bewezen zijn. Verder wordt ingegaan op de vraag of in dit proefschrift stereotypering van de NSB aan de orde is.

Damsma noemt in haar literatuurlijst het door haarzelf en E. Schumacher geschreven: 'De strijd om Amsterdam. Een nieuwe benadering in het onderzoek naar de NSB', in: Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden (2009; pps. 329-348), waarin dit

onderzoeksthema ook behandeld is. Het onderzoeksmateriaal in dat onderzoek betrof "...45 persoonsdossiers van Amsterdamse NSB'ers..." uit het CABR en STPD. Het voorliggende promotieonderzoek is vermoedelijk een voortzetting en uitbreiding van dit eerdere onderzoek. Ook daar komt het thema uitsluiting of interactie aan de orde (zie mijn hoofdstuk 17).

Methodologie

Damsma stelt:

"I decided to analyze approximately 1 percent of the wartime NSB members (noot 127: "in the research area approx. 30.000 members, I have analyzed 327 dossiers"). I took a random sample from the different areas of my research. Because I have not corrected for gender and education, the sample is not representative. In addition to this random sample, I was able to conduct deep-dive case studies because of a detailed list of NSB-members in Amsterdam, who were aligned to the NSB in 1942. I have constructed a local case study of three streets in Amsterdam, in different neighborhoods..." (p. 34/5)

Elders stelt zij:

"The results of these three case studies will be compared with a broader sample of over 250 National Socialists in the region of Amsterdam, Utrecht, Haarlem, Leiden and Hilversum: nearly 1 percent of the members in this region. In addition, to compare the results with a small village I examine a sample drawn from the coastal village Noordwijk aan Zee" (p. 143)

[Analyse: Er blijken dus drie, misschien zelfs wel vier steekproeven te zijn, te weten: 327 CABR dossiers (p. 34); de "constructed" lokale case-studie van drie straten in Amsterdam (p. 35); een "broader sample" van meer dan 250 nationaal-socialisten in enkele andere steden (p. 143); en een steekproef uit een dorp (idem). Vermoedelijk gaat het om drie verzamelingen, omdat er gemakshalve van uit gegaan kan worden dat de CABR-verzameling samenvalt met de drie-straten-verzameling.]

[Analyse: Damsma acht het materiaal van de CABR-verzameling niet representatief. Ten aanzien van de overige verzamelingen is de vraag naar representativiteit niet aan de orde. Vermoedelijk kunnen we ook daar van dezelfde niet-representativiteit uitgaan. Immers, als die steekproeven wel representatief waren geweest, had de onderzoekster dat vermeld. Op de vraag wat die afwezigheid van representativiteit precies betekent voor de eindconclusies van het onderzoek, gaat Damsma niet in.]

Ter aanvulling van het aspect van representativiteit van het steekproefmateriaal van Damsma is het nuttig nog een verdere methodologische uitspraak van Damsma te citeren. Zij stelt:

"This study will not be a quantitative analysis of violence but a study of the dynamics of confrontations in public" (p. 116)

en op p. 143

“...it is not possible to present a quantitative analysis of the confrontations”

[Analyse: Dit geeft aan, dat het steekproef-karakter van het onderzoek betekenisloos is. Damsma is niet uit op kwantitatieve analyse. Het gaat om de bestudering van *“dynamics of confrontations in public”*. Zoals we verderop zullen zien, is het totale proefschrift meer van theoretisch-deducerende aard, dan van empirische aard. Dat wil zeggen, dat het citeren van gezaghebbende bronnen belangrijker is dan het empirische onderzoek.]

p. 114 stelt dan ook:

“In recent international historiography of fascism, scholars such as Michael Mann and Aristotle Kallis placed violence at the centre of fascist ideology and practices (...) I will use their approach on the Dutch case...”

[Analyse: Het is uit deze uitspraak duidelijk dat een deductieve methode (het gebruik van de opvattingen van onder meer Kallis, die niet over de specifiek Nederlandse situatie gaan) gebruikt wordt om de Nederlandse situatie te verklaren.]

[Analyse: Het proefschrift is daardoor wat waterhoofdig van opbouw: de beschrijving van de resultaten van het eigenlijke onderzoek betreffende *“institutionele uitsluiting versus individuele interactie”* (de drie-straten-steekproef) omvat circa 35 pagina's (p. 141 tot p. 176), terwijl het proefschrift 229 pagina's omvat in de .pdf-versie die beschikbaar was.]

[Analyse: Een beschrijving van precieze onderzoeksmiddelen ten aanzien van de onderzoeksgroep (NSB'ers) ontbreekt. Er is geen onderzoek gedaan naar attitudes, politieke denkbeelden of daden van de niet-nationaal-socialistische omstanders. Gezien de verzuiling in Nederland, mag men uitgaan van bijzondere interactiepatronen (bijvoorbeeld katholieken die protestanten mijdden, enz.) op straatniveau.]

Een belangrijk onderzoeksaspect is de omgang van de onderzochte NSB'ers met joodse straatbewoners. In de eerste straat (Kromme Mijdrechtstraat) woonde een *“high percentage”* joden (p. 153).

[Analyse: De totale Nederlandse categorie joden in 1940 bedroeg ongeveer 1% van de bevolking. Bij een veronderstelling van 5% joden in de Kromme Mijdrechtstraat, op het totale aantal bewoners 350, zou dat neerkomen op 18 joden.]

In de twee overige onderzoeksstraten (Zacharias Jansenstraat (400 bewoners), en Hudsonstraat (900 bewoners)) is geen sprake van daar woonachtige joden.

[Analyse: Zoals we nog zullen zien is een verondersteld antisemitisme een belangrijk aspect van het onderzoeksperspectief.]

Op p. 16 stelt Damsma: *"The main target of National Socialists was the Jews"* (verderop wordt nog uitgebreid op dit onderdeel van de opvattingen van de onderzoekster ingegaan).

[Analyse: De twee laatste "straten" zijn nog weer extra niet-representatief, omdat het aspect van de interactie c.q. uitsluiting van joden door NSB'ers hier niet onderzocht kon worden.]

[Analyse: Damsma voert geen bronmateriaal aan waaruit blijkt dat joden het hoofddoel uitmaakten van het Nederlandse nationaal-socialisme. Zij maakt geen onderscheid tussen een Mussert-meerderheidsfractie en een (door de bezetter in de NSB geplante) Nederlandse SS-fractie. De leden van de laatste organisatie waren uitdrukkelijker gericht op het Duitse nationaal-socialisme. De Nederlandse SS vormde ongeveer 4% van de totale populatie Nederlandse nationaal-socialisten (circa 4000 leden). Misschien mogen we daar nog 4% SS-sympathisanten bij optellen. Dat wil zeggen, dat we plausibel mogen veronderstellen, dat circa 92% van de NSB'ers (op zijn hoogtepunt circa 100.000 leden) tot de Mussert-meerderheidsfractie gerekend mogen worden. De WA en Nederlandse-SS vielen in het algemeen vermoedelijk niet samen. Dit onderscheid is op geen enkele manier in het onderzoek van Damsma tot uitdrukking gebracht. Dat er uitdrukkelijke ideologische verschillen bestonden tussen Mussert (NSB) en Feldmeijer (Nederlandse SS) is onder meer beschreven door In 't Veld (1976) en Kromhout (2012).]

[Tussentijdse conclusie: Door alle methodologische overwegingen van Damsma wordt de suggestie gewekt van een statistisch valide methode. Echter, door de niet-representativiteit van de steekproeven moet het onderzoeksresultaat als niet statistisch bewezen worden opgevat. Zelfs het illustratieve gehalte van het onderzoek is, zoals we zullen zien, niet plausibel.]

Niet-kwantificeerbare grootheden

Niet-kwantificeerbare grootheden (zie hoofdstuk 1) hebben een belangrijke plaats in het proefschrift van Damsma. Niet-kwantificeerbare grootheden vormen een onderdeel van de methodologie bij Damsma. Te denken valt aan termen als: *"...veel mensen..."*, *"...weinig kinderen..."*, *"...sommige participanten..."*, enz.

[Analyse: Dergelijke termen vergroten in geschiedkundige contexten de onzekerheid over hun precieze omvang. Ze functioneren voornamelijk als voorbarige generalisaties. Sommering van niet-kwantificeerbare grootheden levert een steeds verdergaande onzekerheid op in recursieve geschiedschrijving. Het is de uiterste consequentie van (niet)getalsmatige pseudostatistiek.]

[Analyse: De cumulatie van niet-kwantificeerbare grootheden zoals we die aantreffen in de geschiedschrijving over de NSB (en ook dus bij Damsma) heeft een sociologische functie: het instandhouden van een ijl begrip van beschuldiging.]

In de tekst van het proefschrift komen regelmatig niet-kwantificeerbare grootheden naar voren. Een overzicht:

p. 66

"The files indicate that many individual NSB members did not deviate from the official national partyline regarding Nazi Germany. In fact, most members were Germany oriented. Seventy-six members (...) expressed pro-Hitler feelings".

[Analyse: De bijwoorden *many* en *most* zijn typische voorbeelden van niet-kwantificeerbare grootheden. De vermelding van *seventy-six* in dit verband is eveneens nietszeggend. We moeten ons er steeds van bewust blijven dat het hier om niet-representatieve data gaat.]

p. 76

"In Dutch historiography, the NSB organization is portrayed as an extensive and well-structured organization in theory, whereas in practice it remained rather chaotic".

[Analyse: het gebruik van de term *rather* in dit verband is een voorbeeld van een niet-kwantificeerbare grootheid. Om hoeveel chaos gaat het hier nu?]

p. 81

"...thus, NSB members were generally less conformist than was common...".

[Analyse: Wat is *less* en *common* in dit verband? En hoe moeten we *generally* duiden? Het betreft opnieuw inschattingen die aangemerkt moeten worden als niet-kwantificeerbare grootheden.]

p. 87

"The large number of complaints (door NSB-leden - dk) about Jews from the start of the German occupation onwards is remarkable"

[Analyse: ook hier treffen we een niet-kwantificeerbare grootheid. Wat vindt Damsma een groot aantal?]

p. 90

"...many local NSB leaders were actually forgiving and tolerant towards members who made mistakes..."

[Analyse: *many* is opnieuw een niet-kwantificeerbare grootheid.]

p. 94

"Many members joined the Landwacht..."

[Analyse: *many* is een niet-kwantificeerbare grootheid.]

p. 110

"The participation rates of local members were high...",

en

"...many National Socialists actually believed in National Socialism..."

[Analyse: *high* en *many* zijn niet-kwantificeerbare grootheden. Hoe hoog was die participatie? Hoeveel leden geloofden in het nationaal-socialisme?]

p. 116

"...individual members of the NSB took part in the process of physical exclusion of the Jews...".

[Analyse: om hoeveel mensen gaat het hier? Wie of welke categorie betreft het? Zijn ze na de oorlog gestraft? Het gaat opnieuw om niet-kwantificeerbare grootheden.]

p. 118

"...members of the NSB expressed themselves violently on the streets".

[Analyse: opnieuw een niet-kwantificeerbare grootheid. Damsma permitteert zich hiermee een voortdurende stroom van voorbarige generalisaties. De laatste twee voorbeelden bevatten ook verwijzingen naar Damsma/Schumacher (2010). In mijn hoofdstuk 7 is aan dat boek aandacht geschonken. In dat boek treffen we ook veel niet-kwantificeerbare grootheden aan.]

p. 122

"...the WA increasingly acted violently in Jewish neighborhoods in Amsterdam".

[Analyse: In haar theoretische inleiding heeft Damsma dit onderwerp al uitgebreid onkritisch voorbereid (dit komt straks nog aan de orde). De Jong (1969-1994) heeft al gesteld, dat er maar weinig materiaal beschikbaar is over het optreden van de WA. Het verhindert Damsma niet op de hier aangewezen manier over de WA te schrijven.]

[Analyse: *"The WA"* betreft opnieuw een niet-kwantificeerbare grootheid, omdat zeker is dat de WA niet in zijn totaliteit opgetreden is.]

p. 131

"NSB members were also recruited for organizations that organized the extermination of the Jews".

[Analyse: opnieuw een niet-kwantificeerbare grootheid. Damsma geeft niet aan hoe bevelslijnen in het Nederland van 1940-1945 liepen. Zij geeft niet aan hoeveel mensen betrokken zouden zijn geweest bij “extermination”. Damsma geeft niet aan hoe mensen gerecruteerd werden en hoe ze, of door wie ze werden aangesteld. Damsma probeert de rol van het reguliere politie-apparaat in dit verband te miniseren door een voortdurende benadrukking van een veronderstelde rol van NSB-leden. Door de uitdrukkelijke verwijzing naar NSB in dit verband, blijft steeds de indruk bestaan, dat de NSB als organisatie betrokken geweest zou zijn bij de deportaties. Dat wordt niet door bronnen ondersteund. In Nederland, als geografische locatie, heeft geen “extermination” plaatsgevonden.]

p. 171

“Some NSB members were just notorious troublemakers”.

[Analyse: ruziemakers zijn vermoedelijk in iedere maatschappelijke omgeving wel aan te treffen. Het lijkt me niet specifiek een attitude van NSB'ers. “Some” is in dit verband een niet-kwantificeerbare grootheid.]

Tussentijdse conclusie: Het overmatig gebruik van niet-kwantificeerbare grootheden vergroot de onzekerheid over de validiteit van het onderzoeksresultaat.]

Theoretisch kader

Het theoretisch kader van Damsma heeft een grote omvang in vergelijking met het empirische onderzoek. Belangrijke bronnen voor Damsma zijn, naast overige literatuur: *Het nationaal-socialisme in Nederland - voorgeschiedenis, ontstaan en ontwikkeling* (Den Haag 1968), A.A. De Jonge; *The Fascism Reader* (Londen 2003), onder redactie van A. Kallis en *Genocide and Fascism - The elimination drive in fascist Europe* (Cambridge 2009), A. Kallis ; *The Nazi Conscience* (Cambridge 2003), C. Koonz. In mijn nog komende paragraaf *De Verwijzingsliteratuur* wordt nog op een deel van deze literatuur ingegaan.

Om een theoretisch kader te construeren maakt Damsma overwegend gebruik van buitenlandse onderzoeken. Damsma verwijst in het bijzonder naar Kallis (2003).

[Analyse: Damsma gaat niet kritisch in op de verwijzingsliteratuur. Zij neemt deze bronnen als juist aan. Dat geldt ook voor andere aangehaalde Nederlandse onderzoeken naar de collaboratie in de Tweede Wereldoorlog: bijvoorbeeld Te Slaa/Klijn (2009), Pollmann (2012), enz. Kennelijk bestaat er voor Damsma een heel uitdrukkelijk gezaghebbend paradigma op dit terrein. Kritische literatuur buiten dit paradigma vindt geen plaats in het literatuuroverzicht.]

ANTISEMITISME IN HET THEORETISCH KADER VAN DAMSMA

Damsma besteed veel aandacht aan antisemitisme in het fascisme, nationaal-socialisme in het algemeen, en als gevolg daarvan ook in het Nederlandse nationaal-socialisme.

[Analyse: Het leidt er toe dat de Nederlandse nationaal-socialisten benoemd worden als *nazis* (zie onder meer de titel van het proefschrift). Omdat het in het verleden gebruik was om de term *nazis* voor te behouden aan Duitse NSDAP-leden, geeft dat al meteen de strekking aan van de betekenis die Damsma in dit theoretische kader geeft aan de Nederlandse nationaal-socialisten.]

De in vroegere literatuur veel gebruikte aanduiding *fascisme* voor de Nederlandse nationaal-socialisten, ter aanduiding van hun specifieke politieke categorie-aanduiding binnen de Europese verhoudingen, wordt overigens door Damsma ook gebruikt. Zij stelt:

“If Dutch fascists were indeed dedicated strugglers for the New Order, they had to actively exclude everybody who did not support or fit with that aim” (p. 16)

Het onderscheid tussen fascisme en nationaal-socialisme ontleent Damsma aan Kallis:

“Nazism distinguishes itself by its racial-biological anti-Semitism, whereas fascism (in first instance) aims at a national unity and a purified race without specifically defining it by the exclusion of Jews” (p. 12).

Op basis van Mosse *Nazi Culture* (1966) stelt Damsma

“The main target of National Socialists was the Jews” (p. 16)

[Analyse: Omdat dit volgens Kallis geldt voor alle nationaal-socialisten, geldt het voor Damsma dus ook voor Nederlandse nationaal-socialisten.]

[Analyse: Gebleken is echter dat de NSB niet organisatorisch betrokken was bij de jodendeportaties, en dat vermoedelijk minder dan 1 promille van de Nederlandse nationaal-socialisten betrokken was bij jodenvervolging. Er kan geen organisatorisch verband tussen NSB als organisatie en *jodenjagers* gelegd worden (zie mijn hoofdstukken over Van Liempt). Dit problematiseert de theoretische opvattingen van Damsma.]

Damsma stelt:

“Collaboration with the Germans did not mean that NSB members thought and acted in the same way as German nazis” (p. 17),

[Analyse: ondanks deze uitspraak laat Damsma het via de literatuur van onder meer Kallis door deductie verkregen “feit” van het overheersende antisemitisme als

centrale opvatting prevaleren boven andere mogelijke modellen voor het Nederlandse nationaal-socialisme.]

Vooraf de houding van de NSB ten opzichte van joden kan bij Damsma geen terrein van diepgaande overweging vormen. Op basis van Kallis enz. stelt zij a priori vast:

"...in the end (Dutch National Socialists) hoped to win the support of their countrymen with the exception of the Jewish population, whom they rigorously excluded" (p. 29)

[Analyse: In de overwegingen van A.A. de Jonge (waarop nog teruggekomen wordt in de paragraaf *Verwijzingsliteratuur*) wordt aangegeven dat de verschillen van inzichten tussen de top van de NSB en minderheidsfracties binnen de NSB (bijvoorbeeld Rost van Tonningen, Feldmeijer) zelfs aan het eind van de jaren 1930 nog aanleiding gaven tot correcties vanuit de top op fel antisemitische opinies. De specifieke positie tijdens de Tweede Wereldoorlog van Mussert en de zijnen is op dit punt niet tot nauwelijks systematisch onderzocht. Vermoedelijk is onder veranderde omstandigheden en in ander woordgebruik tijdens de Tweede Wereldoorlog door de Mussert-fractie niet een fundamenteel ander standpunt ingenomen dan in de jaren 1930.]

[Analyse: Damsma hanteert de volgende beeldvorming ten aanzien van de Nederlandse nationaal-socialisten: zij verbindt het optreden van de Nederlandse nationaal-socialisten met genocide. Damsma gebruikt daarvoor de onjuiste these van een structureel en breed gedeeld terroristisch geweld en antisemitisme in de ideologie van de NSB (onder meer samenvattend op de p. 31 tot 33). Op grond van deze onjuiste these houdt zij de NSB verantwoordelijk voor de genocide tijdens de Tweede Wereldoorlog. In de opvattingen van Damsma lijkt geen verschil te bestaan tussen deportaties en genocide. Verder worden deze gebeurtenissen vanuit naoorlogs perspectief bestudeerd. Dit blijkt ook uit het gegeven dat de termen *genocide*, *shoah* en *holocaust* bij Damsma in de tekst en in het notenapparaat worden gebruikt.]

[Analyse: Zolang geen definitieve bronnen beschikbaar zijn, kan er van uitgegaan worden dat de NSB-top en de NSB-leden niet op de hoogte waren van de zich buiten Nederland (pas in 1945 bekende) voltrekkende genocide. Het is onjuist dat in een studie over de Nederlandse collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog termen als genocide, shoah en holocaust voorkomen. Het is zeer waarschijnlijk dat daarover tijdens de Tweede Wereldoorlog geen gegevens in Nederland bekend waren. Dat geldt ook voor de Nederlandse nationaal-socialisten, bij afwezigheid van definitieve bronnen op dit terrein. Het gebruik van deze termen legt een anachronistisch kader over het verloop van dit proefschrift. Dit kan aangemerkt worden als *kennisonrechtvaardigheid*. Als zodanig leidt het tot een stereotypering ten aanzien van de NSB.]

Na het formuleren van de genoemde beeldvorming kan Damsma stellen:

"Seventy percent of the NSB members in the sample were ideologically driven or formed, according to their statements. Thus, it is apparent that the majority of NSB members were indeed attracted or affected by National Socialist ideology. For them National Socialist ideology was not an empty shell but a very real thing" (p. 44)

[Analyse: we weten ondertussen dat het om een niet-representatieve steekproef gaat; we kunnen er van uitgaan dat dit de CABR-steekproef is; maar het is ook mogelijk dat Damsma hier alle steekproeven sommeert (zie de paragraaf *Methodologie*).]

en op p. 56/7 lezen we:

"The level of anti-Semitism in Dutch Society during the occupation is, perhaps surprisingly, an ill-explored subject" (p. 56)

en

"Nevertheless, this did not mean that this level of anti-Semitism among the general public rose as high as that among NSB-members" (p. 57)

[Analyse: In deze uitspraken wordt duidelijk hoe methodologisch onverantwoord het onderzoek van Damsma is. Hoewel ze niets of weinig weet over het niveau van antisemitisme in de categorieën *"Dutch Society"* en *"NSB"* kan ze er wel het oordeel *"...rose as high..."* over uitspreken. Onjuist dus.]

[Analyse: De voorbarige generalisaties van Damsma zijn voor haar aanleiding om de Nederlandse nationaal-socialisten alle nadelen die verbonden zijn aan *het* algemene nationaal-socialisme aan te wrijven. De mogelijkheid dat het Nederlandse nationaal-socialisme (in eerste instantie de opvattingen van de Mussert-meerderheidsfractie) een eigen inhoud had kan in zo'n benadering uiteraard niet meer naar voren komen.]

Damsma ziet een analogie tussen de opstelling van de WA in het algemeen, en de opstelling van de paramilitaire groeperingen van overige fascistische groeperingen in Europa:

*"The principal violent actors were members of the paramilitary organizations of fascist organizations (...) in every fascist organization" (met een verwijzing naar een niet-Nederlands onderzoek, te weten M. Howard, *War in European History* (1976/2009) (p. 16).*

[Analyse: Damsma projecteert een oordeel over niet-Nederlandse situaties op de Nederlandse situatie. Daarbij maakt ze ook gebruik van niet-kwantificeerbare grootheden. Zij spreekt van *"Members of the WA..."*, *"WA men..."*, *"...carried out many violent actions against Jewish people and other considered enemies of the movement"* (p. 19). In deze uitspraken kunnen de termen *"members"*, *"men"* en *"many"* aangeduid worden als niet-kwantificeerbare grootheden. We weten niet om

wie het gaat, om welke aantallen personen, om welk tijdsbestek, welke groepen of plaatsen.]

“According to Kallis indigenous fascists were often more radical and violent than the German occupation authorities” (p. 22).

[Analyse: Damsma's these over een structureel en wijdverbreid terroristisch geweld door WA-groepen wordt niet gesteund door de Nederlandse geschiedschrijving (zie mijn hoofdstukken 7 en 10). Desalniettemin poneert Damsma dit theoretisch kader blijvend op basis van niet-Nederlands onderzoek.]

NEDERLANDS NATIONAAL-SOCIALISTISCHE MEDIA IN HET THEORETISCH KADER VAN DAMSMA

Een volgend belangrijk punt in de vorming van het theoretische kader bij Damsma is de manier waarop zij in dit proefschrift omgaat met Nederlands nationaal-socialistische media. Damsma benoemt *Volk en Vaderland*, *De Daad* en *De Zwarte Soldaat* als een “newspaper”.

[Analyse: Hoewel *Volk en Vaderland* een weekblad was, werd het openbaar uitgeveent en als zodanig zouden we het kunnen benoemen als een krant. Dit geldt echter niet voor *De Daad* (intern mededelingenblad van afdeling Amsterdam van de NSB) en voor *De Zwarte Soldaat* (lijfblad van de Weerafdelingen van de NSB). Dit waren interne bladen die niet in verband gebracht mogen worden met brede openbare propaganda. Dit nu doet Damsma uitdrukkelijk wel. Zij benoemt de genoemde media meermaals als “newspapers” en doet het daarmee voorkomen alsof de NSB via dergelijke media grootscheepse antisemitische propaganda bedreef.]

Merkwaardig is dat Damsma zelf op de hoogte is van het typische karakter van bijvoorbeeld *De Daad*. In *Hier Woont een NSB'er (2010)* stelt zij (in samenwerking met E. Schumacher) immers:

“...had De Daad vooral als opzet de leden op de hoogte te brengen van elkaars activiteiten (...) voor naar buiten gerichte propaganda was dan ook geen plaats...” (t.a.p. p. 11)

[Analyse: Het blijft gaan om slecht uitgewerkte onderzoeksmiddelen. Het eigenlijke onderzoek dat slechts een beperkt aantal pagina's van het proefschrift omvat is dus ingebed in een zeer uitgebreid theoretisch kader dat in zijn deductieve vorm geen basis oplevert voor een plausibel begrip van de specifiek Nederlandse vorm van nationaal-socialisme dat kenmerkend was voor de Mussert-meerheidsfractie.]

ORGANISATIE EN ATTITUDES IN HET THEORETISCHE KADER VAN DAMSMA

Een aspect van het theoretisch kader van Damsma zijn uitspraken over de organisatievorm en de organisatie-attituden van de NSB.

Op p. 76 stelt zij:

“...NSB organization is that of an overly structured organization that could not hide the fact that NSB members remained inactive and docile”.
maar p. 110 stelt:

“The participation rates of local members were high: almost everyone participated in one way or another, showing their connection with National Socialism. While membership rates dropped, political participation remained high”.

[Analyse: Deze uitspraken zijn met elkaar in strijd.]

Vervolgens op p. 112:

“The self-directed behavior of NSB members conflicted with the fascist ideals of hierarchy and discipline. Dutch National Socialists did not submit to the party hierarchy. Even the WA, which should have been the most disciplined unit of the NSB acted autonomously. Perhaps this behavior is less a reflection of the querulous nature of all these members than of the fact that NSB members were both fascist and Dutch”

[Analyse: Uit de laatste twee uitspraken van Damsma kan geen dociel en inactief gedrag afgeleid worden. Damsma verklaart een en ander door te verwijzen naar het typisch “Hollandse” karakter van de NSB leden. Er kan betwijfeld worden of dit type interpretatie bijdraagt aan een goed beeld van de interne structuur van de NSB. Omdat Damsma ook consequent achterwege laat om vergelijkingen te maken met de interne structuur van bijvoorbeeld de Nederlandse Unie, of van andere politieke organisaties uit die tijd, draagt dit verklaringsmodel alleen maar bij aan de opbouw van een negatief beeld van de NSB.]

Een volgend aspect van de organisatiestructuur van de NSB is zijn door Damsma veronderstelde machtspositie. Zij stelt daarover:

“(De NSB was) a small minority (which) developed into a subculture (...) holding political power through illegitimate means” (p. 113)

[Analyse: Damsma analyseert in haar proefschrift de mogelijke macht van de NSB niet. Uit vrijwel alle geschiedschrijving over de collaboratie in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog komt duidelijk naar voren, dat de NSB geen macht had, en deze van de bezetter ook niet kreeg. De NSB benoemde burgemeesters niet, maar kon voordrachten doen; de bezetter benoemde. Damsma gaat door met het opbouwen van een onjuist beeld van de NSB.]

De verwijzingsliteratuur

Een belangrijke bron voor Damsma is *The Fascism Reader*; ed. A. Kallis; 2003; ISBN 0-415-24359-9. De index daarvan op p. 150 bevat onder het lemma “Netherlands” 9 verwijzingen.

[Analyse: Deze verwijzingen geven slechts algemeen vergelijkingsmateriaal. Nergens wordt in concreto op de Nederlandse situatie ingegaan.]

Een volgende bron voor Damsma is *Genocide and Fascism - The Elimination Drive in Fascist Europe*; A. Kallis; 2009; ISBN 978-0-415-33960-5. De index levert op het lemma "Netherlands" 7 verwijzingen, en in combinatie met "anti-semitism" 8 verwijzingen.

[Analyse: Er is slechts op 1 plaats (p. 276-278) verwijzing naar Nederlandse literatuur, te weten: "Croes 2004", dat niet in de index en literatuurlijst wordt vermeld. Het is onbekend of Kallis Nederlands leest. De p. 276-278 bij Kallis bevatten een korte samenvatting van nationaal-socialistische politiek in Nederland van 1931-1945. Misschien is "Croes" daar de basis voor (zie voor een kritische benadering mijn hoofdstuk 2 en 12). Kallis baseert zich daarbij op *Umbreit (1994)* en *Orlow (1999)* - beide buitenlandse onderzoeken. In deze korte samenvatting is een specifiek Nederlands nationaal-socialistische visie van Mussert niet aan de orde.]

NSB en WA worden bij Kallis (2009) gekarakteriseerd als:

"...terrorized the Jewish quarters of the main Dutch cities, forcing businesses to display warning signs and attacking Jews indiscriminately".

en

"When the National Socialist authorities decided to act in the direction of rounding up and deporting the Dutch Jews, NSB members participated actively in nighttime raids".

[Analyse: Van deze algemene beschrijving zijn specifieke gevallen bekend uit de Nederlandse geschiedschrijving (bv. B.A. Sijes *De Februari-staking*; 1954), maar van *"...attacking Jews indiscriminately..."* en *"...NSB members participated actively in nighttime raids"* zijn in hun algemeenheid geen voorbeelden uit de Nederlandse geschiedschrijving bekend.]

Kallis (2009) stelt:

"NSB mayors became willing accomplices in the process of identifying, arresting and deporting Jews...".

[Analyse: De meeste joden zijn in de eerste fase van de deportatie vanuit het Nederlandse buitengebied naar Amsterdam gedirigeerd, voornamelijk onder leiding van vooroorlogse burgemeesters. Toen het merendeel van de NSB-burgemeesters (door de bezetter) werden benoemd, waren de Nederlandse joden al gedeporteerd. Pas aan het eind van WOII was circa 30% van de Nederlandse burgemeesters NSB'er (zie Romijn 2006).]

Een volgende regelmatig genoemde titel bij Damsma is *Koonz, C; The Nazi Conscience (Cambridge 2003)*. Het boek bevat een uitgebreide beschrijving

van de historische ontwikkeling van het nationaal-socialisme in Duitsland, en in het bijzonder de bijzondere positie van joden daarin.

[Analyse: Dit boek bevat geen enkele verwijzing naar Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog. Damsma voert dit boek aan als bewijsmateriaal voor het karakter van het Nederlandse nationaal-socialisme. Dat is niet juist.]

Een volgende belangrijke, Nederlandse, bron voor Damsma is *Het nationaal-socialisme in Nederland - voorgeschiedenis, ontstaan en ontwikkeling*; A.A. de Jonge; 1968; Den Haag.

De Jonge (1968) geeft een uiteenzetting over de ontwikkeling van het antisemitisme in de NSB tijdens de jaren 1930. Hij spreekt over een periode van toenemende antisemitische uitspraken in bijvoorbeeld *Volk en Vaderland* in 1937. Het betreft met name ook de periode van de binnenkomst in de partij van M. Rost van Tonningen, die een duidelijk op Duitsland geënte visie meenam. De Jonge stelt:

"...in maart 1936 (...) verscheen de anonieme, maar in een voorwoord door Mussert met officieel gezag beklede brochure Staatkundige richtlijnen der Nationaal-Socialistische Beweging in Nederland, die de aanduiding 'Brochure V' kreeg. (...) Het gaat hier vooral om wat op blz. 29 van Brochure V te lezen is: 'De verdeeling der menschen in rassen is door den Schepper zelf gewild, vandaar dat er een den menschen ingeboren neiging leeft tot vereeniging met zijn stamgenooten. Deze band des bloeds trachten wij dan ook bewust weer in ons Volk wakker te roepen.' De gemeenschap van ras werd echter wel tot belangrijke factor voor de volksgemeenschap verklaard, maar niet tot enige factor: door de volksverhuizing zijn de rassen sterk vermengd en daarom zijn ook niet-biologische factoren van belang voor de karaktervorming van een volk. Samenvattend: 'Een Volk wordt gekarakteriseerd door den eigenaard van zijn ras, zijn Lotsbedeeling, zijn Geestesstromingen, zijn gemeenschappelijke beschaving en cultuur, zijn gemeenschappelijke levensdoel en levenshouding.' Brochure V stelde dus niet meer de staat, doch het volk primair en voltrok in zoverre de overgang van fascisme naar nationaal-socialisme; in de aanvaarding van het ras als grondslag van het volk ging zij echter nog niet geheel met Hitlers leer mee: het ras was wel een factor, maar niet de enige factor, die een volk bepaalt, en raszuiverheid werd niet als doel van de staat gesteld. Dus: een sterk getemperde rassenleer; niettemin was hiermee een belangrijke stap naar de gelijkschakeling met het nazisme gezet." (t.a.p. p. 109)

[Analyse: We zien hier dat er bij Mussert, en de top van de NSB, sprake was van een "...sterk getemperde rassenleer...". De Jonge schrijft: *...ging zij echter nog niet geheel met Hitlers leer mee...*"]

[Analyse: Hier hebben we duidelijk te maken met de interpretatie van De Jonge. Hij doet het voorkomen alsof Mussert en de NSB in een latere fase wel geheel overgegaan zijn naar Hitlers leer. Maar dat is vermoedelijk niet in een nieuwe brochure vastgelegd. Ook De Jonge verwijst daar niet naar.]

Vervolgens stelt De Jonge in verband met een toenemend antisemitisch karakter van Volk en Vaderland:

“Het schijnt intussen, dat de anti-Semitische hetze in felheid Mussert tenslotte te ver ging en dat hij - mede met het oog op de afkeer, die erdoor onder de Nederlandse bevolking tegen de NSB gewekt werd - behoefte voelde om de grenzen van het NSB-standpunt nader af te palen” (t.a.p. p. 136)

De Jonge geeft daar ook een datum bij: 22 oktober 1938. In plaats van deze *afpaling* te loven, geeft hij hier een negatieve verklaring: *“...mede met het oog op de afkeer, die erdoor onder de Nederlandse bevolking tegen de NSB gewekt werd...”*.

[Analyse: In de interpretatie van De Jonge betreft de opvatting van Mussert slechts opportunisme. Dat we hier te maken kunnen hebben met het innemen van een moeilijke positie tussen voor- en tegenstanders wordt niet overwogen.]

De Jonge gaat verder:

“In november '38 barstte in Duitsland de felste jodenvervolgung sedert Hitlers machtsaanvaarding los. In Vova van 18 november moest Mussert wel tegen de in Duitsland gevolgde methode protesteren” (t.a.p. p. 137).

[Analyse: De Jonge heeft moeite om het toe te geven: *“Mussert moest wel protesteren...”*. Hij vraagt zich echter niet af waarom Mussert wel *“moest”* protesteren. Uit deze gegevens van de kant van De Jonge kunnen we misschien afleiden, dat er in de NSB sprake was van ethiek. Die ethiek werd dan in ieder geval vertegenwoordigd door Mussert.]

De Jonge behandelt antisemitische uitspraken van Mussert in *Volk en Vaderland* in mei 1937, in verband met de propaganda voor de gemeenteraadsverkiezingen, echter pas op p. 153.

[Analyse: Dat wil zeggen dat in de tekst de historische volgorde omgedraaid wordt. De uitspraken van Mussert in verband met Kristallnacht (november 1938) kunnen juist in deze historische ontwikkeling gezien worden als uitspraken met een ethisch karakter en deze uitspraken kwamen na de eerdere gebeurtenissen in 1937.]

Ten aanzien van de gerichtheid van Mussert op Duitsland, stelt De Jonge:

“...een nota van 27 augustus 1940, die (Mussert) aan Hitler heeft aangeboden; aan de daarin vervatte denkbeelden is (Mussert) gedurende de hele oorlog trouw gebleven (...) de schepping van een Groot-Nederlandse staat...” (t.a.p. p. 167)

en over de vasthoudendheid aan zijn ideeën:

“...stoot Mussert zijn oude rivaal (Rost van Tonningen) uit de NSB (eind december 1944). Kort daarop deelde zelfs Van Geelkerken, die ook naar de SS-richting begon over te zwaaïen, dit lot” (t.a.p. p. 176).

[Analyse: Het is niet de bedoeling om Mussert hier als een hoog-ethisch denkend mens voor te stellen. De mogelijkheid van ethiek kan echter op basis van het getoonde bronmateriaal niet uitgesloten worden.]

Het eigenlijke onderzoek van Damsma

Het bovenstaande is het theoretische kader waarbinnen het eigenlijke (empirische) onderzoek plaatsvond. Damsma voert haar onderzoek uit in de CABR-steekproef. Dat wil zeggen, dat het hier gaat om nonselectief gelichte dossiers uit de Bijzondere Rechtspleging na april 1946. Ze noemt ze zelf: niet-representatief. In die dossiers zoekt Damsma naar interacties tussen NSB'ers en hun niet-nationaal-socialistische omgeving. Deze interacties betreffen

“...bonding within one's group and bridging with outsiders...” (p. 142)

Damsma had al gesteld:

“...this source is perhaps not ideal but by all means the best source available” (p. 35)

en

“For analysis of interactions on an institutional level the information available is scattered. Therefore, it is not possible to present a quantitative analysis of the confrontations” (p. 143)

en

“But the few available documents do present new insights into the actions and relations of NSB members” (p. 143).

Damsma onderzoekt de *“...trust within society...”* (p. 142) op basis van tribunaal dossiers. Zij geeft op p. 175 aan, dat in de dossiers van de veroordeelden getuigenissen van medestraatbewoners werden aangevoerd.

[Analyse: Of in alle dossiers vergelijkbaar materiaal aanwezig is om de sociale situatie van de veroordeelden te beoordelen, is niet bekend.]

Uit het drie-stratenonderzoek blijkt dat Damsma de dossiers van circa 88 veroordeelden heeft bestudeerd, die in een sociale context leefden van totaal 1650 inwoners (de drie straten). Van deze 88 NSB-leden uit de CABR-steekproef, waren 53 personen lid van de Landwacht (p. 196).

Landwachters maakten circa 10% uit van het landelijk totaal aantal Nederlandse nationaal-socialisten (p. 194).

[Analyse: In de “drie straten” was circa 60% van de NSB-leden Landwachter. In vergelijking met het landelijke percentage (circa 10%) waren de Landwacht-leden hier dus sterk oververtegenwoordigd. We krijgen van Damsma niet te horen hoe dit percentage over de drie straten was verdeeld. Damsma pleegt geen onderzoek naar de (1650-88=)1562 overige bewoners. Waarom Damsma het nodig vond de resultaten van dit onderzoek nog te vergelijken met de twee andere, vermoedelijk ook niet representatieve, steekproeven (andere steden en een dorp) is niet duidelijk.]

Damsma geeft een samenvatting van de uitkomsten van haar onderzoek. Zij behandelt zo'n 20 casussen van de 88 veroordeelden wat uitgebreider (p. 153-167).

[Analyse: De oorspronkelijke steekproef van 327 (p. 34) is nu al teruggebracht tot 20.]

Van de 88 veroordeelde Nederlandse nationaal-socialisten zijn er 6 personen wier gedrag op een of andere manier in verband staat met arresteren of verraad van joden.

Ook is er sprake van burenruzies waarin antisemitische uitspraken werden gedaan. Maar dit is niet gekwantificeerd.

Voor het overige bestudeert Damsma vriendschappen tussen NSB'ers en niet-NSB'ers, onderlinge hulpverlening, enz.

Op p. 175 lezen we, zoals we al gezien hebben:

“...negative reactions followed when an NSB member terrorized his neighborhood, denounced his colleagues, profited from his membership financially or provoked people surrounding him”;

en

“However, if an NSB member refrained from these behaviours, the testimonies were mostly neutral or positive”.

P. 175 stelt ook:

“NSB members were indecent, “horrible” people. For that reason, favorably judged people were described in terms such as “despite their NSB membership, he was still a decent person” “

en

“NSB membership was not a sufficient reason to detest someone”.

[Analyse: Dit soort tegenspraken in de oordelen van de niet-nationaal-socialistische omstanders geeft Damsma geen aanleiding tot overwegingen.]

[Analyse: Damsma geeft wel een aantal harde feiten: aantal mensen per straat; hoeveelheid veroordeelden; aantal Landwachters. Op basis daarvan kunnen enkele verbanden geconstateerd worden in het opgevoerde materiaal, die bij Damsma niet aan de orde zijn:

(1) het gegeven dat circa 60% van de NSB-leden in de “drie-straten” lid waren van de Landwacht, geeft aan dat de steekproef op geen enkele manier representatief geacht mag worden voor het landelijk gemiddelde van de NSB-leden. Immers, landelijk was gemiddeld 10% lid van de Landwacht.

(2) Van de 88 onderzochte NSB'ers wordt in 6 gevallen arrestatie of verraad van joden genoemd. Het betreft voornamelijk de Kromme Mijdrechtstraat. Mogelijk is dit aantal in dit specifieke geval sterk door toevalsfactoren bepaald. We weten niet hoe het aantal Landwacht-leden verdeeld was over de drie straten, terwijl wel bekend was dat in de eerste straat joden woonden, en in de twee volgende straten niet.

(3) Omdat van de 88 NSB'ers in het CABR-sample 82 afzagen (“*refrained*”) van terroriserend gedrag, moeten we ons afvragen of er wel een verband met het NSB-lidmaatschap bestaat (zie in dit verband ook mijn hoofdstuk 20 over *De Collaborateur* van J. Hofman; 1981).

(4) Gezien de gewelds- en antisemitische claims van Damsma voor NSB'ers en voor nationaal-socialistische organisaties in het algemeen, mag er van uit gegaan worden, dat de nationaal-socialisten in de “drie straten” op het terrein van geweld en/of verraad zeer hoog (misschien wel 100%) zouden scoren. Dit is niet het geval, Damsma noemt feitelijk 6 gevallen op 88 nationaal-socialisten. Dus: zelfs in dit bijzondere geval van een zeer hoog Landwacht-lidmaatschap onder de NSB-leden (53), is geen sprake van een hoog gewelds- of antisemitisch karakter.

(5) Daaruit kan afgeleid worden, dat de poging van Damsma om via buitenlandse literatuur een ongunstig beeld te schetsen van het Nederlandse nationaal-socialisme (en daarmee bedoelt Damsma ook uitdrukkelijk de Mussert-meerderheidsfractie) op geen enkele manier congruent is met de uitkomsten van haar eigen onderzoek.]

[Analyse: Deze uitkomst echter, is wel volledig congruent met de al eerder genoemde “gegevenheid 1” (zie Inleiding): *Het op de NSB uitgebrachte percentage stemmen bij de verkiezingen van 1939 blijkt geen statistisch significant negatief verband te hebben met de overlevingskansen van joden in de periode 1940-1945 (Croes/Tammes (2004; p. 523); (zie hoofdstuk 1). Opnieuw wordt uit onderzoeksmateriaal bevestigd dat NSB'ers structureel niet gewelddadig, noch structureel gericht waren op deportatie/genocide van joden. In de onderzoeken van Croes/Tammes en Damsma hebben de onderzoekers geprobeerd voor de beeldvorming ten aanzien van de NSB gunstig uitgevallen uitkomsten van het onderzoek te verbergen onder een breed behandeld theoretisch aangenomen maar niet aantoonbaar hoog gewelds- en antisemitisch karakter van NSB'ers in het algemeen.]*

Conclusies

Niet-kwantificeerbare grootheden geven een sterk onzeker karakter aan het proefschrift van Damsma. De cumulatie van niet-kwantificeerbare grootheden zoals

we dat aantreffen in de geschiedschrijving over de NSB in het algemeen (en hier ook dus bij Damsma) heeft een sociologische functie: het instandhouden van een ijl begrip van beschuldiging.

Damsma gebruikt een deductieve methode (voornamelijk buitenlandse literatuur, die niet specifiek op Nederland gericht is) om de Nederlandse situatie te verklaren. Damsma legt daarmee een ideologisch kader over het geheel van de tekst van dit proefschrift, dat aangemerkt moet worden als *kennisonrechtvaardigheid* (zie hoofdstuk 1). Als zodanig betreft dit een ongunstige stereotypering van de NSB die als gevolg heeft dat een negatieve beeldvorming, die niet op feiten gebaseerd is, postvat en blijft voortbestaan.

De poging van Damsma om via buitenlandse literatuur een ongunstig beeld te schetsen van het Nederlandse nationaal-socialisme (en daarmee bedoelt Damsma ook uitdrukkelijk de Mussert-meerderheidsfractie) is op geen enkele manier congruent met de uitkomsten van haar eigen onderzoek.

Damsma acht het materiaal van de CABR-verzameling niet representatief. Ten aanzien van de overige verzamelingen is de vraag naar representativiteit niet aan de orde. Op de vraag wat die afwezigheid van representativiteit precies betekent voor de eindconclusies van het onderzoek, gaat Damsma niet in, behoudens dat zij stelt, dat het onderzoek niet een kwantitatieve analyse is van geweld, en ook niet een kwantitatieve studie van de dynamiek van publieke confrontaties. Door de niet-representativiteit van de steekproeven, en door het overmatig gebruik van niet-kwantificeerbare grootheden, moet het onderzoeksresultaat als niet bewezen worden beoordeeld.

Het onderzoeksmateriaal van Damsma ondersteunt de gedachte dat NSB'ers structureel niet gewelddadig, noch gericht waren op deportatie/genocide van joden. Zowel Croes/Tammes (2004), als Damsma (2013) hebben geprobeerd deze gunstige uitkomsten van het onderzoek te verbergen onder een breed behandeld theoretisch aangenomen hoog gewelds- en antisemitisch karakter van NSB'ers in het algemeen.

Het theoretisch kader ontnemt Damsma de mogelijkheid om het ingeslepen, ongunstig stereotyperende verklaringskader over de collaboratie in de Tweede Wereldoorlog aan een onderzoek te onderwerpen.

De combinatie van de feiten die uit bovenstaande citaten naar voren komen leiden naar de mogelijkheid van het aannemen van ethiek in de NSB.

29 HEIJDEN, CHR. VAN DER; DAT NOOIT MEER - DE NASLEEP VAN DE TWEEDE WERELDOORLOG IN NEDERLAND; 2011

Inleiding

Deze uitgave van het proefschrift van Van der Heijden bestaat naast een Proloog (p. 9-22) en Samenvatting en Epiloog (p. 703-724) uit 4 delen:

1. De oorlog voorbij (1944-1949) p. 23-179 hoofdstukken: 1 - 9
2. De oorlog die bleef (1950-1960) p. 179-329 hoofdstukken: 10 - 17
3. De oorlog die werd (1961-1980) p. 329-537 hoofdstukken: 18 - 24
4. De oorlog die duurde (1981 en later) p. 537-703 hoofdstukken: 25 - 30

Van der Heijden besteedt in dit uitgebreide proefschrift in de hoofdstukken 4 en 5 (Deel I) aandacht aan enkele opvattingen van en omtrent 'foute' Nederlanders. Omdat dit onderzoek betrekking heeft op de mogelijkheid van stereotypering van NSB of de NSB'ers is mijn focus uitsluitend gericht op de hoofdstukken 4 en 5.

In hoofdstuk 4 moeten we het doen met 13 pagina's over de "*Politieke delinquenten*", in een proefschrift van totaal 927 pagina's. In deze 13 pagina's komen uiteenlopende onderwerpen aan de orde, die betrekking hebben op: cijfers die Van der Heijden citeert; de consequenties van de voor hoofdstuk 4 gekozen termen; een anachronistisch verklaringsmodel dat door Van der Heijden gehanteerd wordt.

Cijfers

In hoofdstuk 4 wordt "*Een Statistiek*" opgevoerd met betrekking tot de aantallen geïnterneerde collaborateurs in de periode 1945-1948 (p. 82; Van der Heijden verwijst hiervoor naar Noach (1948); Belinfante (1978); Romijn (1989)). Uit de cijfers van Van der Heijden is af te leiden dat in de winter van 1945 op 1946 (tot aan 1 januari 1946) het aantal mensen in de interneringskampen afnam met ongeveer 10.000, namelijk de telling van 15-10-1945 (96.044) minus de telling van 1-1-1946 (86.963). Het volgende cijfer in de statistiek bij Van der Heijden heeft betrekking op oktober 1946. Van de periode tussen 1-1-1946 en oktober 1946 geeft hij geen cijfers.

[Analyse: Mijn hoofdstuk 9 wijst op basis van de gegevens van Belinfante (1978), Romijn (1989) en L. de Jong (1969-1994) op mogelijke vermissing in de naoorlogse kampen van circa 10.000 mensen. Als we de aantallen officieel getelde personen in interneringskampen sinds oktober 1945 in verband brengen met de telling die bij Romijn (1989) en Belinfante (1978) genoemd worden per 15 april 1946 (ongeveer 75.000), dan is de afname tussen oktober 1945 en april 1946 niet 10.000, maar circa 20.000 mensen. Als we daarop in mindering brengen het aantal officiële vrijlatingen (8.725; Romijn (1989)), zien we dat er circa 10.000 mensen ontbreken.]

[Analyse: Van der Heijden heeft de door hem opgevoerde cijfers niet aan een onderzoek onderworpen. Hij gaat niet in op het gegeven dat Belinfante en Romijn van mening zijn, dat structureel ontslag van de “lichte” gevallen uit de interneringskampen pas begon na de zomer van 1946. Van der Heijden doet het in zijn cijferoverzicht voorkomen of die vrijlatingen al begonnen na 1 januari 1946. Daarmee verdwijnt uit het cijferoverzicht op p. 82 bij Van der Heijden de mogelijkheid dat er sprake is van vermissingen. Evenals De Jong, Belinfante, Romijn en Grevers (zie hoofdstuk 13) heeft Van der Heijden geen belangstelling voor mogelijke vermissingen. Het toont opnieuw aan, dat er een brede behoefte bestaat, ook bij Van der Heijden, om de naoorlogse interneringen te bagatelliseren.]

Terminologie

Hoofdstuk 4 van het proefschrift heeft de titel *Monddood - Het zwijgen van vijand en meelopers*.

[Analyse: Wat Van der Heijden precies bedoelt met deze titel blijft onduidelijk. Hij spreekt in dit hoofdstuk voornamelijk over collaborateurs. Hij benoemt ze klaarblijkelijk als vijanden en als meelopers. Dit gegeven alleen al maakt het lezen van dit hoofdstuk tot een problematische aangelegenheid, omdat Van der Heijden met dit onderscheid verder niets doet. In het algemeen is het spreken over “*vijand*” in het geval van de Tweede Wereldoorlog gericht op de bezettende macht, Duitsland en Duitsers dus. Maar hier komen uitsluitend Nederlandse collaborateurs aan de orde. Tussen de regels door moet men voortdurend blijven vermoeden wat Van der Heijden bedoelt. Zekerheid bestaat daarover niet. De *monddoodheid* zal vermoedelijk begrepen moeten worden als het morele verbod op publicatie van visies op hun eigen verleden door de Nederlandse nationaal-socialisten in de periode na 1945.]

Van der Heijden stelt op p. 86:

“...het aantal gepubliceerde verantwoordingen van Nederlandse nationaalsocialisten en fascistten (is) opmerkelijk gering, om niet te zeggen nauwelijks aanwezig - en dat terwijl het aantal ongepubliceerde, aanwezig tussen de 500.000 CABR-dossiers, naar zich laat aanzien ontelbaar is.” (p. 86).

en p. 83 stelt:

“De gewone NSB'er of alledaagse collaborateur (...) is zelden onderwerp van onderzoek geweest”.

[Analyse: Op zich zijn dit uiteraard heel belangrijke uitspraken. Bij afwezigheid van “*ontelbare verantwoordingen*” kan Van der Heijden er vanzelfsprekend ook niet op ingaan.]

Van der Heijden beperkt zich dus tot de beschrijving van enkele “*verantwoordingen*” van Nederlandse nationaal-socialisten onder de subtitel

Apologieën voor eigen leven. De nadruk komt tenslotte te liggen op het dagboek van Max Blokzijl. Ik kom daarop nog terug.

[Analyse: Van der Heijden pleegt zijn beschrijvingen in dit hoofdstuk op basis van een heel beperkt aantal bronnen. Zoals het geval is bij Damsma, Tames en Van der Boom (die onder meer gebruik maken van dagboeken) gaat dit beperkte aantal bronnen werken als (niet)getalsmatige pseudostatistiek. De opgevoerde gegevens en interpretaties gaan bovendien functioneren als een ideaaltype voor de cultuur en politiek van collaborateurs in het algemeen.]

Van der Heijden beschrijft uiterst summier enkele naoorlogse apologieën van collaborateurs. Hij noemt een aantal meer en minder bekende namen, en voegt daar een korte karakterisering van het werk aan toe:

Mussert

“...ook de verantwoordingen van Mussert zijn onmiskenbare apologieën, geschreven met het oog op de aanstaande rechtszaak en in zoverre dus middel tot een juridisch doel” (p. 87)

Nijland

“...een buitengewoon zweverig geheel...” (p. 87)

Eekhout

“...verantwoording is dus evenmin sterk...” (p. 87)

Van Tienen

“...plaatste zich in de traditie van de Holocaustontkenners...” (p. 88)

Van der Vaart-Smit

“...vanwege (...) toon, zelfingenomenheid en belabberde stijl van weinig betekenis. Ze hadden dan ook geen enkel effect, om niet te zeggen dat ze vooral averechts werkten” (p. 88)

[Analyse: De schrijfwijze van Van der Heijden zorgt ervoor dat essentiële naoorlogse kwesties weggelaten worden. Ongetwijfeld zullen die in het werk van de apologeten vermeld zijn: te denken valt aan de wantoestanden in de interneringskampen; de juridische schendingen van mensenrechten in de vorm van een discriminatoir bijzonder strafrecht (de Bijzondere Rechtspleging); de ongrondwettelijke herinvoering van de doodstraf.]

[Analyse: deze korte en afwijzende beschrijving van enkele verweerschriften, geeft de lezer de indruk dat in dergelijke termen de cultuur en politiek van de collaborateurs in het algemeen begrepen moeten worden.]

Anachronistische verklaring

Van der Heijden geeft een overzicht van het naoorlogse proces van Max Blokzijl, de radiospreker in dienst van de bezetter, die lid was van de NSB en contacten met de NSB onderhield (p. 84-86 ; zie ook Kok (1988), en Grijs Verleden). In september 1945 vond dit proces plaats in het kader van de bijzondere rechtspleging. Het proces van Blokzijl bracht het zelfs tot cassatie, wat in deze bijzondere rechtspleging een uitzondering was. Van der Heijden stelt dat er in het hele proces:

“...geen sprake (was) van hoor en wederhoor, aanklacht en verdediging” (p. 86)

[Analyse: Het betreft dus: schending van mensenrechten. Blokzijl kreeg de doodstraf, hetgeen in strijd was met het Nederlandse strafrecht. Van der Heijden laat zich ten aanzien van dit proces niet uit in termen van schendingen van mensenrechten, hoewel de indruk gevestigd wordt dat hij zich niet kan vinden in deze procesgang.]

Van der Heijden behandelt de opvattingen van Blokzijl aan de hand van een dagboek dat deze in zijn laatste levensfase (in de dodencel) geschreven heeft (p. 89-93). Er is voldoende reden, stelt Van der Heijden, om dit dagboek serieus te nemen (p. 89). Blokzijl schrijft dat hij geen landverraad heeft gepleegd, maar dat hij zou hebben ingespeeld op de nieuwe situatie na mei 1940: er was geen oorlog meer maar bezetting, en de bezetter was nu de hoogste autoriteit.

Van der Heijden verwijst in hoofdstuk 4 en uitgebreider in het volgende hoofdstuk 5 naar de opvattingen van L.G. Kortenhorst (advocaat en voorzitter van de Tweede Kamer van 1948 tot 1963), die een onderscheid maakte tussen *echte collaborateurs* en de *bevolking* die tijdens de oorlog geen keus gehad zou hebben, en die als bakker, schoonmaker enz., zich niet aan activiteiten voor de bezetter kon onttrekken.

[Analyse: Blokzijl was volgens deze indeling een echte collaborateur. Uit deze indeling wordt duidelijk dat voor Kortenhorst alle overige NSB-leden ook echte collaborateurs waren, omdat ze kennelijk niet tot de bevolking gerekend worden. Van der Heijden maakt bij dit onderscheid geen kanttekening. Vermoedelijk kan hij zich er in vinden.]

Van der Heijden stelt dat Blokzijl ontkende de kant van de Duitsers gekozen te hebben. Dat zou Blokzijl juist niet gedaan hebben. Hij had de kant van de Nederlanders gekozen, vòòr de NSB en tègen de SS; tegen degenen die naar inlijving van Nederland bij Duitsland streefden en voor Nederlandse onafhankelijkheid binnen een groot Duits verband (p. 91). Van der Heijden stelt nu:

“Het kost weinig moeite Blokzijl in deze kwestie op zijn woord te geloven. Tegelijkertijd is het onmogelijk niet de absurditeit van zijn redenering in te zien” (p. 91).

[Analyse: Het denken en schrijven over de collaboratie in de Tweede Wereldoorlog heeft een netelig karakter. Zijn de redeneringen van Blokzijl absurd? Het is niet onmogelijk om de geloofwaardigheid van dit soort uitspraken te onderzoeken. Echter, Van der Heijden onderzoekt niet. Hij neemt een paradoxaal standpunt in: de uitspraken van Blokzijl zijn serieus en ze zijn absurd. Van der Heijden gebruikt hier een paradox om onderzoek uit de weg te gaan. Zijn mening staat bij voorbaat vast. Hij beschouwt de collaboratie van Blokzijl vanuit een veroordeling van diens opvattingen: *“...het (is) onmogelijk niet de absurditeit van zijn redenering in te zien”*. De uitspraak: *“Het kost weinig moeite Blokzijl in deze kwestie op zijn woord te geloven”*, heeft vrijwel zeker een ironisch lading, en kan dus vermoedelijk als ontkenning begrepen worden. De paradox van Van der Heijden is dus geen onderzoek maar een literaire figuur, die tot doel heeft Blokzijl te veroordelen. Zo ingewikkeld is dus de analyse van Van der Heijden.]

[Analyse: Bij afwezigheid van voldoende materiaal op het terrein van "verantwoordingen" of dagboeken, zoals we boven gezien hebben, brengt Van der Heijden het voorbeeld van Blokzijl naar voren. Het geeft de indruk alsof Van der Heijden allen die tot de echte collaborateurs gerekend kunnen worden, net als Blokzijl wil beoordelen op grond van hun inhoudelijke denkbeelden.]

Hun verweerschriften zijn volgens Van der Heijden

“...bijna zonder uitzondering geschreven (...) met het doel straf te ontlopen of te verminderen” (p. 86).

[Analyse: Ook hier staat bij voorbaat vast dat ze zonder onderzoek serieus genomen worden, maar in hun inhoudelijkheid tegelijkertijd absurd zijn. Ook hier ligt de veroordeling al voor de hand.]

[Analyse: Vanuit de beschouwingspositie van dit onderzoek is het niet onmogelijk om de uitspraken van Blokzijl serieus te nemen. Voorwaarde daarvoor is het accepteren van de mogelijkheid dat nuanceren in het denken over de collaboratie aangebracht kunnen worden. Het lijkt wel, door de schrijfwijze, of Van der Heijden nuances aanbrengt, maar zoals in het voorgaande al aangegeven, blijft deze nuancering hier in feite achterwege. Na de bezetting van Nederland in 1940 (en Noorwegen, Denemarken, België, Frankrijk) was er toch niet zo'n uitdrukkelijk uitzicht op een overwinning van het Nederlandse koninkrijk en zijn democratie? Het is niet uitgesloten dat Blokzijl hier serieus was en niet absurd. Pas in de naoorlogse machtssituatie konden zijn woorden als absurd worden voorgesteld. Van der Heijden onttrekt zich niet aan de algemene meningsvorming vanuit deze naoorlogse machtssituatie.]

Van der Heijden gaat pas in zijn volgende hoofdstuk 5 aan de hand van zijn zegsman, Kortenhorst, uitgebreid in op de vraag of samenwerking met de

vijand geoorloofd was. Daar wordt gesproken over het onderscheid tussen hulpverlening aan de bezetter en samenwerking met de bezetter.

“Over ‘echte’ collaborateurs bestond weinig verschil van mening. Die moesten gestraft worden” (p. 95).

[Analyse: Dit is vermoedelijk ook de reden waarom Van der Heijden in de hoofdstukken 4 en 5 het onderscheid tussen de echte en de onechte collaborateurs tot uitdrukking brengt. Sterker nog, we mogen er vrijwel zeker van uitgaan dat ook Van der Heijden zelf dat onderscheid hanteert. Aangezien hij niet duidelijk maakt waar het onderscheid tussen vijand en meelopers (uit de titel van het hoofdstuk) ligt, kan men er van uitgaan dat hij voorarrest en bestraffing van alle “echte” collaborateurs (dus alle NSB'ers) aanvaardbaar vindt.]

Verdergaand in hoofdstuk 4 over de positie van Blokzijl stelt Van der Heijden:

“...Blokzijl noemt zichzelf dan wel geen antisemiet, hij geloofde wel degelijk in een zogenaamde samenzwering van de ‘internationale groot-joodsche politiek’ en heeft daarover in zijn radiopraatjes ook een aantal keren (hoewel niet vaak) gesproken” (p. 92).

[Analyse: Deze ‘internationale groot-joodsche politiek’ was vermoedelijk de fascistische evenknie van wat in diezelfde periode door Stalin (op basis van het marxistisch-leninistische denken) het internationale kapitaal genoemd werd. Dat Blokzijl zich binnen een door Hitler gedomineerde nationaal-socialistische bezettingsmacht ook een aantal keer antisemitisch kon uitlaten, is overigens niet zo vreemd. Het zou los kunnen staan van een daadwerkelijk antisemitisme aan de kant van Blokzijl.]

[Analyse: Het was beter geweest als Van der Heijden had aangegeven hoe vaak “niet vaak” (zie het vorige citaat) geweest was. Als het iedere keer in de radiopraatjes van Blokzijl het geval geweest was, had hij dat ongetwijfeld gemeld. Van belang is dat elders aangegeven wordt dat Blokzijl in de periode na de Eerste Wereldoorlog aantoonbaar uitdrukkelijk niet antisemitisch was. Verder is van belang dat Blokzijl er door de bezetter van werd verdacht voor een deel joods te zijn (vgl. Kok (1988)). Het is moeilijk je zo'n positie voor te stellen. Het “niet vaak”-gegeven dat Blokzijl tot een gematigd antisemiet zou kunnen maken, was overigens door Van der Heijden zelf al ongedaan gemaakt in Grijns Verleden waar (p. 96) Van der Heijden spreekt over Blokzijl als een “*rabiante persoon die hij tijdens de oorlog zou worden*”. Deze visie wordt in het proefschrift niet herhaald. Verwijzingen naar een “*internationaal groot-joodse politiek*” is niet de uitdrukking van een *rabiaat* antisemitisme. Bij een *rabiaat* antisemitisme gaat het om vernietigingsgedachten. Hier gaat het om weliswaar onjuiste visies, maar niet om moordzuchtige uitspraken. Blokzijl was een situationeel bepaalde, gematigde antisemiet te noemen, zoals dat vermoedelijk ook voor Mussert gegolden heeft].

[Analyse: De vraag is echter niet alleen wat de opvattingen van Blokzijl waren, maar in hoeverre hij betrokken was bij het plegen van delicten en misdaden tegen

de menselijkheid. Van der Heijden maakt daar geen melding van. Het uitspreken van opvattingen zoals boven aangegeven kan niet als delict aangemerkt worden, zolang er geen causaal verband bestaat tussen een uitspraak en, in dit geval, genocide. Het waren immers niet de attitudes van de Nederlanders (inclusief de Nederlandse nationaal-socialisten) die bepalend waren voor de deportaties. Het was primair het beleid van de bezetter dat daarin de bepalende machtsfactor was.]

De titel van het subhoofdstukje over Blokzijl dat begint op p. 91 luidt:

“Nicht gewusst”.

[Analyse: Van belang is hier, dat in de algemene geschiedschrijving, en Van der Heijden doet daar ook aan mee, de rol van de collaborateurs toch alleen gezien kan worden tegen de achtergrond van wat na de Tweede Wereldoorlog bekend is geworden over de genocide. Bij Van der Heijden wordt dit duidelijk door de titel van dit subhoofdstukje. Het praten over antisemitisme in dit verband en op deze wijze blijft steeds een *anachronisme*. Het is er een indicatie van dat de geschiedschrijver hier niet bereid is in te zien dat het denken voor en na 1945 een ander paradigma vormde. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was het specifieke gevolg van deportaties (genocide dus) vermoedelijk in Nederland niet bekend (zie ook mijn hoofdstuk 30 over Van der Boom). Er hoeft geen causaal verband te worden aangenomen tussen antisemitische opvattingen van NSB, NSB'ers en/of overigen, en de genocide, die niet op Nederlands grondgebied plaatsvond en die een geheime operatie betrof. Dit gold ook voor mensen als Blokzijl.]

Van der Heijden wringt zich in bochten om de positie van iemand als Blokzijl te vergelijken met wat Van der Heijden daar zelf van vindt. Aan het eind van het hoofdstuk 4 stelt hij:

“Het tot op de dag van vandaag beroemde ‘wir haben es nicht gewusst’ is nooit geloofd. Niettemin geeft het dagboek (van Blokzijl) te denken, misschien nog niet eens zozeer over hetgeen Blokzijl al dan niet geweten heeft als wel over de complexe schaal die glijdt van onverschilligheid via egoïsme en harteloosheid naar misdadigheid. (...) Het lijkt geen twijfel dat Blokzijl zich ergens op deze schaal bewogen heeft” (p. 93).

[Analyse: Van der Heijden kiest een schaaltechniek, maar de uitkomst daarvan wordt weer niet duidelijk. Want waar positioneert Van der Heijden Blokzijl nu op deze schaal? Dat wordt niet meegedeeld. De auteur laat het kennelijk aan de lezer over om hier een keus te maken.]

Maar in het vervolg van het betoog wordt toch weer wel een keus gemaakt:

“Tegelijkertijd toont het dagboek dat hijzelf (Blokzijl dus) tot een dergelijk inzicht (zie vorig citaat - dk) in de verste verte niet gekomen is. Wat hem en enkele andere collaborateurs betreft weten we dit pas sinds hun verantwoordingen in de openbaarheid zijn doorgedrongen. Van anderen was vergelijkbaar gebrek aan inzicht al eerder bekend” (p. 93).

[Analyse: We stuiten hier op een opinie die algemeen geldend is ten aanzien van de nationaal-socialistische collaborateurs: ze hadden een gebrek aan inzicht. Dit is een specifiek en ongunstig beeld van de manier waarop collaborateurs in het verleden gedacht of gesproken zouden kunnen hebben. Het betreft echter een verkeerde manier van argumenteren. Men kan hoogstens zeggen, dat mensen, wier politieke denkbeelden ons niet aanstaan, er in hun politieke opinies anders over nadenken dan de overigen. Mensen verwijten dat ze gebrek aan inzicht hebben is een verwijt dat uiteindelijk ook op jezelf terug kan slaan. Het is hier van belang dat dit inzicht structureel geen zekere kennis van genocide kon bevatten. Dat gold voor niet-nationaal-socialisten. Zonder nieuw bronmateriaal kan aangenomen worden dat dit structureel ook goldt voor alle Nederlandse nationaal-socialisten. Bij Van der Heijden blijft de mythe van het "*gewuss*" onverminderd voortbestaan, en hij blijft dus een anachronistische verklaring hanteren.]

Conclusies

De descriptie en de conclusies van Van der Heijden in zijn hoofdstuk 4 zijn, zoals aangegeven, gebaseerd op casussen. Hij voert enkele verweerschriften van geïnterneerden op, en met name het dagboek van Blokzijl als een ideaaltypische invulling voor de afwezigheid van inzicht in de structuur van het denken van de Nederlandse nationaal-socialisten. Dit levert vrijwel zeker een selectief beeld op van de denkwijzen van de Nederlandse nationaal-socialisten. Het is vooral deze methodologie en op sommige plaatsen paradoxale schrijfwijze, die de ontsluiting van kennisonrechtvaardigheid, die bij Van der Heijden aan de orde is, bemoeilijkt.

Tenslotte is er bij Van der Heijden een stereotyperende tendens waar te nemen in de richting van NSB of NSB'ers. Namelijk dat hun antisemitisme, dat niet structureel onderzocht is, zekere kennis inhield ten aanzien van de elders voltrokken genocide. Dat is een anachronistische gedachte die vermoedelijk onjuist is en gekenmerkt wordt door kennisonrechtvaardigheid.

30 BOOM, B. VAN DER; 'WIJ WETEN NIETS VAN HUN LOT' GEWONE NEDERLANDERS EN DE HOLOCAUST 2012

Inleiding

Dit onderzoek omvat in boekvorm 536 pagina's. Er zijn de volgende hoofdstukken:

Inleiding p. 9-18

1 De Holocaust: een korte geschiedenis p. 19-42

2 De Holocaust: het geheim lekt uit p. 43-74

3 Geschiedschrijving: de stand van het onderzoek p. 75-100

4 Geschiedschrijving: de bronnen p. 101- 118

5 Stemming: de Bezetting p. 119-146

6 Stemming: de Jodenvervolging 1940-1942 p. 147-188

7 Stemming: de Jodenvervolging 1942-1945 p. 189-218

8 Kennis: de berichten p. 219-262

9 Kennis: de omstanders p. 263-312

10 Kennis: de slachtoffers p. 313-366

11 Kennis: *gewusst?* p. 367-386

12 Gedrag: de logica van de gehoorzaamheid p. 387-416

Slot p. 417-428

Overzicht bestudeerde dagboeken p. 488-515

Hier wordt onderzocht of gegevens worden aangetroffen die zich voordoen als stereotypering van de Nederlandse nationaal-socialisten. In het navolgende zal daarom slechts beperkt ingaan worden op het specifieke karakter en de uitkomsten van het onderzoek van Van der Boom.

Het onderzoek van Van der Boom omvat een theoretisch deel naar datgene wat nu bekend is over de genocide in de Tweede Wereldoorlog. Het wordt aangevuld met een onderzoek in dagboeken van tijdgenoten uit die periode. De conclusie van het onderzoek is dat er over de genocide wel vermoedens waren maar dat er geen zekere kennis over bestond. Het onderzoeksmateriaal bevat ook twee dagboeken van Nederlandse nationaal-socialisten.

[Analyse: De uitkomst van dit onderzoek zou een vermindering van de vermeende schuld ten aanzien van de deportaties kunnen betekenen voor NSB en NSB'ers en zelfs in het algemeen voor de Nederlandse nationaal-socialisten. Ook voor de Nederlandse nationaal-socialisten zou de uitkomst van het onderzoek van Van der Boom immers kunnen gelden. Dergelijke conclusies worden echter bij Van der Boom niet aangetroffen. Van der Boom gaat er in dit boek van uit, dat de Nederlandse nationaal-socialisten structureel antisemitisch waren, hoewel daar nooit systematisch onderzoek naar is gedaan. Hij gaat er stilzwijgend van uit dat de niet-gewone Nederlanders (= de Nederlandse nationaal-socialisten) over zekere kennis omtrent de gepleegde genocide beschikten.]

Methodologie

Van der Boom pleegt theoretisch en dagboekonderzoek.

[Analyse: De methodologie van het dagboek-onderzoek is, in het algemeen genomen, een riskante operatie. Bijvoorbeeld: welke consequenties hebben de door Van der Boom geconstateerde onjuistheden in de dagboeken voor de beoordeling van de objectieve standen van zaken in de Tweede Wereldoorlog? Dit type onderzoek kan methodologisch gezien slechts functioneren als pilotstudy of als ondersteuning van structureel, statistisch goedgevoemd onderzoek. Bij afwezigheid daarvan betreft het pseudostatistiek.]

[Analyse: Van der Boom lijkt met een totaal nieuw vertoog over de genocide tijdens de Tweede Wereldoorlog te komen, namelijk dat plausibel aangetoond kan worden dat in de Nederlandse samenleving wel vermoedens bestonden over genocide, maar dat er geen zekere kennis van bestond. Dat is een belangrijke uitkomst van zijn onderzoek. Maar onder de vlag van deze nieuwe lading voltrekt zich ook een diepgaande kritiek op *alternatieve* benaderingen. Dat betreft bijvoorbeeld Van der Heijden (2001). Van der Boom rekent, zoals al gesteld, de Nederlandse nationaal-socialisten vermoedelijk niet tot de Nederlandse samenleving. Althans hij vat ze vermoedelijk niet op als *gewone Nederlanders* (zie ondertitel van het boek). Bij Van der Heijden wordt in *Grijs Verleden* (2001) het onderscheid tussen goed en fout kwalitatief-statistisch gepositioneerd in het onderscheid tussen kleine randverschijnselen zoals verzet en nationaal-socialisten, tegenover een groot grijs middenveld. Hoewel Van der Boom op dit punt geen aantallen noemt creëert hij toch weer een klassiekere (L. de Jong) tegenstelling tussen “gewone” Nederlanders en Nederlandse nationaal-socialisten. Hoewel Damsma/Schumacher (2010) wel in de literatuurlijst wordt genoemd komt het basisonderzoek van deze onderzoekers (mogelijke nuancering van de isolatiethese) niet tot uitdrukking in het onderzoek van Van der Boom.]

[Analyse: Zowel de basishypothesen van Van der Heijden, van Damsma/Schumacher, als van Van der Boom zijn *speculaties* over een werkelijk aan te nemen stand van zaken. Over dit onderwerp zijn te weinig gegevens bekend dat tot een statistisch significante correlatie besloten kan worden.]

[Analyse: Van der Boom heeft de mate van antisemitisme van de Nederlandse nationaal-socialisten niet onderzocht. Ook daarvoor ontbreken de vereiste massadata. Desalniettemin neemt hij dit antisemitisme als gegeven aan. Het antisemitisme van de Nederlandse nationaal-socialisten is nooit *expliciet* onderzocht. Er is daarvoor alleen maar materiaal beschikbaar uit de pers (bv. *Volk en Vaderland*) en *radiopraatjes* van Max Blokzijl (zie in dit verband R. Kok (1988) en hoofdstuk 9 over Van der Heijden in dit boek). Attitudes van de Nederlandse nationaal-socialisten binnen de structuur van een totaal sociaal systeem is nooit op een methodologisch aanvaardbare manier onderzocht. Bij afwezigheid van dergelijk onderzoek zijn in het beeld dat Van der Boom van dit antisemitisme schetst, geen nuanceringen mogelijk. Een fractiestrijd tussen de Mussert-meerderheidsfractie enerzijds en (door de bezetter in de NSB opgerichte) Nederlandse-SS-fractie ander-zijds, en daarmee samenhangende verschillende visies zijn bij Van der Boom niet aan de orde.]

[Analyse: Het bovenstaande vormt meteen het basisprobleem van het onderzoek van Van der Boom. Weliswaar zijn er twee dagboeken van Nederlandse nationaal-socialisten in de onderzoekspopulatie. Maar in de uiteindelijke conclusie wordt daarmee niets gedaan. Dat wil zeggen dat Van der Boom een a priori beeld heeft over *gewoon* en *ongewoon* in de Nederlandse samenleving tijdens de Tweede Wereldoorlog. Wat dit betreft sluit Van der Boom weer aan bij de al eerder aange-troffen algemene ongunstige stereotypering van de *ongewone* (in dit geval de tot het Nederlands nationaal-socialisme behorende) Nederlanders.]

Stereotypering

Een aantal citaten uit het boek van Van der Boom geeft het stereotype karakter van denken van de auteur over NSB of NSB'ers aan:

Op p. 148 treffen we:

“Pas met de opkomst van het nationaalsocialisme in Duitsland werd antisemitisme een onderwerp van politiek belang. De anti-Joodse maatregelen van het Duitse regime werden breed uitgemeten in de Nederlandse kranten. In Hitlers kielzog wist Anton Musserts Nationaalsocialistische Beweging in korte tijd een aanzienlijke aanhang te verwerven; ze behaalde in 1935 bijna 8 procent van de stemmen. Vanaf dat moment radicaliseerde de beweging en adopteerde zij in toenemende mate de anti-Joodse retoriek van de Duitse Nazi's.”

[Analyse: Er ontbreken bronnen bij deze uitspraak. Dat er een direct (causaal) verband bestond tussen de gebeurtenissen in Duitsland en de radicalisering van de NSB is uit de feiten niet af te leiden. Er ontwikkelden zich fracties binnen de NSB, waarvan de Rost van Tonningen-fractie onder invloed stond van de ontwikkelingen in Duitsland. Uit niets is af te leiden, dat dit voor Mussert en zijn meerderheidsfractie structureel heeft gegolden. In het hoofdstuk elders in dit boek over Damsma (2013), is al ingaan op de ahistorische wijze waarop bijvoorbeeld door A.A.de Jonge (1968; die in het literatuuroverzicht van Van der Boom vermeld staat) op dit ontwikkelingsperspectief van de NSB is ingegaan. Uit het onderzoek van Croes/Tammes (2004) volgt, dat uit de verkiezingsuitslagen van 1939 is af te leiden dat de lokale omvang van de achterban van de NSB niet correleerde met de latere negatieve overlevingskans van joden tijdens de Tweede Wereldoorlog. De kans is dus groot dat de NSB-achterban van 1939 niet structureel antisemitisch was (zie historische gegevens 1 in hoofdstuk 1).]

[Analyse: Vervolgens bevat de uitspraak op p. 148 van Van der Boom ook een niet-kwantificeerbare grootheid “...adopteerde zij in toenemende mate de anti-Joodse retoriek...”. Hoe groot was die mate? Onbekend. Zie ook mijn hoofdstukken 2 en 15.]

Een volgend voorbeeld van stereotypering treffen we op p. 156:

“Maar onder bescherming van de nieuwe machthebbers trokken in het najaar van 1940 knokploegen van de NSB en enkele nazisplinterpartijen de Jodenbuurten van vooral Den Haag en Amsterdam in om cafés en winkels te

vernieten, Joden af te tuigen en synagogen te bekladden - op zoek naar de confrontatie."

[Analyse: Er worden hier geen bronnen vermeld. Door de generaliserende in meervoud gestelde formulering ("..knokploegen...") en door het gebruik van een term als "...vooral..." krijgt deze episode ook bij Van der Boom een structureel karakter, die door het bronmateriaal niet ondersteund wordt (zie mijn hoofdstukken 7 (L. de Jong) en 17 (Damsma en Schumacher)). Er hoeft niet aan getwijfeld te worden dat de in de reguliere geschiedschrijving genoemde activiteiten hebben plaatsgevonden. Echter, voor een structureel karakter is geen bronmateriaal voorhanden: het gaat hier steeds om incidenten. De lezing van Sijes (1954) over dit onderwerp wordt bij Van der Boom niet genoemd. Sijes komt zelfs niet voor in de literatuurlijst. In mijn hoofdstuk 31 over Kromhout komt dit onderwerp aan de orde bij de behandeling van de opvattingen van Sijes. Er is door L. de Jong (1969-1994) geconstateerd dat er weinig bekend is over het opereren van de WA, en daarmee ook van "knokploegen" van de NSB. Het stereotyperende beeld dat hier bij Van der Boom ontstaat, is dat er een directe lijnstafverbinding gesuggereerd wordt tussen de NSB als organisatie en het optreden van "knokploegen". Dit verband of deze causaliteit is niet aangetoond in historisch onderzoek.]

Dit onderwerp komt impliciet terug in de volgende dagboekpassages:

op p. 278:

"Zo was ze geschokt over vechtpartijen in de Jodenbuurt in februari 1941..."

en op p. 308:

"Men kan toch niet veronderstellen dat een overheid relletjes wenscht', (...) schreef (een dagboekschrijver) eind 1940 naar aanleiding van het antisemitische geweld door straatvechters van de NSB..."

[Analyse: Het gaat daarbij om dagboekpassages, waarvan de door Van der Boom aan de orde gestelde feitelijkheid niet geverifieerd wordt. Dat er in deze passages sprake zou zijn van "knokploegen" van de NSB kan hier niet worden bevestigd. De zinsnede "...het antisemitische geweld door straatvechters van de NSB..." komt vrijwel zeker niet voor in het dagboek waaruit geciteerd wordt. Het is een toevoeging van Van der Boom. De citaten uit de dagboeken werken onterecht versterkend op het hierboven door Van der Boom gegeven beeld op p. 156.]

Op p. 162/3 lezen we:

"Daarmee kwamen de 'Jodenbordjes', die vanaf het najaar van 1940 onder druk van de Wehrmacht, de WA en lokale autoriteiten al her en der waren aangebracht, in alle uitgaansgelegenheden te hangen. Vele dagboekschrijvers spraken er hun afschuw over uit (...). Els van Lohuizen, de principiële kruidenierster uit Epe, zocht bij een bezoek aan Amsterdam tevergeefs naar een restaurant zonder plakkaat".

[Analyse: Hier wordt een structurele massaliteit gesuggereerd, die niet door onderzoek is vastgesteld. Bij L. de Jong worden enkele gevallen vermeld (zie hoofdstuk 7). Hier blijft echter de uitspraak van De Jong van belang dat er weinig over het algemene optreden van de WA bekend is. We mogen er niet van uit gaan dat de dagboeken een structureel beeld geven. We hoeven er ook niet van uit te gaan, dat de genoemde kruidenierster heel Amsterdam afzocht.]

p. 165:

“Joodse vermogens werden geconfisqueerd, joodse bedrijven ‘geariseerd’ - dat wil zeggen: voor een zacht prijsje aan een zogenaamde Verwalter overgedaan”.

[Analyse: In mijn hoofdstuk 24 over Pollmann in dit boek wordt een bron vermeld (Historisch Nieuwsblad; nr. 9/ 2008; bijdrage van Eric Slot), die aangeeft dat in het geval van de verkoop van door de bezetter geconfisqueerde woningen van Joden, geen sprake was van “zachte prijsjes”. Integendeel: de prijs lag boven de gemiddelde marktwaarde, wordt daar gesteld. Van der Boom probeert een structurele beeldvorming tot stand te brengen, die opnieuw niet gebaseerd is op onderzoek.]

p. 179:

“Zelfs de NSB'ers onder onze dagboekschrijvers worstelden met de Jodenvervolging”.

[Analyse: Uit het gebruik van het woord “zelfs” is af te leiden, dat Van der Boom er a priori van uitgaat dat NSB'ers antisemiet waren. Dit is nooit, zoals al eerder gesteld, in structureel onderzoek vastgesteld.]

p. 181: Een opmerking uit een dagboek:

“...en werden juist de Duitsers en NSB'ers genegeerd”.

[Analyse: Uit het onderzoek van Damsma & Schumacher (2010) en uit het proefschrift van Damsma (2013) -overigens ook onder meer op basis van dagboeken!- komt de veronderstelling naar voren, dat de isolatiethese betreffende NSB'ers in de Tweede Wereldoorlog in zijn algemeenheid genuanceerd kan worden (zie ook mijn hoofdstuk 28 over Damsma in dit boek). Van der Boom geeft hier geen kritische analyse. Dat wil zeggen, dat hij een bestaand, stereotyperend beeld omtrent NSB en NSB'ers in stand laat.]

p. 184:

“De Jodenvervolging, kortom, werd alleen verworpen omdat ze opgedrongen was door een gehate bezetter”.

[Analyse: In dit licht is de ariërverklaring niet inzichtelijk te maken. Van der Boom had hier commentaar moeten leveren. Niet alleen een stereotiep beeld van NSB en NSB'ers is aan de orde, ook de “gewone Nederlander” wordt hier gunstig beschre-

ven met een stereotiep beeld: dat van de verwerper van de gehate bezetter. In deze passages blijkt hoe Van der Boom een beeld probeert te schetsen, dat afwijkt van de door hem gekritiseerde Van der Heijden (p. 144-146).]

p. 193:

“...was een grote rol weggelegd voor Nederlandse ‘Jodenjagers’, in meerderheid NSB’ers die uit overtuiging en voor de ruime verdiensten Joods uitziende mensen aanhielden en tips natrokken”.

[Analyse: In mijn hoofdstukken 13 en 23 (Van Liempt) word uitgebreid op dit onderwerp ingegaan. Het blijkt dat het merendeel van de NSB-“jodenjagers” nog maar heel kort lid van de NSB was. Ook was een aanzienlijk deel van hen zelfs helemaal geen lid van nationaal-socialistische organisaties. Of hier sprake was van “overtuiging” is dus in het algemeen niet aantoonbaar. De kans dat er geen verband bestond tussen politieke mening en criminogene factoren is groot. De joodse jodenjagers worden in dit verband niet genoemd. Het kan zijn dat Van der Boom een filosemitische positie inneemt. Vanuit die positie krijgen alle uitspraken over nationaal-socialisten een vanzelfsprekende antisemitische kleuring. Nog belangrijker echter is dat Van der Boom niet vermeldt, dat de NSB’ers onder de jodenjagers, vermoedelijk een zeer gering promillage van de totale populatie Nederlandse nationaal-socialisten (circa 100.000 mensen) uitmaakte. De NSB als organisatie trad hier niet als opdrachtgever op.]

p. 194:

“...dat begin oktober 1942 het ophalen van Joden werd overgedragen aan betrouwbaarder personeel: eerst het Politiebataljon Amsterdam, een nieuwe, gekarzerneerde eenheid van nationaalsocialistisch geïndoctrineerde agenten, later de geheel uit NSB’ers bestaande Vrijwillige Hulppolitie. Ook in andere steden werden Joden meestal opgehaald door speciale, uit NSB’ers gerekruteerde eenheden”.

[Analyse: Van der Boom geeft hier niet aan, dat er geen opdrachtrelatie vanuit de NSB was in de richting van deze politie-eenheden. Het ging steeds om eenheden die door de bezetter werden georganiseerd en van manschappen werden voorzien. De NSB als organisatie was niet betrokken bij de arrestaties en deportatie van Joden.]

p. 263:

“...in dit hoofdstuk (9: Kennis: de omstanders) komen twaalf niet-joodse dagboekschrijvers aan het woord ...”.

[Analyse: Onder de 164 onderzochte dagboekschrijvers komen twee NSB’ers voor. In hoofdstuk 9 worden deze niet meer opgenomen noch genoemd. Het is mogelijk dat deze NSB’ers “gewone Nederlanders” waren. Maar, zoals in het bovenstaande aangetoond, blijkt op allerlei andere plekken in het boek van Van der Boom dat NSB’ers voor hem geen “gewone Nederlanders” waren. Wilde Van der Boom met

opzet weinig nadruk leggen op de NSB'ers in zijn onderzoeksmateriaal? Op dit punt blijft het onderzoek van Van der Boom problemen geven.]

p. 402:

“Peter Tammes en Marnix Croes vonden in hun uitgebreide studie naar de lokale verschillen in overlevingskansen van Joden geen verband tussen die overlevingskansen en het antisemitisme onder de plaatselijke bevolking”.

[Analyse: Croes/Tammes hebben het op de bewuste plaats (p. 523; zie ook *Kampman (2011)* hoofdstuk 14) niet alleen over het antisemitisme onder de plaatselijke bevolking, zoals Van der Boom stelt. Zij hebben het over de achterban van de NSB bij de verkiezingen in 1939. Het op de NSB uitgebrachte percentage stemmen bij de verkiezingen van 1939 blijkt geen statistisch significant verband te hebben met de overlevingskans van joden in de periode 1940-1945. De conclusie is gewettigd dat de achterban van de NSB structureel niet gericht was op deportatie van joden. Dit is ontlastend materiaal ten aanzien van de NSB. Uit het gegeven dat Van der Boom alleen maar een verband legt met “...antisemitisme onder de plaatselijke bevolking...” is af te leiden, dat Van der Boom op geen enkele manier ontlastend materiaal ten aanzien van de NSB in zijn onderzoek wil opnemen. Dit betreft kennisonrechtvaardigheid. Het geeft aanleiding tot ongunstige stereotypering.]

Conclusies

Het onderzoek van Van der Boom dat gericht is op het naar voren brengen van de afwezigheid van kennis over de genocide tijdens de Tweede Wereldoorlog in Nederland wordt overheerst door geschiedschrijving van die genocide.

Op de methodologie van het onderzoek van Van der Boom is wel het een ander aan te merken. Vooral de dagboekmethode heeft zijn zwakke kanten. Het leidt tot (niet)getalsmatige pseudostatistiek. Dit betekent dat de conclusies van Van der Boom niet als bewezen kunnen worden opgevat. Zijn conclusies zouden een plausibele hypothese kunnen vormen, als de Nederlandse nationaal-socialisten ook tot Van der Boom's 'gewone' Nederlanders gerekend zouden worden.

Immers, door het onderscheid tussen gewone en ongewone Nederlanders, suggereert Van der Boom dat de Nederlandse nationaalsocialisten -in tegenstelling tot de gewone Nederlanders- wel op de hoogte waren van de zich (elders) voltrekkende genocide. Hij toont dit echter niet aan.

Het onderzoek bevat veel niet-kwantificeerbare grootheden en ongunstige stereotyperingen waar het de Nederlandse nationaal-socialisten betreft.

31 KROMHOUT, B.; DE VOORMAN (HENK FELDMEIJER EN DE NEDERLANDSE SS); 2012

Inleiding

Het onderzoek (proefschrift) is gericht op de monografische beschrijving van Feldmeijer, de leider van de Nederlandse SS. Het boek bevat 17 hoofdstukken: Er is geen voorwoord en geen inleiding.

- 1 De bekering
- 2 Blut und Boden
- 3 Voor de troepen uit
- 4 Gevangene van de democratie
- 5 Voorman
- 6 Tussen Dachau en Athene
- 7 Het 'probleem Feldmeijer'
- 8 Trouw aan de Führer
- 9 Naar het oostfront
- 10 In het heetst van de strijd
- 11 Keerpunt
- 12 De les van het front
- 13 Gevecht om de macht
- 14 Terreur
- 15 Verval
- 16 Martelaar
- 17 Naspel
- Verantwoording (p. 502-513)

Methodologie

In de Verantwoording (p. 502- 513) geeft Kromhout inzicht in zijn gebruikte methode. Hij past een *daderbiografische methode* toe. De onderzoeksmogelijkheid die hij kiest is:

“...geen expliciet commentaar leverende objectieve methode” (p. 510).

[Analyse: Kromhout acht zichzelf dus objectief waarnemer.]

Kromhout stelt, dat het een kritische geschiedwetenschapper niet past zijn sympathie of antipathie voor zijn onderwerp te etaleren; als hij professioneel te werk gaat zet hij zijn *gevoelens*, die niet leiden tot een beter begrip van de gebiografeerde *tussen haakjes*. De gekozen (objectieve) methode

“...(biedt) de mogelijkheid om onder de huid van Henk Feldmeijer te kruipen en stap voor stap de ontwikkeling in zijn denken, voelen en gedragen te reconstrueren. Een dergelijke invoelende methode is nog zelden toegepast als het gaat om de biografieën van ‘daders’...” (p. 509/510).

[Analyse: aan deze methode ligt een probleem ten grondslag: een “invoelende” (denk aan het laat-19e eeuwse denken van Dilthey), en desalniettemin “objectieve”

methode is, gezien de stand van het kentheoretische denken, achterhaald. Kromhout heeft zich kennelijk niet gerealiseerd dat zijn werkwijze altijd een interpreterende is. De gedachte dat we naderbij tot ons object zouden kunnen komen is daarmee evenzeer een fictie. Immers, Kromhout geeft het zelf al aan: egodocumenten (van de kant van Feldmeijer: het groeiboek voor zijn zoon; zijn frontdagboek) zijn niet zonder eigen selectie en filtering tot stand gekomen; Feldmeijer selecteerde wat hij wel en niet over zichzelf opschreef.]

Uit vergelijkingsbronnen echter blijkt, aldus Kromhout, dat bepaalde voorstellingen van zaken bij Feldmeijer niet juist zijn (p. 512).

[Analyse: Kromhout heeft dus het beschikbare bronnenmateriaal met de opvattingen van Feldmeijer zelf in verbinding gebracht. Het leidt in dit geval zonder meer tot een biografie die neutraal van toon is. Het roept niet een behoefte op aan identificatie met de hoofdpersoon/hoofdpersonen (of juist de tegenstelling daarvan). Dat zou je de werking van deze neutrale methode kunnen noemen. Maar of het bijdraagt aan de *objectiviteit* kan worden betwijfeld. Objectiviteit veronderstelt waarheid of juistheid. In het navolgende wordt aangegeven dat zo'n objectiviteit op een aantal terreinen niet bereikt is.]

[Analyse: In hoofdstuk 16 van Kromhout ("Martelaar") verdwijnt de neutrale objectiviteit van Kromhout waar hij het ongunstig stereotyperende oordeel van de Nederlandse-SS over Mussert zonder kritische kanttekening laat prevaleren (pp. 438-439). Met name hier blijkt, dat bij afwezigheid van vergelijkend materiaal, de *invoelende* c.q. *objectiverende* methode van Kromhout overhelt naar een selectief laten spreken van de bronnen. Uit de "...machteloze indruk..." die Mussert maakte, en uit de afwezigheid van een noodplan voor evacuatie van vrouwen en kinderen, in reactie op de opmars van de geallieerde legers (5 september 1944; Dolle Dinsdag); en tenslotte uit de daadkrachtigheid van Feldmeijer, die de regie van Mussert overnam tijdens de vermelde spoedvergadering op het Hoofdkwartier van de NSB komt een beeld naar voren, waarin Kromhout toch de voorkeur geeft aan de stereotypie van de kant van de Nederlandse SS: Feldmeijer zou zo'n evacuatie wel even regelen in een telefoongesprek met de Duitse politiechef Rauter. De gedurende de Tweede Wereldoorlog geldende structureel onmachtige positie van de NSB, waarvan, zoals we ook op diverse plaatsen zien bij Kromhout, Mussert zich goed bewust was, wordt hier weggeschoven achter een heldenrol voor Feldmeijer. Deze hoefde zich als we het goed beschouwen, alleen maar te richten tot degenen (o.m. Rauter) die hem jarenlang hadden gebruikt om het instituut NSB uit te hollen en bruikbaar voor de bezetter te maken. Op het punt van deze stereotypering schiet de methode van Kromhout tekort.]

Kromhout verwijst, zonder kritische noten, naar recent onderzoek van Pollmann (2012), TeSlaa/Klein (2009) en Van Liempt (2002).

[Analyse: In mijn hoofdstukken over Van Liempt 13 en 23, en Pollmann 24 wordt aangetoond, dat het daarbij voor een belangrijke deel gaat om onjuiste dan wel stereotyperend gekleurde geschiedschrijving.]

[Analyse: Het onderzoek van Kromhout is, juist door zijn specifieke methodologie, uiterst gecompliceerd. Om de kennisstructuur (Fricker) van dit onderzoek te ontsluiten is het nodig regelmatig samenvattend op de inhoud ervan in te gaan.]

Perioden in het leven van Feldmeijer

Het onderzoek van Kromhout omvat drie perioden uit het leven van Feldmeijer:

De *eerste* periode loopt tot de zomer van 1942 en geeft de voorgeschiedenis aan van zijn ontwikkeling vanaf zijn geboorte tot zijn kaderlidmaatschap van de NSB. Daarna is Feldmeijer's geschiedenis van door de bezetter aangestelde "*Voorman*" van de Nederlandse-SS aan de orde. Op 23 oktober 1940 werd Feldmeijer benoemd als Voorman (p. 144).

De *tweede* periode begint in de zomer van 1942 en beschrijft in zo'n 100 pagina's de ervaringen van Feldmeijer aan het oostfront, voornamelijk vanuit zijn eigen dagboek aantekeningen.

De *derde* periode begint in maart 1943 na zijn terugkeer van het oostfront, en beschrijft zijn eigenlijke activiteiten als Voorman van de Nederlandse-SS tot aan zijn onverwachte dood in februari 1945.

In de hoofdstukken over de activiteiten van Feldmeijer in de tweede periode aan het oostfront (zomer 1942) maakt Kromhout melding van oorlogsmisdaden waarbij Feldmeijer betrokken was (bijvoorbeeld het platbranden van huizen van burgers en dorpen; hoofdstuk 11). Op eigen organisatorisch gezag is Feldmeijer in de derde periode betrokken bij misdaden in de laatste periode: de Silbertanne-moorden (najaar 1943; p. 393).

In de eerste periode ontwikkelde Feldmeijer antisemitische denkbeelden (1935-1940). In 1940-1941 trok Feldmeijer met de WA (Weerafdelingen van de NSB) de straat op om te "*..colporteren en ruzie te zoeken...*" (p. 131). Vijf dagen later kwam het tot straatgevechten waarbij ook Feldmeijer betrokken zou zijn geweest (idem).

[Analyse: Hoe die gevechten er uitzagen of wie die gevechten uitlokten wordt hier niet onderzocht. Bij De Jong (zie deel 4/2; pp.781 e.v.) wordt in dit verband onder meer gesproken over uitlokkende initiatieven aan de kant van de Nederlandse Unie. In mijn hoofdstukken 7 (L. de Jong) en 17 (Damsma en Schumacher), zijn al enkele kanttekeningen gemaakt bij de geschiedschrijving over de WA. Daarover is weinig bekend, stelt L. de Jong (t.a.p.). Het staat vast dat de bronnen geen ondersteuning geven voor de gedachte die op veel plaatsen is uitgesproken, dat de "*straatterreur*" van de WA een massaal karakter zou hebben gehad. Zie mijn hoofdstuk 10 over Romijn (2006). Voorafgaand aan de inzet van Feldmeijer aan het oostfront is er aan zijn kant geen sprake van daadwerkelijke delicten of misdaden tegen de menselijkheid.]

Door de bezetter geïnstigeerde scheuring in de NSB

Bij Kromhout is vooral de verhouding van Mussert tot de Nederlandse-SS is aan de orde.

[Analyse: Het onderzoek van Kromhout kan opgevat worden als een voortzetting van de gedachtelijn bij In 't Veld's *SS en Nederland; - Documenten uit SS-archieven 1935-1945* (1976). Het accent ligt bij Kromhout weliswaar op Feldmeijer, maar Kromhout verwijst veel naar uitspraken van In 't Veld over Mussert.]

Mussert wordt ongeveer 249 keer in circa 350 pagina's genoemd (de hoofdstukken bij Kromhout over de jeugd van Feldmeijer, over het oostfront en over de Silbertanne-moorden worden hier niet meegerekend).

[Analyse: De tekst van Kromhout behandelt dus eigenlijk de verhouding van Mussert ten opzichte van de Nederlandse SS. Dit thema wordt wat minder zichtbaar onder de monografische benadering van Feldmeijer. Kromhout gaat in dit verband overigens niet kritisch in op In 't Veld. Hij citeert In 't Veld veel (in het bijzonder ook de brondocumenten bij In 't Veld deel II). Kromhout voegt zelf veel eigen onderzoek toe.]

[Analyse: Kromhout geeft een neutralere visie op Mussert dan In 't Veld. Hij geeft de vasthoudendheid aan van Musserts (Dietse) visie, die echter steeds met macht door de bezetter werd ontkracht. Blijkens de uiteenzettingen van Kromhout bleef Mussert zich afwerend opstellen tegenover de bezetter, behoudens in het laatste oorlogsjaar (toen België al bezet was door de geallieerden en er niet zoveel Diets meer te realiseren was).]

[Analyse: Hoewel In 't Veld in het algemeen minder neutraal over Mussert schrijft dan Kromhout, volgt de laatste uiteindelijk de lijn die al door In 't Veld is uitgezet: de Duitse bezetter die zijn wil probeerde uit te voeren via de Nederlandse-SS: een Nederlandse-SS die de NSB uiteindelijk moest gaan vervangen. De bezetter slaagde daarin niet. Angst de NSB-achterban te verliezen speelde daarbij een rol, omdat Mussert en zijn achterban de Nederlandse-SS (als een in de NSB geplante Duitse organisatie) in het algemeen afwees.]

[Analyse: In het maatschappelijk stereotype beeld over de geschiedenis van de collaboratie in de Tweede Wereldoorlog is de lijn van In 't Veld na circa 1990 verloren gegaan. Deze werd vervangen door de gedachte dat de NSB-Mussert-fractie uitsluitend voor alle onheil verantwoordelijk was. Zelfs in het recente proefschrift van Van der Heijden (2011) wordt dit werk van In 't Veld niet genoemd.]

In 't Veld (1976, pp. 227-228) schetst een beeld van Mussert dat afwijkt van wat in de canon over de collaboratie in de Tweede Wereldoorlog wordt gesteld: Namelijk, voor Mussert had Hitlers idee een SS-Standarte "Westland" (Nederlandse en Vlaamse vrijwilligers) op te richten, een omineuze, annexionistische klank. Mussert ervoer dit voorstel als een klap in zijn gezicht. Hij vroeg zich af of dit inlijving van Nederland in het Duitse rijk betekende (In 't Veld; p. 128; I). In 't Veld stelt op dit punt over Mussert dat diens bezorgdheid weliswaar niet onoprecht was, maar dat deze bezorgdheid in feite over "zijn" NSB en niet over Nederland ging. Het betrof

“...vergaande naïviteit en overschatting...” van zijn eigen mogelijkheden, en tenslotte, ging dit gepaard aan een bijna altijd zwichten voor de combinatie van dreigementen, chantage, vleierij en beloften van de kant van de bezetter, stelt In 't Veld. Hij stelt ook op p. 415 (I) in zijn Slotbeschouwing:

“De SS in Nederland was een symbiose tussen een geïmporteerd politie-apparaat met politieke pretenties en een bepaalde vleugel van een inheemse politieke partij (de radicale fractie uit de jaren 1930 binnen de NSB, neem ik aan - dk), die zich willoos aan het uitheemse onderdrukingsapparaat onderwierp”.

Kromhout laat zich ten aanzien van dit aspect neutraler uit. Hij lijkt op dit punt de mening van In 't Veld niet te delen. Kromhout geeft juist veel voorbeelden van de afwerende houding van Mussert ten opzichte van de bezetter. De relatieve ongelijkvormigheid van de politieke opvattingen van NSB en NSDAP, in combinatie met het absolute machtsverschil ten gunste van de tweede, is dan verklarend voor de positie van Mussert en NSB.

[Analyse: Echter, noch Kromhout noch In 't Veld geeft hier inzicht in de absolute dwang van de bezetter. Mussert had overigens met zijn Nederlandse nationaal-socialisme toch kennelijk iets anders voor ogen dan Hitler. Het betrof een wat mildere variant van het nationaal-socialisme.]

Kromhout geeft aan hoe Mussert zich kon en bleef verzetten tegen de inmenging van de bezetter en van Feldmeijer. Zie de volgende passages of samenvattingen:

p. 137

“Op 9 september (1940) gaf (Mussert) in Den Haag officieel aan Feldmeijer opdracht de Nederlandse SS als afdeling IX van de NSB op te richten. Van harte ging het nog steeds niet. ‘Ik heb de SS niet gewild’, zei Mussert tegen Feldmeijer. ‘U heeft het via de Duitse instanties geprobeerd (...)’.

p. 141

“Feldmeijer stelde zich als leider van de Nederlandse SS boven het gezag van de overige NSB-afdelingen. Deze houding leidde tot scheve gezichten op het Hoofdkwartier (van de NSB). Hier beschouwde men de Nederlandse SS als een landverraderlijke organisatie”.

p. 149

“Ondanks zijn formele instemming bleef Mussert zich ertegen verzetten dat NSB'ers in de Waffen-SS dienst namen”.

p. 191

“De SS-leden zouden door hun eed absolute gehoorzaamheid verschuldigd zijn aan Feldmeijer, en Feldmeijer aan Rauter. Mussert werd buitenspel gezet. Dat kon hij niet accepteren”.

p. 221

“Feldmeijers argumenten konden Mussert niet overtuigen. Met hand en tand verzette de NSB-leider zich tegen de beëdiging (van Nederlandse politiemensen die tevens SS-leden waren; p. 222). Hij bleef consequenties vrezen voor de onafhankelijkheid van het Nederlandse politieapparaat”.

p. 222/3 (samenvattend)

Mussert schreef op 30 april 1942 een brief aan Hitler, die Berlijn waarschijnlijk nooit bereikt heeft. Mussert stelde daarin, dat de eed aan de Führer alleen mocht gelden voor de 'Germaanse taak' van de SS.

[Analyse: waarmee Mussert opnieuw Nederlandse onafhankelijkheid bleef nastreven.]

en

“Tot slot zou de eed niet door Himmler worden afgenomen, maar door Mussert, die op die manier de rol kreeg van middelaar tussen Hitler en de Nederlandse SS-mannen”.

p. 227

“...probeerde Mussert de SS monddood te maken”.

p. 232

“Ondanks de verklaring van eenheid ontbrak de Nederlandse SS, toen op 20 juni 1942 in het stadion in Utrecht zo'n duizend functionarissen van de NSB en haar formaties en mantelorganisaties trouw zwoeren aan Mussert (...). De beëdiging was bedoeld om Musserts greep op de partij te verstevigen en een dam op te werpen tegen de groeiende invloed van de SS. Mussert had gewild dat ook Feldmeijer en zijn kader de eed aan hem aflegden, maar Himmler had dit verboden (...)”.

p. 237

“De werving voor de SS-divisie Wiking werd bovendien bemoeilijkt door het NSB-hoofdkwartier, dat zijn strijdbare leden liever naar het Nederlandse Legioen zag gaan”.

p. 393

“Mussert had er geen bezwaar tegen als tegenstanders als gijzelaars werden opgesloten, maar hij weigerde verantwoordelijkheid te nemen voor moord (...)”.

[Analyse: tot zover deze citaten uit Kromhout, die een goed beeld geven van zowel de ethische component in het gedrag van Mussert, als in zijn verzet tegen vergaande onderschikking van het Nederlandse nationaal-socialisme aan het Duitse nationaal-socialisme. *Het Nederlandse Legioen* was een poging van Mussert om een specifiek Nederlandse versie van de bijdrage aan het oostfront te organiseren. Het gaat er hier niet om directe waardeoordelen uit te spreken, maar om de specifieke micro-politieke momenten in de houding van Mussert ten opzichte van de bezetter te benoemen.]

Ook krijgt bij Kromhout de mogelijkheid van interorganisatorische ruiltransacties gestalte, hoewel hij die term niet gebruikt (zie mijn hoofdstuk 1). Bij Kromhout kan verwezen worden naar de pps. 149 en 197 (samengevat)

de onderhandelingen over de positie van de deelname van de Mussert-fractie aan de Oostfront-bijdragen.

en p. 223 (samengevat)

hier wordt van “concessies” gesproken

[Analyse: Maar Kromhout pleegt op dit terrein geen indringend onderzoek. Wel geeft hij duidelijk aan dat de Nederlandse SS door de Duitsers werd opgericht en dat het geen NSB-organisatie was.]

Geschiedkundige tekortkomingen

In het subhoofdstuk “*Krachtig optreden tegen joden*” (p. 170) ontbreekt de rol van het college van secretarissen-generaal onder leiding van Frederiks.

[Analyse: De rol van de ariërverklaring is hier toch van groot belang. Het onderzoek *Burgemeesters in Oorlogstijd* (2006) van P. Romijn, waarin die rol uitdrukkelijk uiteengezet wordt, is zelfs niet in de literatuurlijst opgenomen. In het onderzoek van Kromhout wordt alleen de Duitse bezetter en de WA (van de NSB) genoemd. Deze visie draagt bij aan een eenzijdige manier van beschouwen van de rol van de NSB en WA inzake de jodenvervolgung.]

Kromhout stelt op p. 171:

“...de jodenvervolgung in Nederland (...) begon op 11 februari 1941, toen Amsterdamse WA-mannen een groep joden aanvielen op het Waterlooplein...”.

[Analyse: De manier waarop Kromhout hier de jodenvervolgung voorstelt, is geheel in overeenstemming met de mythevorming rond de Februaristaking. De vermelding, dat aan de Waterlooplein-kwestie (februari 1941) de ondertekening van de

ariërverklaring (september/oktober 1940) vooraf was gegaan, blijft bij Kromhout achterwege. Het was met name de ariërverklaring die de aanvang vormde van de segregatie van de Nederlandse joden. De Amsterdamse tramambtenaren die de spits afbeten in de Februaristaking hadden vrijwel zeker enige maanden eerder de ariërverklaring ondertekend.]

[Analyse: De rol van de Mussertmeerderheidsfractie en de in september 1940 door de bezetter binnen de NSB opgerichte Nederlandse (Germaanse) SS is tot op heden niet diepgaand bestudeerd. In de belendende uitgave *Omdraaiing van het schuldperspectief* (2019) probeer ik op basis van beschikbaar materiaal dit onderwerp aan de orde te stellen. Binnen de Mussertmeerderheidsfractie was vrijwel zeker sprake van een gematigd anitsemittisme dat niet gericht was op vernietiging.]

Een volgende geschiedkundige tekortkoming treffen we in de opmerkelijke, selectieve beschrijving van Kromhout van de onjuiste tijdsvolgorde die aan de orde is op p. 200 (ik vat samen):

Kromhout geeft aan, dat antisemitisme een integraal onderdeel vormde van de op Avegoor (het opleidingscentrum van de Nederlandse SS in Ellecom) onderwezen leer. Dit opleidingscentrum viel uiteraard onder de verantwoordelijkheid van Feldmeijer als Voorman van de Nederlandse SS. Feldmijer nam echter ook als gewoon cursist deel aan de oefeningen (p. 200). Feldmeijer maakte daarvan melding in een brief aan zijn ouders op 29 november 1941 (Let wel: 1941). In de herfst van 1942 (Let wel: 1942) werden joodse dwangarbeiders, die sportterreinen moesten aanleggen, ter plaatse bewaakt, getreiterd en mishandeld door telkens twaalf Nederlandse-SS-ers die regelmatig werden afgelost.

[Analyse: Het tijdsverschil van een jaar (1941 - 1942) komt in de tekst van Kromhout niet tot uitdrukking. Dat wil zeggen, dat deze antisemitische handelingen feitelijk ook toegeschreven worden aan Feldmeijer. Een bron daarvoor is afwezig. Feldmeijer was in de herfst van 1942 aan het oostfront. Hij was dus niet aanwezig zijn bij de vermelde misdaden tegen de menselijkheid, noch is het zeker dat hij verantwoordelijk was voor de bevelvoering. Het gaat er hier niet om dat Feldmeijer niet in staat geweest zou zijn tot de genoemde handelingen. Het gaat erom dat hij er feitelijk niet bij betrokken was en dat Kromhout dat niet vermeld. Dit geeft de selectiviteit aan van deze tekst van Kromhout. Het betreft opnieuw een mechanisme van kennisonrechtvaardigheid: onjuist verwerkte bronnen.]

Niet-kwantificeerbare grootheden

Tenslotte maakt ook Kromhout regelmatig gebruik van *niet-kwantificeerbare grootheden*:

p. 10

“enkele aanwezigen”

en

“een aantal jonge SS-ers”

[Analyse: hoeveel?]

p. 59

“ Zo kwamen in het algemene vocabulaire van de NSB de begrippen ‘ras’ en ‘Germaans’ steeds vaker voor”

[Analyse: hoeveel vaker?]

p. 64

“Steeds meer kiezers”

[Analyse: hoeveel?]

p. 65

“Hoewel Mussert toeliet dat het antisemitisme binnen de beweging oprukte en hij er ook zelf in toenemende mate mee werd besmet...”

[Analyse: hoe sterk was die toename?]

p. 78/9

“Hoewel de beweging als geheel inderdaad radicaler en antisemitischer werd...”

[Analyse: hoeveel radicaler?, hoeveel antisemitischer?]

p. 99

“Ook de Leider (Mussert) zag de joden steeds meer als vijanden...”

[Analyse: hoeveel meer?]

p. 100

“...en (Mussert) nam gedeeltelijk de zienswijze van radicalen (...) over”

[Analyse: hoeveel is gedeeltelijk?]

p. 389 Over de Landwacht

“Hoewel de Duitsers hen soms inzetten om onderduikers en verzetsmensen te arresteren, bestond hun voornaamste taak uit...”

[Analyse: hoeveel is soms? Overigens wordt uit deze uitspraak niet duidelijk, dat de Landwacht feitelijk geen NSB-organisatie meer was, maar rechtstreeks ressorteerde onder de Duitse politiechef Rauter.]

Verdere kanttekeningen

Kromhout beschrijft het gedrag van Feldmeijer in het algemeen niet als politiek gedrag, maar als een bijzonder, (half)-religieus gedrag.

[Analyse: Dit aspect geeft uiteraard inzicht in de persoon Feldmeijer. Maar of het inzicht geeft in zijn politieke praxis is de vraag. Want Feldmeijer bedreef politiek. Alle, ook democratische, politici bedrijven soms zwaarmacht op basis van geloof. Op zich kan er geen bezwaar tegen bestaan om de nationaal-socialistische “religie” als zodanig te beschrijven. Maar in het dagelijkse gebruik betreft het toch steeds politiek gedrag, dat in dit geval weliswaar niet democratisch van karakter is, maar desalniettemin wel politiek.]

Op p. 307 wordt van de Vrijwillige Hulppolitie vermeld dat deze berucht was vanwege het brute optreden.

[Analyse: In mijn hoofdstuk 2 is aangegeven dat deze organisatie uiteenlopende taken had en niet uitsluitend gericht was op het ophalen van joden. Op dit punt zijn overigens nauwelijks bronnen voorhanden.]

Op p. 325 vermeldt Kromhout dat van alle jodenjagers 82 procent lid was van de NSB.

[Analyse: In mijn hoofdstuk 13 is al aangegeven dat van dit type inschattingen een verkeerde werking uitgaat: het lijkt te gaan om 82% van de NSB'ers. Het aantal NSB'ers die tevens jodenjager waren omvat vermoedelijk enkele honderden van de totale categorie Nederlandse nationaal-socialisten (circa 100.000 mensen). Het activiteiten werden verricht in opdracht van de bezetter. Onder de jodenjagers werden ook niet-nationaal-socialisten aangetroffen. Ook joden waren als zodanig actief. Het verband met ideologie of politiek is in dit verband ook niet plausibel. Het gaat vermoedelijk primair om criminogene factoren.]ling die onbecomentariëerd blijft. Mussert kon uiteraard niet protesteren, als hij niet wist wie die moorden pleegde.]

Op p. 411 stelt Kromhout:

“Mussert gebruikte de rechteloosheid tijdens de bezetting om met afpersing en diefstal een uitgeefimperium te verwerven en legde een kunstnijverheidscollectie aan uit geroofde joodse inboedels”.

Bron voor Kromhout is hier de ook in deze uitgave behandelde Pollmann (2012), zie mijn hoofdstuk 24..

[Analyse: Zoals daar aangegeven betreft dit onjuist en ahistorisch denken. Kromhout baseert zich onkritisch op deze bron.]

Conclusies

Kromhouts primaire doelstelling was een monografie over Feldmeijer te schrijven. Het is uiteindelijk een geschiedschrijving geworden over de verhoudingen binnen de NSB en de ondermijnende rol van de Nederlandse SS in opdracht van de bezetter, tegenover de Mussertmeerderheidsfractie die zo'n 92% van de Nederlandse nationaal-socialisten omvatte.

Globaal bevat het boek veel neutraal aandoende uitspraken, die aldus Kromhout een *objectiviteit* moeten zichtbaar maken. Deels is Kromhout daar in geslaagd waar hij de positie van Mussert en de NSB ten opzichte van de bezettende macht nuanceert. Er zijn echter ernstige feitelijke geschiedkundige tekortkomingen constateerbaar. Deze dragen bij aan kennisonrechtvaardigheid en ongunstige stereotypering van de NSB.

**32 DRION, B.; PORSELEIN - ROMAN OVER EEN
VERZWEGEN OORLOGSVERLEDEN; tweede herziene druk,
maart 2013**

en

BERG, Y. VAN DEN; DE VIOOL VAN MIJN MOEDER; 2013

en

KORNMEHL, A.; WAT IK MOEST VERZWIJGEN; 2013

De twee laatste werken worden behandeld als een voetnoot bij de veel uitgebreidere behandeling van *Porselein* van Drion.

Inleiding

PORSELEIN is een roman op basis van een geringe hoeveelheid informatie die de “Ik”-persoon (auteur?) pas later in haar leven ter beschikking krijgt over een “grootvader”. Door een “krijgsraad te velde” wordt “grootvader, Sam Warenaar”, veroordeeld tot de “doodstraf”. Dit is het hoofdthema van de roman, die speelt in de periode van de jaren 30 en 40 van de 20e eeuw. Vervolgens zijn er feiten in de roman aan de orde die een tweede hoofdthema vormen: het lidmaatschap van de NSB van de hoofdpersoon “Sam Warenaar”; zijn werkzaamheden bij het Amsterdams gemeentelijk bevolkingsregister; zijn indiensttreding bij de SD in Utrecht; tenslotte spionageactiviteiten. Er wordt verwezen naar een “dossier” van de “grootvader” in het voormalige provinciale archief van Brabant (pp. 264 e.v.), en naar zijn “dossiers” in het Nationaal Archief in Den Haag (pp. 273 e.v.).

[Analyse: De suggestie is dat het hier gaat om feitelijk bronmateriaal, maar dat krijgen we niet met zekerheid te weten.]

De roman bevat tenslotte ook een groot aantal verhaalelementen, die het totaal van het verhaal gaan uitmaken. Een echt fictief verhaalelement is het bestaan van de nevenpersoon “Osenda”. Zijn bestaan kan misschien alleen bewezen worden aan de hand van een “manuscript” van “Sam Warenaar” dat in zijn “dossiers” is aangetroffen. Dit “manuscript” wordt aan het eind van de roman door de “Ik”-persoon verbrand. In het heden van de roman is het verhaal aan de orde van de kleindochter van “Sam Warenaar”, die door toevalligheden achter het verleden van haar “grootvader” komt. Om de complexiteit van het verhaal nog op te voeren wordt ook nog een “grootvader” van een vriendin van de “Ik”-persoon opgevoerd, die een afgewezen ex-geliefde is van de vrouw (“Emma”) van “Sam Warenaar”. Tenslotte is er ook nog de “vader” (“Pieter”) van de “Ik”-persoon, dus de zoon van “Sam Warenaar” en “Emma”. Dit is het eigenlijke “kind-van-'foute'-ouders”. Deze “vader” speelt nauwelijks een rol in het verhaal.

De roman suggereert dat de auteur een “kleinkind-van-'foute'-ouders” is. Het verhaalprincipe dat wordt toegepast is een altnernend opvoeren van hoofdstukken die een heden en een verleden belichten.

[Analyse: Omdat het om een roman gaat, en niet om geschiedschrijving, blijft het onduidelijk wat in het boek als (auto)biografisch aangemerkt kan worden, en wat tot het terrein van de fictie behoort. Als alles “waar” zou zijn wat in het boek staat, had de auteur beter geschiedschrijving (inclusief bronvermeldingen) kunnen plegen. Zolang de definitieve vaststelling van de oorlogsgeschiedschrijving en de geschiedschrijving over de collaborateurs en hun kinderen niet hebben plaatsgevonden is fictie op dit terrein onverstandig. De menging van bronnen en fantasie is moeilijk aanvaardbaar. Het levert een waarschijnlijkheidscluster op dat zeer onwaarschijnlijk is. De gefantaseerde verbinding tussen alle verhaalelementen geeft een heel uitdrukkelijke structurele beeldvorming van de NSB, zonder dat daar specifiek bewijzend bronmateriaal voor wordt aangevoerd.]

[Analyse: *PORSELEIN* is vermoedelijk geschreven op basis van literaire- en scenariomodellen (De Donkere Kamer Van Damocles; W.F. Hermans; 1958; Zwartboek van L.A. Spaink, dan wel Paul Verhoevens verfilming daarvan (2006)). *PORSELEIN* lijkt sterk parallel te lopen aan bijvoorbeeld de Donkere Kamer Van Damocles van Hermans. Vergelijk Osendal met Osewoudt bij Hermans. Vergelijk echter ook de NSB-er Osendarp in *Verzwegen Levens* van Zonneke Matthee (2013): pp. 240 en 268. Alle samengebalde ellende die Warenaar in *PORSELEIN* overkomt heeft weer een grote overeenkomst met de samengebalde ellende in de film Zwartboek.]

[Analyse: Helaas wordt in het boek niet duidelijk gemaakt, dat NSB'ers na de Tweede Wereldoorlog niet zozeer met kriegsrecht alswel met een discriminatoir bijzonder strafrecht van doen hebben gekregen (de Bijzondere Rechtspleging).]

[Analyse: De conclusie is gewettigt, dat de auteur opnieuw in de val is gestapt, die veel eerdere geschiedschrijvers ook niet zijn ontlopen: de auteur geeft een *omdraaiing van perspectief*. De behoefte om een in veel opzichten gefantaseerde beschrijving van de verleden rol van de NSB te geven gaat voorbij aan de structurele rol die de Duitse bezetter in de Tweede Wereldoorlog heeft gehad. De auteur suggereert een doorslaggevende rol voor de NSB (waarbij de Nederlandse SS dan nog buiten beschouwing blijft).]

Verhaalelementen

Bij *verhaalelementen* kan gedacht worden aan de volgende aspecten:

De rol van “*de gebroeders Arendtse*” in het verleden (dat wil zeggen in de jaren 1930 en tijdens de Tweede Wereldoorlog) maar ook in het heden. Zij hadden een mogelijke verzetsrol. Op grond daarvan zou Sam Warenaar een motief gehad kunnen hebben om hen te verraden. De gebroeders Arendtse

zijn in Drions verhaal, evenals Sam Warenaar, voor en tijdens de bezetting werkzaam bij het Amsterdamse bevolkingregister.

[Analyse: Drion geeft een problematisch beeld van de werknemers van bevolkingsregisters tijdens de Tweede Wereldoorlog, in het bijzonder de rol van NSB'ers daarbij. Voorafgaand aan de deportaties van joden waren daar in het hele land vrijwel zeker nog voornamelijk vooroorlogse werknemers actief, die ook allen de ariërverklaring ondertekenden. Dit onjuiste beeld komt in het boek op meerdere plaatsen weer naar voren. In de *Geschiedenis van Amsterdam 1900-2000* (2007) in de bijdrage van G. Meershoek wordt een speciale activiteit vermeld van een NSB'er in verband met de aanslag op het Amsterdamse bevolkingsregister in maart 1943: hij had informatie over de daders en gaf die door aan SD. Van verdere speciale rollen die NSB'ers gespeeld zouden hebben inzake het doorgeven van gegevens van joden wordt bij Meershoek geen melding gemaakt.]

Verdere verhaalelementen:

De jodenrazzia's en -deportatie, die regelmatig worden genoemd.

[Analyse: Volledig afwezig zijn de razzia's op overige Nederlanders voor de Arbeitseinsatz.]

De redding van de “joodse familie Daniëls” door de eerdere, afgewezen verloofde van vrouw Emma van Sam Warenaar.

Deze afgewezen verloofde is tevens de grootvader van vriendin Anke van de “Ik”-persoon, die in het verleden en in het heden optreedt: hij was dus de ex-geliefde van Emma, de vrouw van Sam Warenaar. De grootvader van vriendin Anke blijkt in het heden een held die met de Yad Vashem-onderscheiding wordt gesierd, omdat hij de familie Daniëls heeft gered.

[Analyse: Wordt de onwaarschijnlijke onwaarschijnlijkheid hier niet teveel opgevoerd?]

Overige beeldvorming

Daarnaast zijn in de tekst van Drion specifieke uitspraken aanwijsbaar die een rol spelen in de beeldvorming:

P. 35. Een gesprek tussen de “Ik”-persoon, haar dochter (“Sterre”) en vriendin (“Fleur”):

“

‘Dus Anne Frank zat langer dan een jaar verstoep in het Achterhuis.’ Sterre keek me aan alsof ze het niet geloofde. ‘En ze mocht niet buiten spelen.’

‘Nee, want dan zouden ze worden opgepakt.’

‘Door wie dan?’ vroeg Fleur.

‘Door de Duitsers.’

‘Maar ze zijn dus wel opgepakt?’

'Ja. Door mensen die samenwerkten met de Duitsers. NSB'ers waren dat. Nederlandse mensen die aan de kant van de Duitsers stonden.'

“

[Analyse: Dit betreft een gesprek tussen een moeder en jongeren. Het is mogelijk dat allen als beperkt geïnformeerd in de roman functioneren. Maar hier wordt toch zonder meer gesuggereerd dat de NSB betrokken was bij het oppakken van mensen. De inhoud van deze dialoog wordt in de rest van de roman niet herroepen.]

[Analyse: Om een en ander na te trekken zijn in het kader van dit onderzoek de volgende bronnen geraadpleegd: (1) C.A. Lee, *Het verborgen leven van Otto Frank: de biografie*; Balans, Amsterdam, 2002; (2) D. Barnouw en G. van der Stroom, *Wie verraadde Anne Frank?* Boom, Amsterdam, 2003; (3) C.A. Lee; *Anne Frank - 1929-1945 - Het leven van een jong meisje - de definitieve biografie*; Balans, Amsterdam; 2009; (4) J. van der Lans en H. Vuijsje; *Het Anne Frankhuis - een biografie*; 2010; Boom, Amsterdam; (5) M. Müller, *Anne Frank: de biografie*; Amsterdam, 1998-2013 (Ned. Vert.); Bert Bakker, Amsterdam.]

[Analyse: Er is één bron die in dit verband spreekt van “...Gestapo en drie NSB'ers...”: Lee (2002). De overige bronnen vermelden een inval in het geheime achterhuis door een Oberscharführer van de SD Amsterdam (afd. IVB4) vergezeld van drie Nederlandse SD-medewerkers.]

Wikipedia vermeldt:

“Ongeveer tussen tien uur en half elf op de warme zomerochtend van vrijdagmorgen 4 augustus 1944 stopte een Duitse auto voor de openstaande magazijndeuren van het pand aan de Prinsengracht 263. Een geüniformeerde Duitser, K. Silberbauer, vergezeld door 4 à 5 Nederlandse SD'ers (in burger gekleed), onder wie M. Kuiper, liep het pand binnen (...).”

De Nederlandse SD-mannen worden ook benoemd als “*Nederlandse politiemannen*”.

[Analyse: Drie van de Nederlandse SD-medewerkers waren lid van de NSB. Maar het is duidelijk dat het in dit geval niet gaat om een activiteit van de NSB. De NSB als organisatie is niet betrokken geweest bij de planning, organisatie of uitvoering van deportaties. Dit is een duidelijk voorbeeld van *omdraaiing van perspectief* in de roman van Drion: in dit geval ging het om een actie van een instelling van de Duitse bezetter. De medewerkers traden kennelijk onder leiding van de genoemde Duitser op.]

[Analyse: Wat in de roman ook niet wordt benoemd is dat de daders in dit geval na de Tweede Wereldoorlog zijn gestraft.]

[Analyse: In mijn hoofdstuk 13 Van Liempt. Kogeld (2002) komt dit onderwerp ook aan de orde. Ook Van Liempt doet het voorkomen alsof de NSB samenviel met door de Duitse bezetter ingestelde instituten. Het zijn voorbeelden van getuigende kennisonrechtvaardigheid. Het draagt bij aan een ongunstig stereotyperende beeldvorming van NSB'ers in het algemeen en de NSB als organisatie.]

Drion stelt op p. 73:

"... ('Osenda', de NSB-connectie van 'Sam Warenaar') vertelde uitgebreid over het belang van het voortbestaan van de mens en hoe belangrijk de zuiverheid van het ras daarvoor was. (...) Wat Osenda zei sloot aan bij wat Hendrik had verteld over de NSB-avonden en de speeches van Mussert, vond Sam".

[Analyse: Hier wordt een generaliserend verhaalelement opgevoerd, dat later nog weer verder wordt uitgewerkt. Vooral ook door de bevestiging van de kant van de zwager van Sam Warenaar "Hendrik" krijgen dit type uitspraken van Drion het karakter van een gedegen geschiedschrijving. Echter, zonder statistische verwijzing naar de hoeveelheid mensen die dit soort denkbeelden hanteerden, en vooral ook zonder gedegen bronvermelding en interpretatie is dit een verkeerde manier om met het verleden om te gaan. Het verhaal suggereert dat over de rasopvattingen van de leden van de NSB voldoende bronmateriaal voorhanden zou zijn. Op dit terrein is nooit structureel onderzoek gepleegd. Uit passages in kranten en interne bladen van de NSB valt niet af te leiden dat ook alle leden van de NSB en alle lezers dat type denkbeelden huldigden. Sociaalwetenschappelijk (statistisch) onderzoek op dit terrein behoort niet meer tot de mogelijkheden. Drion produceert een specifieke ongunstige beeldvorming. In mijn hoofdstuk 29 over het proefschrift van Damsma ben ik ook op dit aspect ingegaan.]

Op p. 80 is "De oude Arendtse" die op het bevolkingsregister werkte, in het heden van de roman, aan het woord:

"De Duitsers (...) vroegen voortdurend inlichtingen over de bevolking bij ons op. (...) Maar het was bijna een sport die gegevens onvindbaar te maken. (...) Maar je moest uitkijken. Als je je werk niet goed deed, werd je ontslagen of zelfs vervolgd. Daar was een risico. Een groot risico, ja. Want je had die NSB'ers, nieuwaar, die konden je erbij lappen."

[Analyse: Ook hier treffen we weer het klassieke beeld uit de Nederlandse geschiedschrijving van bijvoorbeeld L. de Jong, dat de Nederlandse samenleving 50:50 opgedeeld was in goed en fout. Het idee dat NSB'ers per definitie mensen waren die structureel anderen erbij lapt is niet gebaseerd op enig valide onderzoek. Dergelijk onderzoek is nu vermoedelijk ook niet meer mogelijk. Het is onjuist en ongunstig stereotyperend dat dit type beeldvorming als verhaalelement in deze roman gebruikt wordt. Het enkele geval van de NSB'er die Meershoek (zie boven) noemt in verband met de aanslag op het bevolkingsregister Amsterdam, kan geen reden zijn voor een generalisatie.]

P. 84/5:

"

'Gobineau, ken je die? En Chamberlain.' (Osenda, is aan het woord - dk) Sam haalde beschaamd zijn schouders op. 'Chamberlain was getrouwd met een dochter van Richard Wagner. Heeft interessante ideeën opgeschreven over het recht van de sterkste. Zijn ideeën waren gebaseerd op die van

Darwin, maar dan toegepast op de mensenrassen. En Rousseau, ken je Rousseau?’

(...)

‘...Rousseau was een bekende filosoof in de tijd van de Verlichting. Hij meende dat een land een leider nodig heeft, zoals een gezin een vader. Hij schreef ook over het patriottisme’

(...)

Hij (...) liep de keldertrap op naar de bibliotheek. Hij kwam terug met een stapeltje boeken in zijn armen. Schiller, Herder en Fichte, las Sam op de ruggen“.

[Analyse: Het beeld van de belezen kringleider, die tegelijkertijd een duivelse verleider is, die Sam op het verkeerde pad leidt, is opnieuw een voorbeeld van een beeldvormend inbeschrijven van componenten, die niet bijdragen aan een goed structureel en statistisch onderbouwd beeld van het verleden. Zonder geschiedkundige bronvermelding, en zonder een structureel beeld van het aantal mensen dat dergelijke literatuur las blijven deze passages slagen in de lucht, die bijdragen aan een voortgaande specifieke beeldvorming.]

Op p. 123 wordt gesteld:

“ ‘Als het Grote Rijk er eenmaal is (...) dan zullen mensen ook eindelijk begrijpen waarom er soms offers gebracht moeten worden’ “.

[Analyse: Drion gaat hier voorbij aan de gedachte dat de NSB bijna tot het eind toe de Groot Nederlandse gedachte is blijven hanteren. Met “het Grote Rijk” wordt hier toch kennelijk verwezen naar een groot germaans rijk. Mussert bleef voorstander van zijn eigen autonoom Nederland binnen zo’n groot germaans rijk.]

P. 133:

“Sam Warenaar” vraagt “zwager Hendrik”: “ ‘Is hij het niet eens met jouw rechtse ideeën?...’ “.

[Analyse: Fascisten en nationaal-socialisten gingen er van uit dat zij revolutionairen waren. Het is onwaarschijnlijk dat zij hun eigen denkwijzen als “rechts” zouden karakteriseren.]

Drion schrijft op p. 159, dat

“Pieter”, de zoon van “Sam Warenaar”, zegt over joden: “ ‘Op school zeggen (ze) dat ze dood worden gemaakt’ “.

[Analyse: Een onwaarschijnlijk gegeven. Er heeft in Nederland (als geografische locatie) geen genocide plaats gevonden. Tot aan het eind van de Tweede Wereldoorlog was in Nederland vermoedelijk niet bekend dat er elders genocide gepleegd werd. Het betreft onjuiste beeldvorming met als mogelijk onbedoeld

neveneffect een specifiek geschiedsbeeld te doen postvatten dat geen wetenschappelijke achtergrond heeft.]

P. 177:

“In mijn verbeelding was mijn opa een slachtoffer, mishandeld en vermoord in de oorlog. Geen seconde had ik eraan gedacht dat hij ook weleens een dader zou kunnen zijn”.

[Analyse: Drion geeft hier het algemene beeld dat in Nederland over de collaborateurs bestaat. Van de Nederlandse nationaal-socialisten is slechts een zeer gering promillage daadwerkelijk betrokken geweest bij delicten of misdaden tegen de menselijkheid. Het had Drion primair niet tot de gedachte van een daderschap hoeven te brengen. Het geeft aan hoe sterk de opvattingen van Drion nog bepaald worden door een vigerende beeldvorming over de Tweede Wereldoorlog en een vigerende beeldvorming over de activiteiten van de collaborators. In haar boek komt niet een kritische attitude ten aanzien van het onderwerp tot uitdrukking.]

Op de pp. 182/3 wordt tijdens de bezetting uitgevoerd “...stemmingsonderzoek...” onder de Nederlandse bevolking genoemd. Sam Warenaar wordt door Osendal uitgenodigd hieraan deel te nemen.

[Analyse: Het is niet zo waarschijnlijk dat een kringleider (Osendal) een gewoon en weinig actief lid als Sam Warenaar hiervoor zou kunnen uitnodigen. Op deze manier suggereert de auteur een specifiek structureel beeld van NSB'ers. Valide onderzoek op dit terrein is niet beschikbaar.]

Sam Warenaar wordt ook uitgenodigd door Osendal (kringleider NSB) om informatie in te winnen over bepaalde medewerkers van het bevolkingsregister.

[Analyse: Het lijkt me niet waarschijnlijk dat dit type informatie op dit niveau structureel in de NSB-organisatie werd ingewonnen. Als er bronnen voor dit type handelen zouden zijn, had Meershoek (zie boven) ze ongetwijfeld vermeld.]

P. 195: Hetzelfde geldt voor het gegeven dat Sam al twee keer bezoek had gekregen van

“...iemand van de NSB...”, vanaf het moment dat “Sam” een kantoor voor zich alleen had gekregen.

[Analyse: Ook hier is weer de suggestie dat de NSB structureel in een voortdurend, intensief, misschien zelfs beïnvloedend contact stond met haar leden die actief waren in de ambtelijke wereld. De benoeming van dergelijke ambtenaren lag niet in de handen van de NSB. Het was de bezetter die primair direct betrokken was bij recruteringen, selecties en benoemingen. De NSB mocht op een hoog niveau daar inspraak op hebben, maar bleef voor de uiteindelijke beslissing ondergeschikt aan de Duitse organisatiestructuur. Denk in dit verband aan het gegeven dat de politie

tijdens de bezetting niet meer onder de burgemeesters maar rechtstreeks onder de Duitse politiefchef Rauter ressorteerde.]

Op p. 196 wordt aangegeven hoe Osendal Sam chanterend onder druk zet. Pas als Sam informatie over medewerkers had verschaft, zou zijn vrouw in aanmerking komen voor een vertrek naar Duitsland (Dolle Dinsdag, september 1944).

[Analyse: De beeldvorming ten aanzien van een gefantaseerde NSB-kringleider (Osendal) gaat in de fantasie van Drion al zover dat eigenlijk alleen maar negatieve handelingen en denkbeelden kunnen worden aangegeven.]

P. 219: In het heden van de roman treedt vriendin (Anke) van de ik-persoon op, Anke zoekt naar informatie over de grootvader van “ik”.

“Anke” stelt: “ ‘Ik heb gebeld met het bevolkingsregister’, begon ze. ‘Daar kenden ze je grootvader niet. Een vrouw legde me uit dat er sowieso weinig materiaal bewaard is gebleven over Nederlanders die voor de Duitse kant hadden gekozen’ “.

[Analyse: Het wordt in de roman van Drion in eerdere fase duidelijk aangegeven dat Sam gewoon in dienst was van het bevolkingsregister (al op p. 9). Dat gegeven is niet bepalend voor het aan de Duitse kant staan van dergelijke personen. Er is een voortdurende beeldvorming met een bepaalde kleuring aan de orde in het betoog van Drion.]

P. 220:

“Anke haalde een mapje uit haar tas tevoorschijn. ‘Ze (iemand van het Amsterdamse bevolkingsregister) vertelde ook dat er een boekje is geschreven over het bevolkingsregister van Amsterdam in de oorlogstijd. Er was maar één exemplaar van...”

Het betreft een boekje uit 1954 lezen we enkele regels verder.

[Analyse: Drion doet geen moeite om ons de titel van dat boekje te laten weten. Heeft het echt bestaan? Het is mogelijk dat Drion deze bron verzint. Maar misschien heeft ze het ook wel bij het rechte eind. Slechte geschiedschrijving, slechte fantasie.]

Conclusies ten aanzien van Porselein

De auteur laat de genocide tijdens de Tweede Wereldoorlog doorklinken in het totaal van de roman. Het verband tussen *Arbeitseinsatz* in het algemeen en de jodendeportaties (als “*politischer Arbeitseinsatz*”) wordt hier niet aan de orde gesteld. Door de expliciete onjuiste verwijzing naar de arrestatie van Anne Frank door uitsluitend NSB'ers en naar specifieke jodenrazzia's wordt op een geschiedkundig onaanvaardbare manier een relatie tussen NSB, deportatie en genocide gelegd. Dit wordt nog versterkt door de onjuiste rol die in het boek toegewezen wordt aan de Hulppolitie. Zie in dit verband mijn hoofdstuk 2.

De genoemde verhaalelementen en de opgevoerde uitspraken geven een heel uitdrukkelijk beeld van de NSB, zonder dat daar specifiek bronmateriaal voor hoeft te worden aangevoerd. Het betreft veronderstelde, gefantaseerde en onjuiste attitudes, vaardigheden, middelen en doelen van de NSB. Dit betreft per saldo een ongunstige beeldvorming.

Opmerkelijk is ook dat de Duitse bezetter een tamelijk geringe rol speelt in deze roman. Dit versterkt de ongunstige beeldvorming ten aanzien van de NSB door middel van een *omdraaiing van perspectief*. De Duitse bezetter die de hoofdverantwoordelijke was in beleid en actie wordt naar achteren geschoven, terwijl de NSB, die in beleid en actie een geringe plaats innam, juist naar voren wordt geschoven.

PORSELEIN geeft misschien wel een interessant beeld van de psychische onzekerheid van een “kind-van-‘foute’-ouders”. Dat kinderen-van-‘foute’-ouders echter ook volstrekt verkeerde beeldvorming over het verleden kunnen produceren wordt hier echter wel duidelijk.

Op de aangeboden manier draagt het boek bij aan ongunstige stereotypering van de NSB. Als deze roman een therapeutisch doel zou dienen (bijvoorbeeld binnen de Werkgroep Herkenning), dan schiet het aan een rationeel/emotief doel voorbij, omdat het rationele aspect door de genoemde bijdrage aan stereotypering, onjuist, onvoldoende en negatief beeldvormend belicht is.

Het genre *romans over het leven van kinderen-van-‘foute’-ouders* is niet nieuw. In de jaren '80 en '90 van de 20e eeuw zijn er enkele tientallen verschenen. Toen werd aan dit genre geen aandacht geschonken. Er lijkt nu wat meer belangstelling voor dit genre te komen.

Naast de roman van Drion is recent verschenen *De viool van mijn moeder - Autobiografische roman over een Nederlandse familie met een oorlogsverleden*; Y. van den Berg; 2013; Uitgeverij Luitingh-Sijthoff B.V., Amsterdam. Het boek van Van den Berg wordt in een uitgebreide noot aan de orde gesteld (zie noot 1). Ook is recent verschenen: *Wat ik moest verzwijgen*; A. Kornmehl; 2013 (zie noot 2).

Noot 1:

De viool van mijn Moeder van Van den Berg (2013) is een fictieve oorlogsgeschiedschrijving en ook een gendergeschiedschrijving. Hoofdpersonen: “opa”, “oma”, “vader”, “moeder”, “dochter” (“ik”) en “broer”. Opa was 'fout' in de oorlog. In het algemeen lijkt sprake te zijn van een nuancering van de NSB-positie en daden van opa. Hij was fout geweest, maar idealistisch. Tegelijk was hij echter ook “*fanatiek*” (p. 55), want ook *Mein Kampf* van Hitler stond op de boekenplank (p. 37/8 en p. 158-161).

[Analyse: omdat het een fictief verhaal betreft weten we niet of deze episode over Mein Kampf “waar” is. Omdat na de oorlog de huisraad van NSB'ers in principe werd geconfisqueerd is de kans groot dat dit in het geval van opa ook aan de orde was. Dat hij dit boek van Hitler dan na drie jaar weer teruggekregen zou hebben is onwaarschijnlijk. We kunnen er dan ook van uitgaan dat deze boek-episode, die verderop in de roman opnieuw een rol gaat spelen, een fantasie-element is in het verhaal, en door de auteur toegevoegd is om een couleur locale aan te brengen. Omdat we verder nog weten dat de Mussert-meerderheidsfractie in de NSB in het

algemeen niet uitdrukkelijk Duits-georiënteerd was, en ook niet pro-SS was, is het niet zo waarschijnlijk dat dit boek van Hitler in de boekenkast van opa stond.]

Opa was tegen jodenvervolging. Hij streed als nationaal-socialistische vakbondsman voor de belangen van arbeiders in de fabrieken. Moeder, de dochter dus van opa en oma, probeerde alles wat zich in de oorlog aan de kant van opa had voorgedaan in het algemeen beter af te schilderen dan het in werkelijkheid was geweest (p. 137). Maar vader en broer worden verondersteld goed op de hoogte te zijn, want zij stellen bijvoorbeeld dat de NSB “...*heel veel verkeerde dingen...*” heeft gedaan (p. 48).

[Analyse: Dit type niet-kwantificeerbare grootheden (hoeveel is “*heel veel*”?) geeft aan hoe moeilijk het is om in de vorm van geschiedschrijving, laat staan in de vorm van een roman, het verleden recht te doen.]

Aan het fictieve verleden loopt een gendergeschiedenis parallel, die zowel met “*ik*” als met oma van doen heeft. Oma was “*goed*” geweest, zij wilde niets van de NSB weten lezen wij in de roman, maar zij werd feitelijk onderdrukt door haar man. Oma had niets te vertellen. Opa deed precies waar hij zin in had (p. 121).

[Analyse: Het schetst het beeld van een door mannen gestreden oorlog, waarin vrouwen een niet initiërende rol zouden hebben gehad.]

Oma heeft na de dood van opa toch nog Hitlers *Mein Kampf* in de boekenkast staan, wat uiteraard door dochter wordt ontdekt. Oma kan daar zelfs om lachen (p. 159).

[Analyse: Dit beeld is in strijd met het gegeven dat Oma eerder “goed”genoemd wordt.]

De pp. 65/6 geven weer heel duidelijk de onjuiste visie aan in de algemene opvattingen over de NSB: heel veel mensen hadden de joden geholpen, maar er waren veel foute Nederlanders, zoals de NSB'ers. Die hadden ons land verraden en daardoor waren er heel veel joden gestorven. Dat was heel erg geweest en het was de schuld van de NSB'ers. Dit betreft een visie die dochter op de basisschool te horen krijgt.

[Analyse: In de roman worden deze visies niet onderzocht (dat kan niet in een roman van dit gehalte) en niet kritisch herroepen. Het betreft feitelijk onjuiste visies op het verleden. De NSB was als organisatie niet betrokken bij jodenvervolging en deportatie.]

De roman geeft heel duidelijk aan, dat de politieke keuze van opa bepalend is voor de naoorlogse problemen van zijn gezinsleden.

[Analyse: Dit is een omdraaiing van perspectief. Het is de maatschappelijke reactie op de politieke keuze van de opa's die bepalend was voor de problemen van de kinderen. De opa's hadden in de jaren 1930 het grondwettelijke recht om er hun

politieke visie op na te houden. Dat wij het daar nu niet mee eens zijn, is een ander onderwerp.]

Vader van “ik” is rechter en neemt in de roman een nuancerende middenpositie in. Dit betekent dat hij (zelf niet uit een 'fout' gezin) weliswaar tijdens en na de oorlog in contact met moeder bleef (die tijdens de bezetting bij de Jeugdstorm was), en dat hij ook een begripvolle houding aanneemt tegenover opa en oma. De opvattingen van vader verminderen echter ook de ernst van de Bijzondere Rechtspraak en van de misstanden in de naoorlogse interneringskampen (als vormen van schending van mensenrechten). Vader geeft heel duidelijk aan dat tijdens de Tweede Wereldoorlog de elders gepleegde genocide in Nederland onbekend was (p. 180). Dat gold ook voor opa, stelt vader. Maar stelt vader, er zijn heel veel foute NSB'ers geweest die mensen verraden hebben en samenwerkten met de Duitsers (idem).

[Analyse: Dat de auteur hier weer gebruik maakt van de stijfiguur niet-kwantificeerbare grootheden (“...*heel veel echt foute NSB'ers...*”; p. 180) zal duidelijk zijn. Een ijle wolk van beschuldiging blijft, voor vader, ook boven de NSB hangen. Dit is uiteindelijk ook de boodschap van Van den Berg.]

Het sterkst komt deze uitdrukkelijk ongenueanceerde visie tot uitdrukking als “ik” de inhoud samenvat van het dossier dat zij (bij het Ministerie van Justitie) inziet over opa. Zijn verleden wordt naast de feiten die hierboven zijn aangegeven nog aangevuld met het gegeven dat opa in september 1944 werd opgeroepen voor oefeningen bij de Nederlandse (Germaanse) SS in Avegoor. Hij werd zonder meer ingedeeld bij de Waffen-SS. Hij werd Landwachter. Hij stelde in een verweerschrift echter nooit te hebben deelgenomen aan razzia's. Hij had nooit op mensen geschoten. “Ik” heeft er moeite mee om dit dossier op zijn waarheidsgehalte te schatten: het was opa's verhaal, opgeschreven als verweerschrift, om zichzelf zo goed mogelijk te presenteren en vrij te pleiten. “Ik” stelt dat Avegoor het ergste kamp was geweest tijdens de oorlog, waar de joden verschrikkelijk waren mishandeld voordat ze waren gedeporteerd. Opa had in dat “*kamp*” gezeten (pps. 214-217). Dit laatste gegeven werkt dan weer heel verzwarend voor opa.

[Analyse: Dat Avegoor in Ellecom een opleidingsschool was van de Nederlandse SS en geen “*kamp*” was, vermeldt de roman niet. In dit opleidingsinstituut werden in de herfst van 1942, eenmalig, bij de aanleg van een sportterrein joodse werkrachten ingezet, die op een zeer slechte manier werden behandeld. Zie over dit onderwerp ook mijn hoofdstuk 31.]

Opa volgde in september 1944 in dit instituut een opleiding.

[Analyse: Als dochter (auteur) goede geschiedschrijving had gepleegd, was het tijdsverschil duidelijk geworden, en had met zekerheid vastgesteld kunnen worden, dat opa niet betrokken was geweest bij de mishandelingen in 1942.]

Opa en oma hadden tijdens de bezetting ook een positieve opstelling ten aanzien van “Ben Meijer” een joodse jongen, die bij opa, oma en moeder over de vloer kwam, en die een vriendschappelijke relatie onderhield met moeder.

[Analyse: We hoeven misschien toch niet zo bang te zijn voor een uitdrukkelijk antisemitisme aan de kant van opa. Maar de roman suggereert op basis van de Avegoor-episode, toch de mogelijkheid dat opa fouter was dan in het algemeen wordt aangenomen. Wat dit betreft gaat deze roman mank aan de tekortkoming van het merendeel van de niet-kritische geschiedschrijving over de collaboratie tijdens de bezetting: het feitelijk structurele beeld van een zeer gering promillage van criminaliteit verdwijnt achter het verhaal van “...heel veel foute NSB'ers...” in de lezing van vader.]

Op dit terrein zien we een aantal onjuiste en negatief geladen componenten uit de roman samenkomen. Ook komt hier de gender-component naar voren: moeder speelde viool, en moest 's avonds in nachtjapon voor NSB'ers voorspelen. Opa wilde met haar pronken. 'Ik' stelt: “*Hadden die mannen alleen gekeken of was er nog meer gebeurd? Ik keek naar (oma's) gesloten gezicht en durfde het niet te vragen*” (p. 231).

[Analyse: De roman van Van den Berg betreft een negatieve geschiedschrijving, die verborgen wordt achter de emotionele verwerkingsgeschiedenis van kleindochter. Van den Berg levert daarmee een half-intellectuele bijdrage aan de geschiedschrijving over de collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog, die ook hier tendeeft in de richting van een ijle wolk van beschuldiging.]

Noot 2:

Als er één schaap over de dam is dan volgen er meer. Het literaire onderwerp dat Drion en Van den Berg aan de orde hebben gesteld, heeft al weer een opvolger. NRC/Handelsblad van 21 december 2013 recenseert uitgebreid Kornmehl, A.; *Wat ik moest verzwijgen; uitg. Cossee; 2013*. Om het literaire thema van de collaboratie nog wat aan te scherpen gaat het hier over:

“ergens halverwege de Tweede Wereldoorlog (neemt) de Amsterdamse Jet haar intrek bij Henk in Haarlem, om aan de deportatie te ontkomen. De buurman, een NSB-er, met gezin, heeft al snel door dat dit aantrekkelijke meisje geen gewone dienstmeid is. Hij zal haar beschermen als hij tenminste met haar kan doen wat hij wil. Deze scheve relatie leidt al vrij snel tot een gevreesde zwangerschap. (...) Een intrigerend gegeven, een Joodse moeder die haar zoontje moet afstaan, aan een Jodenhater nog wel”.

Bij afwezigheid van bronvermelding kunnen we er van uitgaan dat het hier een fantasieverhaal betreft. Is het NSB-lidmaatschap van de buurman nu bepalend voor het gegeven, dat hij zich immoreel gedraagt? Aan het thema van dit boek ligt de in Nederland gebruikelijke ongunstige stereotypering van NSB en NSB'ers ten grondslag.

33 MATTHÉE, Z.; VERZWEGEN LEVENS - VROUWEN UIT EEN FOUT GEZIN; 2013

Inleiding

Na een woord vooraf van J.C.H. Blom (oud-directeur van het NIOD, eerder RIOD), en een inleiding (p. 11 tot 26) van de auteur, volgen 19 hoofdstukken met ieder een interview van een vrouw uit een 'fout' gezin. Verschil komt tot uitdrukking in de leeftijd van de geïnterviewden: degenen die in 1940 al volwassen waren, werden in het algemeen lid van een Nederlandse nationaal-socialistische organisatie, degenen voor wie dit niet geldt, waren hoogstens lid van de Jeugdstorm en zijn in het algemeen niet politiek actief geweest.

De belangstelling van de auteur komt voort uit het eigen verleden (p. 14). Vader van de auteur was tijdens de oorlog negen maanden lid van de NSB (p. 16). Of dit ook betekent dat het gezin waaruit de auteur komt van doen heeft gehad met langdurig (voor)arrest na de Tweede Wereldoorlog, wordt niet duidelijk gemaakt.

Methodologie

Elk interview bestaat uit de delen: gezinsachtergrond; jeugdervaringen; ervaringen tijdens de Tweede Wereldoorlog; naoorlogse ervaringen; emoties.

Door het gebruik van de begrippen “...*niet-representatieve selectie...*” en “...*gevolgtrekkingen...*” (p. 8) moeten we er van uit gaan dat Matthée met deze interviews meent geschiedkundig onderzoek te plegen.

Feitelijke fouten in de interviews worden gecorrigeerd, stelt Matthée in de inleiding (p. 18).

[Analyse: Enkele voorbeelden geven aan, dat de auteur ten aanzien van dergelijke correcties selectief is. Bijvoorbeeld op de pp. 33 en 83 worden volgens de geïnterviewden de Nederlandse nationaal-socialisten medeverantwoordelijk gehouden voor de genocide in de Tweede Wereldoorlog. Zij voelen zich daar soms zelfs schuldig aan. Matthée doet geen moeite om dit beeld te nuanceren of te corrigeren.]

[Analyse: Het Nederlandse nationaal-socialisme was als organisatie niet (mede)-verantwoordelijk voor de genoemde genocide. Uit de feiten zoals die in de reguliere geschiedschrijving aan de orde zijn, is (mede)verantwoordelijkheid niet af te leiden. Van de totale populatie Nederlandse nationaal-socialisten is slechts een zeer gering promillage na de Tweede Wereldoorlog veroordeeld voor misdaden tegen de menselijkheid. Op dit punt onderscheiden de daders zich getalsmatig vermoedelijk niet van het criminele karakter van de totale Nederlandse gemeenschap. De mening van een aantal geïnterviewden loopt op dit punt parallel aan de algemeen stereotyperende mening over de rol van het Nederlandse nationaal-socialisme, namelijk als (mede)verantwoordelijk. Als Matthée deze onjuiste interpretatie had gesignaleerd of gecorrigeerd, had dit een plausibeler beeld opgeleverd.]

[Analyse: Ook ontbreekt elk commentaar over de moeizame politieke verhoudingen binnen het Nederlandse nationaal-socialisme. Dat vrijwel tot aan het eind van de Tweede Wereldoorlog voor de Mussert-meerderheidsfractie (ongeveer 92% van de Nederlandse nationaal-socialisten, tegenover de door de bezetter in de NSB geplante Nederlandse SS) een “Groot-Nederlands” perspectief bestond (tegenover een groot Duits rijk), is in dit boek afwezig. Wel worden de namen van Feldmeijer en Rost van Tonningen genoemd, maar de specifieke verwijzing naar de achterliggende politieke conflicten ten opzichte van Mussert blijven onderbelicht.]

Matthée koppelt de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog op het punt van mogelijke collaboratie aan gender-geschiedenis. Dit komt tot uitdrukking in de keuze voor uitsluitend vrouwelijke respondenten (p. 14).

[Analyse: dit draagt in het algemeen niet bij aan een juister of beter begrip van de verhoudingen in de Tweede Wereldoorlog. De algemene tendens van onderdrukking die kenmerkend zou zijn voor de specifieke vrouwenposities in deze, is niet bewijsbaar op deze manier. Dat zou pas het geval geweest zijn als specifieke mannenposities in deze context als vergelijkingsmateriaal hadden gefunctioneerd.]

Veel van de geïnterviewden geven er blijk van specifieke bindingen te hebben met organisatie of gedachtegoed van de Nederlandse SS (p. 9).

[Analyse: De Nederlandse SS omvatte in totaal ongeveer 4000 personen, naast ook ongeveer 4000 begunstigende leden (vgl. *De Voorman*; B. Kromhout; 2012; pp. 168 en 485). Deze sociale categorie binnen het Nederlandse nationaal-socialisme bedroeg dus tijdens de Tweede Wereldoorlog ongeveer 8% van de circa 100.000 leden van de NSB. Dat wil dus zeggen dat de geïnterviewden ook op dit kenmerk niet representatief voor de NSB als totaliteit genoemd kunnen worden.]

Matthée stelt dat het niet om een representatieve selectie van haar onderzoeksgroep gaat (p. 8):

“Het gaat om een beperkt aantal personen, waarvan geenszins zeker is dat het om een representatieve selectie gaat, zelfs niet voor de primaire doelgroep (NSB-vrouwen geboren tussen 1916 en 1927). Enige voorzichtigheid bij het maken van gevolgtrekkingen is dus geboden (...).”

[Analyse: Niet alleen het beperkte aantal geïnterviewde personen is bepalend voor deze niet-representativiteit. Vooral de binding van die personen aan de achterliggende ideologische deelgebieden (Mussert-meerderheidsfractie tegenover de Nederlandse-SS) binnen het Nederlandse nationaal-socialisme geeft aan, dat het onderzoek van Matthée op geen enkele manier representatief te noemen is. Dat wil zeggen dat het boek geen structureel toevoegende waarde heeft aan de geschiedschrijving over de collaboratie of over de geschiedschrijving betreffende de kinderen-van-'foute'-ouders. Het heeft slechts een illustrerende waarde.]

Matthée stelt:

"Ik heb niet de behoefte de keuze en ideeën van deze vrouwen (en mannen) te verdedigen. Wat mij intrigeert zijn de keuzen die mensen in moeilijke omstandigheden (economische crisis en oorlog) maken en waarom!" (p. 14).

[Analyse: Deze redenering geeft de auteur een mogelijkheid om methodologische zwakheden in het onderzoek terzijde te leggen. Op het terrein van hierboven al genoemde punten, moet dit onderzoek van Matthée als een zwak onderzoek aangemerkt worden.]

[Analyse: Het beeld dat Matthée schetst is eerder een indicatie van de manier waarop in Nederland over dit aspect van de Tweede Wereldoorlog nagedacht wordt, dan dat het een analyserend werkelijkheidsbeeld schetst van verleden verhoudingen. Op dit punt kan het boek van Matthée ook opgenomen worden in de rij van geschiedkundige onderzoeken over de collaboratie in de Tweede Wereldoorlog die bijdragen aan stereotypering.]

Veel van de opgevoerde interviews geven in hun weergave van ondervonden moeilijkheden van de geïnterviewden een emotioneel beeld van het verleden.

[Analyse: Op dit punt lijkt het boek interessant en op veel plaatsen indrukwekkend. De al genoemde methodologische zwakte van het onderzoek echter maken de specifieke interviews daarmee moeilijk te plaatsen deelinterpretaties.]

Analyse van een aantal passages

ANALYSE VAN EEN AANTAL PASSAGES UIT DE INLEIDING

P. 12:

"De oudere generatie(s) heeft/hebben een politiek verkeerde keuze gemaakt, waarvan de kinderen nog steeds de gevolgen dragen".

[Analyse: In de jaren 1930 had de NSB in de Nederlandse democratie een ongeveer vergelijkbare positie met die van Boer Koekoek (in de jaren 1960), Fortuyn, Wilders (begin 21e eeuw), enz. Mensen die voor de NSB kozen maakten, binnen de grondwettelijke democratie in Nederland, een wettelijk aanvaardbare keus: op grond van vrijheid van meningsuiting. De voortzetting van die politiek tijdens de bezetting (1940-1945) was een logische consequentie van die keus. De opvattingen als zodanig zijn niet veroordeelbaar. Delicten die uit deze opvattingen voortvloeiden zijn terecht bestraft. De kinderen-van-'foute'-ouders dragen niet de gevolgen van verkeerde keuzen van hun ouders, maar ze dragen de gevolgen van de maatschappelijke reactie na mei 1945 op deze politieke keuzen.]

P. 14:

"Zelden werd er iets gezegd over Joodse gezinnen die uit hun huizen werden gehaald of de anti-Joodse propaganda, terwijl een deel van hen dat gehoord, gelezen of meegemaakt zal hebben".

[Analyse: Matthée maakt geen inschatting van de kans dat geïnterviewden met deze verschijnselen geconfronteerd werden. Nederland omvatte in de periode 1940-1945 circa 9 miljoen inwoners. Dat wil zeggen dat de gedeporteerde joden circa 1% van de Nederlandse bevolking uitmaakten. Hoe groot is de kans dat je in contact staat met 1% van de medebevolking? Deze kanttekening van de auteur geldt evenzeer voor niet-NSB'ers en niet-SS-ers. Matthée stelt dan ook dat “...een deel van hen dat gehoord, gelezen of meegemaakt zal hebben...”. Over welk deel heeft Matthée het hier? Het betreft een niet-kwantificeerbare grootheid.]

P. 14:

“In hoeverre de gewezen collaborerende vrouwen echt afstand hebben genomen van hun nationaalsocialistische denkbeelden weet ik niet”.

[Analyse: Het betreft, gezien eerdere dingen die hierboven al zijn opgemerkt, irrelevante interpretaties. In de eerste plaats moet een onderscheid gemaakt worden tussen de opvattingen van de Mussert-meerderheidsfractie (de Nederlandse variant van het nationaal-socialisme), de opvattingen van de Nederlandse SS-ers (opvattingen die al heel sterk parallel liepen aan de Duitse NSDAP-opvattingen), en tenslotte uiteraard de als machtsfactor overheersende nationaal-socialistische opvattingen van de Duitse bezetter in Nederland. Matthée voegt op dit punt geen analyse toe.]

[Analyse: De nationaal-socialistische opvattingen hadden in hun anti-democratische aspecten uiteraard maatschappelijke consequenties die voor ieder vrijheids-lievend mens onaanvaardbaar zijn. Maar dat wil niet zeggen dat het Nederlandse nationaal-socialisme voor 100% uit misdadige opvattingen bestond. Pas een misdadige, mensenrechtenschendende praktische vorm overschrijdt de moderne mensenrechtenopvatting. Het onderzoek van Matthée bevat in de 19 interviews slechts één passage die betrekking heeft op zo'n overschrijding: *“In Velp is door toedoen van mijn vader een Jood die als zwerver rondliep, opgepakt en in een kamp terechtgekomen”* (p. 241). Het betrof niet een handeling van de geïnterviewde. Hoewel die vader vermoedelijk na de oorlog bestraft is voor zijn handelen, is de schuldvergoeding die uit die straf voortvloeide niet geïnternaliseerd in het besef van de geïnterviewde. Schuld was door straf vergolden.]

P. 14:

“Kinderen van foute ouders konden niet kiezen. Zij werden gestraft voor de keuzes van hun ouders”.

[Analyse: Het eerste deel van de zin is juist. Het laatste deel is onjuist geformuleerd, zoals we al eerder gezien hebben. Daar zou beter gestaan hebben: de kinderen van 'foute' ouders werden gestraft door de maatschappelijke reactie op de keuze van hun ouders. De formulering van Matthée valt ook samen met de volledige afwezigheid van de begrippen “schendingen van mensenrechten”. Alle na de Tweede Wereldoorlog gearresteerde en geïnterneerde Nederlandse nationaal-socialisten zijn onderworpen geweest aan een ongrondwettelijke, discriminatoire wetgeving (Bijzondere Rechtspleging).

ANALYSE VAN PASSAGES UIT DE INTERVIEWS

P. 83:

“Na de oorlog hoorde je natuurlijk van alles over de Joden. Wij dachten dat ze tewerkgesteld werden. (...). Toen we naderhand hoorden dat het echt waar was, vonden we het wel vreselijk dat we daaraan hebben meegewerkt”.

en

“In Ommen zei een Joodse leidster tegen me, toen mijn zoontje zo ziek was: “Dat jong mag van mij rustig doodgaan. Jullie hebben onze kinderen ook allemaal vermoord.” Je voelde toch wel aan dat ze gelijk had. Zo’n uitspraak kon ik accepteren.”

[Analyse: Boven is al naar dit aspect verwezen. De NSB was organisatorisch niet betrokken bij deportaties, noch bij genocide. Dat Matthée dit soort passages onbecommentarieerd laat passeren maakt haar boek tot een problematische geschiedschrijving.]

P. 90:

“...was mijn verloofde ook bij de SS gegaan...”

[Analyse: Matthée vult dit algemene gegeven niet aan met “Nederlandse of Germaanse SS” of “Waffen-SS”. Door de generalisatie gaan de details verloren.]

P. 101:

“Want die huwelijken moesten uit elkaar, die basissen moesten kapot”.

en

P. 102:

“Toen bleek dat scheiden nauwelijks mogelijk was. Als je van je man wilde scheiden en hij had zo’n hoge straf, dan moest je dat binnen negen maanden aangegeven hebben, anders was de termijn verlopen”.

[Analyse: Als dit juist is had Matthée hier toch wel kunnen verwijzen naar de regelingen die hierop daadwerkelijk betrekking hadden.]

P. 192:

“Op dat moment besepte ik pas hoe fout ik was geweest”

en

“Daarna kon ik ook de massale wraak begrijpen”.

[Analyse: Matthée levert bij deze uitspraken geen commentaar. Uit het voorafgaande en het vervolg van dit interview is niet af te leiden, dat de betrokkene zelf fout was, of schuldig was aan delicten. Dit betreft een internalisering van onjuiste externe beeldvorming.]

P. 265:

“...de Germaanse Landdienst (...) was een onderdeel van de Jeugdstorm”.

[Analyse: Dit is een onjuiste uitspraak. De Germaanse Landdienst betrof een door de bezetter opgezette agrarische jeugdinstelling. Commentaar van Matthée was hier wel op zijn plaats geweest.]

P. 339:

“Officieel mochten NSB-kinderen geen leerkracht worden: ze waren een gevaar voor de jeugd.”

[Analyse: Ook hier had Matthée misschien commentaar kunnen leveren. Krachtens welke naoorlogse regeling was dit het geval?]

P. 341:

“Ik had het gevoel dat ik bij de NSB hoorde en dat heb ik nu nog. Als ik een film zie over de Jodenvervolging en zo, dan word ik daar helemaal beroerd van. Dan denk ik: daar heb ik óók bij gehoord”.

[Analyse: Het betreft opnieuw een internalisering van externe stereotypering. Een commentaar van Matthée was hier op zijn plaats geweest.]

Conclusies

Het boek kan uitnodigend zijn in de richting van allen die over dat verleden altijd hebben moeten zwijgen. De nazaten van de collaborateurs in de Tweede Wereldoorlog omvatten misschien toch wel zo'n 0.6 à 0.7 miljoen mensen. Maar ook dan blijft de kritiek van kracht: onjuistheden moeten gecorrigeerd worden.

Door de structuur die het boek heeft gekregen: interviews die een zeker gezag uitstralen, wordt dus met de hier en daar indrukwekkende relazen, een ondergeschoven beeldvorming over het verleden aangereikt. Het betreft kennisonrechtvaardigheid die bijdraagt aan ongunstige stereotypering.

34 BERKEL, B. VAN; TOBIE GOEDEWAAGEN (1895-1980) (EEN ONVERBETERLIJKE NATIONAALSOCIALIST); 2013

De publicatie (proefschrift 2012) van Van Berkel omvat de volgende hoofdstukken:

Prolog im Himmel p. 13-19

1. 1895-1915 De intellectueel p. 20-39
 2. 1916-1923 De bohémien p. 40-59
 3. 1923-1934 De filosoof p. 60-83
 4. 1934-1939 De ideoloog p. 84-117
 5. 1940 De persleider p. 118-146
 6. 1940-1943 De secretaris-generaal p. 147-187
 7. 1940-1943 De cultuurminnaar p. 188-231
 8. 1940-1943 De politicus p. 232-263
 9. 1943-1952 De gevangene p. 264-304
 10. 1952-1956 De emigrant p. 305-339
 11. 1956-1966 De revisionist p. 340-363
 12. 1966-1980 De nationaalsocialist p. 364-389
- Slotbeschouwing p. 390-404

Inleiding

Het onderzoek van Van Berkel omvat als hoofdinhoud de verwikkelingen rond de oprichting, de totstandkoming van de doelen en middelen, en de activiteiten van de Kultuurkamer tijdens de bezetting in de periode 1940-1945. Goedewaagen was als secretaris-generaal van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten verantwoordelijk voor een poging tot het invoeren van een nationaal-socialistisch organisatiemodel voor de Nederlandse cultuur. Het onderzoek gaat in op de autobiografie (*Levensbeschouwing*) van Goedewaagen tegen de achtergrond van de institutionele verhoudingen tussen bezetter, college van secretarissen-generaal, de Nederlandse SS en de NSB.

In haar inleiding karakteriseert Van Berkel Goedewaagen na de bezetting als iemand die:

“...had behoord tot de nazikopstukken die nog maar een paar jaar eerder alle Joden uit de Nederlandse samenleving hadden weggewerkt” (p. 13)

Goedewaagen had, aldus Van Berkel

“...geen enkele vorm van schuldbesef...” (p. 13) .

De *Levensbeschouwing* van Goedewaagen, die hij na de oorlog op verzoek van L. de Jong (RIOD) schreef, vindt Van Berkel echter een knap stuk werk dat bij de lezer sympathie opwekt voor het analytisch vermogen en de kennis van een man in de benarde situatie van het gevangenisleven (p. 14).

Goedewaagen dacht zijn naoorlogse *Levensbeschouwing* voor de latere geschiedschrijving te schrijven. Echter, Van Berkel stelt op p. 16:

“Goedewaagen ging echter de geschiedenis in niet als een held, maar als landverrader. Hij behoort dus meer tot de categorie van de schurken, over wie ook menige biografie is geschreven. En hoewel ook deze personages geschiedenis maakten, wil niemand, ook de biograaf niet, zich met hen identificeren” (p. 16/7).

Van Berkel echter wil toch op zoek gaan naar de man die ergens tussen de categorieën 'schurken' en 'onbeduidende mensen' in valt. De missers van Goedewaagen kunnen juist inzicht geven in het succes van het nationaal-socialisme, stelt Van Berkel:

“Wat drijft een intelligent man om de verworvenheden van het verlichtingsdenken als aftands te beschouwen en te geloven in een Nieuwe Orde waarin fundamentele waarden als gelijkheid en gelijkwaardigheid van mensen geen betekenis meer hebben” (p. 17).

Volgens Van Berkel is van Goedewaagen in de naoorlogse periode een karikatuur ontstaan, die Van Berkel probeert om te zetten in een

“...man van vlees en bloed...” (p. 19).

Deze omzetting is voor Van Berkel echter geen poging tot de door Goedewaagen zelf zo gewenste rehabilitatie (p. 19).

Van Berkel schetst in deze studie een overzicht van de jeugd en de intellectuele ontwikkeling van Goedewaagen; zijn maatschappelijke ontwikkeling, waaronder zijn vroege en latere relatie tot de NSB, na een universitaire carrière; zijn belangstelling voor het Duitse nationaal-socialisme; zijn afwijzing van het Nederlandse nationaal-socialisme; zijn benoeming tot secretaris-generaal van het Departement voor Volksverlichting en Kunsten; zijn conflict met Mussert en de NSB; zijn politieke weg naar eervol ontslag. Daarop volgt zijn penitentiaire geschiedenis en tenslotte treffen we drie hoofdstukken over zijn naoorlogse activiteiten en groeiend revisionisme en nationaal-socialisme.

[Analyse: Van Berkel heeft een uitgebreid proefschrift geschreven, waarin zij naar veel bronnen, en externe literatuur verwijst. Zij baseert zich ook op ongepubliceerde manuscripten van Goedewaagen. Dat vormt een zwakke plek in haar betoog. Ze had er beter aan gedaan deze manuscripten eerst te publiceren, dan er uit te citeren zonder dat controle door anderen mogelijk is.]

[Analyse: De publiekspublicatie van het onderzoek van Van Berkel is een tamelijk afstandelijk geschreven tekst, die desalniettemin diep ingaat op het gedachtengoed van Goedewaagen. Het onderzoek wordt gekenmerkt door de aanwezigheid van ongerefecteerde vooronderstellingen. Van Berkel heeft te veel de historische lijn van Goedewaagen zelf gevolgd en zij komt daardoor in moeilijkheden. Dat komt

onder meer tot uitdrukking in haar opvattingen over Mussert en de NSB. Op dat aspect zal hier ook ingegaan worden. Het doel van het voorliggende hoofdstuk is immers om de beeldvorming van NSB en NSB'ers bij Van Berkel te onderzoeken.]

Filosofie, levensbeschouwing en cultuuropvatting

De inleiding van Van Berkel kreeg de titel "*Prolog im Himmel*". Van Berkel ontleent deze termen aan Goedewaagen, die ze zelf weer ontleende aan Goethes *Faust*. Deze verwijzing geeft een indicatie van de cultuuropvattingen van Goedewaagen. Hij rekende zichzelf, als academisch geschoold filosoof, tot de hoge cultuur. Zijn vroege ontwikkeling bij de top van de Nederlandse literatoren (A. Roland Holst bijvoorbeeld) had hem een specifiek beeld meegegeven van wat onder cultuur verstaan moet worden. Daarmee samen hangt ook zijn Bildungs-ideaal, dat hij tijdens de bezetting 1940-1945 in de vorm van een corporatistische cultuurkamer vorm probeerde te geven.

De filosofische stromingen die Goedewaagen successievelijk vertegenwoordigde zijn: het neo-kantianisme; het hegelianisme, opvattingen van Nietzsche, en later een meer praktisch-politiek gericht corporatisme. Het zijn stromingen, die in het naoorlogse filosofiedebat nog maar een geringe rol speelden. Vooral de opkomende rol van de angelsaksische filosofiebeoefening (L. Wittgenstein, K. Popper), analytische stromingen en taalfilosofie hebben bijgedragen aan het laten afsterven van de overheersing van het continentale neo-kantianisme, hegelianisme en zelfs later van het Duitse existentialisme (M. Heidegger). Van Berkel geeft een uitgebreide uiteenzetting over de verschillende visies waarin het denken van Goedewaagen zich ontwikkelde.

[Analyse: Van Berkels proefschrift schijnt op dit punt uitgebreider te zijn. Misschien dat daar ook nog ontwikkelingsmotieven bij Goedewaagen aan de orde zijn. Er kan van uitgegaan worden dat de publiëksuitgave globaal een goed beeld geeft van de ontwikkeling van Goedewaagen.]

[Analyse: Goedewaagen had in de jaren 1930 misschien net zo goed existentialist kunnen worden, op basis van de (toen) nieuwe denkbelden van M. Heidegger (*Sein und Zeit*; 1926). Heidegger werd immers ook lid van de NSDAP. Toevalsfactoren in de ontwikkeling van Goedewaagen kunnen hier een rol hebben gespeeld.]

[Analyse: Van Berkel heeft, te oordelen naar de bronvermeldingen, de naoorlogse *Levensbeschouwing* van Goedewaagen voornamelijk gebruikt als handleiding voor haar geschiedschrijving. In het algemeen vertoont de tekst van Van Berkel een verhaallijn, waarbij men zich op gezette tijden afvraagt, wie er nu eigenlijk aan het woord is: Van Berkel of Goedewaagen?]

[Analyse: Hier en daar lijkt Van Berkel Goedewaagen te checken op juistheid. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de vraag of Goedewaagen al in 1936 of in 1940 (zoals hij zelf na de Tweede Wereldoorlog aangaf) lid werd van de NSB (p. 96). Van Berkel stelt dat bronnen aangeven dat Goedewaagen al in 1936 lid werd.]

Van Berkel ontwikkelt de term “*cultuurracisme*”. Zij gaat daarvoor te rade bij Goedewaagens na oorlogse *Levensbeschouwing*.

[Analyse: Van Berkel interpreteert de opvattingen van Goedewaagen aan de hand van literatuur van onder meer Ernst Nolte, Robert Paxton, Jacques de Kadt, George Mosse, enz. (p. 93 e.v.). Zij ontwikkelt hier een theorie op basis van na oorlogse denkbeelden. Deze mogen echter niet direct in verband gebracht mag worden met de levensbeschouwing van Goedewaagen voor en tijdens de oorlog. Het betreft een anachronistisch aspect in de opvattingen van Van Berkel. Het wordt op deze manier niet duidelijk wat we onder “*cultuurracisme*” kunnen verstaan. Het is op dit punt ook niet duidelijk wat de opvatting van Van Berkel is en wat van buitenaf geleend wordt om tot een sluitend betoog te komen.]

Van Berkel stelt op p. 95:

“Goedewaagens opvatting stond (...) ver van de gewelddadige uitwassen van het nationaalsocialisme, die hij zag als tijdelijke overgangssperikelen (...). Die redenering betekende dat hij in zijn gedachtegoed de weerzinwekkende aanvallen op Joden en andere ongewenste groepen kon negeren als tijdelijke uitwassen van voorbijgaande aard”.

[Analyse: Laten we er van uitgaan dat Goedewaagen niet op de hoogte was van de genocide tijdens de Tweede Wereldoorlog. Zolang er geen bronnen zijn die dergelijke kennis aantonen, moeten we uitgaan van de afwezigheid van dergelijke kennis (vgl. mijn hoofdstuk over Van der Boom (2012)). Wat Van Berkel definieert als *cultuurracisme* bij Goedewaagen slaat niet alleen op joden. Ook de verhouding van Goedewaagen ten opzichte van de afwezige cultuuropvattingen in de NSB, en zijn verzet daartegen, geeft een breder beeld dan alleen racisme. Goedewaagen was vermoedelijk van mening dat de elitaire cultuur van Europa (het avondland; Spengler wordt genoemd; zie p. 57) bedreigd werd.]

[Analyse: Als dit juist is, kunnen Goedewaagens opvattingen gezien worden als een persoonlijke denkgestalt waardoor hij vermoedelijk ook niet kon denken in termen van “...*weerzinwekkend*...”. De opvattingen van Goedewaagen en Van Berkels theorievorming over “*cultuurracisme*” vormen echter een niet bij elkaar te brengen geheel van opvattingen. Goedewaagens geïsoleerde oorlogskennis, en de toetsing daarvan aan objectief vanuit na oorlogse wetenschap ontstane denkbeelden, zijn niet tot elkaar herleidbaar. Ondanks het gegeven dat Van Berkel in de term *cultuurracisme* tot een relativering probeert te komen van de positie van Goedewaagen (tegenover een echt *racisme*) voert *cultuurracisme* tot eenzelfde segregatie als een echt *racisme*. Dat wil zeggen dat Van Berkel zich de moeite had kunnen besparen om het onderscheid aan te brengen. Misschien had ze het beter *cultuur-apartheid* kunnen noemen.]

[Analyse: Dat Goedewaagen “...*geen enkele vorm van schuldbesef*...” (p. 13) had, kan dus verband houden met een theoretisch anachronisme aan de kant van Van Berkel. Goedewaagen was tijdens de bezetting vermoedelijk niet op de hoogte van de genocidale gevolgen van de segregatie die hij nastreefde. Het was ook om een andere reden niet nodig voor Goedewaagen om, vanuit zijn *Levensbeschouwing*,

schuldbesef te hebben: de langdurige straf die hem krachtens de Bijzondere Rechtspleging werd opgelegd was voldoende om zijn schuld teniet te doen. Onze Grondwet eist van strafrechtelijk veroordeelden niet dat zij hun politieke opvattingen herzien.]

P. 223

“Goedewaagen gaf geen gevolg aan Frederiks’ verzoek (die in de zomer van 1942 Goedewaagens hulp inriep om een aantal joodse kunstenaars te vrijwaren van werkkampen en deportatie) en bevestigde daarmee definitief zijn medeplichtigheid aan de Jodendeportaties en zijn reputatie als harteloze antisemiet”

(en in samenhang met) p. 156

“...de protestbrief van het college (van secretarissen-generaal) tegen het ontslag van Joodse ambtenaren in februari 1941, die mede door Van Dam en Goedewaagen was ondertekend”

[Analyse: Goedewaagen's cultuuropvatting betekent niet automatisch dat hij daarmee meteen “...medeplichtig...” aan deportaties en een “...harteloze antisemiet...” moet worden genoemd. De geschiedschrijving in de periode 1945 tot op heden, laat wat dit betreft in het algemeen een te eenvoudige redeneertrant zien. Overigens is ook de afwezigheid van een antwoord van Goedewaagen aan Frederiks op zich geen bewijs voor medeplichtigheid en harteloosheid.]

[Analyse: Het lijkt overigens wel alsof Van Berkel aspecten van het cultuurstandpunt van Goedewaagen overneemt. Haar cultuurstandpunt komt vooral tot uitdrukking in de manier waarop ze over de NSB zal gaan schrijven. Verder is zij van mening dat er continuïteit bestaat tussen het Kultuurkamer-beleid van Goedewaagen in de Tweede Wereldoorlog, en het naoorlogse Nederlandse staatscultuurbeleid.]

De cultuuropvatting die Goedewaagen ontwikkelde in diens corporatistische ontwikkelingsfase omvat een hiërarchische structuur die van bovenaf bepaald en gestuurd wordt door gekwalificeerde personen (gildeleiders p. 220).

[Analyse: Op dit punt zijn de opvattingen van Goedewaagen niet anders dan die van de Amerikaanse dichter Ezra Pound, die zich in de jaren 30 aan de zijde van Mussolini schaarde. Pound stelde bijvoorbeeld: “*He has the right to speak, who possesses knowledge which the others do not*” (zie C. D. Heyman; Ezra Pound; 1976; ISBN 0-571-10782-6), of “*...acting in accordance with the Fascist policy of intellectual freedom and free expression of opinion by those who are qualified to hold it*” (idem; p. 113). Heyman vermeldt nog: “*The corporative system employs men who are qualified in one field to set the rules and standards for other fields, about which (a public that is ill-informed) usually knows nothing*” (p. 143).]

De ideeën van Goedewaagen zijn ten aanzien van de organisatie van cultuur corporatistisch van karakter, stelt Van Berkel (pp. 215 e.v.). Het beleid wordt vastgesteld door een “leider”. De Kultuurkamer in Nederland in de periode 40-45 werd opgezet vanuit deze praktisch-politieke visie.

[Analyse: De verbinding met “zuivering” is in dit verband niet alleen antisemitisch van aard. De verhouding van Goedewaagen ten opzichte van de NSB geeft ook al aan dat Goedewaagen zich hoog gekwalificeerd achtte boven het laagculturele standpunt van de NSB.]

De verhouding van Goedewaagen tot Mussert en NSB

De verhouding van Goedewaagen tot de NSB speelt een belangrijke rol bij Van Berkel.

Al op 26 juni 1940 was er een eerste contact tussen Seyss-Inquart en een aantal vooraanstaande Nederlandse nationaal-socialisten (waaronder Goedewaagen) die de SS-ideologie ondersteunden (p. 122). Er was toen nog geen contact van de bezetter met Mussert en de NSB.

Mussert echter tipte, aldus Van Berkel, Goedewaagen eind oktober 1940 voor de post van secretaris-generaal van het Departement voor Kunsten en Volksvoorlichting (DKV) (p. 150).

[Analyse: Toen zal het Mussert misschien nog niet duidelijk geweest zijn hoe sterk Goedewaagen de Duitse SS-lijn nastreefde. In *Passer en Speer - Eerste Reeks* (1941) hoofdstuk *Bloedgemeenschap* (een voordracht van Goedewaagen op 5 april 1941; p. 63) verwijst Goedewaagen uitdrukkelijk naar de rassenleer van Gobineau, Rosenberg en Günther (p. 68). Hij stelt: “*De moderne S.S.-gedachte is zuiver Platonisch: adelsgedachte in verwerkelijking met de middelen van moderne eugenese en erfhygiëne*”. Van Berkel schetst op de pp. 126/7 dergelijke opvattingen van Goedewaagen op de voorpagina van het weekblad *De Waag* van 6 juni 1940, waarvan Goedewaagen in mei 1938 journalistiek medewerker was geworden. Goedewaagen schreef: “*Onze (letterlijk bij Van Berkel - dk) Volk wil uitzuivering van alle Joden, die zich in het voorlichtingsapparaat, in pers, film, radio, leeszaal en volksuniversiteit hebben opgedrongen*”. Mussert had misschien toch op de hoogte kunnen zijn.]

[Analyse: Mussert bleef een tegenstander van de SS-ideologie. In Duitsland werd door Goebbels mogelijk zelfs over de “*jodenbeweging van Mussert*” gesproken (Van Berkel p. 238).]

[Analyse: In feite is het onderzoek van Van Berkel een schets van de institutionele verhoudingen tussen bezetter, departementen en het Nederlandse nationaal-socialisme. De rol van Mussert is daarom steeds van belang. We kunnen aannemen dat het Mussert pas in de loop van het eerste jaar van de bezetting duidelijk werd, dat zijn Nederlandse visie op het nationaal-socialisme in slechte aarde viel bij de bezetter. Tegelijk wilde de bezetter hem niet laten vallen, omdat hij getalsmatig de belangrijkste vertegenwoordiger was van de Nederlandse nationaal-socialisten.]

Beeldvorming ten aanzien van Mussert en de NSB

Omdat dit onderzoek primair ingaat op mogelijke stereotypering van de NSB, worden nu passages van Van Berkel aan de orde gesteld waarin onder meer de verhouding van Goedewaagen en Mussert/NSB geschetst wordt:

p. 118:

“Toch beschouwde menigeen ‘de Waagmensen als NSB’ers in smoking, dus minder gevaarlijk dan echte NSB’ers’ “.

[Analyse: Met “*Waagmensen*” worden vermoedelijk Goedewaagen c.s. bedoeld, als medewerker van het weekblad *De Waag*. Het is vermoedelijk een citaat uit een brief van Rost van Tonningen. Van Berkel maakt niet duidelijk wat en wie “...menigeen...” is. Het betreft een niet-kwantificeerbare grootheid.]

Op p. 131 stelt Van Berkel

“Nu begreep (Goedewaagen) echter dat openlijke aansluiting bij de invloedrijkste machtspartij onontkoombaar was als hij een rol van betekenis wilde spelen”

en

“Hoewel de NSB in de eerste oorlogsweken nog nauwelijks bevoegdheden had, leek het Goedewaagen wel voor de hand te liggen dat de Duitsers rekening zouden houden met de grootste van de nationaalsocialistische partijen in Nederland”

[Analyse: Uit het gegeven dat de door de bezetter aangestelde secretarissen-generaal Van Dam en Snijder geen lid van de NSB waren, en zij door Seyss-Inquart allen al in een vroeg stadium (juni 1940) waren ontvangen, en dat dit niet het geval was voor Mussert, mogen we afleiden dat dit verkeerde inschattingen van Goedewaagen waren. De NSB kreeg geen bevoegdheden, en voor zover dat in naam het geval was, is gesproken van “...een wassen neus...”. Van Berkel doet het hier, en op andere nog te noemen plaatsen voorkomen, alsof de NSB een werkelijke machtsrol speelde in het Nederlandse middenveld. Dat is vrijwel zeker onjuist.]

P. 132

“...Goedewaagen als een enthousiast pleitbezorger van een Groot-Germaans rijk, waarin Nederland zou worden opgenomen, en Mussert als aanhanger van zichzelf, de toekomstige leider van een zelfstandige nationaalsocialistische staat, verbonden met Duitsland in een statenbond”

[Analyse: Hier zien we dat Van Berkel Mussert voorstelt als een onvermogenfantast. De organisatorische kwaliteiten van Mussert, als ingenieur in de jaren 20, als leider van de NSB en als kapitalist in de jaren 1930 (hij maakte zichzelf miljo-

nair; zie het hoofdstuk over Pollmann), kunnen door Van Berkel niet doorgetrokken worden naar Mussert's uiterst moeilijke positie tijdens de bezetting.]

P. 137

“Evenmin achtte Seyss-Inquart de politieke kwaliteiten van Mussert erg hoog”

[Analyse: Opnieuw neemt Van Berkel een beeldvormend oordeel over zonder daarop zelf enig commentaar te leveren.]

P. 138

“Een jaar later zou de NSB zich al zo sterk met de bezetter hebben ingelaten, dat de meerderheid van haar aanhangers de Duitse aanwijzingen zou blijven volgen...”

[Analyse: hetzelfde gold voor het college van secretarissen-generaal, de “vooorlogse” burgemeesters, en de meerderheid van de Nederlandse ambtenaren (Denk aan de ariërverklaring. Van Berkel laat opnieuw een specifieke beeldvorming ten aanzien van de NSB doorklinken.)]

P. 141

“Algauw ontdekte Goedewaagen (...) dat (...) ‘wat de cultuur in het algemeen en de kunst in het bijzonder aangaat, [...] de NSB een onbeschreven blad papier’ was. (...) Voor Mussert was het culturele vraagstuk allerm minst opportuun...”

en p. 142

“De NSB vond cultuur ‘nutteloos en nodeloos’ “

[Analyse: Omdat Van Berkel in haar onderzoek toewerkt naar een positief beeld van het cultuurbesef van Goedewaagen, kan de hier beschreven passage alleen maar bijdragen aan een negatief beeld omtrent cultuur aan de kant van de NSB. De beeldvorming van Van Berkel draagt hier bij aan een positionering van een hogere, culturele status van Goedewaagen tegenover een lagere culturele status van Mussert en zijn NSB. Van Berkel verlaat hier het terrein van de interpretatie. Ze doet het voorkomen alsof zij over kan gaan naar een objectieve plaatsbepaling.]

P. 149

“Bovendien zal de samenwerking met de platvloerse Fritz Schmidt (en Mussert) Snijder als hoogleraar niet erg hebben aangesproken”

[Analyse: Waarom (ingenieur) Mussert niet op een vergelijkbaar niveau met Snijder zou kunnen spreken, wordt niet duidelijk. Van Berkels interpretatie levert een ongunstige beeldvorming van Mussert op. Schmidt was Generalkommissar onder Seyss-Inquart. Het is best mogelijk dat Schmidt “*platvloers*” was. Van Berkel

koppelt Mussert aan Schmidt en geeft daarmee cultuurverschil aan, waarvan het de vraag is of die waargemaakt kan worden.].

P. 150

“Pas toen het plan voor het Departement voor Volksvoorlichting klaarlag en door Goedewaagen was besproken en goedgekeurd, kwam Mussert hem (post festum) zijn zegen geven, aldus Goedewaagen”

[Analyse: Mussert krijgt in Van Berkel's voorstelling van zaken weer van doen met minachting (“post festum”).]

Pp. 152/3

“Zo zou op aandrang van de NSB en Schmidt een afdeling Propaganda worden opgericht, die, tegen de bedoeling van Goedewaagen in, steeds meer verknoopt raakte met de propaganda-afdeling van de NSB”.

en

“...onder druk van de Duitsers en de NSB (werd) voortdurend geschoven met functies en ambtenaren”.

[Analyse: Van Berkel vermeldt hier geen bronnen. De kans is groot dat zij zich hier voornamelijk baseert op de naoorlogse autobiografie van Goedewaagen. Of dit een juiste voorstelling van zaken is, valt hier niet te verifiëren. De geschetste machtsrol van de NSB is onwaarschijnlijk tegen de achtergrond van de door Van Berkel geschetste voortdurende machtscontrole vanuit de instituten van de bezetter.]

[Analyse: Eenzelfde commentaar blijft bestaan ten aanzien van een op dezelfde pagina genoemde rol van “dwarskijkers” die Goedewaagen “...min of meer...” opgedrongen zouden zijn door Mussert.]

P. 156

“...traden vier nationaalsocialisten toe tot het college (van secretarissen-generaal) (...). Zij waren daarmee op Mussert na de hoogste gezagsdragers van het Nederlandse nationaalsocialisme”

[Analyse: opnieuw doet Van Berkel het voorkomen alsof Mussert met de NSB onder de bezetter een werkelijke machtspositie had. Dat is vrijwel zeker een onjuist beeld. De bezetter had Mussert juist gepasseerd omdat hij niet uitdrukkelijk pro-Duits was en omdat hij zich verzette tegen de SS-ideologie. Van Berkels “Organisatieschema DVK-Duitse bezettingsmacht” (p. 234. DVK = Departement van Volksvoorlichting en Kunsten) hangt direct samen met het bovengeschetste beeld van de machtsverhoudingen. In het Organisatieschema hadden vanuit de bezetter alleen lijnen met pijlen neerwaarts in de richting van de NSB mogen worden gegeven. Van Berkel laat dergelijke beïnvloedingspijlen achterwege, maar

suggereert in haar voorafgaande tekst een voortdurende machtspositie van Mussert en de NSB die niet in overeenstemming is met het gegeven bronmateriaal. Zij spreekt in dit verband over “...informele invloedsferen...”, die in het onderzoek niet worden geëxpliciteerd.]

[Analyse: Een en ander wordt bevestigd door de uitspraak van Van Berkel op p. 159:

“In de loop van 1941 was het Goedewaagen in de dagelijkse gang van zaken langzaam gaan dagen dat hij weliswaar de baas was van het DVK, maar dat hij op zijn beurt verantwoording moest afleggen, en sterk gecontroleerd werd door het Rijkscommissariaat (Seyss-Inquart), de Hauptabteilung für Volksaufklärung und Propaganda (Schmidt) en zijdelings door de NSB (Mussert) die weer in direct contact stond met Schmidt...”.

Het woord “...zijdelings...” in dit verband is een niet-kwantificeerbare grootheid. Hoe sterk was die zijdelingse macht van Mussert? Van Berkel geeft de grootte van de macht in deze verhoudingen niet aan. Daarvoor is geen valide bronmateriaal beschikbaar. Haar belangrijkste bron is vermoedelijk weer Goedewaagen zelf.]

P. 162

“Te laat zag (Goedewaagen) in hoe de NSB en de fanatieke NSB'ers de werking van het departement ondermijnden en de sfeer stelselmatig verziekten”

[Analyse: Hier zien we hoe een geleidelijke opbouw van beeldvorming, die in eerdere pagina's al aan de orde is gesteld, culmineert in een definitieve stereotyperende beeldvorming ten aanzien van de NSB. Aangenomen kan worden dat Van Berkel dit beeld overneemt van Goedewaagen.

Het zou niet Goedewaagen zelf geweest zijn, of de rol van de zonder meer overheersende bezetter, die de uiteindelijke ondergang van Goedewaagen bepaalden, maar het zou de rol van Mussert en de NSB geweest zijn die hier bepalend was. Termen als “...fanatieke NSB'ers...”, “...ondermijnden...” en “...verziekten...” bepalen het ongunstige beeld dat geschetst wordt. Dergelijke termen worden niet ten aanzien van Goedewaagen zelf, ten aanzien van de niet NSB-leden onder de secretarissen-generaal en ten aanzien van de topbestuurders van de bezetter gehanteerd. Dat wat Van Berkel voor ogen heeft, is een stelselmatige negatieve beoordeling van de positie en de rol van Mussert en de NSB.

Dit is temeer merkwaardig, omdat de op de SS-ideologie gerichte attitude van Goedewaagen sterker als collaboratie aan de Duitse bezetter aangemerkt kan worden dan de opstelling van de NSB dienaangaande.]

[Analyse: Een en ander komt ook tot uitdrukking op bijvoorbeeld p. 166, waar Van Berkel zonder bronvermelding ten aanzien van het door Goedewaagens departement ontwikkelde affiche voor de documentaire *De eeuwige Jood* stelt: “*In het algemeen zelfs onder vele NSB'ers, werkte dit affiche irriterend...*”. Van Berkel plaatst hier geen commentaar bij de niet-kwantificeerbare grootheid “...vele...”.

Hoeveel zijn dat er dan wel? Hoorde Mussert daar misschien ook bij? Wat is de betekenis van de term "...zelfs...."? Een en ander is indicatief voor de vooronderstellingen van Van Berkel. Het versterkt de gedachte dat de specifieke inhoud van het Nederlandse nationaal-socialisme (de versie van de Mussert-meerderheidsfractie) tot op heden weinig doordacht en weinig genuanceerd geanalyseerd is.]

P. 170:

"In (Schmidt's) politiek van zelfhandhaving traden hij en zijn medewerkers van de Rundfunkbetreuungsstelle de afspraken met het DVK met voeten, gooiden het op een akkoordje met de NSB en brachten allerlei propaganda zonder overleg met Goedewaagen op de radio".

[Analyse: In dit fragment dat geen bronverwijzing kreeg, baseert Van Berkel zich vermoedelijk weer op de naoorlogse biografie van Goedewaagen. Ook hier worden de bezetter en de NSB op een voet van gelijkwaardigheid geschets. De kans is groot dat die gelijkwaardigheid op deze manier niet bestaan heeft.]

P. 185:

"De intussen verziekte sfeer tussen Goedewaagen en Mussert..."

[Analyse: de verhoudingen worden door Van Berkel niet als (micro)politieke tegenstellingen gezien maar als relationele aspecten. Een (micro)politieke analyse van dit geheel aan verhoudingen had ons vermoedelijk een ander, plausibeler beeld opgeleverd. Namelijk de tegenstelling tussen de SS-positie van Goedewaagen tegenover de positie van het Nederlandse nationaal-socialisme onder Mussert.]

P. 187:

"Voortaan zette (Goedewaagen) het gedachtegoed van de NSB honend weg als 'klein', 'liberalistisch', niet meer van deze tijd"

[Analyse: Als Van Berkel dit aspect verwerkt had in haar voorafgaande uiteenzettingen over Mussert en zijn meerderheidsfractie in de NSB, had het beeld er in het algemeen anders uitgezien.]

P. 222;

"Over de gildeleiders kan in het algemeen gezegd worden dat het stereotype van de opportunistische NSB'er niet voor allen opgaat".

[Analyse: Van Berkel gebruikt het woord *stereotype* hier niet als een analytische sociaalwetenschappelijke term, maar als een aanduiding van een in de geschiedschrijving aanvaard houdingsaspect van NSB'ers: ook voor Van Berkel zijn NSB'ers in het algemeen opportunisten. Omdat dit verschijnsel niet statistisch

onderzocht is, en we dus niet weten of dit houdingsaspect voor NSB'ers in het algemeen heeft gegolden, geeft het aan dat Van Berkel haar studie heeft verricht vanuit a priori vaststaande vooronderstellingen, die niet onderworpen werden aan kritische beschouwing.]

P. 236

“Uiteraard was Mussert het met tal van Germaans gerichte beleidsbeslissingen van Goedewaagen niet eens; lukte het hem niet via intriganten als Voorhoeve en Van der Vegte het beleid naar zijn hand te zetten, dan probeerde hij het via Schmidt”

[Analyse: Het in dit verband spreken over “...intriganten...” geeft weer een sterke overeenstemming met de manier waarop Te Slaa/Klijn (2009) zich in het algemeen over de NSB uitlaten. Het betreft een type geschiedschrijving, die slechts tot doel heeft Mussert en zijn meerderheidsfractie van Nederlandse nationaal-socialisten op een ongunstige manier voor te stellen. Dat Mussert zijn eigen manieren had om (micro)politieke doelen te bereiken, is in het algemeen niet zo vreemd. Dat is een specifiek aspect van politiek, ook als die de vorm van dictatoriale systemen aanneemt.]

De machtspositie van de bezetter

Hieronder volgen enkele passages waarin de machtspositie van de bezetter in de tekst van Van Berkel aan de orde komt:

P. 172

“In de praktijk echter maakte het Duitse Filmreferat van het Rijkscommissariaat de dienst uit...”

[Analyse: Hier blijkt weer de overheersende rol van de bezetter. In tegenstelling tot de door Goedewaagen en Van Berkel veronderstelde rol van Mussert of de NSB]

P. 227

“Namens Seyss-Inquart hield de Theaterdezernent dr. Joachim Bergfeld toezicht op de Kultuurkamer”

[Analyse: Deze uitspraak bevestigt nogmaals de overal aanwezige macht en de controle van de bezetter. Dit in tegenstelling tot de gedachte dat bijvoorbeeld Mussert en de NSB een machtig middenveld beheersten. Dit laatste is vermoedelijk een onjuist beeld, dat Van Berkel op enkele eerder genoemde plaatsen ingang probeert te doen vinden.]

P. 232

“De hoofdrolspelers om de macht in Nederland waren Seyss-Inquart, Himmler met zijn vazal Rauter, Bormann met zijn vazal Schmidt, en Mussert”

[Analyse: in vervolg op het vorige commentaar zien we hier weer zo'n locatie bij Van Berkel, waarin ze het doet voorkomen alsof Mussert een daadwerkelijke machtsfactor tegenover Himmler, Bormann, Schmidt zou zijn geweest. Op dit punt is de reguliere geschiedschrijving (bijvoorbeeld L. de Jong) plausibeler: Mussert had geen macht en kreeg die niet. De vergelijkingen van Van Berkel snijden geen hout.]

Continuïteit?

De eindconclusie van het onderzoek van Van Berkel is dat de door Goedewaagen voorbereide cultuurpolitiek, materieel in het naoorlogse beleid werd overgenomen.

[Analyse: De naoorlogse cultuurpolitiek kwam sterk onder invloed te staan van sociaaldemocratische en op de achtergrond communistische belangen, die qua materiële vorm misschien niet afweken van wat Goedewaagen had gerealiseerd. Voor wat betreft de naoorlogse corporatistische vorm (Raad voor de Kunst) was er wel enige overeenkomst met het nationaal-socialistische model. Qua inhoud en democratische mobiliteit verschilde het fundamenteel daarvan. Van Berkel noemt dit laatste aspect wel, maar de waardering die bij haar te bespeuren valt ten aanzien van een continuïteitsgedachte van Goedewaagens beleid in een naoorlogs beleid is toch heel overheersend. Het lijkt me geen plausibel verhaal.]

Concluderend

Het blijkt dat Van Berkel in het algemeen vooraf vaststaande meningen over Mussert en zijn Nederlands nationaal-socialistische meerderheidsfractie had, die zij niet op een kritische wijze onderzoekt.

De ongunstige beeldvorming ten aanzien van Mussert van de kant van Goedewaagen wordt door Van Berkel zonder commentaar overgenomen.

Op dit punt draagt Van Berkel bij aan een voortgaande ongunstige stereotypering van de Nederlandse nationaal-socialisten. De door haar gehanteerde werkwijze: monografische geschiedschrijving op basis van een nauwelijks van kritische kanttekeningen voorzien geschrift van de gemonografeerde zelf, is ook niet de meest aantrekkelijke methode.

Continuïteit tussen de nationaal-socialistische cultuurpolitiek van de Kultuurkamer en de naoorlogse cultuurpolitiek is onwaarschijnlijk.

CONCLUSIES EN NABESCHOUWING

Gezien het ontsluitende karakter van het onderzoek, en gezien de complexe geschiedkundige vorm van het materiaal was het steeds nodig het onderzoeksmateriaal in de tekstlocatie te beoordelen op inherente verbanden. Op diverse plaatsen werden onjuistheden in de geschiedschrijving ten aanzien van de Nederlandse collaboratie in de Tweede Wereldoorlog aangetroffen.

De indicator *kennisonrechtvaardigheid* is in hoofdstuk 1 (Theoretische kader en opzet van het onderzoek) uitgewerkt naar meerdere mogelijke mechanismen. De volgende mechanismen van kennisonrechtvaardigheid werden in het onderzoeksmateriaal vastgesteld:

- * Omdraaiing van perspectief (de NSB krijgt de schuld van daden die in feite door de Duitsers geïnitieerd zijn)
- * (Niet)-getalsmatige pseudo-statistiek (riskante inschattingen die tot te stellige oordelen leiden)
- * Niet-kwantificeerbare grootheden (uitspraken als "sommige", "enkele", "veel" die zonder specifieke cijfermatige aanduiding betekenisloos zijn, maar in het onderzoeksmateriaal een ponerende rol krijgen)
- * Deel-geheel conversie (daden van enkelen worden toegeschreven aan totale sociale categorieën)
- * Verworpen, maar toch gepubliceerde toetsingen
- * Verdergaande beschuldiging dan uit de bronnen afleidbaar is
- * Onjuist verwerkte bronnen
- * Kritiekloze recursieve verwijzing (als auteurs zich kritiekloos beroepen op auteurs die hen voorgedaan zijn dan neemt het effect bij iedere generatie toe)

Het heeft geen zin de mechanismen van de indicator *kennisonrechtvaardigheid* hier in kwantitatieve zin te tellen. Wel kan in dit geval van meer of minder gesproken worden. Het betreffen hier immers geen niet-kwantificeerbare grootheden. De hoofdstukken waarin de verschillende tekstbronnen zijn geanalyseerd kunnen geraadpleegd worden voor een indicatie van de omvang waarin bepaalde indicatoren aan de orde zijn. Gesteld kan worden dat de indicator *kennisonrechtvaardigheid* in de onderzochte literatuur ruimschoots en structureel aanwezig is. Hij bepaalt de algemene ongunstige beeldvorming ten aanzien van NSB en NSB'ers. Waar hier over NSB of NSB'ers gesproken wordt, is bedoeld de Mussert-meerderheidsfractie die circa 92% van de Nederlandse nationaal-socialisten omvatte.

De indicator *kennisonrechtvaardigheid* is in zijn verschillende mechanismen zodanig voorhanden in het bestudeerde materiaal, dat besloten kan worden tot een bevestiging van de onderzoekshypothesen. Als resultaat van dit onderzoek kunnen de onderzoekshypothesen 3, 4 en 5; zie hoofdstuk 1 (Theoretisch kader en opzet van het onderzoek) de status van plausibele wetmatigheden krijgen.

wetmatigheid 1 (op basis van hypothese 3): *Het rechtsoordeel en de schuld van de zware veroordelingsgevallen in de Bijzondere Rechtspleging is maatschappelijk geprojecteerd op de totale sociale categorie Nederlandse nationaal-socialisten.*

wetmatigheid 2 (op basis van hypothese 4): *Deze projectie bestaat uit toewijzing van racisme en bestrafbaar Duits bezettingsbeleid aan de totale sociale categorie Nederlandse nationaal-socialisten.*

wetmatigheid 3 (op basis van hypothese 5): *Deze projectie wordt gekenmerkt door ongunstige stereotypering.*

Het resultaat van het onderzoek is dat besloten kan worden tot kennisonrechtvaardigheid en ongunstige stereotypering ten aanzien van NSB en NSB'ers. Deze kennisonrechtvaardigheid en ongunstige stereotypering geldt niet alleen voor geschriften van degenen die geen nazaat van Nederlandse nationaal-socialisten zijn, maar ook voor de geschriften van degenen die juist wel familiale verbindingen met de voormalige collaborateurs hadden. Drion, Van den Berg (als literatoren; zie hoofdstuk 32) hebben niet alle details van hun historische feituitspraken goed nagetrokken. In beide gevallen wordt de NSB in verband gebracht met traumatische onderdelen van de oorlogsgeschiedenis die onjuist blijken te zijn, en die alleen maar verder kunnen bijdragen aan het heersende cultureelpolitieke klimaat dat door de standaardgeschiedschrijving ten aanzien van de collaboratie tot stand is gebracht.

De conclusies leiden ook tot inhoudelijk geschiedkundig *inzicht*: de navolgende tendensen in en ten aanzien van het optreden van de Mussert-meerderheidsfractie (circa 92% van de Nederlandse nationaal-socialisten) kunnen geconstateerd worden:

- 1 De achterban van de NSB was structureel niet gericht op deportatie van joden. Het antisemitisme van de NSB was gematigd en week niet af van die onder de Nederlandse bevolking in het algemeen. Dit gematigde antisemitisme was niet gericht op vernietiging.
- 2 Er was sprake van integriteit en ethiek in het politieke denkkader van Mussert en de NSB.
- 3 Deze gerichtheid is consistent met gegevenheid 9 (hoofdstuk 1): meer dan negentig procent van de geïnterneerden werd na de zomer van 1946 als 'licht geval' feitelijk ontslagen van rechtsvervolging of procedureel veroordeeld voor de tijd van het voorarrest.
- 4 De in de bestaande geschiedkundige onderzoeken genoemde voorbeelden van uitspraken van individuele NSB'ers over deportatie van joden uit Nederland kunnen als structureel afwijkend van de normale distributie worden opgevat. Ze zijn niet kenmerkend voor de algemene politieke lijn van de NSB en van de NSB'ers.
- 5 Van uitspraken op dit terrein in interne bladen of in de openbare pers van de NSB, kan niet met zekerheid vastgesteld worden dat dit 'eigen' uitspraken van de NSB waren. De persinvloed van de bezetter strekte zich ook diepgaand over de NSB uit.
- 6 Het gebruikte geweld van de Weer-Afdelingen (WA) van de NSB was niet structureel maar incidenteel en kleinschalig.

7 Er is sprake van pogingen tot interorganisatiele ruiltransacties met de bezetter, die door de opstelling van de bezetter niet werden gehonoreerd, maar veelal in het tegendeel werden omgedraaid.

8 Er is vermoedelijk structureel sprake van aanvaardbaar gedrag bij de NSB-burgemeesters.

9 De op de Nederlandse nationaal-socialisten toegepaste Bijzondere Rechtspleging werd gekenmerkt door een beperkt rechtsgevoel en door een beperkte behoefte aan rechtsvinding.

10 In de naoorlogse behandeling van de Nederlandse nationaal-socialisten was sprake van schendingen van mensenrechten op het terrein van de rechtspraak en van de structurele en persoonlijke behandeling.

De maatschappelijke uitgebreidheid van de wetmatigheden

Het gaat bij het gekozen onderzoeksmateriaal om in het algemeen positief gerecenseerde geschiedkundige, sociologische, essayistische en literaire werken. In de vorm van (enkele) proefschriften zijn ze toegelaten tot het wetenschappelijke circuit. Van enige vorm van onthulling van kennisonrechtvaardigheid of van ongunstige stereotypering ten aanzien van de Nederlandse nationaal-socialisten is geen sprake geweest.

De conclusie is dan ook, dat voor de Nederlandse samenleving in het algemeen besloten kan worden tot het functioneren van de drie hierboven geformuleerde wetmatigheden. Er is in Nederland sprake van structurele kennisonrechtvaardigheid en van ongunstige stereotypering ten aanzien van NSB en NSB'ers.

In de afgelopen 75 jaar is er geen sprake geweest van openbare gezaghebbende wijziging van de gangbare opvattingen op dit specifieke gebied.

In termen van Fricker betreft het zowel getuigende als hermeneutische kennisonrechtvaardigheid. Ten aanzien van de hermeneutische kennisonrechtvaardigheid betreft het een gereïficeerd bestanddeel in een non-reflectieve laag van het maatschappelijke bewustzijn.

Het onderzoek *kritische beschouwingen over collaboratie* wijst in de richting van een genuanceerder visie op NSB en NSB'ers dan tot nu toe het geval is geweest in de Nederlandse geschiedschrijving.

LITERATUUR

- * Badings, H. (1936), *De hedendaagsche Nederlandsche muziek*, Amsterdam: Bigot & van Rossum
- * Belinfante, A.D. (1978), *In plaats van bijltjesdag (De geschiedenis van de Bijzondere Rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog)*, Assen, Koninklijke Van Gorcum
- * Belinfante, A.D. (2006), *In plaats van bijltjesdag (De geschiedenis van de Bijzondere Rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog)*, Amsterdam, Amsterdam Academic Archive
- * Berg, Y. van den (2013), *De viool van mijn moeder*, Sijthof
- * Berger, P.L. en T. Luckmann (1966) *The Social Construction of reality - A treatise in the sociology of knowledge*, New York, Anchor Books
- * Berkel, B. van (2013), *Tobie Goedewaagen (1895-1980) (Een onverbeterlijke nationaal-socialist)*, Amsterdam, De Bezige Bij
- * Blom, J.C.H. (2007), *In de ban van goed en fout - Geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland*; Boom, Amsterdam
- * Boer, J.; (1945) *Provinciaal Inspectrice van Drenthe van het Bureau Jeugdzorg van het Militair Gezag in een artikel in Vrij Nederland van 15 september 1945*
- * Bolle, L.; (z.j.); *Kinderen van NSB'ers - De opkomst en problematiek van een slachtoffergroep geplaatst binnen het algemene denken over de psychische gevolgen van de Tweede Wereldoorlog; (vindplaats: www.jhsg.nl):*
- * Boom, B. van der (2012), *'Wij weten niets van hun lot' (Gewone Nederlanders en de Holocaust)*, Amsterdam, uitgeverij Boom
- * Boorsma, N.; (1990); *scriptie Schaduwkinderen*(1990)
- * Bothof, G. (2012), *Een waterkoning in woelig water - Leven en goed van Ir. Jan Homan van der Heide*, in: *Nieuwsbrief Historische Vereniging Dorp Diepenveen en Omgeving No. 27*, p. 5-7
- * Bothof, G. (2013), *F.L.Rambonnet - Een collaborateur in Deventer en zijn vervolging in 1945*, in: *Deventer Jaarboek 2013* p. 51-67, *Historische Vereniging Deventer*, ISBN 978-90-79701-28-5
- * Broek, G. (2014) *Weerkorpsen. Extreemrechtse strijdgroepen in Amsterdam 1932-1942*; diss. Amsterdam 2014
- * Broek, R. van den (2010), *Guantánamo in Nederland - Een blinde vlek in ons geschiedenisonderwijs*, in: *KLEIO-3*, pp. 12-13

- * Broekmeyer, M. (2006), *Bedrogen bedriegers - Stalin contra Hilter*, Amsterdam, Mets & Schilt
- * Bureau Bijzondere Jeugdzorg (1950) gepubliceerd eindverslag
- * Charles, J.B. (2006), *Volg het spoor terug*, Amsterdam; 1953, 1984, [tekst vergeleken met www.dbnl.nl], Amsterdam, De Bezige Bij
- * Cohen, M. (2017), *De nazi-leerling - de schuldige jeugd van Dick Woudenberg*; Uitgeverij Atlas Contact, Amsterdam/Antwerpen
- * Croes, M., & P. Tammes (2004), 'Gif laten wij niet voortbestaan'. Een onderzoek naar de overlevingskansen van joden in de Nederlandse gemeenten 1940-1945, Amsterdam, Aksant
- * Damsma, J.M.; *Nazis in the Netherlands: a social history of national socialist collaborators, 1940-1945*; 2013; dissertatie; Universiteit van Amsterdam; file ID 489991
- * Damsma, J. en E. Schumacher (2009), "De strijd om Amsterdam", in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 124-3, pp. 329-348
- * Damsma, J. en E. Schumacher (2010), *Hier woont een NSB'er (nationaal-socialisten in bezet Amsterdam)*, Amsterdam: Boom
- * Davies, P. (2004), *Dangerous liaisons: collaboration and World War II*, Harlowe, Pearson Education Limited
- * Diederichs, M. (2006), *Wie geschoren wordt moet stil zitten: de omgang van Nederlandse meisjes met Duitse militairen*, Amsterdam, Boom
- * Drion, B. (z.j.), *Porselein (Roman over een verzwegen oorlogsverleden)*, Uitgeverij Marmer
- * Ebberink, J.L.M., (2015), *Vraaggesprek met Dick Kampman over zijn onderzoek naar stereotypering van de NSB en hoe dat kon blijven bestaan*, Groningen
- * Eefting, H. (2007), *De Bijzondere Rechtspleging 1944-1952 (Rampzalige gevolgen voor politieke delinquenten en collaborateurs)*, Soesterberg, Aspekt
- * El, C.G. van (2002), *Figuraties en verklaringen: Stijlgebonden schoolvorming in de Nederlandse sociologie na 1968*; Aksent
- * Enning, B. (2014), *Spreken over fout - Hoe kinderen van collaborateurs het zwijgen verbraken, 1975-2000*; Uitgeverij Balans
- * Flap, H. en M. Croes (2001), *Wat toeval leek te zijn maar niet was (jodenvervolging in Nederland)*, Amsterdam, Het Spinhuis

- * Fricker, M (2007), *Epistemic Injustice (Power and the Ethics of Knowing)*, Oxford, University Press
- * Gans, E.E. (2010), Iedereen een beetje slachtoffer, iedereen een beetje dader, *De Groene Amsterdammer*, 28-01-2010, pp. 22-29
- * Girard, R (1993), *God en geweld: over de oorsprong van mens en cultuur*, uitgeverij Lannoo
- * Grevers, H. (2013), *Van landverraders tot goede vaderlanders - de opsluiting van collaborateurs in Nederland en België, 1944-1950*, Amsterdam, Balans
- * Groen, K. (1974), *Landverraders; wat deden we met ze?*, Baarn, Anthos Boeken
- * Groen, K. (1984), *Landverraad; de berechting van collaborateurs in Nederland*, Weesp, Unieboek
- * Groen, K. (2009), *Fout en niet goed: de vervolging van collaboratie en verraad na de Tweede Wereldoorlog*, Hilversum, Schuyt & Co / Just Publishers
- * Groeneveld, G. (2005), *Anton Mussert: Nagelaten Bekentenissen, Verantwoording en celbrieven van de N.S.B.-leider*, Nijmegen, VanTilt
- * Gurvitch, G. (1963), *La vocation actuelle de la sociologie*, Parijs: Presse Universitaire de France
- * Havenaar, R. (1983), *De NSB tussen nationalisme en 'volkse' solidariteit (De vooroorlogse ideologie van de Nationaal Socialistische Beweging in Nederland)*, Den Haag
- * Hazeu, W. (2005), *Vestdijk een biografie*, Amsterdam, De Bezige Bij
- * Herinneringscentrum Kamp Westerbork (1995), *lesbrief Ben, Een jongen in de oorlog*, Hooghalen, ISBN 90-72486-03-x
- * Heijden, C. van der (2001), *Grijs verleden: Nederland en de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam, Uitgeverij Contact
- * Heijden, C.van der (2006), *Joodse NSB'ers: De vergeten geschiedenis van Villa Bouchina in Doetichem*, Utrecht, uitg. Begijnkade 18
- * Heijden, C. van der (2009), *Moordenaars onder ons*, *De Groene Amsterdammer* 27-11-2009
- * Heijden, C. van der (2011), *Dat nooit meer (De nasleep van de Tweede Wereldoorlog in Nederland)*, Amsterdam, Uitgeverij Contact
- * Heijden, C. van der (2012), *De Zwarte Canon (pleidooi voor een eerlijke geschiedschrijving)*, *Groene Amsterdammer* 8-3-2012; p. 22

- * Heijden, C.van der (2014); Kinderen van Foute Ouders - Hun Verhaal; uitgeverij Atlas/Contact, Amsterdam/Antwerpen
- * Heyman, C.D. (1976), Ezra Pound: The last rower - A political profile, Faber and Faber Ltd, London
- * Hirschfeld, G. (1988), Nazi rule and Dutch collaboration: the Netherlands under German occupation 1040-1945, Oxford, Berg
- * Hofman, J. (1981), De collaborateur: een sociaal-psychologisch onderzoek naar misdadig gedrag in dienst van de Duitse bezetter, proefschrift, Amsterdam, Boom
- * 'Houzee kameraad' Een documentaire over de NSB; (1967) samengesteld door Aarse, J., en Marinus, drs. B; De Arbeiderspers, Amsterdam
- * Jitta, A.C.J., (1936), De corporatieve staatsgedachte in Nederland; Van Loghum Slaterus' Uitgeversmaatschappij N.V., Arnhem
- * Jong, L. de (1953), De Duitse vijfde colonne in de Tweede Wereldoorlog, Arnhem
- * Jong, L. de (1969 - 1994), Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, 14 dln., Den Haag, Staatsuitgeverij
- * Jonge, A.A. de (1968), Het nationaal-socialisme in Nederland - voorgeschiedenis, ontstaan en ontwikkeling, Den Haag
- * Kallis, A. ed. (2003), The Fascism Reader; ISBN 0-415-24359-9
- * Kallis, A. (2009), Genocide and Fascism - The Elimination Drive in Fascist Europe, ISBN 978-0-415-33960-5
- * Kampman, D. (1996), Terminologie, Agentschap Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek, Groningen
- * Kampman, D. (2011) Kritische Beschouwingen over Collaboratie - Stereotypering van de NSB; Koninklijke Van Gorcum, Assen
- * Kampman, D. (2015) De NSB en de NSB'ers - Kennisonrechtvaardigheid en stereotypering; VU University Press, Amsterdam
- * Kampman, D. (2019-1) Kritische Beschouwingen over Collaboratie (samengevoegde en geheel gereviseerde uitgave; Groningen, Uitgeverij Informatie Documentatie Algemeen
- * Kampman, D. (2019-2) De Omdraaiing van het Schuldperspectief; Groningen, Uitgeverij Informatie Documentatie Algemeen
- * Kok, R. (1988), Max Blokzijl (Stem van het nationaal-socialisme), Amsterdam, Sijthoff

- * Koonz, C (2003), *The Nazi Conscience*, Cambridge.
- * Kooy, G.A. (1964), *Het 'echec' van een volkse beweging: nazificatie en denazificatie in Nederland 1931-1945*, Assen, Koninklijke Van Gorcum
- * Kornmehl, A. (2013), *Wat ik moest verzwijgen*; uitg. Cossee.
- * Kromhout, B. (2012), *De Voorman (Henk Feldmeijer en de Nederlandse SS)*, Amsterdam, Atlas Contact
- * Kromhout, B. (2016), *Fout 1940-1945*, Uitgeverij Veen Media, Amsterdam
- * Lammers, C.J. (1994), *Collaboreren op niveau: een vergelijkende studie van Duitse bezettingsregimes gedurende de Tweede Wereldoorlog*, in: *Mens En Maatschappij* (1994/4)
- * Lammers, C.J. (2005), *Vreemde Overheersing (Bezeten en bezetting in sociologisch perspectief)*, Amsterdam, Uitgeverij Prometheus
- * Larsen, K.S., Ommundsen, R., Veer, K.v.d., (2008), *Being Human: Relationships and You (A Social Psychological Analysis)*; Amsterdam, Rozenbergh Publishers
- * Liempt, A. van (2002), *Kopgeld - Nederlandse premiejagers op zoek naar joden 1943*, Amsterdam, Uitgeverij Maarten Muntinga bv
- * Liempt, A. van, en Jan Kampagne (2011), *Jodenjacht (de onthutsende rol van de Nederlandse politie in de Tweede Wereldoorlog)*, Amsterdam, Uitgeverij Balans
- * Liempt, A. van (2009), *De oorlog. Misstanden na 1945*, in: *Volkskrant (Het Vervolg)*, 12/12/2009
- * Lorenz, Chr. (2008), *De constructie van het verleden, Een inleiding in de theorie van de geschiedenis*, Boom Amsterdam
- * Mantel, P. en Scheffel-Baars, G.; (1988) doctoraalscriptie uit 1988
- * Matthée, Z. (2007), *Voor Volk en Vaderland (Vrouwen in de NSB 1931-1948)*, Amsterdam, Balans
- * Matthée, Z. (z.j.), *Verzwegen Levens (Vrouwen uit een fout gezin)*, Uitgeverij Conserve
- * Meershoek, G. (2007) in: *Geschiedenis van Amsterdam 1900-2000* (2007)
- * Merton, R.K. (1967), *Social theory and social structure*, 1949, 1957, New York, The Free Press
- * Mussert, A. (2005), *Nagelaten Bekentenissen, Verantwoording en celbrieven van de NSB-leider, bezorgd en ingeleid door Gerard Groeneveld*, Nijmegen, VanTilt

- * Neitzel, S. en H. Welzer (2012), Soldaten (Over vechten, doden en sterven), Amsterdam, Ambo
- * Noach, W.M.E. (1948), De bijzondere Rechtspleging, Straf- en Tuchtrechtelijk optreden tegen onvaderlandslievend gedrag uit de bezettingsjaren, Den Haag
- * Nolte, E. (1987) Der Europäische Bürgerkrieg 1917-1945
- * Ommundsen, R: zie Larsen, K.S.
- * Paxton, R.O. (2004), The anatomy of fascism, London, Allen Lane
- * Pollmann, T. (2012), Mussert & co (de NSB-leider en zijn vertrouwelingen), Amsterdam, Boom
- * Presser, J. (1977), Ondergang (De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945), 2 dln., 1965, 1977, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij
- * Romijn, P. (1989), Snel, streng en rechtvaardig - Politiek beleid inzake de bestraffing en reclassering van 'foute' Nederlanders - 1945-1955, Zeist, De Haan
- * Romijn, P. (2006), Burgemeesters in oorlogstijd: besturen onder Duitse bezetting, Amsterdam, Balans
- * Sannes, H.W.M. (1946), Onze Joden en Duitschland's greep naar de wereldmacht, Amsterdam, Holland Uitgeversmaatschappij
- * Scheffel-Baars, G. en Mantel, P.; (1988) doctoraalscriptie uit 1988
- * Schelsky, H. (1957), Ist die Dauerreflektion institutionalisierbar? - Zum Thema einer modernen Religionssoziologie, in: Zeitschrift für Evangelische Ethik
- * Sijes, B. De Februaristaking. 25-26 februari 1941, (1954, Amsterdam 1978)
- * Slaa, R. te (2016), 1941 - het masker valt, Uitgeverij Unieboek, Houten
- * Slaa, R. te, en E. Klijn (2009), De NSB (Ontstaan en opkomst van de nationaal-socialistische Beweging, 1931-1935), Amsterdam, Boom
- * Stadtman, W. (2016), Op voet van oorlog - Een Familiegeschiedenis, Uitgeverij Atlas Contact, Amsterdam/Antwerpen
- * Swaan, A. de (2014), Compartimenten van vernietiging - Over genocidale regimes en hun daders, Amsterdam, Prometheus - Bert Bakker
- * Tames, I. (2009), Besmette jeugd (Kinderen van NSB'ers na de oorlog), Amsterdam, Balans

- * Ultee, W., en R. Luijkx (2001), De NSB als een massa agressief tuig?: artikelen over joden in het Nationale Dagblad 17-5-1940 tot 5-9-1944, in: H. Flap en M. Croes; Wat toeval leek te zijn maar niet was, Amsterdam, Het Spinhuis
- * Vaart Smit, H.W. van der (1949), Kamptoestanden 1944-'45-'48, Haarlem
- * Valk, Ben - zie Herinneringscentrum Kamp Westerbork
- * Veer, K van der. zie: Larsen, K.S., Ommundsen, R., Veer, K.v.d., (2008), Being Human: Relationships and You (A Social Psychological Analysis); Amsterdam, Rozenbergh Publishers
- * Veld, N.K.C.A. in 't. (inleiding en redactie) De SS en Nederland. Documenten uit de SS-Archieven 1935-1945, 's-Gravenhage, 1976
- * Verhallen, H.J.G. en Fernhout, R. en Visser, P.E. (red) (1980) Corporatisme in Nederland - Belangengroepen en democratie; uitg. Samsom, Alphen a/d Rijn
- * Vorst-Thijssen, T., en N. de Boer (1993), Daar praat je niet over. Kinderen van foute ouders en de hulpverlening, Utrecht, NIZW
- * Warmbrunn, W. (1963), The Dutch under German occupation, 1940-1945, Stanford, Stanford University Press
- * Website van de Werkgroep Herkenning
- * Wielek, H. (1947) De oorlog die Hitler won; Amsterdam, Amsterdamsche Boek- en Courantmij N.V.
- * Wikipedia
- * Willemse, Th. R.M.; (1986) in: Kinderen van NSB'ers, in Maandblad Geestelijke Volksgezondheid 41 nr. 4, april 1986
- * Withuis, J. (2002) Erkenning. Van oorlogstrauma tot klaagcultuur, De Bezige Bij, Amsterdam
- * Withuis, J. (2010), Weest manlijk, zijt sterk, Amsterdam, De Bezige Bij
- * Zee, N. (Nanda) van der (1997), Om erger te voorkomen, Amserterdam, Meulenhoff
- * Zonneveld, M. *(2016) "Mag het leed van de collaborateur getoond worden? De museale representatie van de interneringsgeschiedenis van 'foute' Nederlanders", MA-scriptie Universiteit van Amsterdam.

